

ШАРҚ ЮЛДУЗИ

Адабий-бадний, ижтимоий-сиёсий журнал

1931 йилдан чиқа бошлаган

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Муҳаммад Али	Абдувахоб Нурматов
Эркин Воҳидов	Баҳамдулло Нурабуллаев
Кенесбой Каримов	Абдулла Орипов
Наим Каримов	Тўра Саидов
Тўра Мирзаев	Сирожиддин Саййид
Иқбол Мирзо	Энахон Сиддикова
Минҳожиддин Мирзо	Йўлдош Солижонов
Ғулом Мирзо	Хайриддин Султонов
Сувон Нажбидинов	Рустам Қосимов

Бош муҳаррир — Улуғбек Ҳамдам
Назм бўлими мудири — Икром Отамурод
Наср бўлими мудири — Орзикул Эргаш
Адабиётшунослик бўлими мудири — Олим Тўлабоев
Масъул котиб — Саъдулло Қуронов

УШБУ СОНДА:

Наср

Тўлқин ҲАЙИТ

БАҚО ГУЛИ

Хаёлий-фантастик романдан боблар

Бу хўрсинишни Томас Гелл ҳам эшитди ва зарда билан граната кўтарган ўсмирга ишора қилди:

– Кунимиз шу чурвақаларга қоладиганга ўхшайди!

Асилбек “ўлиб кетишимиз мумкин эмас” деб ўйларкан, юрагига қўрқув кутку солмаётганини сезиб, тирик қолишига ишончи ортди. Асираси кутяпти, Кўкқишлоқ йўлига интизор, отасини куйдириб кетиши асло, асло мумкин эмас! Самолёт шитоб билан пастлай бошлади...

Шеърят

Икром ОТАМУРОД

Ўрин

Достон

...Ҳақ –

*дилнинг муқаддас йўли,
айла Ҳақни дилиннга макон.
Тилинг тадоригин хоқони бўлиб,
дилинг кўзёшларин артгин онма-он.*

Ёднома

Қурдош ҚАҲРАМОНОВ

**“Олтин зангламас” романида
давр ва шахс талқини**

Шухрат бу ўткинчи дунёда ноҳақликларга учраганда ҳам азиз бошини ҳам қилмай, ёлғонларнинг оғзига уриб, ҳақиқат учун курашиб яшадди ва ижод қилди. Айни шу жиҳати билан эл-юрт орасида қадр-қиммат топди.

Жараён

Баҳром Рўзимухаммад

ЯНГИ АВЛОД ОВОЗИ

Сўхбат

Башорат қилишни унчалик хуш кўрмайман. Аммо менга шундай туюляптики, 2030 йилларга келиб, назмда ҳам, насрда ҳам буюк кўтарилишлар майдонга чиқади. Реализм ва модернизм бошқача кўринишларда намоён бўлади.

Муаззам Шарқ хазинасидан

Мажолиси сабъа

Жалолиддин РУМИЙ

(Етти мажлис)

“Ишларнинг энг хайрлиси ўртачасидир”. Энг сара жавоҳир ҳам бўйиннинг ўртасидан топилади. Ёнларига бирор зарар келгудай бўлса, унга хавф солмасин деб, ўртага тақишади. Теграсига қадаб чиқилган дурлар соқчига менгзалади. Шунга ўхшаб, кўнгил ҳам ўртада бир хазина кабидир. Зотан, уйдан мурод келиндир. Келинга қараб турувчи, хоналарга пардалар тикиб ўтирадиган кампирлару келиб-кетувчи меҳмонлар ҳам, жориялар ҳам эмас.

Бир дарахт новдалари

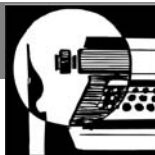
Бахтиёр ГЕНЖЕМУРОД

*Кўнглим менин
бир сирли осмон*

***

*Ўтган кунларингни қайтармайди вақт,
синар тўзим билан.
Муҳаббат фаслида адашмоқ чин бахт –
ёлғиз ўзинг билан.*

Адабиётимизнинг умумий манзараси: 2012 йил

Узоқ ЖЎРАҚУЛОВ

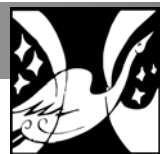
ХОС КАЛОМ ХОСИЯТИ

Шуни махсус таъкидлаш жоизки, бугунги ижтимоий муносабатлар, халқимиз турмуш тарзидаги жиддий муаммолар, глобализация жараёнида пайдо бўлаётган янги тип одам образи, аввалги даврлар учун хос бўлмаган тамомила янги сюжетлар, деталлар, янгиланаётган тил ва услуб элементлари ҳам йил ҳикояларда кўпроқ кўзга ташланади.

Диллардан дилларга

Николай ИЛЬИН

Қалбимда юксалар камалак поғи

*Куйлайман, қураман, қаламим – шайдо,
Дўстлик, муҳаббатсиз кўнглим тўлмайди.
Эҳтимол, ошиқлик ярашмас, аммо,
Ҳаётда севмасдан яшаб бўлмайди.*

МУНДАРИЖА

ПУБЛИЦИСТИКА

Михаил Гар. Маҳалламнинг олтин тупроқлари. 5

НАСР

Тўлқин Ҳайит. Бақо гули. Романдан парча. 8
Муҳаммад Али. Яхши ниятда гап кўп. 8
Улуғбек Ҳамдам. Наъматак. Мани роман. 91
Шомирза Турдимов. Исмадаги сир. 91
Холиёр Сафаров. Уйга қайтиш. Ҳикоя. 97

ШЕЪРИЯТ

Икром Отамурад. Ўрин. Достон. 26
Рустам Мусурмон. Уринли сўз. 26
Абдумажид Азим. Ҳар нигоҳинг минг битта сўроқ. Шеърлар. 49
Мунаввара. Туннинг сиёҳидан ёзаман эртақ. Шеърлар. 51
Наби Жалолиддин. Кўзларимда чайқалади уфқ. Шеърлар. 53
Мақсуда Эгамбердиева. Қадамларинг нишона
бахт суруридан. Шеърлар. 102
Шодмон Сулаймон. Кўксингдан қидиргин
доим Ватанни. Шеърлар. 104
Дилдора Мардиева. Осмондан юлдузлар
ишқдай тўкилса. Шеърлар. 106

МУАЗЗАМ ШАРҚ ХАЗИНАСИДАН

Жалолиддин Румий. Мажолиси сабъа 34

ДРАМАТУРГИЯ

Шодмон Отабек. Сен учун яшайман. Пьесанинг давоми 55

БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ

Хоразм ёшлари ижодидан. Шеърлар. 69

ЖАРАЁН

Янги авлод овози. Сухбат. Баҳром Рўзимухаммад, Раҳмон Қўчқор.. 78

ЁДНОМА

Қурдош Қахрамонов. Шуҳрат асарларида давр руҳи. 108

БИР ДАРАХТ НОВДАЛАРИ

Бахтиёр Генжемурод. Кунглим менинг бир сирли осмон. Шеърлар. 111

ТАРЖИМА

Абул-Ҳасан Ҳужвирий. Кашфул мажҳуб. Парча. 113

ҒАЗАЛ БЎСТОНИ

Маҳмуджон Нурматов. Ҳаётим богида борсан. Ғазаллар. 120

АДАБИЁТИМИЗНИНГ УМУМИЙ МАНЗАРАСИ: 2012 ЙИЛ

Наср. Йўлдош Солижонов, Шаҳноза Назарова, Узоқ Жўрақулов. 122
Шеърят. Қозоқбой Йўлдошев. Нурбой Абдулҳаким. 133
Драматургия. Эсон Ўринов. 142
Болалар адабиёти. Сафо Матжон. 144
Адабиётшунослик. Баҳодир Карим, Каромат Муллаҳўжаева,
Санобар Тўлаганова. 147
Публицистика. Сайди Умиров. 159
Таржима. Амир Файзулло. 163
Интернет адабиёти. Исажон Султон. 165

УНУТМАС МЕНИ БОҒИМ

Асқар Қосимов. Бахш айлагин табиатга зеб. Шеърлар. 168

ДИЛЛАРДАН ДИЛЛАРГА

Николай Ильин. Қалбимда юксалар камалак тоғи. Шеърлар. 170

МЕРОСИМИЗНИ ЎРГАНАМИЗ

Иқболлой Адизова. Ул матойи рамзга бозордурман ишқида. 172

ҚАЛБЛАРДА ҚОЛГАН СИЙМОЛАР

“Икки эшик ораси”даги икки нур. 176

ШАРҚ ЮЛДУЗИ

2013

3-сон

Муассис:
**ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ**

* Муаллифлар фикри
тахририят фикри деб қабул
қилинмасин.

Тахририятга юборилган
материаллар муаллифларга
қайтарилмайди.

* Обунага монелик
кўрсатилса,
Тошкент – 100000,
“Амир Темури” тор
кўчаси, 2. Республика
“Матбуот тарқатувчи”
акциядорлик
компаниясига мурожаат
қилинсин.
Обуна индекси – 911

Манзилимиз:

100127, Тошкент шаҳри,
“Ўзбекистон” кўчаси, 16-а уй.
Телефонлар:
227-00-81, 245-22-99, 245-27-87
www.sharqyulduzi.uz
e-mail: sharqyulduzi1931@mail.ru

Босишга рухсат этилди
12.06.2013 йил.

Қоғоз бичими 70x108 ¹/₁₆.
Офсет босма усулида тип.
№ 1-қоғозга босилди.
Босма тобоғи 11.
Шартли босма тобоғи 15,4.
Нашриёт ҳисоб тобоғи 17,2.
Адади 3130 нусха.
Буюртма № 133-13

Журнал Ўзбекистон Матбуот ва
ахборот агентлигида 0562–рақам
билан рўйхатга олинган.
“Ўқитувчи” НМИУ босмаҳонасида
чоп этилди.

Корхона манзили:

Тошкент шаҳри, Юнусобод тумани,
Янгишаҳар кўчаси, 1-уй.

Журнал икки ойда бир марта
чоп этилади.

Саҳифаловчи ва дизайнер:

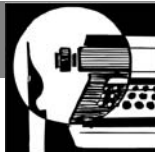
Хуришд Иброҳимов

Мусахҳихлар:

Дилфуза Маҳмудова,

Раъно Ҳакимжоновна

Copyright © “Шарқ юлдузи”

Маҳалламнинг олтин тупроқлари

Тошкент, Тошкент!..

Ассалом, эски қадрдоним! Ўн етти йилдан бери кўришмабмиз. Аввало, мени таниганинг учун ташаккур! Сени кўриб, жуда кўп воқеаларни ёдга олдим. Умуман олганда, хотира бу – одамга берилган энг катта яхшилик ва худди шундай ёмонлик ҳам. Чунки хотира – виждон. Азизим, мен фақат беғубор хотираларнигина эсласам, майлими?..

Мен бундан эллик уч йил муқаддам Шайхонтоҳурда, улуглар мақбарасидан юз қадам нарида жойлашган ва уларнинг шарафли номлари қўйилган маҳаллада дунёга келганман. Ўшанда бизнинг эгнимизда қора шалваргина бор эди, холос, бошимиз тап-тақир қилиб қиртишланган, танимиз эса қуёшда қорайган, битта кулол қўлида пишиб чиққан кўзалардай бир хил эдик. Шу аҳволда тор ва қинғир-қийшиқ кўчаларда ўйнаб юрардик. Маҳалланинг олтин тупроқлари эса товонларимизни куйдирар эди...

Ўша пайтлар ланка – болаларнинг энг севимли ўйини бўлган. У бир тутам қўй жунидан кесилиб, узун ёки калта, хуллас, таъбга қараб ҳар хил бўларди. Ланка оғирроқ бўлиши учун унинг орқа томонидан ўртасига қўрғошин қуймаси сим билан қотириларди. Лекин оёқ билан тепага йўналтирилганда кўтара олмайдиган даражада оғир бўлмасди, албатта. Ланканинг ўзига хос ўнлаб тури бор бўлиб, белгиланган тартиб ва моҳирона услубда бажариш тақозо этиларди. Хуллас, маҳалла биз – яланғоч болакайларни ғалаба сари интилишга ўргатди.

Эслайман: мириқиб ўйнаб бўлгач, тушликка борардик. Емишимиз ҳам оддийгина: суви қўл билан чиқариладиган муслук атрофида қотган нон бурдаларини ивитиб, таърифлаб бўлмас иштаҳа билан пок-покиза туширардик. Нонни оиладаги ўн бир фарзанднинг бири бўлган, менинг маҳалладош дўстим – Ҳамиднинг онаси тандирда ёпарди. Улар оддийгина ҳаёт кечирарди. Лекин уларнинг ҳовлисига кирган ҳар бир инсон борки, хоҳ у бола бўлсин, хоҳ катта ёшли одам, бир пиёла чой билан иссиқ нон емасдан кетмасди. Бизга эса қийшиқ жўмракли муслук олдида сувга ботирилган қаттиқ нон ёқарди.

Худди кечагидай кўз ўнгимда: маҳалламизга тўппа-тўғри бошлаб борувчи Горький номидаги асосий кўчада бир-биридан теппа-тенг узоқликда жойлашган, темир қалпоқли сим ёғочлар, хира чироқлар бўларди. Узанган симларда осилган варрак парчалари ҳам эсимда. Уларнинг баъзилари бу ерга яқинда

Михаил ГАР

1956 йилда туғилган. ТошДунийнинг журналистика факультетида таҳсил олган. Бир неча йиллар ЎзАда мухбир, "АККА" нашриётида (Санкт-Петербургда) Бош муҳаррир лавозимларида фаолият кўрсатган.

тушган эса, бошқалари – урушдан олдин. Ҳамда ҳар куни қоғоз, қамиш ва ун елимидан ясалган янги-янги “қушлар” қўкка парвоз қилиб қоларди. “Қуш”ни биз учирардик: бошимизни юқори кўтарганча, қўлимиздаги мослама билан варракларни бошқарар, баланд-баландларга завқ билан йўналтирардик. Ўшанда тўпифимизгача олтин тупроққа ботиб чопардик ва ўзимизнинг қоғоз қанотларимиз ўсиб чиққанидан юракларимиз қувончга тўларди. Шундай қилиб, маҳалла бизларни парвозга ҳам ўргатди...

Мен маҳалла ҳақида карнай-сурнай садолари остида узоқ-узоқ куйлаган бўлардим. Лекин 1966 йилда қўшиқ бўлиниб қолди. Зилзила!.. У ҳаммасини барбод қилди. Қалъага ўхшаш уй бир неча дақиқада вайронага айланди. Унга етказилган жароҳатни тузатиб бўлмас эди. Биз икки ой давомида оиламизнинг барча аъзолари билан бирга ишқом тагида ўрнатилган ҳарбий палаткада жон сақладик. Уйга киришга эса қўрқардик, чунки ер ости силкинишлари ҳали-ҳамон давом этарди. Уй уч қадам нарида, лекин энди яшаб бўлмас аҳволда сўппайиб турарди. Тор, брезент палаткамизда қариндош-уруғларимиз тез-тез йиғилишарди. Мени хатна қилишганда, маҳалламиздаги деярли ҳамма қўшниларимиз бу “улуғ ҳодиса”ни нишонлашгани шундоққина ёдимда: юзлаб шамчиروқлар ёнган ва одамлар парвона-капалаклардек, яна савдойилардек ўйнашганди. Ҳа, зўр бўлганди ўшанда... Ниҳоят, базм ўз ниҳоясига етганди. Алвидо, уй! Алвидо, атиргулга кон, чорбоғли улкан ҳовли! Алвидо, афсонавий хазина қидириб, мен “ковлаб” ташлаган болалик макон! Алвидо, қаёққа жўнаб кетаётгани номаълум бўлган дўстларим!..

Маҳалла бузиб ташланди. Биз – бешовлон, бир-бирларига ўхшаган даҳалардан бирига, иккита ёнма-ён жойлашган, шифти паст хонали торгина кулбага кўчиб келдик. Сиқилишиб қолдик. Олтин тупроқли тор кўча ўрнини энди кулранг асфальтли кўча эгаллади ва биз бу ерда бутунлай бошқа қонун-қоидалар асосида яшай бошладик. Мен янги мактабга бордим ва у ерда истараси иссиқ биронта кишини учратмадим. “Келгинди” лақаби менга биринчи кунданоқ ёпиштирилди. Ҳар куни ўз ҳақ-ҳуқуқимни сақлаб қолиш учун курашишга тўғри келарди. Биз маҳаллада ҳеч қачон муштлашмасдик. Тортишардик, аразлашардик, лекин муштлашмасдик. Бу ерда – мен учун янги ва ёввойи бўлган муҳитда, зўравонликка асосланган

“муносабат” одатий ҳол эди. Эсласам – муштни қаттиқ қисиб уришни ўргангунимча, анча-мунча калтак еб қўйган эканман.

Икки йилдан кейин биз номарғуб кулбани ташлаб, ўзимизнинг қадрдон уйимизга қайтиб бордик. Маҳалламизнинг илиқ бағрида ленинградликлар томонидан қурилган улкан турар-жой мавзаси қад ростлади...

...Қара, ўн етти йил биз сен билан кўришмабмиз, Тошкент! Бу йиллар мобайнида сен сезиларли даражада ўзгаргансан, янгилангансан! Менинг эса соч-соқолим оқига оқ қўшилди, юрак ҳам безовта бўлиб туради. Нима бўлгандаям, ўзимни сенга тенгдошдек ҳис қилаяпман.

Уйга кела туриб, биринчи кўрган нарсам – ёрқин ранглардаги пештахта бўлди: “Шайхонтохур маҳалласи”. Бу бир жуфт сўз мен учун ҳар қандай пояндоз, оркестр ва гулдастадан ортиқроқдир! Албатта, менга пояндозу оркестр қаёқда дейсан. Аммо иккита сўз мен учун ҳам бор бу дунёда – “Шайхонтохур маҳалласи”. Мазкур ном шодумонлик нишониси эди: ахир, мен, ниҳоят, уйдаман! Келган кунимнинг эртасига қўшниларим палов, ширинлигу иссиқ нонлар кўтариб кириб келишди: Ассалому алайкум!..

Кейин мен синглим билан икки кун давомида қабристонни зиёрат қилдик: ўттиз еттита қабр! Бизнинг бир пайтлардаги катта оиламиз. Наҳотки, уларни шундай қолдириш, нутиш мумкин бўлса?!

Менинг ўғлим – сенинг набиранг, Тошкент, ҳозир Россия армиясида хизмат қилаяпти. У бир неча ойдан сўнг ҳарбий хизматдан қайтади. Аскар ўғлим ўз хатида шундай ёзибди: “Армиядан кейин менга поездга битта бепул чипта берилди. Топинг-чи, ота, мен қаерга бораман?.. Топдингиз – Тошкентга!”.

Мен эса сенинг бағринга бошлаб қўйган романимни ёзиб тугатиш учун қайтдим. Топ-чи, Тошкент, у нима ҳақида? Топдинг: сенинг битта маҳалланг – мени ўз бағрида катта қилган маҳалланг ҳақида! Бир куни қўшни қизча, олти ёшли қоракўз Жасмина, мени жиддий огоҳлантирди:

- Сиз мактаб ёнидаги футбол майдонидан юрманг!
- Нега?
- У ер тупроқли-да!

Ёқимтойгина Жасмина, мен сенга кулоқ солмадим ва ўша футбол майдонига бордим, бошмоқларимни ечдим ва тўппа-тўғри биринчи дарвозадан иккинчисига қараб йўл олдим. Шунда маҳалланинг олтин тупроқлари товонларимни тағин куйдирди. Баланд осмонда эса варрақлар парвоз қиларди. Демак, кичкинтойларнинг биридан “қанот”лар ўсиб чиқибди, қанот!.. Парвоз учун қанот, эшитяпсанми, Тошкент, парвоз учун!..

Рус тилидан С. Комилова ва У.Ҳамдам таржимаси

Анна Тименко олган суратлардан фойдаланилди

Наср

Тўлқин ҲАЙИТ

1957 йилда туғилган. Республика рус тили ва адабиёти институтини таълимлаган. “Шоҳи Зинда”, “Улуғ Амир ўғитлари” рисолалари, “Вафо маликаси”, “Қора Шаҳзода”, “Нақшбанд” каби романлари, бир нечта қисса ва ҳикоялар тўпламлари чоп этилган.

БАҚО ГУЛИ**Хаёлий-фантастик романдан боблар****Янги лавозим муборак!**

Қўл телефони жиринглаб, хаёлчан келаётган Асилбекнинг диққатини тортди. Ким бўлдийкин шу пайтда?! Нотаниш рақамлар, танимади. “Алло?” Тиниқ овоз эшитилди: “Мен Адам акангизман, ўғлим! Қаердасиз?” Асилбек саломга алиқ олиб, манзилени айтди. “Айтадиган зарур гапларим бор! – деди Адам савдогар. – Мени кутинглар, етиб бораман!”

Асилбек “бунчалик шошилмаса!” деб ўйлади, шу замонда Томас Геллнинг гаплари хаёлини тортди-да, унга қаради.

– Мен кўшилмайман уларга! – деди Томас Гелл қатъий қилиб. – Жон Смит Худбинга ваъда берган экан, бўтқасини ўзи пишириб есин! Аммо бу нарса ҳаммамиз учун хавфли. Айтиб кўяй!

Йўлак бўйлаб бир четда жим келаётган Альберт Команд бошини кўтарди:

– Азизлар, энди биз ҳам уларга қарши ташкилот тузмасак бўлмайди. Келажак авлод олдида юзимиз ёруғ бўлиши учун инсонийлик бурчимизни бажаришимиз керак.

Асилбек ҳам суҳбатга кўшилди:

– Бизнинг ота-боболар шу кунгача сувни муқаддас санаб, уни покиза ҳолда етказиб келишган. “Сувга тупирма, гуноҳ!” деган ақида шундан қолган. Лекин биз нима қилдик? Дарёларга заҳарли чикинди сувларини оқизмоқдамиз, ахлатимизни ҳам сувга ташляпмиз. Бу қилмишимиз учун бир кун табиат биздан ўч олмайди?! Олади! Бугун эса худбинчиларга бепарво қарасак, одамзод бошига катта кулфат тушиши мумкин!

ЯХШИ НИЯТДА ГАП КЎП

Бугунги ўзбек адабиёти ўз йўналиши, услуби, бадиий жиҳатлари ва кўлами билан тамом ўзгача қиёфада ривожланмоқда, дунёга бўйлашишига ҳаракат қилмоқда. Бу қувончли ҳодиса. Кейинги йилларда бир қатор умидли ёш ижодкорлар ана шу йўлдан бориб, ўзларининг янгича қарашлари билан инсон қалбига кириб боришига, унга юксақроқдан боқишига, Шахсининг нима-ларга қодирлигини кўрсатишига уринаётганлари диққатга сазовордир.

Бир неча долзарб мавзуларда битилган асарлари билан эл тилига тушган Тўлқин Ҳайит ҳам ана шундай ижодкорлардан биридир. У зоғ йиллар ўқиб ўрганди, тиним билмай изланди, бир асар устида қайта-қайта ишлашдан, таҳрир этиб, бойитишдан эринмади. “Бақо гули” романи унинг ана шундай машаққатли меҳнати эвзига юзага келган асардир.

Роман рамзий йўсинда ёзилган, ярим хаёлот, ярим реалистик асар сифатида ўқувчида қизиқиши уйғотади.

Альберт Команд томоқ қирди:

– Биз гувоҳ бўлдик! Хавфнинг олдини тўсмасак, бир кун келиб, бутун одамзод: “Ҳов олимлар, шуни билар экансизлар, нега ўша пайтда бир ёқадан бош чиқармадинглар!” дея таъна қилишади бизга.

– Мен ҳам шу фикрдаман! – деди Асилбек.

Томас Гелл унга мамнун қаради:

– Амакингизни жўнатиб, ўзингиз қолдингиз. Бундан хурсанд бўлдим!

– Мен бугун сизларга керак бўлаётганимдан хурсандман. Бир йил олдин соқов эдим, гарчи юртим озод бўлса-да, ўзимни дунёдаги энг бахтсиз инсон ҳисоблар эдим.

Альберт Команд катта оқ бинога кўз тикди:

– Ишимизни шу ердан бошлаймиз!

Асилбек унга мамнун қаради. “Кетмагани яхши бўлди. Кетса, осиелик амакисининг иши учун келган экан, деган ўйга боришармиди?!” деган ўйлов билан оқ бино олдида ўз юртининг мовий, оқ ва яшил рангли, ўн икки юлдузли байроғини кўриб жуда қувонди. “Нақадар чиройли ҳилпирамоқда”, – дея суюнди ўзича ва бино пештоқидаги “Дунё болалар ташкилоти Маркази” деган ёзувга кўзи тушиб, катта иш бошланаётганини ҳис этиб, оғир тин олди. “Кураш осон бўлмайди”.

Уларни узун бўйли, кирғий бурун эркак билан, калта сочли, заъфарон юзли қиз ҳамда кичик жуссали, сийрак соч, юпқа лабларининг четларига ажин тушган, лекин ранги тиниқ япон очик чеҳра билан кутиб олишди.

Эркак ўзини Майкл Томсон, деб таништиргач:

– Сизни кўрганимдан хурсандман, Асилбек, дунёнинг яхши одами! – деди бироз бузуқроқ рус тилида. – Бу киши Ямато! – деди унга жилмайиб қараб, қизга эса эътибор қилмади, “уни таништиришим шарт эмас”, деб ўйлади шекилли.

Ямато беғубор, самимий жилмайиб, таъзим қилди. Асилбек денгиз ҳавоси, дарахт гуллари ҳидининг эпкинени ҳис этиб, кўнгил деворларига ҳузурбахш малҳам суртилгандек роҳат қилди. Ўз навбатида, у ҳам хушнуд кайфиятда қўли олиб кўришаркан, “японларнинг очик чеҳраси одами яйратиб юборади” деган гапни хаёлидан ўтказди ва “Сиз билан танишганимдан хурсандман”, – деди инглизчалаб, сўнг одоб юзасидан Майкл Томсонга миннатдорчилик билдирди. Улар қаршиларида қандайдир осиелик оддий бир йигит эмас, балки жуда маданиятли, босиқ инсон турганлигини ҳис этиб, эркин ва самимий суҳбатлаша кетдилар. Қизча ҳам уларнинг бир-бирлари билан худди эски танишлардек чуғурлашаётганини кўриб, мамнун жилмайди.

– Қарорингиздан мамнунман, – деди ниҳоят Майкл Томсон уни ичкари бошлаб кириб. Кенг деразадан ям-яшил майдон, дов-дарахтлар кўзга ташланади. Қизғиш пол ярқирайди. Шиша стол устида ҳаворанг тунги чироқ, қоғоз ва қалам; узун биллур гулдонда битта қизил гул. Асилбек қип-қизил гулга тикилганча Асирасини эслаб энтиқди. Қизча қаҳва олиб кирди. Томас Гелл ҳозиргина аэропортдан қайтганини, Асилбекнинг жиянини даволаб, Ўзбекистонга жўнатиб юборганини билдирар экан, шу сабабли бир кун кечикиб келгани учун узор сўради. Қуёш чиқиб, хонани чароғон ёритди. Асилбек-

---

Асарда тилга олинган инсон муаммоси ва дарди олам тақдирини ўзгартириб юбориши чиндан ҳам шоёни диққат ҳодиса. Ёзувчи ана шунга эътибор қаратади.

Асар қаҳрамони горда тилга киради. Бу ўқувчини жалб этиши учун ўйлаб топилган шунчаки деталь эмас, бу кечаги кунимизга, бугунимизга рамзий ишора. Ўйлаймизки, бу нозик ишораларни ўқувчи теран англаб, ўзича мулоҳаза қилиб кўради, адабиётшунослар тадқиқотларида эса буларнинг моҳияти тўлиқ очилади, деган умиддамиз.

Сиз асарни ўқиб чиққач, ўзингизча, албатта, бир қарорга келасиз, аслида ҳам ҳар қандай асарга ҳақиқий баҳони зукко ўқувчи беради: яхши бўлса, асар тилга тушади... Мазкур асар қаҳрамони – Асилбек ўз зиммасидаги вазифаларни адо этади. Жаҳолат отига миниб, инсоният бошига ташвиш солмоқчи бўлган Худбин ва Кир эса мақсадларига эришолмайди, уларнинг йўллари берк. Бу – жуда катта огоҳлик. Ҳар бир инсон ўз Ватанини, гуллаб-яшнаши учун фидойи бўлса, олам гўзалликка бурканади, шу билан бирга, ёлғиз бошпанамиз бўлмиш Она сайёра тақдирини ҳам ўйлаш ҳар биримизнинг бурчимиз эканини ёдга солади, чунки бошқа бундай гўзал сайёра йўқ, модомики, у ягона экан, инсон унинг ҳар зарра тупроғини асрашга масъулдир.

нинг кўнгли ойдинлашиб, руҳи енгил тортди. Майкл Жонсоннинг экспедиция ҳақидаги гапларини тингларкан, ўз номзодининг тасдиқланганини ва уч кундан сўнг йўлга чиқишларини эшитгач эса янада суюнди ва самолётда мамнун учиб кетаётган Эсон амакиси-ю, жиянини эслаб, кайфияти янада кўтарилди. Жияни дунёнинг энг машҳур, энг зўр касалхонасида ётиб, керакли муолажаларни олди. Шифокорларнинг айтишича, бола танасида касалликка кучли қаршилик кўрсатувчи воситалар кўп, олти ойлардан сўнг тамом тузалиб кетишига умид бор. Шунисига ҳам шукур!

Майкл Жонсон яна нималардир деди, аммо ўз хаёли билан овора Асилбек унинг гапларини эшитмай қолди.

– Илтифотлар учун раҳмат! – деди таъзим қилиб.

Майкл Жонсон унинг қўлини қисди, Ямато яна таъзим қилганда, унга меҳри ошиб, негадир уни ўзига жуда яқин туйди.

Адам савдогар эрталаб етиб келди. Асилбек ўз хонасида эди. Худбин билан учрашганини, Жон Смит билан қанақадир сирли ишлар қилаётганини, Сирож Ҳасанни эшитиб, тепа сочи тикка бўлганини айтди. “Булардан хабаримиз бор, – деди Асилбек пинагини бузмай. “Шундай экан, дунёнинг тушунган одами сифатида ёнларингда бўлганим яхши”, – деди Адам савдогар ҳам.

Кечқурун мажлисга Ямато билан бирга келди. Беш киши қўлни-қўлга қўйди ва: “Худбинчиларга йўл бермаймиз!” дея онт ичдилар. Ташкилотни “Дунё тўртлиги” деб атадилар, яхшилар бирлашиб, ёвуз кучларга қарши курашамиз, дея ният қилдилар. Шундан сўнг ташкилотнинг биринчи раисини сайлаш овозга қўйилди. Томас Гелл Ямато билан Альберт Команднинг фикрларини сўради, аммо Асилбекка индамади. Асилбек “мени назарга илмади шекилли!” дея сукут сақлаб турди. Адам савдогар Асилбекнинг номзодини кўрсатди, Ямато ҳам унинг номзодини қўллади, Альберт Команд унга кулиб қаради ва: “Руҳий ҳукмдор деган ном беҳудага берилмаган, энди ўзингизни кўрсатасиз!” деди. Томас Гелл сўзни қисқа қилди: “Демак, фикримиз бир жойдан чикди! Шахсни тушуниш, деган фалсафа бор, дўстлар! Руҳий жиҳатдан Асилбек устун. Тан оламан, малака ва илм жиҳатидан озгина устунлигим бордир, аммо қувваи ҳофизам кучли эмас. Асилбек! Сиз энди бизга бош бўласиз!”

Ямато япон тонгидек беғубор жилмайди.

Асилбекнинг юзида ўзбекона андишанинг нурлари хира тортди:

– Мен ёшман ахир!

Альберт Команд ўнг қўлини кўтарди:

– Мен сизнинг номзодингиз учун овоз бераман!

Томас Гелл билан Ямато ҳар иккала қўлларини кўтаришган эди, хона бўйлаб беғубор кулги кўтарилди.

– Янги лавозим муборак!

Ямато бўлажак учрашувни Токиода ўтказишни таклиф қилди. “Дунё болалар ташкило-

Асарда Хўжа Пир ях шамоли, Бақо гули каби рамзларнинг келтирилиши беҳуда эмас, албатта. Хўжа Пир ях – мамлакатимизда энг баланд чўққи, дунёга ана шу чўққидан қаралади, иккинчи томони, бу шамол қаҳрамонларга ота юрт ҳавосини эслаиб туради. Бақо гули эса ҳаёт давом этаётганини, инсон ўзи тугилиб ўсган тупроғидан ҳеч қачон узилиб кета олмаслигини англатади.

Роман охирида Асилбекнинг ўғлига Мангуберди деб исм қўядилар. Яхши ниятда гап кўп. Дунё ҳам, юрт ҳам мангу турсин, деган рамзий шиора бу!

Мен асар қўлёзмасини ўқиб чиққанимда, айрим жойларга жузъий тузатишлар кириштишни тавсия этган эдим. Хусусан, бош қаҳрамон исмини ўйлаб кўриш, айрим деталларни тиниқлаштириш керак эди, тасвирларнинг чўзилган ўринлари ҳам йўқ эмасди. Муаллиф буларнинг ҳаммасини инобатга олиб, асарни кўриб чиқди. Натижада адабиётимизда ўзига хос бир самимий руҳда ёзилган асар юзага келди. “Бақо гули”нинг сизларга сеvimли бўлиб қолишига ишонаман. У ўқувчининг ўйлантиришига қодир асардир.

Муҳаммад АЛИ,
Ўзбекистон Халқ ёзувчиси

ти Маркази” билан ўрмондаги болаларнинг ҳолатини ўрганиш биринчи топшириқ сифатида қабул қилинди. Расмий ҳолатлар, буйруқлар тайёрлангач, имзолар қўйилди. Кейинги кундаги мажлисда сафарга икки киши тақлиф этилгани маълум бўлиб, бу масала деярли тез ҳал этилди, ҳамманинг фикри бир жойдан чиқиб, Асилбек билан Ямато номзодлари рўйхатга киритилди. Альберт Команд билан Томас Геллнинг тадқиқотлари давом этаётгани сабаб, улар қоладиган бўлишди. Адам савдогарнинг уйдан телефон бўлиб, хотинининг тоби қочганлигини айтишди. У кейинги кун Исроилга учиб кетадиган бўлди.

Ямато маслақдошларига жиддий қаради:

– Энди ҳар қадамда эҳтиёт бўлишимиз керак!

Уларни кутаётган ўрмон дарахтлари силкиниб титроққа тушди, Кўкқишлоқдаги ёнғок дарахти Хўжа Пир ях шамолини тутиб қолишга шошилди. Қора махлуқнинг хотинчалиш одамдек хунук кулгиси Гулнинг қирмизи юзларига нинадек санчилди.

Ҳақим муаллимнинг ташвиши

Ҳовлидаги қўланса ҳид дов-дарахтларнинг баргларини титратиб, сўнг уйга кириб, Ҳақим муаллимнинг кўнглига ташвиш солди. Тиқ этган товушдан Оламшоҳ келганини сезган, унинг туфлисини ечиб, ўз ётоғига кирганини ҳам юракдан ҳис этиб турди. “Кўчадан чарчаб келган бўлса, эртага гаплашамиз, дамани олсин!” деб индамаган эди, бугун ўзи ҳам Калтақишлоққа бирров бориб, Эсон жияни-ю, қизчасидан хабар олиб келди, шукур, ҳамма хурсанд, қизча соғ, Эсоннинг оғзи қулоғида: ҳар гапнинг бирида Асилбекни мақтайди, кўрганларининг бирига икки қўшиб гапирди. Лекин бу қўланса ҳид қизиқ бўлди-ю! Яна ичиб келибди-да! Чопонини елкасига ташлаб, ташқари чиқди. Буларни уйлантириб, бўйниларига бўйинтуруқ солиб, қайириб олмаса бўлмайдиганга ўхшайди. Асилбек қайтса бўларди, қанақадир безори болаларни деб, қолиб кетди. Буниси ўзини тижоратга урган. Топиши яхши. Бир ҳафтага хорижга бориб келди. Сирож Ҳасан кўп жойларни кўрсатибди.

– Ўғлим?

Оламшоҳ қўйлақчан ҳолда айвонга чиқди ва отасининг сўрида хомуш ўтирганини кўриб, “ҳозир танбеҳ бериб қолмасайдилар” деган ташвиш билан юрагини ҳовучлади.

– Ота, бугун нозик одамлар билан...

– Бизга тўғри келмайди бу юриш, ўғлим! Оғзинга биров мажбурлаб қуймайди!

– Узр, ота, қайтарилмайди! – У кўз ости билан отасининг чироқ шуъласи тушиб турган тунд башарасига қараркан, гапни бошқа ёққа бурди. – Акамдан ҳали ҳам дарак йўқми?

Ҳақим муаллимнинг нигоҳи қорайди. “Бу нима дегани? Мен бир ҳафта юриб, тезда келдим, акам бўлса ҳали ҳам дайдиб юрибди, демоқчимиз?”

– Аканг ҳам бекор юргани йўқдир, ўғлим!

Оламшоҳ сўри четига ўтирди:

– Аллақандай болаларни деб шунча ташвиш орттириш шартми?

Ҳақим муаллим елкасидан оғир юк босгандек, қадди букилди. Ака-уканинг орасига низо туриши яхши эмас.

– Аканг нима иш қилаётганини ўзи яхши билади, ўғлим!

– Шундай дейсиз-у, ота, яхши эмас-да бу! Ундан кўра, бизга қўшилса, бири икки бўларди.

– Ишинг яхши бўлса, хурсандман, ўғлим!

– Мен... мен раисдан томорқа сўрадим. Ҳозир ҳаммага томорқа берилляпти. Икки қаватли уй қурмоқчиман! – У эски тахта сўрига, қийшиқ эшикли хонага паст назар билан қаради. – Манави шўродан қолган ашқол-дашқолларни ҳам таг томири билан туга-тиб, янгисини қурамиз, ота!

– Менга шуниси ҳам етади, болам! Орзу-ҳавасинг бўлса, ўзинг қур! Ҳовли олсанг, хурсанд бўлардим!

– Ота, ҳаммасини бажараман. Сирож акам менга янги “Жип” буюртма қилганлар. Эрта-индин келиб қолади. Қариганингизда сизни миндириб юрай, деб олаяпман!

– Бунинг учун раҳмат, болам! Лекин элдан чиқма, ҳамма қатори яшаган узоқ кетади!

Орадан бир ҳафта ўтиб Сирож Ҳасан қайтиб келди, уч кун ўтмасдан ортидан “Жип” ҳам етказиб келинди. Ўша куни Оламшоҳ қишлоқ чолларини чорлаб, худойи қилди, сўнг Сирож Ҳасанни олиб юрди. Эрталаб ўзи ташкил этган мактабга борди, директор

хорижлик мўйловли йигит эди. Оламшоҳни қабулхонада қолдириб, иккаласи ичкари кириб кетишди.

Тўқ кўк рангли кийим-бош кийган ўқитувчилар у ёқдан-бу ёққа ўтиб туришар, бари-сининг нигоҳи жиддий, қарашлари сергак эди: ўқувчилар ҳам худди улардек бир хил кийинган, фақат уларнинг кийимлари оч яшил тусда эди, лекин на устозларда ва на уларда бўйинбоғ бор эди. Қабулхонада ўтирган бироз димоғдор кўринган лўппи юзли котиба ниманидир ёзар, ўтган-кетганга кўз ости билан қараб кўярди.

Оламшоҳ ўзи ўқиган мактабни, шовқин-сурон солиб чопаетган болаларни, кўнғироқ ча-линиб, ҳамма дарсга киргач, чор-атрофнинг сукунатга чўмиб қолишини, ўзининг ҳам дарсда ўтириб, “қанийди, битта копток бўлса-ю, стадионда кечгача футбол ўйнасанг”, дея орзиққан дамларини эслади-ю, эзгин бир туйғу қалбини ўз оғушига олди ва “бу ерда копток тепиш-майди!” деган ўйга борди. “Жириг” этган товуш уни ўзига келтирди. Котиба ўрнидан туриб, жигартус ялтироқ эшикни очиб, бир нималар деди, сўнг эшикни ёпиб, тўғридаги хонага кириб кетди ва орадан икки дақиқа ўтмай чой солинган шиша пиёлани унинг олдига қўйди:

– Марҳамат, ош бўлсин!

Оламшоҳ “раҳмат” деган маънода унга бош силкиди. Котибанинг эътибор қилмаганини кўриб, бу ерда тартиб-қоида қаттиқ шекилли, дея ўйлади, ўзи хоҳламаган ҳолда қизчани гапга тутди:

– Сизларда ўқиш қаттиқми дейман?

Котиба компьютердан кўз узмаган ҳолда:

– Бизларда энг қобилиятли болаларни ўқишга олишади! – деди.

Оламшоҳ “оҳ-ҳо” дегандек бош ирғади.

Ярим соатлардан сўнг Сирож Ҳасан кайфи чоғ ҳолда чиқди.

– Янги табақа шаклланаяпти, булардан умидимиз катта! – деди мактаб директориға сузилиб қараганча. Ана шу ҳолати Оламшоҳга ёқмади. Нега ёқмаганлигини ўзи ҳам тушунмади.

Самолёт ҳалокатга учради

Кенг ўрмон тонгни хавотир билан қаршилади.

Айиқ терисига ўралган, сариқ, момик қулоқчинли бола булутли хира осмонга ишора қилди:

– Ана уни қара, Ашим!

Жануб осмонида митти қушдек самолёт кўзга ташланди.

Озғин, бир кўзи юмилиб қолган Ашим тор пешонасига қўлини қўйиб, узоқда кўринаётган самолётга тиржайиб қаради:

– Омадимиз келганга ўхшайди, Ашим, мишиқиларга айт, дарҳол жой-жойларини эгаллашсин!

– Темирлари сеники, гўшти эса бизники! Ҳаҳ-ҳаҳ-ҳа!

– Гўшти эмиш! Қулоғимга тепмасдан бурун ишингни қилсанг-чи! Қани юр!

Иккиси улкан қарағай остидаги томини қор босган ёғоч уйча томон юрди. Зиналар-да, оёқ остида оппоқ қор ғирчиллайди. Ер остида жойлашган кенг ёғочли хона: ўнг томонда дунёнинг катта харитаси осилган, ундан нарида қатор компьютерлар, беш бола экранлар ёнида мук тушган. Ашимни кўриб, узун бўйлиси ўрнидан турди:

– “Бургут” хабар берди. Марҳамат, кўринг!

Компьютернинг кўк экранда самолёт салони, мудраб келаётган кишилар кўзга ташланди.

Ашим экранга яқин борди:

– Томас Гелл шуми?

– Ҳа, шу!

– Осиёлик-чи?

– Буниси, қора соч, чиройлироқ йигит!

– Яхши, буйруқ бераман: “бургут”га етказ, ишни бошлашсин!

Компьютерда бошқа бир файл очилди, қулоғига радиоэшитгич тутган патила соч бола: “Бургут, парвозни тугат!” деди.

Ашим қўлларини бир-бирига ишқалади:

– Ана энди зўр бўлади! Уҳ-ҳ-ҳ!!!

***

Иссиқ таъсир қилдими ёки чарчаган эканми, Асилбек бир зум мизгиб, дам олди. Манзилгача анча бор шекилли. Ухлашга ҳаракат қилди. Мизгиган заҳоти Абадият гули тушига кирди ва у бир думалаб, қизил кўйлакли хушрўй одамга айланди.

- Кимсиз? – сўради Асилбек ажабланиб.
- Мен Зардўштман! – ўзини таништирди у.
- Зардўшт?
- Сенга ҳамроҳлик қилаяпман!

Самолёт бир силкинди, нимадир тарақлади. Асилбекни кимдир қитиқлаган эди, унинг кулгиси келди, ёнига қараган эди, Зардўшт ўрнида Гулни кўриб, тахта бўлди:

- Сен яна Гулга айландингми?
- Кимдир уни яна қитиқлаган эди, ҳиҳилаб кулди.
- Ҳов, кўзингизни очсангиз-чи!
- Кўзим очиқ-ку!
- Кўзингизни очсангиз-чи, Асилбек!

У бир силтаниб ўзига келди ва Томас Геллнинг дард тўла нигоҳига кўзи тушиб, атрофга аланглади: учувчилар кабинаси ёнида, ўнг томонда икки стюрдесса қиз беҳуш ётар, уларнинг ёнида тик турган узун бўйли чўзинчоқ юзли, қора нигоҳли йигитча ўнг кўлида гранатани баланд кўтариб турарди.

– Яна такрорлайман, жойларингда қимирламай ўтиринглар, ҳеч бирларинга зиён етказмаймиз! – деди у дағдаға оҳангида.

Олдинги қаторда мук тушган Альберт Команд:

- Вой жўжаҳўроз-ей! – деди титраб-қақшаб.
- Нима гап? – Асилбек самолётнинг қўлга олинганини сезиб турса-да, атайин сўради.

Ёнида мук тушган Яматонинг қисик кўзлари ночор пирпираб, нафис лабларидан қон қочди, озғин бармоқлари билан сийрак сочларини сийпалар экан, иягини кўтариб хўрсинди. Бу хўрсинишни Томас Гелл ҳам эшитди ва зарда билан граната кўтарган ўсмирга ишора қилди:

- Кунимиз шу чурвақаларга қоладиганга ўхшайди!

Асилбек “ўлиб кетишимиз мумкин эмас” деб ўйларкан, юрагига қўрқув қутқу солмаётганини сезиб, тирик қолишига ишончи ортди. Асираси кутяпти, Кўкқишлоқ йўлига интизор, отасини куйдириб кетиши асло, асло мумкин эмас!

Самолёт шитоб билан пастлай бошлади.

Шумхабар

Ширин момо бугун хомуш уйғонди. Уйдан ғамгин ҳолда, ерга боқиб, судралиб чиқди. Кўз ослари салқиган, қорачиклари кулранг, киприклари оқарган, бужмайган лаблари қонсиз эди. Шу савдолар бошида бор экан, қариганда икки ўт орасида қолишдан ёмони йўқ. Асиранинг ташвиши етиб ортади. Ҳақим муаллимдан садо чиқмаётган бўлса, бу томонда Зулфизар хотиннинг шашти баланд, аммо биладики, неварасининг Қодирқулга сира кўнгли йўқ, бебахт бўлишини истармиди уни. Лекин тезда узатмаса, “қари қизга чиқиши ҳам мумкин”, бу томонда синглиси ҳам эрга узатишга тайёр. Қўйнингда қиз асрагандан кўра, илон боққан осонроқ. Ким билади, биттаси эмас, биттаси қилиқ чиқариб қўйса, дардини кимга айтади.

Асира югуриб келиб, момосининг қўлидан тутди ва зинадан тушишга ёрдамлашди.

- Нима бўлди, моможон? Бирор жойингиз оғрияптими?

Момонинг чеҳраси сал очилди:

– Қаричилик, болам! Ярим кун соғ бўлсам, ярим кун касалман. Ўша ўзим билган момонгман-да, болам!

Хўжа Пир ях чўққисининг муздек ҳавоси Асиранинг бурни учидаги уялиш нурларини суриб ташлади:

- Мени ўйлаб қисиялпсизми, моможон? Ростини айтинг!

Ширин момо унинг кулранг тусга кирган нозик бурнига, ғам соя солган киприклари тикилиб, ичидан эзилди. Бунга ҳам осон эмас, бу ҳам икки ўт орасида ёняпти. Қодирқулни деса, Асилбекдан кўнгили узолмайди. Лекин бу оилада омонат эканлигини сезиб, кеча-кундуз ўртаняпти.

– Болам?

– Лаббай, моможон? – Асира пиёладаги қаймоқни момосининг олдига сурди. – Олинг, жуда яхши экан!

– Раҳмат, айланай, болам, ол ўзинг ҳам!

Кўчадан икки челақда сув олиб қайтган шўх-шодон, қувноқ Гулзода бир дона иссиқ нон кўтариб кирди.

– Товариш генерал буви! – деди қувноқ оҳангда. – Сизга майор Сунбула буви бериб юбордилар. Келини нон пишираётган экан.

Ширин момо унга зимдан ҳорғин боқди:

– Шайтонлама, Гулзод! Товариш деганинг нимаси?!

– Ҳазил-да, буви!

– Бунақа шайтоний ҳазил қилма, қиз болага ярашмайди, ўзбек қизи оғир-босиқ, мулойим, кўзини ерга тикиб юрадиган бўлади. Тағин икки эркак орасидан ўтма, гуноҳга ботасан.

– Буни биламан, моможон, мени ҳеч нарсани билмайди, ўқимаган деб ўйлаяпсизми?!

Ширин момо ортиқча гапириб қўйганини сезиб, гап юганини бошқа ёққа бурди:

– Ҳай, ҳай, болам, сира унақа деб ўйлама. Сени ақлинг ҳар балога етади. Насиҳат бериб туриш эзма момонинг иши. Сен тўғри тушун!

Гулзода тарс ўгирилиб, ошхонага кириб кетди. Калта, бўлиқ оёқлари бетон ерга зарда билан босилди, тарақ-туруқ товуш Ширин момонинг сим-сим санчиётган юрагига нина каби кирт-кирт кириб, оғриқни зўрайтирди. Бунисини ҳам тезроқ эрга бериш керак, бирорта ичкүёв топилиб қолса, унаштиради-қўяди, тайёр уй-жой, катта ҳовли, кимга қолдиради буларни: Ҳаким муаллим икки дунёда ҳам ўғлини ичкүёв бўлишини хоҳламайди, Зулфизар хотин ҳақида гапирмаса ҳам бўлади.

Ширин момо кўлидаги нонни дастурхонга қўйди:

– Хафа бўлди, болам бечора. Ўқийман деган эди, мени ўйлаб, шу тор катақдан на-рига чиқмади.

Асира ўзини айбдордек сезиб, бўйинини эгди. Гулзода уни деб, уйда ўтириб қолди. Ёши ҳам ўтиб боряпти.

– Момо, сиз мени ўйлаб қисилманг, ҳаммаси жойида бўлади: ишим юришяпти, рост сўзим, сизни курортга юбораман, Гулзодани ўқитаман.

– Бу ёқда совчилар ҳам безовта қилишмоқда, болам! – деди момо “эрга тегишни ҳам ўйла” дегандек.

Асира дув қизарди, момосига бир нима деса, гапи тескари чиқиб қолиши мумкин, иккинчи томондан, уят деган ўлимдан қаттиқ туйғу сўз сандиғига калит солди.

Ширин момо сезгир эмасми, неварасининг қорамтир киприкларига қўнган ғуборни ширин сўз шамоли билан супуриб ташлашни кўзлаб:

– Сенга ишонаман, болам, ҳали машина олиб юради сени. Ўша кунларга етаман. Ишонаман, болам, ишонаман.

Асира бир бувисига, бир ошхона томонга қаради. Гулзода ичкари кириб кетган эди. Нима қиляпти у?

– Битта чой дамлаб келай, буви!

Ширин момонинг хира кўзларида орзиқиш туйғулари, ола-була туман орасидан хо-муш нур сочаётган юзи доғли Ой каби мунғайиб кўринди. Асиранинг кўнгли ўртанди. Эҳ, бечора момоси-я, ёлғиз ўзлари уларни тарбия қилди, оқ ювиб, оқ таради, ўстирди-ундирди. Энди роҳат кўриш ўрнига яна иккисининг ташвиши билан жонсарак. Тезроқ у кишининг оғирини енгил қилиш лозим.

Гулзода ошхонада, бурчақда, эски синиқ стулда ғамгин ҳолда ўйга чўмган эди.

– Сени ўзим ўқитаман, Гулзода, рости билан, муаллимликка ўқийсан, мактабга ишга киритиб қўяман. Ҳали сен энг бахтли қиз бўласан. Беш йил мен учун беминнат хизмат қилдинг, жон синглим, бирор марта гина қилмадинг, сендай оқила синглим борлигидан жуда-жуда мамнунман. Худо менга қилган яхшиликларингни катта-катта мукофотлар билан қайтарсин! – У синглисининг юзини ўзига қаратди, икки лўппи юзи қизарган, чўғдек иссиқ эди. – Менга ишонасанми, жон синглим?

Гулзода сал гапга йиғлайди, сал гапга юпанади. Кўзлари жиққа ёш, лабларида эса кулги ўйнади.

– Сиз билан фахрланаман, опа! Сиз дунёнинг энг гўзал қизисиз!

– Ўзим ўргилай сендай меҳрибон синглимдан! – унинг чўғдек юзидан чўлп-чўлп ўпди. – Рости билан, мен ҳам сен билан фахрланаман.

– О-па-а-а?! Нега доим “рости, рости” деб қўшаверасиз?! – Гулзода унинг белидан қучди: кўллари иссиқ, кўкраклари ҳароратли эди.

Асира унинг қулоғига оҳишта шивирлади:

– Гапнинг рости яхши-да. Сен бориб бувижонимни овут. Бир алфозда хомуш ўтирибдилар. Кўнгилларини кўтаришимиз керак. Қари кишини хафа қилишдан оғир гуноҳ йўқ.

– Вой, опажон, бувим хафа бўлдиларми?

– Рости билан, жуда хафа бўлганлар. Бугун мазалари йўққа ўхшайди.

Гулзода ўрнидан ирғиб турди. Ундан райҳон ҳиди таралиб, Асиранинг кўнглини қувнатди.

– Ҳозир бориб бувимни тойчоқдек кишнатаман!

– Яна шайтонга қўл бераяпсанми?

– Шайтонга йўл бўлсин, опа. Ўзим шунақа шаддод бўлсам, нима қилай! Қулоғингизга гапим бор, рости билан! Ҳе-хе-е!

Асира “ўлгур, шаддод!” дея унга қулоғини тутди:

– Гапир!

Гулзода уни хидлади:

– Бирам ширин ҳидингиз борки, рости билан!

– Мазах қилма одамни, гуноҳ! Гапингни айт!

Гулзода айёрона кулди:

– Асилбек акамни туш кўрдим.

Асиранинг юраги рақсга тушди.

Гулзода секин шивирлади:

– Куёвлик кийимида сизни кўтариб, гўшангага кириб кетяптилар!

Асира эркалик билан унга мушт ўқталди:

– Уятсиз!

Гулзода шартаки қиз эмасми, унинг қўлидан қочиб чиқаркан:

– Юракчангиз потирлаб қолди-ку, рости билан! – деди ўсмоқчилаб.

Хўжа Пир ях шамоли “рост” дея унинг юзини мулойим силаб ўтиб, Гулзода ортидан ташқари елди.

Асиранинг танасини ширин туйғу ўраб олди. “Қачон келадилар, қачон?!”

Орадан уч кун ўтди. Асира ҳар куни, ҳар соат, ҳар дақиқа шу ширин туйғу, шу савол билан яшади. Бугун кечга келиб, ҳавонинг авзойи бузилди, даланинг кўкси совиб, ранги оқарди. Асира ҳам ишини тугатиб, уйга барвақт қайтди, ҳаво каби унинг авзойи бузуқ, юраги ғаш эди. Момоси, Гулзода билан ўтириб, жимгина овқатланди. Ширин момо ҳам, Гулзода ҳам унинг кул сепилган юзига тикилиб, далада ишлаб чарчаган, деган хаёлда гапга тутмадилар. Уй бурчагида оқ-қора тасвирли телевизор ёниқ турар, мумтоз қўшиқ тугаб, “Янгиликлар” дастури бошланди.

Асира қўлини артди-да, хонасига кириб, ўтган куни бошлаб қўйган “Олтин зангламас”ни ўқишни кўзлади. Гуррос шамол эсиб, деразани зириллатиб ўтди. Ёмғир ёғмасин, дала ишлари чала қолиб кетади. Телевизорда бир гуруҳ олимларнинг экспедицияга йўл олаётгани кўрсатилди. Трап ёнида турган Асилбекка кўзи тушиб, жойида михланди. Юраги гурс-гурс урди.

Гулзода қўлини олдинга чўзди:

– Асилбек акам! Ана, ана, Асилбек акамни кўрсатишяпти!

Диктор бортида бир гуруҳ олимлар, “Дунё болалар ташкилоти Маркази”нинг вакиллари бўлган самолётнинг радар кўзгусидан ғойиб бўлганини эълон қилганда, Асира шилқ этиб жойига ўтириб қолди. Ширин момонинг ранги-қути учди, Гулзода лабини тишлади.

Биткўз

Худбин Адам савдогар топиб келган юракэзар гаплардан сўнг тинчини йўқотди, бир неча кунки, фикрини бир жойга йиғолмайди, ҳаловати йўқ: бу кеча ҳам ухлолмади, назарида, ғанимлари устига лашкар тортиб келишяпти. У оппоқ мушугининг бо-

шини силади, қўллари асабий титради, бўғиб отиб юборсанг, йўғ-э, мушук эмас, бу Сирож Ҳасан бўлса, шу заҳоти бўғиб ўлдирарди. Шу мушук бирданига мукамал роботга айланиб қолганда борми, ўша маълуннинг жонини олишга жўнатиб юборарди. Ғанимларни аллақачон йўқотиш керак. “Сен ғанимингни ўлдирмасанг, бир кун у сени маҳв этади. Ямато, Томас Гелл, Альберт Команд, шарқлик Асилбек, оҳ-ҳо, катта куч, бир олам ғавғо”. Неча ойдирки, шу туфайли ҳаловати йўқ, кечалари тикан устида ухлагандек безовталаниб чиқади, ҳар хил мудҳиш фикрлар тинчлик бермайди: ёмон кўради улар уни, ёмон кўришадими, демак, йўқотишга ҳаракат қиладилар, зудлик билан уларнинг пайини қирқиши керак. Бир чорасини кўрмаса, ўзига қийин, ўзига!

– Кирбой?

Кир остонада бўйин эгди:

– Буюринг, хўжайин!

– Индинга ҳаммани йиғ, маслаҳатлашиб оладиган гап бор. Қаттиқ тайинла, ҳамма айтилган пайтда “Катта ойна” хонада жамулжам бўлишсин!

– Хўп бўлади, хўжайин!

– Биткўзни айт, эртагаёқ етиб келсин!

– Хўп, хўжайин!

– Ўзингда нима гап?

– Ҳалиги... уришмайсизми, хўжайин!

Худбиннинг кўзлари совуқ боқди. Нима, уни тушунмайди, деб ўйлайдими? Ичидан пишган одам, ўзини бунча ночор кўрсатиб, лақиллатмоқчи шекилли!

– Гапир, гапир! Ялтоқланма!

– Хўжайин, эшитмадингизми? Букрилар янги ташкилот тузишибди. “Дунё тўртлиги” эмиш. Осиёлик шерваччани раис қилибдилар.

Худбиннинг бошига бир гала қовоқ ари ғув кирди-ю, оғриқнинг зўридан кўзлари шоҳқосасидан бўртиб чиқди. Кир ҳамма нарсани биринчи эшитади. Нега? Нега у эшитмайди.

Кир ғоздек бўйинини чўзди:

– Бундай хабарларни етказиб туриш, пайтида билдириш вазифам, хўжайин!

Худбин сал эркин нафас олди. “Тўғри, унинг вазифаси бу! Хафа бўлмаслик керак! Ундан эмас, Ямато, Томас Гелл, Альберт Команд, шарқлик Асилбек, оҳ-ҳо, катта куч, бир олам ғавғо, ана шулардан кўрқиш керак!” Неча ойдирки, шу туфайли ҳаловати йўқ, кечалари тикан устида ухлагандек безовталаниб чиқади, ҳар хил мудҳиш фикрлар тинчлик бермайди: ёмон кўради улар уни, ёмон кўришадими, демак, йўқотишга ҳаракат қиладилар, зудлик билан уларнинг пайини қирқиши керак. Бир чорасини кўрмаса, ўзига қийин, ўзига!

***

Эртаси ҳаво исиди.

Тушга яқин фин бассейни тайёрлашни айтди, сўзи – қонун, хизматкорлар бассейни ювдилар, тозаладилар ва тиниқ сувга тўлдирдилар.

Соат бирларда у ёлғиз ўзи бассейнга тушди.

Ўнг бурчақда, тепада катта телевизор, унинг остида, шиша столда сариқ банан, кўм-кўк олма ва бир шиша виски, биллур қадаҳлар қатор терилган.

У оёқларини илиқ сувга тикқанча хаёлга берилган эди, тип-тиниқ сувнинг мовий ости кўзларининг нуруни ўғирлар, аллақердан бир маромда майин шариллаётган сув оҳанги фикрини узоқларга олиб кетар, гоҳо Қуддуснинг тор кўчаларида, гоҳо кимсан Парижнинг одам тўла майдонларида ўзини кўрмоқда эди. Кенг бассейн юзида шифт-даги минг бир чироқларнинг нури ялт-юлт товланиб, кўзни қамаштирар, кўчадан машиналарнинг овозлари элас-элас қулоққа чалинар, деразадан ичкари ураётган шамол кумушранг пардаларни юлқиб тортар, бассейннинг ўнг бурчағидаги улкан телевизор самолёт, бир гала кишиларни кўрсатмоқда эди. Худбин аввалига унчалик эътибор бермади, оёғи билан сувни шалоплатганча хиёл бошини кўтариб, яна телевизор томон кўз қирини ташлаган эдики, нималарнидир гапираётган Асилбекни кўриб, лаблари осилиб тушди. “Яна ўшами?” Бир неча ойдирки, у ҳақда айюҳаннос солишяпти. Қайси куни битта арзимас гулни кўрсатишиб, у “абадият гули” дея томоқларини йиртишди. Одамнинг кулгиси қистайди: шу ҳам гап бўлди-ю! Ўзларингга муносиб иш қилсанлар-чи! У

қизил тугмачани босган эди, Асилбекнинг овози аниқ эшитила бошлади. Нима деди? “Болаларни қутқариб қолайлик” дедими?

Эшик ортидан гўнғир-гўнғир овоз эшитилиб, унинг хаёли бўлинди: Кир билан Биткўз дегани олдинма-кетин ичгари киришди.

Биткўзнинг сарғиш, митти қулоқлари мисдай қизариб, майда чекка томирлари кўк ичакдек шишиб, бўртиб чиқди, бит кўзлари нажоткор жавдиради. Одамнинг кўзи ҳам шунақа хунук бўладими? Лекин ўзи бир сўзли одам, айтганини сўзсиз бажаради. Шу одати унга маъқул. Америкадаги ишларини беҳудага унга ишониб топшириб қўймаган. Қулоқлари атрофидаги сочларининг оқарганига диққат қиларкан, “шундай яхши югурдак қарибди бироз”, дея хаёлидан ўтказди.

Биткўз чаққон пилдираб келиб, у билан кўришди, катта амакидан салом олиб келганини алоҳида айтди. Катта амаки деганлари тамаки маҳсулотлари билан шуғулланадиган майда бизнесмен. Исми нима эди? Ҳалиги... ҳа, курғур. Илгари хотираси панд бермас эди. Нима бўлди? Докторга кўрсатиш керак.

Хизматкор уларнинг олдига қаҳва қўйиб, чиқиб кетди. Биткўз қаҳвадан бир хўплаб, унинг оғзини пойлади. Худбиннинг лаблари чўзилди, кўзлари совуқ боқди:

– Амакинг неччига кирди?

– Етмишдан ошдилар жаноб Томсон!

Худбиннинг кўнгли ёришди. Ҳа, курғур, исми Томсон эди-я, Томсон!

– Ҳали тетикмилар!

– Тетик ҳам гапми? Ҳалигача латифа тўқиб, одамнинг ичакларини узадилар. Қайси куни янгисини айтиб бердилар, эҳ-ҳе! Бир букридан: “Худо хайрини бериб, букрингни тузалишини истайсанми ёки бошқаларни ҳам сендай ногирон бўлиб юришларини хоҳлайсанми?” деб сўрабдилар. Букри тумшайиб: “Илоҳо, ҳамма менга ўхшаб букри бўлсин!” деган экан.

Худбин ҳиҳилаб куларкан, овози бассейн ичида акс-садо берганидан янада лаззатланди. Қаҳвадан яна бир хўплагач, мақсадга ўтди:

– Ямато бошлиқ букрилар бизга ҳам шуни раво кўришмоқчи! Улар ҳатто янги ташкилот тузишибди. Сен нима дейсан бунга?

Биткўзнинг нигоҳи ялтоғланди:

– Сиз билан биз бундайларнинг кўпини кўрдик. Шу ҳам муаммоми?

Худбин ундан айна шу гапни кутиб турган эди:

– Ёмон эмас фикрлашинг! Иш осон битади, демоқчисан-да!

– Илоннинг боши, ихм, жойида... жойида янчилмаса, бир кун чақиб олади.

– Эплайсанми?

– Бирор марта қош қайирганмидим!

– Бошқаларнинг ҳам фикрини эшитиб кўриш керак!

– Албатта, хўжайин, акулаларга дангали ёқишини ўзингиз биласиз-ку! Кичик акулани кўрган эдим бир ой бурун. Нима деди денг? Нега хўжайин уларга панжа орасидан қараяптилар? Бир қош қоқсалар, патини титиб ташлардик, деди.

– Шундай дедими? – Худбин бағрини кўтарди. Демак, ҳамма шу фикрда. – Мажлисда бу тўғрида ўзинг гапирасан!

– Сиз нима десангиз, шу!

Мажлис совуққина бошланди. Оппоқ ялтироқ диванларда ястаниб жойлашган калондимоғлар бир нимадан норози. Худбин буни дарҳол пайқади ва бироз расмий оҳангда дунё бўйича ишлари хусусида бироз маъруза қилгач, олти нафар ҳамтовоқларини бирма-бир саволга тутиб, уларнинг фикрларини билди. Албатта, маърузасини ҳам, саволларига берилган жавобларнинг ҳам унга сариқ чақалик қизиғи йўқ эди ҳозирда. Алам қушининг ўткир тирноқлари бағрини тирнаб, қон қилиб турганда, ўзининг ҳаёти ҳамма нарсадан устун: унга ўхшаган шерларга тузоқ қўядиганлар кўп, овчиларнинг ҳам саноғи йўқ, ҳар лаҳзада, ҳар дақиқада суиқасд бўлиши мумкин. Тунов куни соқчиларни ўнтага кўпайтирди, ҳар ҳолда ўзига эҳтиёт бўлгани яхши.

Хонада саримсоқпиез ҳиди анқий бошлаб, ўтирганлар ён-атрофга қараб қўйишди. Ҳар ким ўзидан хижолатда эди, Худбиннинг ўзи ҳам “мендан кўришмаяпти” деган ўйда бироз безовталаниб, Биткўзга қаради:

– Сен нима дейсан? Муҳим гапинг борга ўхшайди.

Биткўз ўрнида қирғоққа чиқиб қолган балиқдек тўлғанди:

– Ишларимиз жойида, банкларимизга пул сувдай оқиб келиб турибди, ихм, ҳаётимиз – жаннат, нолийдиган жойимиз йўқ, аммо, жаноблар, – у қилт этиб ютинганча Худбинга қаради, Худбин “давом эт” дегандек имо қилди, яна қилт ютингач, бироз ҳаяжон билан деди: – Жаноблар, гап шуки... ихм, гап шуки, биз ноқулай аҳволда қоляпмиз, устимизга... устимизга тўфон бостириб келяпти.

Ҳамма унга томон эгилди, сариқ, қизғимтир қошлар кўзларга тутшиб, шивир-шивирлар бошланди:

– Бу нима деб валдираяпти?

– Нима, тўфон? Қанақа тўфон?

Худбин қовоқ уйган эди, нафаслар ичга ютилди.

Ҳаяжонланган Биткўз бундан сезди ва енгил нафас олгач, сўзини давом эттирди:

– Ҳа, устимизга тўфон бостириб келяпти. “Дунё тўртлиги” ташкилотини тузишган. Уларнинг ораларидаги битта шаталоғи ўзини дунёнинг Рухий Ҳукмдориман, деб даъво қиляпти! Ўша раис этиб сайланган! Бошқа томонда Сирож Ҳасан томир отяпти. Кучайиб кетса, бизга анча қийин бўлишини бир тасаввур этиб кўринг-а!

Енгил ҳиҳилаш эшитилди:

– Ўргилдим унақа чаёнлардан!

– Ҳи-ҳи, Рухий Ҳукмдор!

Пичинглар Биткўзга илҳом бағишлади:

– Хавфнинг олдини олган ютади. Бунга ўзингиз яхши биласиз, жаноблар! Шундай... шундай экан, ихм, уларга безътибор бўлмаслигимиз керак! Таклифим борки, улар билан ҳисоб-китоб қилиш керак, бу ерда ишларимиз зўр, деб ўтираверсак, бизни битталаб, ихм, таъзиримизни беришади. – У қилт этиб ютинди, аслида “бизни битталаб отишади” демоқчи эди, кўрқувга тушибди, дея устимдан кулишмасин, деган андишага бориб, битталаб таъзиримизни беришади, дейишга, ўз фикрини сал юмшоқроқ тушунтиришга ҳаракат қилди.

Ўтирганлар бир дақиқа ўйлашиб қолишди, Худбин ҳам сукут сақлаб ҳамтовоқларининг фикрларини кутди. Биринчи бўлиб фикр билдирса, ўзига ноқулай бўлишини ҳам яхши тушунади, гапини тесқари қабул қилишлари мумкин, бири бўлмаса, бири “бу ҳам ташвишга тушган кўринади” деб сасийди.

Тўрда ялпайиб ўтирган кўзойнакли жаноб – Ҳаммом лақабли кимса:

– Улар тобора кучайиб боришаётган экан, бирор қарорга келишимиз керак, – деди мужмал оҳангда ва кўзойнагини ечиб, чўнтагидан оппоқ, тоза кўлрўмолини олди.

– Мен ҳам бу фикрни қўллайман, – деди унинг ёнидаги озгин, чувак юз – Товоқ лақаблиси.

Биткўз “айни пайти” дея оловга мой сепди:

– Худди шундай, жаноблар! – У Худбинга юзланди. – Сўнги қарорингизни эшитсак!

Худбин шуни кутиб турган эди, у хиёл енгил тортиб, ўрнидан кўзгалди:

– Ўзларингиз сезиб турибсизлар, жаноблар, ҳақиқатан ҳам вазият жиддий: мен ҳам уларни кузатиб боряпман. Бизга ўхшаганларнинг ғанимлари сон мингта. Улардан фойдаланадиган кучлар ҳам йўқ эмас. Хўш, нима таклиф берасизлар?

Ҳаммом томоқ қириб:

– Бу ишни кимгадир топшириш керак ва тезда у чорасини кўрсин! – деди бироз ҳаяжонли овозда ва Биткўзга қаради.

Худбин бундай нозик ишни фақат Биткўз уддалашини яхши билади, қолганлари ўзларининг ташвишларидан нарига ўтишмайди.

– Бу ишни сенга топширсак, эплайсанми?

Биткўз шерикларига мулзам боқди.

Товоқ юзнинг сарғиш қошлари юқори кўтарилди:

– Бундан қалтис ишларниям уддалаган бу, эплайди. Шундайми?

Биткўзнинг ёноқлари қизарди:

– Сизлар шундай вазифани топшираётган экансизлар, жонимни ҳам беришга тайёрман!

Худбин яна бироз енгил тортди. Ниҳоят, елкасидаги оғир тошдан қутуладиган пайт ҳам келди. Ўша ярамасларни гумдон қилса, оёғини узатиб, яна хотиржам яшай бошлайди.

– Мен сен учун, – у Биткўзга мулойим қаради, – бу сафар каттароқ чўтал тикаман!

Ўтирганлар шу заҳоти жонланишди:

- Биз ҳам!
- Мен ҳам!

Биткўз “эплайман” дея суюнди, бунақа ишлар текинга бажарилмайди, шу баҳона чўнтаги янада қаппайиб қолади, буларнинг ҳаммаси чўчиб туришган экан, бундай онларда пулдан кўра, жонларини ўйлашади.

Ярим соатдан сўнг Худбин Кирни чақирди:

– Асилбек қанақадир болаларни қутқариш ҳақида гапирди. Шу ҳақда менга маълумот керак! Тезда!

Ярим соатдан сўнг Кир унга ҳамма маълумотларни келтириб берди. Худбин “ишим-ни худонинг ўзи англади” деганча суюнди. Биткўз энди иш беради.

Безори болалар орасида

Қоп-қора ғилдиракларнинг қалин қорли ерга тегаётганини кўрган Асилбек: “Э худо, ўзинг сақла!” дея илтижо қилди ва юмшоқ ўриндиққа қапишиб олди, лекин шу заҳоти самолёт бир силкиниб, уни жойидан юқори отди, камар белини қисиб, шундай зирқиратдики, беихтиёр “оҳ” деганини ўзи ҳам сезмай қолди.

Кўлида граната тутган сепкилли ўспирин эшик тутқичини ушлаганча қапишиб турар, унинг ҳам ранги оқарган эди, ёрдамга ошиқаётган стюрдесса қизнинг оёғидан чалиб юборган эди, қиз ўқдек учиб бориб салон деворига урилди-да, ҳушидан кетди.

Самолёт кенг тумшуғи билан қорни олдинга суриб борар, гоҳ қаттиқ силкинар, гоҳ кўтарилиб тушар, нимадир қарс синар ва яна нимадир тарақлаб кетар эди. Асилбекнинг юраги шув этди ва шу заҳоти кўзини юмиб, калима қайтарди. Яна бир қаттиқ силкинишдан сўнг боши айланиб, кўз олди қоронғилашди-ю, ўриндиққа таппа йиқилди.

Ямато Асилбекка ёрдамга шошилди: кўйнидан кичкина жигартус шишачани олиб, яшил қопқоғини очди-да, унинг бурнига тутди. Асилбек шу заҳоти акса урди ва алаҳсираб кўзини очиб, ён-атрофига боқди, бошини тик кўтариб, аввал Яматога, сўнгра иллюминатор орқали ташқарига боқди: самолёт тоғдек уюлган қор уюми ичига ярмигача кириб бориб, секин тўхтади: қийшайиб очиқ қолган олд ва орқа эшикларни қор уюмлари босиб қолди: кимдир инқиллади, кимдир : “Худога шукур, омонмиз!” деди. “Тирик қолдикми-а?!” – деди Асилбек ва Яматога қўшилиб, ўрнидан турди.

Катта занжирли ҳарбий машина қор уюмларини суриб, самолёт борти ёнига келди ва бир гала қуролланган ўсмирлар ёпирилиб кирди.

– Битта-битта чиқинглар! Қўлларингни кўтаринглар!

– Ов, ёввойи, ҳеч нарса олма дейилди-ку! Қўй жойига! Биқинингдан дарча очиб кўяман!

Узун бўйли учувчи тўппончасига қўл югуртирган эди, чеккадаги пучуқ бурун ўсмир қуролидан кетма-кет ўқ узди. Учувчи худди балиқдек бўйи баравар лапанглаб кўтарилди-да, ўриндиқлар устига тап тушди, чор-атрофга кип-қизил қон сачради.

Қорақош стюрдесса қиз ўзини туюлмади:

– Ваҳшийлар! – деб бақирди.

Граната тутган ўсмир югуриб бориб, унинг сочидан тутди:

– Овозингни ўчир, қанжиқ!

Узун бўйли, озғин йигит унинг бўйнидан кучди-да, орқа эшиқдан кирган ўсмирлар томон итариб юборди:

– Олинглар балиқчани! Жуда билқиллаган экан!

Ўсмирлар ҳоҳолаб кулишди.

Сени тушимда кўрибман

Дераза ёнида хаёл суриб ётган Асира тонгнинг бўзариб ёришаётганини кўриб, бу кеча ухламадим, бугун далада гарангсираб юраманми, деганча ўнг ёнига ўгирилиб, кўзларини юмди: қоронғилиқда йўғон ичак шаклидаги оппоқ юлдузчали тасма тебраниб кўринди, бу нима? Саволга жавоб топилмасдан бурун унинг ортида Асилбекнинг қиёфаси намоён бўлиб, суюклигим, қаердасиз, деган ҳайқирик қалб саройини, зилзила каби зириллатди.

Ҳовлида нимадир тап этди. Асира бошини кўтариб, эриниб ташқари қаради: ҳовли бўйлаб кезиб юрган тонг кўзига жуда файзсиз, ғариб, хира кўринди, осилиб турган ток

новдалари, назарида, моматалоқ юздек хунук кўкарган эди, сўри устидаги мушук ўзини пастга отди. Мушук экан, уйқуни ҳам бузди. У яна кўрпага ўралди, бироз дам олсин, далада кундан-кун иш қизияпти, ҳар куни ёрдам сўраб келувчиларнинг муаммолари ҳам уни жуда чарчатмоқда. “Ёт, ёт!” Қўзини юмди, мудроқ босиб, қанча ётди билмайди, бир маҳал туш кўрди. Қора Туйнукдан Асилбек тушиб келди.

“ – Сиз кетган эдингизми?!”

“ – Сизни соғинганимдан тушиб келдим!”

“ – Нимага Қора Туйнукни яхши кўрасиз, рости, унинг қандай роҳати бор?”

“ – Инсон билими Ойдан нарига ўтмайди. Осмондаги сайёралар ниманинг ҳисобига ҳаракатланади? Ҳали бу саволга жавоб топганимиз йўқ. Бу тўғрида бирор бир илмий китобга, гипотезага ҳам эга эмасмиз.

“ – Сиз буларни қаердан биласиз?”

“ – Менми? Мен Ньютон жаноблари билан гаплашдим. Хаблнинг “катта портлаш” гипотезаси, унинг эса тортишиш ва инерция қонунлари бор. Аммо булар кам! Олимпардан бирининг: “Дунёдан ҳеч нарса билмай ўтиб кетяпман”, деган гапида жон бор.

“ – Сиз инсониятга ана шу сирларни олиб келиш учун Қора Туйнукка чиқяпсизми?”

“ – Бундан худо сақласин! Қўкнинг ишига аралашиш хавфли! Биздан олдинги қавмларнинг ҳалок бўлишлари айнан ана шу шаккокликлар ҳисобига рўй берган. Айни пайтда биз Антарктидага ёрдам беришимиз керак”.

“ – Сиз у ердан гул олиб келаман, деб рост ваъда берган эдингиз. Қани, гулингиз?”

“ – Биз у ерга ҳали борганимиз йўқ. Гулни бу сафар, албатта, олиб келаман!”

“ – Антарктида эриётган бўлса, унга қандай ёрдам берасизлар?”

“ – Антарктида – жонли қитъа: у ёвузликни сира ёқтирмайди, лўттибоз инсонларни эса кўришга кўзи йўқ. Бугун дунёда қинғир ишлар кўпайиб кетиб, жуда кўп одамлар тўғри йўлдан адашдилар, уларни поклик йўлига бошқариб юбормасак, инсоният яна ҳалокатга учрайди”.

“ – Ростини айтинг, Ер юзини яна сув босадими?”

“ – Бугуноқ хавфнинг олдини тўсмасак, бу сафар инсоният оловда ёниб кул бўлади”.

“ – Нафасингизни иссиқ қилинг!..”

Қанақадир оромбахш мусиқа янгради, бунақа ёқимли куйни умрида эшитмаган, но-мини ҳам билмайди. Э тавба, нималар бўляпти ўзи? Тушими, ўнгими?!

Хўжа Пир ях шамоли ўзини ичкари урди, оппоқ пардалар енгил ўйноқлаб, Асиранинг юзини силади. Асилбекнинг ҳиди! У бир титраб ўзига келди: кўзи илинибди, туши экан. Лекин қаердан келди бу ҳид? Ўзига таниш, ёқимли ҳид! Демак, у киши тирик! Тирик у киши, тирик! Ўлмаган! Телевизордан: “Самолёт изсиз ғойиб бўлди!” деганлари ёлғон.

Ит хурди, мушук қаттиқ миёвлади, шамол деразаларни чертиб ўтди. Ширин момо секин йўталди. “Туринглар, кун ёришиб кетди, эрта турган барака топади!”

Асира дик ўрнидан турди-да, апил-тапил кийиниб, ташқари чиқиб, ошхонага кирди, газ плита устида чой аллақачон варақлаб қайнамоқда эди. Бу момосининг иши. Музлаткичдан тухум олиб, қуймоқ пиширди, унғача ошхонадаги ёғоч идишдан кечаги ёпилган нондан олиб, иситиш учун электртандирга қўйди.

Гулзода юзини ювиб қизғиш сочиққа артинаётган эди:

– Опажон, сизни тушимда кўрибман, оқ отда юрибсиз!

Ширин момо товуш берди:

– Мен ҳам ўтган кеча туш кўрувдим: Асира оппоқ далада пахта тераётган эди!

Нонушта тайёр бўлган пайтда, ҳар доимгидек, Ширин момо ўз жойини эгаллади:

– Опажонингга бахт кулиб боқади шекилли! Ҳамма унга ишониб иш бошлаган!

Асиранинг қошлари қайрилиб, киприklarигача ғамга ботган. Асилбекни ўйлаб, на кеча, на кундуз ҳаловати бор.

– Кечаси билан уйқум келмади! Ишқилиб, эл олдида шарманда бўлмайлик!

Гулзода яна шартакилик қилди:

– Ишни бошлаган ўзингиз, опажон, нега чўчийсиз?

– Ҳеч ишимиз юришмаётганга ўхшайди.

– Ёш боланинг гапини гапирасиз-а, опа! – деди у бу сафар дакки берган бўлиб. – Чақалоқ дарҳол одамга айланиши керак экан-да!

– Ким билади, жамоа аъзоларнинг оёқ тирашларини кўриб, юрагим орқага тортиб кетяпти.

Асира момосига чой узатди.

Ширин момо “раҳмат, қизим!” деб пиёлани олиб, дастурхон четига қўйди.

– Қизим, сен эҳтиёт бўл! Эски дохундалар кўп олғир. Улар ҳали-бери жон беришмайди.

Асиранинг юзлари ловуллаб ёнди. Эрга тегмаган қизнинг куни қурсин, шундай кимсалар борки, ўз билганларича гап тўқишади, иғво чиқаришади, яхши инсонларни ёмон отлиқ қилишга ошиқишади. Энди Қодирқулга тегадими? Асилбек акаси... йўғ-э, нима-лар деяпти?!

Ва яна гул

Кеч тушиб, изғирин шамол эсди.

Асилбек дир-дир титрар, Ямато кўрқув ва совуқдан ўзини йўқотган қизлардан бирини суяб кетмоқда эди.

Орқадан кучли портлаш эшитилиб, чор-атроф зир титради.

Ўсмирлар яна баралла ҳоҳолашди:

– Самолётларинг зўр портлар экан!

Яматонинг жаҳли чиқди, у англизча чучук тилда:

– Ҳаҳ, жўжахўрозлар-ей, ҳали бу қилиқларинг ҳам борми?! – деди аччиқланиб.

Катта сувсар телпакли ўсмир мийиғида кулди:

– Бизга фарқи йўқ, хоҳлаганимизни қиламиз! Керак бўлса, сизларни жаҳаннамга ҳам жўнатиб юборамиз, аммо Ашимга раҳмат денглар! У сизларни сўроқ қилмагунча, отишга рухсат бермайди!

– Ҳали сўроқ ҳам қиласизларми?

– Ҳар бало қиламиз! – деди қирғий бурун ўсмир Яматонинг елкасига туртиб.

Этни жунжиктирувчи совуқ шамол эсиб, Асилбекнинг енгидан, ёқасидан кириб, этини жунжиктирди.

Пастаккина уйча мунғайиб турар, тахта эшиги очиқ эди.

– Қани, кошонага марҳамат! – Ўсмирлар уларни итариб, туртиб ичкари киритиб юборишди.

Ташқаридан қароқчи болаларнинг заҳарханда кулгилари, бир-бирларини антиқа сўзлар билан сўқишлари баралла эшитилар, гоҳо автомат тириллаб қолар, гоҳо эса танклар моторлари қулоқни қоматга келтирарди.

– Расво бўлдик-ку! – деди нимқоронғи, зах ертўланинг бурчагидаги тахта ўриндиқда ўтирган Ямато. – Шу зумрашаларнинг қўлида ўлиб кетамизми энди?!

Бу гап Асилбек учун бироз эриш туюлди, унинг назарида ҳадемай бу ердан чиқиб кетишади, лекин қайси йўл билан ва қандай ҳолатда, буни аниқ айтолмайди.

– Рухингизни чўктирманг, балки бунда ҳам ҳикмат бордир! – деди бироз бўлса-да, унга далда бериш учун.

– Сизга шундай туюляптими?

– Бу дунёда бесабаб нарсанинг ўзи йўқ: эҳтимол, бу яхшиликка бўлса керак!

– Унгача бу сассиқ кулбада чириб ўлмасак бўлди!

Асилбек унинг чиндан ҳам руҳи тушиб, тушкун кайфиятда қолганини сезди, сезди-ю, лекин унга қандай ёрдам кўрсатишни, нима деб кўнглини кўтаришни ва ўзи ҳам бу ердан чиқиб кетиш учун тузукроқ қарорга келолмай боши қотди. Ана шундай тиғиз лаҳзаларда гоҳо тушкунлик кайфияти ақлга қаттиқ панд беради. “Чиқиб кетолмасак-чи! – ўйлади у, – шу ерда ўлиб кетсак-чи!”

Эшик очилиб, айиқ терисидан тикилган пўстин кийган икки ўсмир катта тоғорада ланғиллаган қип-қизил чўғни олиб кирди:

– Бизларда одам қадрланади, акалар! Исиниб туринглар!

Қалтираб, лаблари кўкарган Яматога жон кирди:

– Одамгарчиликни ҳам билар экансизлар! Раҳмат!

– Нима, биз одам эмасмизми, каззоб!

– Кечиринглар, болалар, мен...

– Бурнингни артиб ол!

– Хўп!

Болаларнинг пичингли кулгиси Яматони мулзам қилди, лекин у иссиқина тоғоранинг

ёнида ўтириб, ўзини чўққа товлаб, бироз роҳатлангач, хафагарчилигини ҳам унутди, бир-ни берган худо, бошқасини ҳам берар, деган хаёлда оёғини узатиб юборди, бутун танасини эзаётган оғриқ бошидан сирғалиб оёқ панжа учларидан чиқиб кетди. Роҳат ҳам олиш керак дунёдан, ҳамма нарса одамнинг ўзига боғлиқ, асабни сал жойига қўйсанг, тинчланиб, ором топасан. Тўғри-да, ҳозир оҳ-воҳ қилгани билан фойда йўқ, барибир, озод қилишмайди, аммо чўғ келди, ертўла ҳам бироз исиди, шунинг ўзи ҳам катта нарса!

Асилбек ланғиллаётган чўққа қараганча:

– Бу беҳудага эмас, бу ерда бир гап бор! – деди хаёлчан.

Ташқарида бўрон увлади, ҳуштак чалаётган кучли товуш шунчалик ваҳимали эдики, бундай пайтларда асирга тушган одам кўрқув ва ўлим орасида яшайди. Ямато ўлим шарпасини қанчалик ўзидан узоқлаштиришни ўйласа, у яна шунча қаттиқ ёпиша бошлади. Эшик очилиб, тўрт ўсмир гув ичкари кирганда ҳам у “ўлиб кетсак, нима бўлади” деган совуқ ўйда эди: болалардан узун бўйлиси дераза-туйнук ёнига катта чироқ осди, муруватини бураган эди, ертўла чароғон ёришди. Ана шу дамда унинг кўнглига илиқлик кирди: йўқ, у беҳуда ўлиб кетмайди, Асилбек айтганидек, бу ерда бир гап бор!

Икки ўсмир тахта ўриндиқларга катта пўстак солишди, ўртага катта стол қўйишиб, устини бир зумда турли егуликлар билан тўлдиришди.

Яматонинг кўзлари ўйнади:

– Наҳотки, буларнинг ҳаммаси бизларга бўлса!

– Овозингни ўчир! – деди эшик ёнида турган семиз юзли ўсмир, унинг қўлида кичкин-тўппонча бор эди. – Яна валдирасанг, чакангдан дарича очиб қўяман!

Асилбек “ҳеч нарса тушунмадим”, дегандек Яматога қараб елка қисди. Хўжа Пир ях шамоли унинг боши атрофида гир-гир айланди, қандайдир куч уни қаттиқ тебратди ва бир лаҳзадан сўнг у юқори кўтарилиб, Кўк сари учди. Э тавба, яна нималар бўляпти? Яна Қора Туйнук томон учадими? О, роҳат! Шунчалик хузурбахш роҳатки, ундан бошқа одам буни тасаввур этолмайди.

Оппоқ оламга кирди. Ўн чоғли оппоқ нуроний қатор тизилиб ўтиришар, атрофдан юмшоқ чирсиллаган овоз эшитилар, гуёки ток ўтаётган сим товуши қулоққа чалинади. Эътибор билан қараган эди, Мусо Хоразмийни таниди, унинг ёнида Суқрот, Аҳмад Яссавий, Мирзо Улуғбек, ана униси чўққи соқол Конфуций, униси Зардўшт, ёнида Фридрих Нитше, Эйнштейн ҳам шу ерда, шериги ким экан, танимади. Яна битта оппоқ нуроний. Уни ҳам танимади, юзини яшириб олган.

Мусо Хоразмий ўтирганларга қаради:

– Аҳли донолар! Биз ёруғ дунёда нимани истаган эдик?

– Билим ва адолатни!

Суқрот гапни илиб кетди:

– Фақирлик инсон мартабаси бўлсин, деган эдик, Ер озор чекапти бугун, биз безовта-таммиз!

Аҳмад Яссавий:

– Шунча сабоқларимиз ҳавога учгаймиз? Эй ёронлар, кўзингизни очинг! Сен, ўғлим, бўш келма!

Мирзо Улуғбек:

– Мен давлатимда илмни устун қўйдим, фалакшуносликни ривожлантиришга ҳисса қўшдим, лекин қора кучлар ўғлимни ишга солиб, жонимни олдилар, Ер юзининг нодир иншооти улуғ Расадхонамни тупроққа қориштирдилар. Нокаслар, бузғунчилар эди улар. Бугун шу тоифа Ерга озор бермоқда. Ўғлим, уларга қарши дадилроқ курашинлар!

Зардўштнинг овози кўнгироқдек янгради:

– Адашиш, алданиш ва ёлғонлар одамни бахтдан маҳрум этади.

Фридрих Нитше сўзни давом эттирди:

– Агар инсон ўзини ҳалок этишни хоҳламаса, ҳозиргача номаълум бўлган маданият шароитлари билимини топиши ва уни илмий мезонга айлантириши керак!

Эйнштейн ҳеч нарса демади. Конфуций унга бир-икки қараб қуйди-да, сўнг Асилбекка кўз тикди:

– Ўғлим, мен ўз пайтида болалар тарбияси тўғрисида фикрлар айтган эдим. Бола ёр бўлади. Агар уни шу ёрликдан қутқармасак, кўр кўзини очмасак, эртага улар катта қора кучга айланиб, дунёни ер билан яксон этади. Сен ўрмондаги бебош болаларнинг қалбига кир!

Асилбек кўнглидаги гапни айтди:

– Улар ҳаддидан жуда ошган кўринади!

Оппоқ чол тепадан унинг ёнига тушди:

– Домла Кошифий! – деди ҳамма.

Чол Асилбекка юзланди.

– Уларни сўз билан сеҳрла, болам! Бир ширин сўз билан дунёни олиш мумкин. Бола қалбини забт этишдан осони йўқ!

Асилбекнинг юзини яшириб ўтирган оқсоқол томон боқди. У ким? Нега юзини яширади? Ўша томондан овоз келди: “ – Мен дунёда уруш ичидан адолат қидирган эдим: озодлик, бунёдкорлик, илм, яхшиларни қўллаш, маърифатли бўлиш, аёлларни, болаларни эъзозда тутиш – ҳар бир банданинг асл мақсади бўлиши керак!” Бу Улуғ Амир, ўша – уруш ичидан, жангу жадал орасидан адолат қидирган Амир Темур эди. Ўша оқ отли инсон эди.

Ёшгина юнунинг жингалак сочларидаги нурда истеҳзо бор эди, ўткир кўзлари жиддий боқар, оқ билакларидаги олабўжи тасвирлар орасида Қора Махлуқнинг хунук башараси пўстак йиртиғидай ажралиб турарди.

– Темурбек, уруш ўз номи билан уруш, биз дунёдан нима қидирган эдик?

– Биз ўйинчоқ эдик, Искандар, лекин баттол эмасдик. Она ерга хиёнат қилмадик!

– Сизга ҳавас қиламан: қурдирган биноларингиз, неварангиз Улуғбекнинг расадхонаси бугун ҳам тилларда дoston, юртингиз бугун ҳам юксалиб боряпти. Меникилар-чи? Бугун ўзларини эплай олишмаяпти! Дунёни қўя турунг!

Чингизхон кириб келди:

– Куюнманг, Искандар, бир кун ўзларини ўнглаб олишади. Бу бўладиган гап! Лекин менинг бағрим куймоқда бугунги дунёнинг аҳволига қараб! Одамзод эсини еб қўйганга ўхшайди. Ҳеч замонда бесоқолбозларга эркинлик дарчаси ланг очиб қўйилганми?

Темурбек “тузуклар” китобини очди:

– Қонунлар оёқ ости қилинган жойда таназзул устуворлик қилади.

Оқсоқоллар яна бир нималар дейишди, аммо кейинги гапларнинг бирортаси ҳам Асилбекнинг ёдида қолмади.

Аҳмад Яссавий:

– Ҳақни де, болам! Ҳақ йўлида иш кўр!

Сур чалиниб, Нуҳ пайғамбар кўринди:

– Сен мендан-да кучлироқсан, ўғлим! Сизлар Ерни сақлаб қоласизлар! Лекин унгача жуда қаттиқ кураш боради. Сира ортга чекинма, ўғлим! – у қўлидаги рўмолчани унга тутқазди. – Буни Момо Ҳаво бериб юбордилар. Хотиранг панд берганда, бир силкисанг, ўзингга келасан!

Хўжа Пир ях шамоли эсди.

Асилбек буни кутмаган, хаёлига ҳам келтирмаган эди. Шу ерда ҳам у ҳозир нозир бўлди-я! Кўз олди хиралаша бошлаб, қулоғи шанғиллади, рўмолчани силкиган эди, ўзини ертўлада, жойида ўтирганини кўриб, хаёлга кетиб қолибман, деб ўйлади, лекин қулоғи остида хузурбахш овознинг танбеҳи эшитилиб, бир зум сукут сақлади.

“Кўзингни оч, одамзод, қаёққа қараб кетяпсан?”

Нима бу? Нега бунча таҳдидли?! Нақ юракни тешаман, дейди-я! У бутун диққатини бир ерга жамлаб, овозга қулоқ берди.

“Кимларнинг орқасидан эргашаяпсан? Тўхта, дўппингни ерга қўй, ўйла, фикр қил; ким ҳаётдан яхши хулоса чиқарса, ҳикмат топади, ким фикр юритмаса, ҳалок бўлади.

Энг муҳим иш нима? Унутдингми? Унутиб қуйдингми? Эҳ, сен нега йўлдан оғиб кетяпсан?! Самолёт ҳам оғиб кетаверса, охири қулаб тушади.

Куляпсанми, одамзод? Кулаётган бўлсанг, юрагинга қара: шайтон кириб олибди, кириб олдимми, у сени жазо томон бошлайди. Агар юрагинга киролмаса, ҳеч қанақа жазога, ташвишга, ҳатто заррача ғамга ҳам дучор бўлмайсан!

Зардўшт деди:

“Ер, ўз пўстлоғига эга; ушбу пўстлоқ турли касалликларга чалинган, ўша касалликларнинг биттаси, мисол учун: “инсон” деб аталади”.

Касаликка чалинган инсон?

Бу қандай касаллик эканини биласанми?! Яна ўша: бу оғиш касаллиги. Оғиб бо-
раверсанг, нима бўлади? Энг тоза булоқлар ҳам меҳрдан мосуво қолади. Сўнг нима

бўлади? Тўфон бўладими? Йўқ. Бу сафар тўфон бўлмайди. Бу сафар оловли ит ўз қаъридан чиқади, сени бу сафар Тўфон эмас, олов куйдиради. Ана энди қаёққа оғаётганингни билдингми?! Билдингми?!”

Асилбек коинотнинг тубига, энг қоронғи кўйнига чўкиб кетди гўё. “Касалликка чалинган инсон”. Фикр оламини тўзғитиб юборди. Бу энг ёмон касаллик. Бало бу, бало!

Ямато уни кузатиб турган эди, сукутга кетиб қолганини кўриб, ниманидир ўйлаётганини тахмин қиларкан, хаёлини бузмай кутиб турди, лекин уни узокроқ жимиб қолганига тоқат қилолмай:

– Нималарни ўйлаяпсиз? – деб сўради охири.

Асилбек мизғиб қолган одамдек, унга талмовсираб қаради, лаблари пирпираб, кўзлари жавдиради, сўнг жавоб беришни истамай:

– Ўзим шунчаки! – деди. Балки бу сирни айтиш мумкин эмасдир.

Ертўла чароғон, иссиққина эди. Гул ҳиди уфурди. У беихтиёр ён-атрофига аланглади. Қаердан келяпти бу ҳид? Яматонинг ортида қип-қизил Гул қирмизи пиёладай ялтираб турарди. – “Ассалом, дунёнинг ноёб гули!” Гул силкиниб, бош эгди. Хонага яна хушбўй таралди.

– Бақо гули?

– Нима дедингиз? – сўради Ямато ҳайратланиб.

Асилбек гулга ишора қилди:

– Ортингизга бир қаранг!

Ямато ортига қаради-ю, ҳайрат билан жойидан туриб кетди:

– Ажабо, қачон ўсиб чиқа қолди?

– Бу яхшилиқдан дарак, жаноб Ямато!

Ташқарида ғала-ғовур бўлиб, қуролларнинг шақирлагани, қорнинг ғарч-ғурч босилгани эшитилди ва ҳаял ўтмай Ашим ичкари кирди.

Худбин Ашимга сим қоқди

Худбиннинг ошқозони безовта қилаётган эди. Кеча ёмон овқат егани йўқ. Кечкурун битта олма, бир бурда нон еди, сўнг қатиқ ичди – шу холос. Ё асаби тез-тез бузилиб тургани учун ошқозон толалари чидай олмаяптими? У боягина Кир олиб келган маълумотларни кўлида ушлаб турар, бироз хомуш, кайфиятсиз ҳолда эди. Асилбек билан Ямато ўрмондаги болаларни қутқаришга кетибди, улар муваффақиятга эришишса, обрўлари янада ошади. Юраги увушиб, кўз олди хира тортди. Йўқ, бунга йўл кўйиб бўлмайди. Кучли гувуллаш товуш қулоқ пардаларига зарба урди.

“Шанкар” космик кемасига қаранг, парвойи палак, техника-да, жонсиз; азон туйнугини кўкси ёрилгани билан неча фоиз иши бор, улкан пульта ёнида ўтирган калласи бутун, ақлли инсонлар ўйлашмаяпти. Ўйлашиб ҳам бўпти! Ана, осмонни кўринг: булутларнинг оппоқ юзлари, чанг ўтиргандек, хира тортди, Қора махлуқ ундан минг чақирим узоклиқда ирғишлаб-ирғишлаб учди.

Бутун олам ғавғо ичида қолди, лекин ёнғоқ дарахти бугун кулди, қувур суви шалдираб уни олқишлади, буни на Оқтой тушунди ва на Қора махлуқ.

Худбин катта деразадан осмонўпар бинолари хўмрайган шахарга, ётоғидан бош кўтараётган қуёшга қаради: тонг отди нима-ю, кун ботди нима; буларнинг унга заррача аҳамияти йўқ, аммо Асилбек кўз ўнгида, унга ана шу найнов керак.

Олам ичра икки хунук овоз ғавғо солди:

– Менга қара, ов бола, исминг нима?

– Ашим! Нимаиди? Гапинг борми? Гапинг бўлса, хотинга ўхшаб чиранмай гапир!

– Ов, мени танийсанми? Гапга қулоқ сол, сан бола!

– Муддаога ўт: нима дейсан?

– Менга қара, ука, ўзинг яхши болага ўхшайсан. Асилбек дегани қўлингга экан!

– Хўш?

– Ўшани, агар мен айтгандай...

– Чайналмай гапирсанг-чи!

– Агар келишиб олсак, қуруқ кўймайман!

– Чучварани хом санабсан: сариқ чақангни юмшоқ жойингга тиқ!

– Ов, сан ўзи қанақа махлуқсан?

- Терингни шилиб олганимда тушунасан кимлигимни!
- Катта кетма, ука, келишсак яхши бўларди!
- Хўш?

Ашим бир гапни аниқ эшитди:

- Ўша билан ҳисоб-китобни тўғриласанг, лунжингни олтинга тўлдираман!

– Гапинг бўлса, олдимга кел!

– Ўзинг бажарсанг бўлмайдимми?

– Девона деб ўйлаяпсанми мани? Аввал ҳисоб-китобингни тўғрилаб қўй, кейин гап-лашмиз!

– Қаерда учрашамиз?

Ашим бироз ўйланиб турди-да, сўнг манзилни айтди. Катта компьютер олдида ўтирган Худбиннинг қўллари, оёқлари, ҳатто юраги музлаб, қалт-қалт титради. Ёш боланинг одобсизларча масхара қилгани жон-жонидан ўтиб кетди. Бунақада обрў қоладими? Ортидан гап пойлаб юрганлар эшитса, нима дейишади: бир мишиқига кучинг етмадими, дея устидан кулишмайдими?! Эҳ, бу Ашим деганлари қанақа ўзи?! Бир самолёт одамни қўлга олиб, ноғорасида ўйнатаётгани нимаси?!

Худбин дарҳол мақсадга ўтди:

– Бизнинг “тойчоқ” катта бўлиб қолдими?

– Ҳадемай, от бўлади у, жаноб!

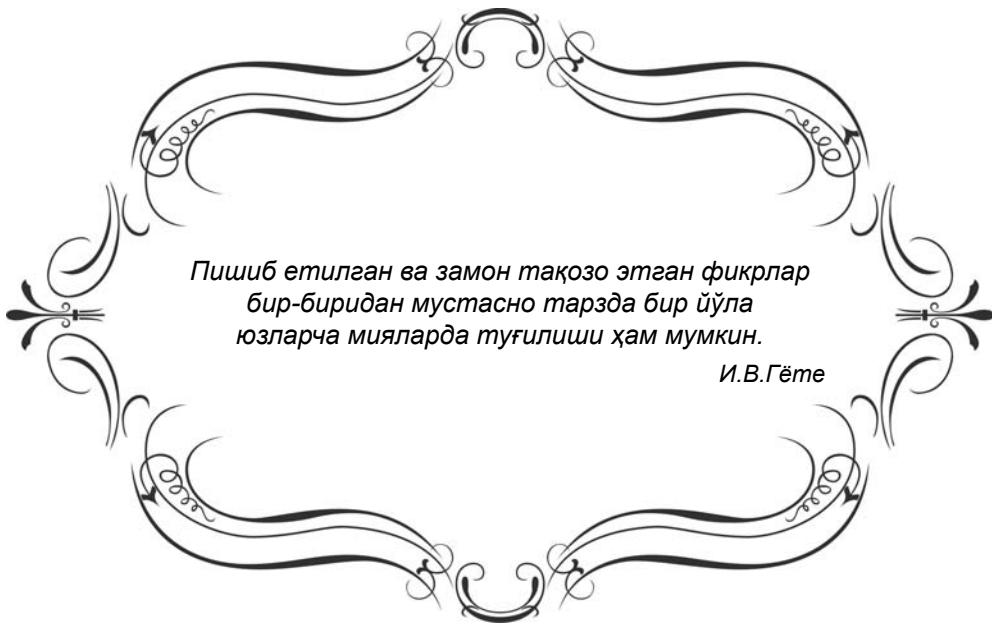
– Нима ёрдам керак?

– Ишчи кучи кам. Камида яна ўнта олимни таклиф этишим керак. Шунга...

– Сиз бу томонини ўйламанг! Фақат ишни ўйланг! “Тойчоқ” тез битиши керак! – У “гап тамом” дегандек тугмачани босди. Ҳозирда унинг пачакилашга тоқати йўқ эди. Уни бошқа иш ташвишга солаётган эди. Кўк тугмачани босиб, Биткўзни топди: – Лаққа балиқ тўрга илиниб турибди, ишимиз осон кўчадиганга ўхшайди. Тезда кўришимиз керак.

– Бошини тезда янчиш керак. Қачон боришим керак?

– Иложи бўлса, бугун!

Шеърят

Икром ОТАМУРОД

1951 йилда туғилган. Тошкент Давлат университетининг журналистика факультетида ўқиган. 1975 йилдан бери “Шарҳ юлдузи” журналида ишлаб келмоқда.

Шоирнинг “Вақт ранглари”, “Жануб қушлари”, “Тўрғайли манзиллар”, “Уфқлар орти бепаён”, “Рухимнинг қайғуси”, “Сен”, “Канглум, ўзинг”, “Тавр”, “Тагаззул”, “Харитага тушмаган жой”, “Муқаддар” сингари шеърӣ китоблари нашр этилган.

ЎРИН

Достон

Эмас ўнгдан, сўлдан, кейин ё бурун,
Уст, остдан ҳам ё йўқ ўтирар ўрин.
Ўринни, ўринсиз топтирди қарор,
Усиз ўрин ҳам йўқ, бўлавер иқрор.

Юсуф Хос ҲОЖИБ

* * *

...Нимадир...
...Қачондир...
...Кимдир...

* * *

...Кун.
Қуёш кўкда чоғларин чоғлаб,
зинҳор,
аямасдан тўқар нурларин.
Ботинга ҳарорат туморин боғлаб,
зоҳирга нақшлар
нақиш турларин.

Кўкка зил-замбилдай юкини солган
тўппоқ-тўппоқ
булутларнинг тоғларин
эритиб қуёш...

ЎРИНЛИ СЎЗ

Таниқли шоир Икром Отамуроднинг “Ўрин” деб номланган достонида ўрин тушунчаси фалсафий мазмун касб этган.

Ҳаётда ҳар кимнинг ўз ўрни бор. Айни пайтда ҳар ким ҳам ўринга эга бўла олмайди. Бу дунёда ҳамма ўрин топишига ва уни мустаҳкамлашига ҳаракат қилади. Ўрин топмаган кишининг одамлар орасида обрў-эътибори, ҳурмат-иззати бўлмайди. Бу ўринда иш, амал, лавозим, касб-ҳунар, жой маъноларидан ташқари шахснинг жамиятдаги роли, одамлар орасидаги нуфузи, вазифаси, масъулияти, ижтимоий хизмати каби тушунчаларни ҳам назарда тутмоқ лозим.

“Инсон жонини сақлаб қолишига, умрнинг гуллаб-яинашига хизмат қилиши эзгуликдир, ҳаётга қасд қилиши ёки яшашига халақит бериши эса ёвузликдир”, деган эди Альберт Швейцер.

Инсоннинг ўрни ҳаётдаги ана шу мезонга қараб белгиланган. Бугун замон инсоният олдига бошқача талаб қўймоқда. Маънавиятни, соғлом руҳиятни сақлаб қолиши ва уни ривожлантиришига хизмат қилиши эзгулик, маънавиятни ўлдириши, инсон онгини заҳарлаши, ахлоқни бузиши ёвузликдир. Ўрин сўзи англаган турфа маънолар шеърхонни ўйлатади. Одамнинг ўридан ташқари юлдузларнинг, сайёраларнинг осмондаги ўрни, жойлашиши, фалак гардишининг айланishi, ўткинчи дунёнинг галма-галлик синоати, вақт ва макон ҳақида фикр юритишига ундайди бу достон.

...Хокопликдан толган
заминнинг
яшнатар қақроқ боғларин...

...Ўзи,
биргина,
Ўзи...

...Кун.
Куёш воқиф куннинг бор борлигидан...

...Кунда ҳам.
Тунда ҳам
қилмай канда
назар ташлар
биргина,
Ўзи...

...Тун.
Фалак тоқида порлаётган ой
чегириб
туннинг зулматин,
алҳол,
борлиқ рухсорига берганча чирой
ойдин шуълаларин сочар бемалол.

* * *

Ўзи насиб этган туннинг чирои –
ой
сузиб борар,
чўмиб борар фалакда:
неларгадир қолдириблар фирогин,
неларгадир рўй кўрсатар тилакда...

...Ҳамма нарсага бўлиб ишқибоз,
ҳамма нарсани истаб ҳаётдан,
учқур эгарлардан ўрин олиб боз,
тушигиси келмайди одамнинг отдан.

Одамни имтиҳон айлайди Ўзи,
қўйиб бирдай майлин ихтиёрига:
қаергача йўртар.
йўлларин чўзиб,
қачонгача чўмар
ҳубоб корига?

...Тун.
Ой воқиф туннинг бор борлигидан...

Одам кеккайтириб,
гавдасин кўрин,
айланади
мешин малайига –

хор.

...Кунда куёшини.
Тунда ойни ҳар дам:
қай ҳолат,
қай жиҳат бўлмасин бўзи,
ўзлак қуршаб олган теваракни ҳам
борми,
йўқми
бирдай кўради
Ўзи...

Қулфланган дилида тариқча ўрин
иқтибоси йўқдир,
бори,
фақат,
зор.

Бир киши ҳаётдан кетса ёки баъзи сабабларга кўра муҳим бир жараёнда иштирок эта олмаса, унинг ўрни билинди, йўқлиги жуда сезилди, дейишади. Демак керакли одамнинг йўқлиги ҳам бор бўлиб, ўрни билиниб тураверади. Баъзи бировларнинг эса борлиги ҳам сезилмайди, гўё мутлақо йўқдай.

Икром Отамурод инсон кўнглидаги оғриқли жойлар ҳақида ёзади. Юракнинг оғриган ўринларини тасвирлайди.

...Нимадир...

...Қачондир...

...Кимдир... – деб бошланган дoston, –

...Кимдир...

...Қачондир...

...Нимадир... – деб якунланади.

Сатрларнинг бошидаги ва охиридаги учнукталар, сўроқ ва гумон олмошлари ўқувчи олдига савол қўяди. Бу гапнинг учини сал чиқариб қўйиб, жим бўлиб, сукут сақлаб қолган одамнинг ҳолатини эса солади. Салгина қув, бироқ доно кишининг бошқаларга берган топшимоғига ўхшайди.

Ниҳоятда қисқа сўзлар ва ишоралар ортида кўп маънолар, дардлар, туйғулар яширинган.

ўзини ўзига танитар фаҳм...”
 ...Дилга йўллагувчи нимадир сийрак...
 ...Негаким,
 дилга йўллагувчи нимадир
 пайванд бўлиб фаҳм сифатларига:
 ҳақликка,
 собитликка,
 эътиқодга
 ихлоснинг туб томири билан йўллар...
 ...Нимадир эргаштириб,
 нимадир адаштириб,
 нимадир тойрилтириб,
 нафсин измига
 бўйсуниб,
 нафсининг комига чўкиб,
 чўлтанглаб,
 нафсининг изидан мудом
 лўкилласса,
 човлар уриб кимсалар;
 водариго,
 нафсининг тушовига
 ружу қўйиб,
 тушовланган кимсалар:
 фаҳмидан айро,
 дилдан айро...
 ... Қачондир,
 нафсининг ҳирсин мўлжаллаб:
 учиб,
 қўниб,
 чўпчиб бораётганлар
 орасидан бирор ҳамроҳ тополмай,
 бухсанади,
 жимжимида,
 музтариб дил...

* * *

...Зероки,
 одамни фаҳми қўлласса,
 ён берса фаҳмига одам,
 зероки,
 фаҳмини мувозий қилиб йўлласса,
 йўқотмайди ўзин,
 бор экан,
 токи.

Одам қачондир,
 барибир,
 ҳаққон
 тарозининг палласида тортилар.
 Тақозо –
 ҳақиқат магзини чаққан
 тусмолларнинг хислатларин ортқилар.

Ёнига бор,
 ўзин билган кишини,
 фақат,
 билсанг,
 мабодо,
 тайин.
 У ким?
 Бир зум
 фаҳмга юз тутиб,
 тушуниб,
 англагайсан,
 шунда ўзингни.
 Сен ким?

Одам нафс омбори бўлмайин,
 асло,

ўхшайди. Дунё чархпалаги шу тарзда узлуксиз айланаверади. Нимадир ўзгаради, кимдир ўзгаради. Бироқ қачондир ўзгармай тураверади. “Қачондир” сўзи вақт маъносини ифодалайди. Вақт тўхтамайди. Вақт аниқ, ўлчамли. Дейлик, бир дақиқа олтмиш сония, бир соат олтмиш дақиқадан иборат дейилгандек. Одамнинг умри ҳам ўлчовли. Кимнинг қанча яшашини худо билади. Бироқ одам бу дунёга омонат, бу дунё одамга омонат. Шу боис дунё – “ёлгончи” деган сифат мавжуд. Бу умрнинг ўткинчи эканига ишора. Достонда “ёлгон”, “ўтрук” сўзлари тимсолга, метафорага айланган. Унинг замирида дарз кетган кўнгил, ишиадек чил-чил синган дил, панд еган ишонч ётади.

Достоннинг яна бир хусусияти ифода, композиция зиддият, қарама қаршилик асосига қурилганида кўринади. Шоир тазод санъатидан моҳирона фойдаланган. Ботин ва зоҳир, кун ва тун, диёнат ва хиёнат, эътиқод ва эътиқодсизлик, ибтидо ва интиҳо, бор ва йўқ, совуқ ва иссиқ, кенглик ва торлик, кекса одам ва ёш бола – достонда ишлатилган қарама-қарши маъноли ушбу тушунчалар инсоннинг, ҳаётнинг драматик ҳолатларини тасвирлашга хизмат қилади.

Шоир достон мазмунини ҳаётний ва таъсирчан воқеалар билан бойитади.

Достонда қизиқарли бир эпизод бор. Одамлар билан лиқ тўла, тиқилинч автобус. Хоксоргина кекса бир одам тик оёқда кетаяпти. Ёшигина, новқирон бола эса қўл телефонидида ким биландир бемалол гаплашиб ўриндиқда ўтирибди. Кекса ёшли киши: “Болам, оёғим жудаям оғриб кетди, илтимос, малол келмаса, ўрнингизга ўтирсам, девдим...” дейди. Бола эса, сиз мендек ёш пайтингизда кекса ёшилларга ўз ўрнингизни берганингиз учун, мана, энди оёқларингиз

қани эди бұлса,
фаҳм чирогі?
Хайрихоҳ хайри
беминнат тасалло
бериб,
яқин қилар эди йирогин.

Нақл бор:
Бугун ибтидо нарса,
табиийки,
эрта интиҳо бұлғай...
...Бугун интиҳо нарса,
табиийки,
эрта ибтидо бұлғай.

Атмосфера ҳосил этиб тез-тезда:
тўфонларин,
ёнгинларин,
зилларин,
одамни хатарга солиб ҳар кезде,
бир-бирига ёт айлағай феълларин.

Фаҳм қочиб,
идрок тортар қаттиқ хун,
қақроқ қайранг,
қуриган чўвак тахлит.
Балки,
шундан ситилиб борар ажун,
узилган ипларин туголмай яхлит...

* * *

... Қизиқ:
бор бұлса кўзланади,
йўқ бұлса бўзланади,
кимдир...

... Қизиқ:
совуқдан қалтирар,
иссиқдан ялтирар,
кимдир...

... Қизиқ:
кун бўйи ҳаллослайди,
тун бўйи талвасалайди,
кимдир...

... Қизиқ:
фирибин гуллатар,
тоқатин чўллатар,
кимдир...

... Қизиқ:
кенгликка тои суради,
торликка бои уради,
кимдир:

... Қизиқ:
зоҳирин яйратар,
ботинин ингратар,
кимдир...

... Қизиқ:
.....
.....
кимдир...

шундай оғрияпти, мен ҳам ҳозир сизга ўрин бериб, сиздек қариган чоғимда оёқларим оғришини
истамайман, дейди.

...Хоксоргина кекса бир одам
тиқилинч аҳволин унутди.
Манзилига муштоқ хос чидам
ўйловининг оғригин ютди,

– деб ёзади шоир. Сўнгра “Автобус – ҳаракат. Автобус – ҳолат. Автобус – ўрин” сифатларини келтиради. Автобусдаги ҳолат фақат биргина автобусда, машиний ҳаётда эмас, балки ижтимоий ҳаётда, дунёда ҳам рўй бераётганини оғриқ билан таъкидлайди. Аждодлар ортидан авлодлар келади. Авлодлар аждодларнинг ўринбосарлари, издошларидир. Ёшларнинг автобусдаги сингари ҳаракатлари ҳаётнинг барча соҳаларида юз берса, бу маънавий таназзулга олиб келиши мумкин. Шоир “Ўрин” достони орқали одамларни ана шундан огоҳ этади. Янги давр одамнинг маънавияти, руҳияти ўзгариб кетаётганидан ташвишга тушади.

Оҳорли ташбеҳлар, теран метафоралар, ёрқин тимсоллар ва рамзлар ўқувчи тасаввурини бойитади.

Ушбу дoston шаклан ва мазмунан янги асар. Бир эмас, бир неча марта ўқиладиган, мазмуни чақилиб, обдан ўқиладиган асар, ўз вақтида айтилган ўринли сўз.

Рустам МУСУРМОН

* * *

...Йўлга чиқди.
Бекатга юрди.
Мониёна босиблар қадам.
Ён-верига нигоҳин бурди
хоксоргина кекса бир одам.

Тикилди.
Атрофда имиллаб,
симиллаб шошилади вақт.
Чор тарафга изгир гимиллаб,
қай кимсалар:
ё кеч,
ё барвақт.

Қай кимсалар хезланиб дуч-дуч,
жар солади сасин жомига.
Шамоллардай вагиллаб пуч-пуч,
сирганиди кибр домига.

Назарида,
маълум кўрувни
илгаб-илгаб,
хаёлин тутди.
Канда қилмай эркин юрувни,
мўлжаллаган бекатга етди.

Бекат гавжум.
Пала-партиш тўп.
Гал бермайин дўғурлар-дўғур.
Безътибор
ва
бепарво бўб,
санчилади бекатга йўғур.

Ҳайрон-ҳайрон қолади.
Чўчиб,
нимадир ич-этини тирнар.
Қай кимсалар алдовга учиб,
қай кимсалар алдовни ўйнар.

Темирлардан тўқилган метин
қай-қайки мошинлар товлиқиб,
югургани-югурган бетин,
ўрин бермай:
қизгиб,
ҳовлиқиб...

...Четроқ чиқиб,
шовқиндан безиб,
жимликка дилини тутади.
Келар йўлга кўзини тикиб,
автобусни интиқ кутади...

...Автобус силкиниб-силкиниб,
шагиллаб-шагиллаб,
ниҳоят,
мўлтир-мўлтир кутувга эниб,
етиб келди бекатга гоят...

...Хоксоргина кекса бир одам
автобусга чиқди амаллаб.
Туртилиб,
сурилиб дамодам,
манзилини борар мўлжаллаб.

Барибир,
ҳолати келмади,
гавдаси қисилди,
нафақат.
Бўй тортиб турганлар жимлади,
қайтанга,
тиржайиб,
қулишар фақат.

Автобус тиқилинч
ҳам
тирбанд,
хўрсиниқни ўстирар бу ҳол.
Ўрин доим эгалик
ва
банд,
автобуснинг ичида,
алҳол!..

...Хоксоргина кекса бир одам
озгина силжиб ўртараққа,
қисқа қўли муаллақ,
дам-дам
туриб қолди битта оёққа.

Ёнида,
ўринга ўрнашиб,
бир бола ўтирар бемалол.
Бир-икки қаради бўшашиб,
ўрнини берар деб,
эҳтимол.

У эса,
гўшагин илдириб,
сайрайди,
тап тортмай,
зигирча:
кимларгадир бериблар фириб,
кимларгадир ёғ суртар анча...

.....
 .....

...Хоксоргина кекса бир одам
 илтижо тарзида сўради:

– Болам,
 оёғимда жудаям
 оғриқ кўпчиб,
 дардин буради.

Бир илтимос,
 малол келмаса,
 ўрнингизга ўлтирсам девдим...

.....
 .....

...Гўшакнинг сайридан пичагина
 тўхтагандай бўлдию
 кўзин

ташига чиқариб пучагини
 ўринга ўрнаштириб ўзин,
 ҳеч нарса сезмагандай деди:

– Сиз,
 менингдек,
 ёш пайтингизда,
 ҳозир,
 худди ўзингиз мисол
 бўлганларга,
 қани,
 айтингиз-да,
 ўрнингиз берганмисиз,
 бемалол?..

.....
 .....

...Хоксоргина кекса бир одам
 айтди,

шу кез,
 савол жавобин:

– Ҳа!
 Сўрашмаган пайтларида ҳам
 ўрнимни бериб,
 олганман савобин...

.....
 .....

...У эса,
 ўрнини берк қилиб,
 яхшигина жойлашиб,
 деди:

– Шунинг учун дард тилиб-тилиб,
 оёғингиз оғритар,
 энди.

Негаки,
 ўринни асрамай,

боиқаларга совга қилгансиз.
 Шу боис ҳам,
 қолиб касрина,
 қанча-қанча оғриқ илгансиз.

Вақт келиб,
 мен ҳам сиз қатори,
 ёшим,
 кексаликка етганда,
 истамам,
 оёғим мадори
 қуриб,
 ўрин чоғи ботганда...

.....
 .....

...Хоксоргина кекса бир одам
 тўқилинч аҳволин унутди.
 Манзилига муштоқ хос чидам
 ўйловининг оғригин ютди...

.....
 .....

...Автобус –
 ҳаракат.

Чопар йўлма-йўл.
 Автобус –

ҳолат.
 Зирқирар зирқиб.

Автобус –
 ўрин.

Ё кам,
 ё мўл...

...Йўллар қай-қайларга сирқиб...

* * *

...Рост хўрсилади
 ёлгон ваҳми-ла.
 Суқут йиғлайди
 говур дастидан.
 Гиёҳ қурийди
 қурғоқ заҳми-ла.
 Туфроқ эзилади
 харсанг остида.

Андиша ночор
 кибор товидан.
 Қадр доғланади
 илашса жабр.
 Бурд йўқолгайдир
 бебурд совидан.
 Дилга мададдир
 дилдаги сабр...

* * *

...Ҳақ –
                   дилнинг муқаддас йўли,
 айла Ҳақни дилинга макон.
 Тилинг тадоригин ҳоқони бўлиб,
 дилинг кўзёшларин артгин онма-он.

Тил ҳовуч-ҳовуч ўтрукларини
 қайсидан-қайси ўринга чоғлаб,
 синдиради дилнинг кўприкларини,
 бебурд таъмаларни тўқиб,
 ардоғлаб.

Тил ўтрукларин экиб,
 ботмон-ботмон,
 майсаларнинг пучак бошоқларини
 кўпайтириб,
 дилга санчади кетмон,
 қақшатади дилнинг ушоқларини.

Тил ўтрукларин гумбазларга тақиб,
 кўз-кўз қилиб,
 тақинчоқдек,
 ҳойнаҳой,
 мурувватнинг хоксор пешасин йиқиб,
 емиради дилнинг пойдеворин,
 вой!

Тил ўтрукларин думалатиб йўлларда,
 чангу
 гўборларга белаб муттасил,
 дилнинг муродини ўнгу
 сўлларда,
 масканларда қовжиратар ҳар фасл...

* * *

...Не кўриниш аксин намоён
 қилиб,
 қурбу
 қувватларини
 хотирага уйқаб,
 ёнма-ён
 кўзга чизар сувратларини.

Жойланади кўзга жамулжам:
 таассурот,
 ахборот,
 сира.
 Қувончни ҳам
 ё
 қайгуни ҳам
 кўздан дилга жойлар хотира...

* * *

... Кимдир ...
 ... Қачондир ...
 ... Нимадир ...

Муаззам Шарҳ хазинасидан

**Жалолиддин
РУМИЙ**

Машҳур мутасаввиф олим 1207 йил Балх шаҳрида таваллуд топган. Халаб ва Шом мадрасаларида таҳсил олган. Унинг “Маънавий маснавий”, “Девони Кабир” каби назмий, “Ичиндаги ичиндадир”, “Етти мажлис”, “Мактубот” каби насрий асарлари бор. 1273 йил Туркиянинг Кўнё шаҳрида вафот этган.

Мажолиси сабъа

(Етти мажлис)*

Меҳрибон ва раҳмли Оллоҳ номи ила бошлайман!**Биринчи мажлис**

Сел бор куч-қуввати билан тоғлар, тепаликлардан ошиқона жўшиб-тошиб денгиз томон чопади. Минглаб қўл-оёқ воситасида денгизга етиб боради. Чунки улар бир-бирининг қўл-оёғи, уловига айланиб қолгандир. Бир-бирига дастак бўлган сув зарралари шу қувват билан тоғлардан ошиб, ялангликлардан ўтади ва ниҳоят, асли бўлмиш денгизга қўшилади. Ҳар томчи сув: “*Сен рози бўлган, рози бўлинган ҳолда Парвардигорингга қайт*”¹, дея наъра тартади. Бунга нега ажабланиш керак? Асл ажабланадиган нарса, асл кўринмаган мушқулот – бир тоғда ёки бир ғор ичида ва ё омон қолиш душвор бўлган ялангликда томчининг якка ўзи абгор ҳолда қолиб кетишидир. Томчининг маъдани, асли – денгиз. Уни орзу қилади. Қўли йўқ бўлса, оёғи билан етиб олишга шайланади, оёғи бўлмаса, денгиз соғинчида қўлларини узатади. На сел кўмакка келади ва на бирон дўсти. Шундай бўлгани ҳолда, туртиниб-суртиниб эмаклай бошлайди. Интизорлик оёқлари билан денгиз томон ошиқанча завқ уловига миниб йўлга тушади.

Эй, бечора томчи! Тупроқ, шамол ва қуёш жазирамаси – сенинг душманинг. Сен етиб олишни истаган денгиз эса жуда олисда. Эй, қўл-оёқсиз томчи! Шунча душманингни оралаб денгизга қандай бормоқчисан?

Шунда ҳалиги томчи ҳол тили билан дейдики: “Тўғри, мен

¹ “Вал-фажр” сураси, 28-оят. Мажлисларда Қуръони Карим оятларидан намуналар келтирилган ўринларда Алоуддин Мансур таржимасидан фойдаланилди – тарж.

Таржимондан

Ўзбек китобхони Мавлоно Жалолиддин Румийнинг “Маънавий маснавий”, “Девони Кабир”, “Ичиндаги ичиндадир” каби маърифий-фалсафий, орифона асарлари билан яхши таниш. Аммо негандир адабиётларда мазкур асарлари саналаркан, “Мажолиси сабъа” асари назардан четда қолар, у ҳақда умумий маълумотлар ҳам деярли учрамас эди. Мазкур бўшлиқни тўлдириш мақсадида асарни таржима қилишга жазм этдик.

“Мажолиси сабъа” рисоласи Жалолиддин Румийнинг жума маърузалари асосида яратилган бўлиб, у Мавлононинг устози Шамс Табризий билан учрашмасидан аввал шогирди Ҳусомиддин Чалабий ёки ўғли Султон Валад тарафидан ёзиб олинган, дея тахмин қилинади.

Ҳар бир мажлис анъанавий муқаддима – ҳамду наът, муножот билан бошланган бўлиб, сўнг маълум бир ҳадис келтирилиб ваъзга ўтилади ва ушбу ҳадис шарҳи давомида румиёна услубга биноан мавзуга дахлдор ҳикматлар, ҳикоятлар, шеърлар бир-бири билан узвий алоқада баён қилинади.

*Журнал варианты

бир ожиз томчиман, аммо ичимда бепоён денгиз соғинчи бор. “Биз бу омонатни осмонларга, ерга ва тоғу тошларга кўндаланг қилган эдик, улар уни кўтаришдан бош тортдилар ва ундан кўрқдилар. Инсон эса уни ўз зиммасига олди. Дарҳақиқат, у (ўзига) зулм қилгувчи ва нодон эди”² ҳукмида айтилганидек, мен кўп ғарибман”. Бу чўлда сел қатралари ҳам йўл топа олишдан кўрқиб дир-дир титрамоқдалар. Шафқат билмас чўл таҳликасидан ҳатто осмонлар ҳам ҳадиксирамоқдалар. Азим тоғлар эса: “Роббимиз, биз бу омонатингни сақлашга кучимиз етмайди”, дея фарёд чекмоқдалар. Ҳатто замин ҳам “мен у йўлчиларга тупроқ тайин қилинганман, жонимда сен юклагоқчи бўлган омонатга таҳаммул йўқ” деб турибди. Фақат бир томчидангина иборат бўлмиш инсоннинг жони омонатни қабул қилиб дерки:

Байт: “Сен менга бир юрак бергин-да, йигитликни томоша қил! Менинг тулкимда яширинган арслонни кўр³!”

Тўғри, заиф-нотавонман, абгор – бечораман, лекин жон қулогимга “Дарҳақиқат, Биз Одам болаларини азиз-мукаррам қилдик”⁴ деган овоз келди. У овознинг инояти асарларини ҳис қилмоқдаман. Энди на заифман, на ожиз ва на бечора. Дунё-дунё чоралар топаман ҳали мен.

Байт: Садоғимни Сенинг ўқларинг-ла тўлдирсам, бориб Қоф тоғининг ҳам белини буқиб келаман⁵.

Ўзимга – ўз куч-қувватимга ишонганим сайин нимжонман, аслида, у менда нима қилсин? Барча ғариблардан ғариброқ, чорасизлардан чорасизроқман. Лекин қарашимни ўзгартириб, ўзимни кўрмас ҳолга келгач, Сенинг лутфинг ва мададинга учраб: “У Кунда (мўминларнинг) юзлари яшнаб, Парвардигорига боқиб тургувчидир!”⁶ марҳамати келиб турганда, нечун бечорою заиф бўлайин? Нечун чораси йўқ ишларнинг чораси ўзим, мен – инсон бўлмайин? Нечун ўша заҳоти лаҳзаю замоннинг маҳрамига айланмайин?

Шеър: Ой юзлигим келганда, мен ким ҳам бўлардим? Зотан, мен ўзимдан кечганим-да бор бўламан. Менда бир амал, бир борлиқдан нишона кўрганингда, билки, у амал, у борлиқ Удир. Менда бир соя кўрсанг, билки, у соя менман. У менга сўз сўзласа, Юсуфдек “Бу кун сизлар айбланмайсиз”⁷ ҳукми зуҳур этар. Мен Унга сўз сўзласам, Мусодек “Сен Мени ҳаргиз кўролмайсан”⁸ ҳукми зуҳур этар. Сўз ҳам яширин, ҳам майдонда. Лекин У менга гапиришни кўпроқ яхши кўради. У менга сўз сўзлаганда, мен сўзда йўқоламан⁹.

² “Аҳзоб” сураси, 71-оят.

³ “Ҳадийқа” вазнида, муаллифи номаълум. Ҳаким Санойининг мазкур асари ҳафиф баҳрининг ҳафифи мусаддаси солими маҳбуни маҳзуф –V– –|V–V– |VV – (фоилотун мафоилун фаилун) вазнида ёзилгандир.

⁴ “Ал-исро” сураси, 70-оят.

⁵ “Ҳадийқа” вазнида, муаллифи номаълум.

⁶ “Қиёмат” сураси, 22-23-оятлар.

⁷ “Юсуф” сураси, 92-оят.

⁸ “Аъроф” сураси, 143-оят.

⁹ Саной. Девон.

Румий асарларига тадрижан боқилса, “Мажолиси сабъа” энг ёш асари эканлиги аён бўлади. Асар “Ичиндаги ичиндадир”дан фарқли ўлароқ, расмий ваъзлардан ташкил топган. Шунга қарамасдан, ифода шакллари ўта халқоналиги билан умумийлик касб этади. Мажлисларнинг энг ишонarli нусхаси Кўнёда – Мавлоно музейи кутубхонасида “Ичиндаги ичиндадир”, “Мактубот” каби нарий асарлари жамланган 79-рақам остида сақланади.

Биз Румийни шу чоққача Девони кабир таркибига кирган айрим туркий шеърларидан ташқари фақат форс тилида ижод қилган, деб билардик. Мазкур асар тадқиқоти Мавлоно нафақат форсигўй, балки туркигўй ижодкор эканлигини кўрсатмоқда. Маълумки, Румий умрининг асосий қисмини Кўнёда кечирган. Кўнё аҳолиси турк тилида сўзлашган. Шундан келиб чиқиб, маъруза ва мажлисларни Румий турк тилида ўқиб, котиблар ҳам айни шу тилда кўчирилганлиги, китоб ҳолига келтириши жараёнида эса кўпчилик англасин учун даврининг санъату бадиий мулоқот тили форсчага ўзирилганлиги манбаларда қайд этилган. Аммо, минг афсуски, туркча варианты сақланиб қолмаган. Асарни маишхур олим Абдулбоқий Гултинарли форс тилидан туркчага ўзгирган вариантдан ўзбекчалаштирдик.

Таржимада услубни сақлаб қолишга баҳоли қудрат уриндик. Камтарона меҳнатимиз ҳосиласини сиз – муҳтарам ўқувчиларга ҳавола қилар эканмиз, Ҳазрат билан галдаги гоийбона дийдор барчамизга муборак бўлсин, деймиз.

Бу сўз ўзлик истайдики, ўзлигини топсин. Жон керакки, жондан таъм олсин. Эй, менинг азиз жоним, эй, менинг излаганим, истаганим! Сен қидиришда бир қават парда ортидан чиққанингда, маъно келини ҳам битта пардасини кўтаради. Сен иккинчи пардани кўтарган маҳалинг, у ҳам иккинчи пардадан чиқиб кўринади ва дейдики:

Байт: *“Бир бўлиб бирликка етиб олсанг, кўнглим ҳам сен билан бирлашади. Шунда халқ севгиси, одамлар муҳаббатидан воз кечаман”¹⁰*.

Аммо сен яна ғафлатда, хоҳиш-истак амрига тобе қолиб парда ортига ўтасан. Кейин у ҳам парда ортига беркиниб олади. “Эй, маъно келини, эй, оламларнинг муроди, эй, ғайб гўзали, эй, бенуқсон камолот! Юзингни кўрсатиб яна нега парда ортига яшириниб олдинг?” дейсан. У ҳам жавобан дейдики: “Сен истак-шаҳват пардаси ортига майл этганинг учун”.

Рубоий: *Севгили шундай сархуш бўлиб келдики, асти сўрама. Ҳижрон қадаҳини шундай оташлар-ла тўлатиб тутдики, асти сўрама. Бундай қилма, дедим. У ҳам, “Узинг бундай қилмагинки, мен ҳам қилмайин” деди. Мана шу бир оғиз сўзи чунонам ёқиб тушдики, асти сўрама”¹¹*.

Бир кун Сулаймон (Оллоҳуни раҳматига олсин!), *“Биз унга шамолни бўйинсундирдик”¹²*, тахтига ўтирди. Қушлар ҳавода қанот қоққанча Сулаймонни офтоб урмасин, дея қубба қургандилар. *“Эрталаб бир ойли, кечки пайт бир ойли шамолни (бўйинсундирдик)”¹³* ҳукмига биноан осмонда учаётганди. Тўсатдан Сулаймоннинг кўнглидан шу неъматнинг шукронасига лойиқ бўлмаган бир ўй ўтди. Шу заҳоти бошидаги тожи қийшайиб қолди. Тожини тўғирламоқчи бўлса, яна эгилиб, қийшайиб қолаверди. “Эй, тож, тўғри турсангчи!” деди. Тож тилга кириб: “Эй, Сулаймон, ўзинг тўғри бўл”, деди. Сулаймон дарҳол саждага бош урди: *“Парвардигоро, бизлар ўз жонимизга жабр-зулм қилдик”¹⁴*, деб тавба қилди. Қийшайиб қолган тож ҳам аслига қайтди. Сулаймон синамоқ илинжида тожини эгиб кўрмоқчи бўлганди, тож эгилмади, ҳатто буралмади ҳам.

Азизим, шунга ўхшаб сенинг тожинг – завқу ваҳдинг, кўнгилинг ҳароратингдир. Сени завқ тарк этиши биланоқ унинг ортидан келганларнинг бари қайтиб кетади, тожинг ҳам эгилади.

Байт: *Халқдан келган завқдан жисм тўлишади. Ҳақдан келган завқдан кўнгилинг тўлади, жон тўлишади”¹⁵*.

Эй, вақтнинг Сулаймони, ақлга, руҳга дахлдор парирўйлар сенинг буйруғинг остида бўлганидек, нафсга мансуб лаъин юз эгалари ҳам борлиқ тахтинг атрофида югуриб-елаётир.

Байт: *Юзингни кўзлаб иблису пари тўдалари атрофингда саф тортди. Сулаймон салтанати сеники, узукни йўқотма”¹⁶*.

Тинчликни урушдан ажрата бил, чунки қўли гул шиша ясовчи билан оддий бўз тўқувчининг бир ерда ўтириши яхшилик аломати эмас.

Борлиқ дўконида ибодат, завқ-шавқ шишаларини ясовчи санъаткор билан хоҳиш-истак бўзларини силкитиб тўқувчи, кейин ювиб-тозаловчи бўзчи устахонаси бир жойда бўлса, шишачи ўн кун мобайнида бу дўконда қуллик шишаларини ясай олади, холос. Бўз тўқувчи тўқиш жиҳозига оёғини узатиб бир зарб берса, дўкон ўрнидан силжиб, бутун шишалар чил-чил синади. *“Амалларингиз ўзларингиз сезмаган ҳолларингизда беҳуда-бефойда бўлиб қолмаслиги учун сизлар овозларингизни пайғамбарнинг овозидан юқори кўтарманглар”¹⁷*. Эй, вақтнинг Сулаймони, ҳали ҳам жоннинг бошидаги завқ ва пухталиқ тожиги кўзинг тушмадимми? Унга боққанинг замон ўзидан кетган, қорайган, савдою разолатга маҳбус ҳолда кўрасан. Эй, завқ, қаердасан, эй, шавқ, қайси парданинг ортидасан, дея қидиришни бошлайсан. Ўша кетган завқ ортига қайтсин, дея қанчалар тиришсанг ҳам энди осонликча келмайди. У тўғрилиқ тожи бошингда тик туришини қанчалар истама, барибир, эгилиб, қийшайиб қолаверади. Сен ҳам тўғри бўлгинки, мен ҳам тўғри бўлайин, деб тураверади.

Томчининг соғинч азобини чекаётган покиза жони жонон денгизидан йироқ тушиб, пардалар-ла қопланганча балчиқ оламида жону кўнгилинг иштиёқи билан қуруқликдаги абгор балиқ каби ўзини ҳар ён уриб, тўлғониб ётибди. Қолган томчилар ҳам унга ёрдам беролмайдилар. Айрим томчилар тупроққа аралашиб, баъзилари япроққа осилиб,

¹⁰ Муаллифи номаълум.

¹¹ Жалолiddин Румий.

¹² “Сод” сураси, 36-оят.

¹³ “Сабаъ” сураси, 12-оят.

¹⁴ “Аъроф” сураси, 23-оят.

¹⁵ Жалолiddин Румий. Девони кабир.

¹⁶ Санойи. Девон.

¹⁷ “Ҳужурот” сураси, 2-оят.

яна баъзилари ёвуз васвасаларга учиб ўзларини чормихга осадилар. Баъзи томчилар дарахтларнинг матонатлари сабаб бўлиб, уларнинг илдизларига сўрилиб кетадилар. Ҳар бир жон томчиси нима биландир машғул. Ким тикувчилик, ким этиқдўзлик, яна кимдир ахийлик¹⁸ савдосига банди, тагин бириси чанг эшитиш ишқибози. Бошқа бири эса ҳид, рангларга боғланганидан денгизни тамомила унутиб юборган. У юз минг томчи сел галалари бир ерга тўпланишиб: *“Пешқадам бўлғувчи зотлар (жаннат неъматларига эришишда ҳам) пешқадам бўлғувчи зотлардир”*¹⁹ ҳукмидагидек, бир-бирларига суянганча йўл очиб, оқиб кетгандилар. Дўстларидан айро тушган бу ёлғиз томчи эса, охири йўқ, чексиз-чегарасиз йўлу чўлларни шу ёлғиз боши билан, бирор дўст, ҳимоячиси, суянадиган кимсаси бўлмагани ҳолда йиқилганни турғизувчи, ҳар нени ундириб-ўстирувчининг мададидан тиланиб, ўша селларнинг юз минглаб томчилари билан ошиб ўтган чўлларни бир ўзи кечиб ўтишга маҳкум. У шундай ягонадирки, минг кишига бадал кўнгли ғаний²⁰ бир эрдир. Уларни санаб кўрсанг озчиликдирлар, лекин ҳужум қилганларида кўпнинг ҳисобидалар. Мана шу биргина томчи мингларча томчи бажарган ишни уддалайди. Энди у томчи эмас, томчи шаклидаги селдир. *“Албатта, Иброҳим ҳақ йўлдан тойилмаган бир пешво – имом эди”*²¹.

Пайғамбардан (Унга Оллоҳнинг саломи ёғилсин!) Иброҳим умматининг ҳолини сўрадилар. Жавоб келдики, *“Иброҳимнинг умматини нечун сўрайсан? У (Иброҳим – тарж.) ўз-ўзига ҳам уммат эди, ҳам парча. Ҳам подшоҳ эди, ҳам кўшин. Ҳам томчи эди, ҳам сел. Уммат – юз минг киши бўлади”*. *“Албатта, Иброҳим ҳақ йўлдан тойилмаган бир пешво – имом эди”*²². Минг киши эди, балки юз минглаб киши эди у.

Рубойи: *Оқилнинг борлиқ кемаси мавжудиятига ажабланса бўлади, кўзи кўриб турган одамнинг қудуққа тушиб кетиши ҳам ажабланарли ҳол. Денгизда сузиб юрган кемага ҳайрон бўлмагин, бир кеманинг ўзида юз минглаб денгиз нишонасининг борлигига эса ажабланмаслик мумкин эмас*²³.

Шеър: *Юсуфимнинг буйи келгач, кўрнинг кўзлари очилиб кетади. Эй, кўнгул, нечун денгиздан йироқ тушдинг? Одам дегани ҳеч замонда бунақа қилиб денгиздан айриладими? Денгиздан узилиб, қуруқликда қолган балиқ, яна тезроқ ўша денгизга қўшилмоқ илинжида тиришиб, тўлғаниб туради. Бирортаси кўнгул ишқ денгизи томон нега бунча жўшиб, далли-девонага айланиб қолади, деса сен шундай жавоб бергинки, “томчи денгиз соғинчида беқарор ҳолга тушади-да, ҳеч нима парвойига келмайди”. Яна дегинки, “томчи қуёш қаршисида талвасага тушиб, йўқликка юз тутади”*²⁴.

Азизим, денгиз айролигига кўникиб қолган, ҳатто денгизни ёд этмай қўйган, бир япроққа осилиб ёки тупроққа беланганча сингиб кетган ўша жон қатраси қандайдир одобсизлик қилган бўлса керакки, унинг оёқларига тамға босиб, олтин, кумуш, жавоҳирлар боғи билан боғланлар. У ҳам ўша боғга (сиртмоққа – тарж.) кўнгул бериб, ошиқ бўлганидан кумушу олтин ишқида ҳалиги сиртмоқни боғ деб ўйламайди. Энди унга минг насиҳат қилма, барибир, ўша боғи ўгитингдан ҳам қувватли бўлиб қолаверади. Панд-насиҳат унга йўл тополмайди, у ҳам ўгитлардан фойдаланолмайди.

Шеър: *Бу мусофирхонанинг бор давлати, атлас матоси – тиниб-тинчимас жонга биргина тилло занжирдир. У олтин занжирни кўрибоқ унга алданди. Жон у чўлни ошиб ўтолмади, бир қудуқ ичида қолиб кетди. У қудуқ зоҳиран жаннат бўлиб туюлгани билан, аслида, жаҳаннамнинг ўзи. У кўринишидан гулчеҳрадир, аммо аслини сўрасанг, заҳарлар-ла тўлган илондир. Эй, хомлар, у гулчеҳрадан узоқроқ юринг, чунки суҳбат чоғида дўзах томон тортқилайди, йўқ-йўқ, дўзахнинг ўзига айланади*²⁵.

Бу шундай ҳолки, одамнинг тушуниш, билиш салоҳиятини ўша ранг ва ҳид – иғво севгиси қоплайди. Қоплаганда ҳам шундай қоплайдики, ҳатто бир игна учи қадар жой қолмайди, шундай бўлгач, панд-насиҳат қаёқдана йўл топиб кирарди? У ҳатто ўгит берганга душман бўлади. Чунки занжи ҳамиша ойнага душмандир.

Барчамиз Ҳофиз Қуръонларнинг аълоси Фалониддинга юзланиб, сидқидилдан Раҳмон исмини ёдга олайлик. *“Меҳрибон ва раҳмли Оллоҳ номи ила”*²⁶.

Шеър: *Кўнгул сенинг камолотиндан бир нишон кўргач, жон ишқингни жонингдан топди. Жон сенинг манзилингни излади, сўради. Маконсизлик оламнинг айна*

¹⁸ Жувонмардликнинг энг юқори мақоми. Сахийларнинг ҳам сахийи.

¹⁹ “Воқеа” сураси, 10-оят.

²⁰ Давлатманд.

²¹ “Наҳл” сураси, 120-оят.

²² “Наҳл” сураси, 120-оят.

²³ Муаллифи номаълум.

²⁴ Фаридиддин Аттор. Девон.

²⁵ Муаллифи номаълум.

²⁶ “Намл” сураси, 30-оят.

ўзидан топди. Сенинг атрофингда ер билан бир бўлиб йиқилган ҳар жонки бор, хуш бўйингни олганидан у билан абадий ҳаёт қозонди. Ошиқларнинг фарёдларига, Жўшиб-кўпиришларига на борлиқ оламида етишиш имкони бор ва на макон оламида. Жонимиз дардиндан ўйлаб-сиқташга тушиб кетди. Сенинг дардингни қозониб эса ҳар дарднинг ортида бутун дунёнинг дармонини топди. Жонимиз сенга бир боқиб кўргач, излаган ҳар нарсасини сенда кўрди, сендан топди. Дармон ҳам сенинг орзуингда сўнсиз дардга гирифтор бўлди²⁷.

Бу исм таъмидан бохабар кимсанинг ҳиммати олдида аршнинг энг юқори қаватларидан, ернинг энг остки қаватларигача нимаики мавжуд эса, бир пашша қанотичалик ҳам қадрли йўқ. Бу исм гўзаллиги билан кимники овласа, ҳеч қандай гўзаллик, ҳеч қандай шуҳрат ва ҳеч қандай рангу хид энди унга тўр сололмайди. Қайси кулбани бу исмнинг куёши нур таратиб иситса, дунё подшоҳлари ўз кўшклари, саройларининг устунларию куббаларини фидо этсинлар-да, ўзлари шу кулбага кул бўлсинлар.

Кимда-ким бу исмнинг қуллик исирғасини қулоғига тақса, дунёни ҳам унутиб юборди, охиратни ҳам. Кимда-ким бу исмнинг шириндан-ширин булоғидан сув ичса, дунёнинг ободлиги ақл кўзига-да хароба бўлиб кўринади, қалб кўзига-да. Табарруклик куёши давлат буржиди бир кун бош кўтаради, қадрдон дўст кўнгил гўшасида тўсатдан зоҳир бўлади.

Юрак майдони вужуднинг ўртасидадир. Юрак – кўнгил Каъбаси. Байтуллоҳ – ер юзининг марказида жойлашгани каби адоватдан холи бу кўнгил ҳам баданнинг ўртасидан жой олган. “Ишларнинг энг хайрлиси ўртачасидир”. Энг сара жавоҳир ҳам бўйиннинг ўртасидан топилади. Ёнларига бирор зарар келгудай бўлса, унга хавф солмасин, деб ўртага тақишади. Теграсига қадаб чиқилган дурлар соқчига менгзалади. Шунга ўхшаб, кўнгил ҳам ўртада бир ҳазина кабидир. Зотан, уйдан мурод келиндир. Келинга қараб турувчи, хоналарга пардалар тикиб ўтирадиган кампирлару келиб-кетувчи меҳмонлар ҳам, жориялар ҳам эмас.

Бисмиллоҳ шундай исмики, Имрон ўғли Мусо (Раҳмон раҳматига олсин!) Фиръавнинг юз минглаб қилич яланғочлаб, темирни босиб эзгиловчи олов оёқлари билан бостириб келаётган кўшинини ул исм шарофатидан остин-устин қилиб, бузиб юборди.

Бисмиллоҳ шундай исмики, Имрон ўғли Мусо Исроил ўғилларининг халос бўлишлари учун денгиздан ўн икки куп-қуруқ йўл очди. Ул исм хосияти билан денгиздан чанг кўтарилди.

Бисмиллоҳ шундай исмики, Марям ўғли Исо бу исмни ўликка ўқиганди, оппоқ сочли ўлик у исм ҳайбатидан тирилиб, мазордан чиқиб келди. Эй, қабрдаги Мункар ва Накир савол-жавобини инкор этган, сен ҳали ҳам Исони биргина калима билан ўликни тирилтирганини инкор этасанми? Ўлик Исо чақирлиши билан қабрдан бош кўтариб тургани ҳолда, нечун Мункар ва Накирнинг овозини эшитиб кафанидан бош кўтармасин, саволларга жавоб бермасин?

Бисмиллоҳ шундай исмики, ҳар куни қанчадан-қанча оқсоқ, қанчадан-қанча балога йўлиққан касал, кўр кишилар саҳарлаб Исонинг (Оллоҳ раҳматига олсин!) қуллик этадиган макони эшиги олдида тўпланардилар. У дуосини ўқиб битириши ҳамоно, ташқари чиқиб уларга ушбу муқаддас исмни ўқир, ҳаммалари касалликдан қутилиб, соғ-саломат уйларига қайтардилар.

Бисмиллоҳ шундай исмики, Мустафо (Унга Оллоҳнинг раҳмати ёғилсин!) оининг ўн тўртинчи кечаси Каъбанинг атрофини тавоф этаётганди. Маккада жазирама шиддатидан халқнинг кўпчилик қисми кечаси ташқарига чиқарди. Абу Жаҳл уни (Муҳаммадни – тарж.) кўрди. Ҳазабланди, баттар ҳасад қилди: “Ким билади, бу сеҳргар яна қандай тартиб ўрнатмоқчи бўлиб юрибди экан?”. Мустафо ўзини ҳимоя қилиб дедди: “Тартиб қаёқда, мен қаёқда? Мен халқни сенга ўхшаган йўлтўсарларнинг тартибидан, тузоғидан қутқариш учун келганман”. Абу Жаҳл: “Хўп, майли, агар сеҳргар бўлмасанг, кафтимда нима борлигини айтиб кўргин-чи!” деди. Олдинроқ атайин кафтига шағал тошларини солиб олганди. Жаброил келиб: “Ҳеч хафа бўлмагин, улар сени сеҳргар десалар деяверсинлар. Биз сенга яхши исмлар бердик ва у исмларнинг баъзиларини халққа сўзладик ва баъзиларини тушунолмайдилар деб, “Халққа ақллари нисбатида сўз айтинг” ҳукмини юбордик. У ким бўлибдики, сенга исм қўйсин? Қулга эгасигина исм қўяди. Эшиқдан кириб келган муттаҳам қул соҳибининг ўғлига қандай қилиб исм қўйсин? Қўйгани билан ўша исмни бўйнига осиб, дўзага отадилар. У сени синаш учун, кафтимда нима бор, деб сўрайди. Жавобан деки: “Ҳовучингда нима яширинганини айттайми ёки ҳовучингдаги менинг ким эканлигимни айтсинми?” Мустафо (Унга Оллоҳнинг саломи бўлсин!) Меҳрибон ва раҳмли Оллоҳ номи билан, дея ушбу исмни айтиб унга жавоб қайтарди. Абу Жаҳл: “Ҳовучимдаги нарса сенинг ким эканлигингни айтса, яна-да ишонарлироқ бўлурди”, деди. Ҳақ таолонинг пок исми билан ҳовучидаги шағал тошларининг ҳар бири тилга кириб: “Оллоҳдан бошқа илоҳ йўқ, Муҳаммад Унинг расулидир”, деган овоз чиқарди. Халқнинг ярми бунга ишонди. Абу Жаҳл

²⁷ Муаллифи номаълум.

бундан қаттиқ дарғазаб бўлиб, шағалларни ерга ташлаб юборди. Гапларидан пушаймон бўлиб, ўзини йўқотмасликка уринди ва қаҳр билан деди: “Мана шу қўлларим билан нима қилганимни кўрдингми? Лот, Уззога қасамки, бу ишинг ҳам сеҳргарлик!”

Абу Жаҳлнинг баъзи дўстлари: “Сеҳргарлик ерда бўлиши мумкин, лекин осмонга таъсир этмайди. Кел, уни яна бир бор шу тарафдан синаб кўраимиз”, дедилар ва пайғамбарнинг ёнига келиб: “Қилган ишинг ҳақиқатдан ҳам сеҳр эмас, Оллоҳнинг мўъжизаси бўлса, шу ўн тўрт кунлик ойни иккига бўлиб кўргин-чи!” Дарҳол Жаброил тушди ва: “Хавотирланма, пок – муқаддас, мисли йўқ исмимизни ёдга ол! Меҳрибон ва раҳмли Оллоҳ номи ила де ва икки муборак бармоғингни айри қилиб осмонга тутгин-да, ойга ишора қил, токи қудратимизни кўрсинлар”, дея Ҳақдан хабар келтирди. Мустафо шундай қилди. Ой иккига бўлинди. Ярми пайғамбарнинг ўнг бармоғи томонда, ярми чап бармоғи томонда акс этди. “*Қиёмат* соати яқинлашиб қолди ва ой ҳам бўлинди”²⁸. Шундай даҳшатли овоз эшитилдики, шаҳар ва чўлларда минглаб ҳайвонлар ўлди. Тирик қолганлари ҳам ем еёлмай, дир-дир титрай бошладилар ва худди шундай – халқ ҳам касалланиб қолди. Ярим халқнинг юраги қон бўлди. Ҳаммалари: “Мавжудлигидан хабар бераётганинг Оллоҳ ҳақи, ойни тезроқ асл ҳолига қайтар. Акс ҳолда, бутун олам ост-уст бўлиб кетади”, дедилар. Пайғамбар (Оллоҳ раҳматига олсин!) яна у исми айтди: “Меҳрибон ва раҳмли Оллоҳ номи билан”, деб икки бармоғини жуфтлаган эди, Оллоҳнинг амри ила жонбахш исм шарофатидан ойнинг иккала парчаси қайта бирлашди. Бир талай киши иймон келтириб мусулмон бўлди. Абу Жаҳлнинг ичига қурт тушди ва аранг ўзини тутиб, тўлланган оломонга эшиттириб алам билан деди: “Агар қилган ишинг кўзбўямачилик эмас, ҳақиқат бўлса, кўз-қулоқларимизни боғлаб, ақлу ҳушимизни тамғаламаган бўлсанг, бошқа шаҳарлар ҳам бунга гувоҳлик берсинлар!” Шу заҳоти, дунёнинг ҳар чеккасидан одамлар, карвонлар, элчию мактублар оқиб кела бошлади: “Бу қандай воқеаки, Ҳақ талоо самоларни бунёд этган, шу куббада икки шаъмни ойдинлатган, “*Қуёшни зиё сочгувчи, ойни ёруғлик қилиб яратди*”²⁹ ҳукмидагидек, мана шу икки гавҳар билан зулумот пардаларини ёққан кунидан буён бундай кўз кўриб, қулоқ эшитмаган, ғайритабиий воқеа содир бўлмаганди. Оталаримиз, боболаримиз ҳам бундай ҳодиса ҳақида гапириб беришмаганди, ҳеч бир китобда ҳам бундай нарсани ўқимагандик”.

Байт: *Ой нур сочар, ит эса хурар. Бунда ойнинг қандай гуноҳи бўлсин? Итнинг турган битгани шу. Самовот устунлари ойдан нур олар. Ер юзидаги бир тикон остида ҳуриб ётган ит нимагаям яради*³⁰?

Карвон чўлда йўлдан адашса, кимдир йўл бу ёқда дейди, кимдир у ёқда. Шайтон эса: “Айни муддао бўлди-да, мана энди менинг фурсатим келди”, дея хезланади. Асл манзилдан тамомила тескари томонга бориб, карвонга яқинлари, ишонган дўстларининг хуш, нажоткорона садолари билан: “Келинг, келақолинг – йўл бу ёқда”, дея чорлайди. Эсингизни йиғинг, эй, карвондаги иймон эгалари, ўзингизга келинг, қулоғингизга хушёр бўлинг-да, зинҳор алданманг! Келаётган овозда фитна – имтиҳон бор.

Карвон аҳли ўз яқинларининг овозига ўхшаган ҳимоя овозини эшитишлари билан, ўша томонга бурилиб кетадилар. Бир чақирим юриб: “Бизни чақирган шу ерда эди. Энди қаёққа кетиб қолди экан?” дейдилар ва ортларига қайтмоқчи бўладилар. Ваҳоланки, бу сароб карвонни йўлдан адаштирди. Шайтон дейди: “Буларни ташлаб кетсам, ортларига қайтадилар ва бу яхши иш бўлмайди”. Йўлини йўқотганларни наям узокроқдан, аввалгисидан ҳам ёқимлироқ овоз билан “Келаверинглар!” деб чақиради. Карвон аҳлидан баъзи кишилар: “Чинданам бизнинг ғамимизни еяётган бўлса, борғунимизча нега жойидан жилмай турмади, нега биродарлик қилмади?” дея шубҳага борадилар. Бир у томонга қараб “кетдик!” дейдилар, бир ортларига боққанча келган тарафларига илҳақ йўналган кўйи балки бирортаси келиб қолар, дея умидвор бўладилар. Ҳатто уларнинг айримлари Тангри раҳматидан йироқдирлар. Бу тоифа кишилар ўша тубанлик, ўжарлик ва фурсат чўлида шайтоннинг ортидан қолмай, шу тахлит эргашиб кетаверадилар. Шу қадар эргашидиларки, на ўгирилишга мадорлари қолади ва на ортга қайтишга. Очлик, сувсизликдан савдойи чўлда ўлиб, қурт-қумурсқаларга ем бўлиб кетадилар. Ҳақ кўмагига мазҳар бўлганлар эса сарсари чўлнинг ўртасида, “*Парвардигоро, бизлар ўз жонимизга жабр-зулм этдик*”³¹, дея ёлворадилар. Зулм қилдик, кўп адашдик энди қутилишимиз маҳол, дейдилар. Ҳақ таоло уларга бир фаришта, ҳатто маъсум, шариат соҳиби, танланган, пок бир пайғамбарни юборади. У пайғамбар Оллоҳ номидан уларни тўғри, ҳақ йўлда туриб чорлайди: “Эй, Оллоҳнинг ҳаддидан ошган қуллари! Эй, йўлдан адашганлар! Сизлар ҳаддидан ошиб, бир-икки чақани увол қилиш ёки бир неча эшакка юк бўлгич буғдой

²⁸ “Қамар” сураси, 1-оят.

²⁹ “Юнус” сураси, 5-оят.

³⁰ Жалолитдин Румий. Девони кабир.

³¹ “Аъроф” сураси, 23-оят

хисобини билмай сарфлашу мерос қолган анчайин мол-давлатни еб-ичишга харжлаб юборишни исроф деб ўйламанглар. Асл исроф азиз умрни харжламоқдир. Чунки бир сониялик умр кимматини юз минг чақа билан ўлчаб бўлмайди. Жавоҳир вақт ўтиши билан қозонилиши мумкин, аммо вақтни жавоҳирга сотиб олиб бўлмайди. Яъни умр давомида не-не ёқутларни ҳам қўлга киритса бўлар, бироқ юз-минглаб ёқут билан вақтга эга чиқиб бўлармиди?”

Байт: *Жонни олтин баҳосида сотиб олмагансан-да, шунинг учун қадрини билмайсан. Ҳинду ҳам текин молнинг қадрига етмайди*³².

Сиз бошқаларга зулм қилдик, деб ўйлаганингиз билан, аслида, буни ўзингизга қилгансиз. Душманларимнинг дўконини ёқдим, деб севиниб юрганингизда ўз дўконингиз оловлар ичра қолган, бор сармомангиз касодга учраганди. Ёмонлик қилмагинки, ёмонлик кўрмагайсан. Чоҳ қазимагинки, чоҳга куламагайсан.

Байт: *Йўқилнинг кўнглини кабоб қилиб еган золимга яхшилаб назар солсанг, ўз ўзини қизартириб еяётганининг гувоҳи бўласан*³³.

Ҳикоя қилишларича, бир қассоб насияга гўшт бераркан. Дўконда насияларни ёзиб ўтирадиган бир ёш шогирди ҳам бор экан. Қассоб: “Ёзиб қўй, фалончининг шунча қарзи бор, пистончидан эса шунча олди-бердимиз бор”, деб буюраркан. Кунларнинг бирида бир ўлаксахўр қуш келиб, бир бўлак гўшт ўғирлаб қочибди. Қассоб болага: “Ёзиб қўй, гўштининг тўртдан бири шу йиртқич қушда. Ундан ҳам мана шунча оладиганимиз бор”, дебди. Бошқа кун ўлаксахўр қуш одати бўйича дўконга яна келиб, гўшт ўғирламоқчи бўлганида қассоб қушни тузоққа туширибди ва калласини узиб қассобхонага осиб қўйибди. Бола: “Устоз, қушдан олинган ҳаққимизни ёзиб қўйдим. “Менинг ўз жонларига жиноят қилган бандаларим” ҳукмидагидек, энди қушнинг ҳам сиздан оладигани бор. Қанча ёзиб қўяй?” деб сўрабди. Уста ёқасини чок этиб: “Гўшт масаласи осон. Аммо жон сўрасалар, мен нима қиламан?” дея оҳ урибди. “Оллоҳнинг раҳмат-марҳаматидан ноумид бўлмангиз”³⁴. Яъни гирдобга тушсангиз, ноумид бўлмангиз. Баъзи муфассирлар бу оят Ҳамзанинг (Оллоҳ ундан рози бўлгай!) қотили Ваҳший ҳақида келган, дейишади.

Ҳамза аввалига қилич арслони эди, кейин Ҳақ арслонига айланди. Олдинга пайғамбарнинг амакиси, яқини эди, сўнроқ ўғли бўлди. Ҳамза мусулмон бўлгач, урушга кетаётиб зирҳ қиймайдиган одат чиқарди. Ундан: “Эй, арабнинг арслони, ёшлигингда – айна йигитлик куч-қувватига тўла чоғингда зирҳ кияр, бошингга дубулға илардинг. Баданинг заифлашиб қариган чоғингда жангга зирҳ киймасдан кетишинг боиси нимада?” деб сўрашди. Шунда Ҳамза: “Арслоннинг фитратидаги йигитлик сифати – яшамок, тирик қолмоқ умидию жони билан ўйин ўйнамаслик одати қай йўсин табиатнинг инъоми бўлиб, ўлим кўркуви унинг кўзларига кўринмаса, худди шундай менинг ҳам сийратим арслон – йигит эди. Парвонада Иброҳимнинг нури бўлмаганидан кейин қандай қилиб Оллоҳга дош берсин? Зеро, сувга ташна, чанқоқлик балосига гирифтор одам, қониб сув ичгани ҳамон қўл-оёғи шишиб кетганини кўрса ҳамки, сувдаги лаззат буларни ундан тўсади. Ундан ўлим хаёлини қувади. Мен Ҳамза бўлганим билан, ҳалиги йигитлиги жасоратни табиатим амрига кўра бажараётгандим. Ўлим кўзларимга ҳаёт бўлиб кўринганидан эмас, ўшанда бундай нур йўқ эди менда. Мана энди иймон келтиргач, табиатим билан боғлиқ зулмат кўз олдимдан, кўнглимдан чиқиб кетди. Ўлимдан, ўлдирилишдан сўнг жонга улаштиражак қанчалар ҳаёт неъматлари бор. Жоннинг фақат жон мажлисида ҳузур шаробидан қандай тотганию қўлсиз қадаҳ тутиб, оғиз, лабсиз ичган қўйи бошсиз қандай бош чайқатганини, оёқсиз қандай рақсга тушганини кўрдим”. Улар жисмсиз – қорин, оғиз, лабсиз еб-ичмоқдалар. Жон ҳузур шаробидан бир тотдими, ғайб оламида оҳ уриб дерки: Эй, тупроқ қолипидан ноумид бўлганлар! Шу тупроқ қолип парчаланса, еб-ичишдан қоламиз, ойдин кундан маҳрум, тор қабрга маҳбус бўламиз, деб умидсизлик қиляпсиз. Сиз бир бор бизнинг ҳолимизга боқиб кўринг! Эй, мазорда кўр қолган! Фосил ўзини кўр деб ўйлайди, аммо арслон ҳеч замонда бундай баҳони ўзига берадими? Бекати – манзилени мазор билган кишининг оёғида қандай мадор қолсин? Ундай кимса қайси кўнги билан учиб бекатлар ошсин? Ахир, кўнги – кўришдан ҳаракатга келади. Кимники кўриш қибласи мазор бўлса, унда куч-қувватдан ҳеч қандай улуш қолмайди. Басийрат соҳибларининг босган тупроқларини кўзларингизга суртинги, кўзингиз тупроқни кўролмайд қолсин, мазорга қарашдан воз кечсин. Чунки бу тараф тупроқ ёки мазор эмас, топ-тоза нурдир. Мазор билан тупроқ қаёқдаю мусаффо нур қаёқда?

Байт: *Биродар, сен тушунчадан иборатсан. Қолгани гўшт, теридир. Гул хаёли ила гулистонга, янтоқ хаёли ила тиканзорга айланасан*³⁵.

³² Муаллифи номаълум.

³³ Муаллифи номаълум.

³⁴ “Зумар” сураси, 53-оят

³⁵ Жалолiddин Румий. “Маънавий маснавий”.

Охирингни тупроқ деб ўйласанг – тупроқсан. Ўзингни пок деб фараз қилсанг – поксан³⁶. Ҳамза уларга шундай жавоб берди: “Ҳа, у пайтлар жангга кетаркан, зирҳ кийиб олардим. Чунки ўлимга, яраланишга кетардим. Улим томон зирҳсиз, тадбирсиз бориш ақлдан эмас. Мана энди иймон кўзи билан кўриб турибманки, жанга эмас, яшамоққа кетар эканман. Асп ожизлик – тириклик, ҳаёт томон зирҳ билан ҳимояланиб бориш экан”.

Байт: *Ҳеч бир кўнғил у меҳробга ўз истағи билан бормайди, (Удир кўнғилларни ўзига жазб этган). Ҳеч ким у гўзал билан кўйлагини ечмаса, ётиб-турмайди*³⁷.

Ваҳший деган киши зодагон бир араб аёлининг қули эди. Ҳамза жангда у аёлнинг энг яқин кишисини ўлдирганди. Аёлнинг қалбида Ҳамзага нисбатан қасос ҳисси бор эди. Аёл қули Ваҳшийга: “Бирон чора топиб Ҳамзани ўлдиролсанг, сенга мана шунча сармоя бериб, озод қиламан”, дебди. Жангда яқинларининг ўлими сабаб Ҳамзага адоват билан боқувчи бошқа кишилар ҳам шу ишни бажарсанг, фалон от сеники бўлади, фалон жориани ҳам сенга берамиз, дея уни ахийри кўндирибдилар. Олтин ва мол кўзни шамғалат, қулоқни кар қилиб кўядиган кўзбўямачидир. Ҳатто илм, ҳунари билан қилни қирқ ёрган қузи ва ҳақим ҳам мол-дунё, пора қайғусига тушдим, ўша мол-дунёю пораси уларнинг кўзини боғлайди. Оқибат, кундузи ҳам золим билан мазлумни ажратолмай қоладилар. Робия (Оллоҳ раҳматиға олсин!) ҳақида халқ орасида шундай хикоя юради: Бир кун Робиянинг хизматчиси ўн икки танга пулни олиб унинг қўлига берди. Шунда Робия бир тангани ўнг қўлига, иккинчи бирини чап қўлига олди. Овқат маҳали унга, “олсанг-чи!”, дейишди. Луқмани оғзимга тутинг, чунки қўлларим банд, деди. Яхшиси иккала тангани ҳам бир қўлингга олгин-да, иккинчи қўлингни ошга узат. “Худо сақласин, униси ҳам афсунгар, буниси ҳам. Бу икковини асло бир қўлимга олмайман. Ҳар иккиси бир орага келдими, фитнаю бузғунчилик тараддудиға тушиб қоладилар. Улар бир топишдиларми, бизни бир-биримиздан айириш ҳаракатини қоладилар”. Худдики, “*Ва ўшалардан (Ҳорут ва Морутдан) эр-хотиннинг ўртасини бузадиган нарсалар ўрганадилар*”³⁸, деб буюрилганидек. Оятни зоҳир аҳли тафсир этаркан, бу эр-хотиннинг орасини бузувчилар ҳақида дейдилар. Аҳли ҳақиқат эса жон ва бадан орасидаги ажрим ҳақида, дейишади. Чунки жоннинг тенги йўқ боқий жуфти ҳақиқат бекатидир. Унинг чин жуфти, уни жуфтлик савдосидан кутқариб бирликка етиштирган, дарддан форигъ этиб – ягона қилган Зотдир.

Рубоий: *Бутун оламда жуфти топилмаган ул Яғона Зот, қули билан келишиб “бирми-жуфтми” ўйинини ўйнашни бошлади. Тўсатдан менга, бирни хоҳлайсанми, жуфтнимми, деб қолди. Мен ҳам: Бу оламда бир бўлиш учун, Сен-ла жуфт бўлишни истаيمان, дедим*³⁹.

Ҳар не бошқа бирон нарса билан дўст тутиндим, икки бўлади. Фақат бу ҳақиқат ажабланили бир ҳақиқатки, сен у билан бирга бўлсангинга бир бўласан. Усиз қолдингми, парчаланиб кетасан. Бунинг мисоли жон ва бадандир. Жон танда экан, бир-бирига зид жами парчаю бўлақлар бирлашадилар. Қачонки, жон танни тарк этгач, бир нарса юз минг нарсага айланиб қолади. Кўз бир ёқ, қулоқ бошқа бир ёққа кетади. Суяк-суякка, эт-этга ажралиб қумурсқаларга ем бўлиб, йўқолади. Нега бу парча-бўлақлар сочилиб кетди, улар, аслида, бир эмасмидилар? Тупроққа эврилиши биланоқ унинг бир қисм лойидан қуза яасалар, бир қисмидан меш ясайдилар. Уларнинг ҳар бири ўз-ўзича якка, бир-бировига бегона бўлиб кетади. Биз икки ёрти бир эдик, қачон бегона бўлдик? Жон суҳбати билан бирлашган, бир тану бир жон бўлган биз эмасмидик?!

Байт: *Қадаҳлар бўшаб қолгандан кейин оғирлашади. Соф шароб билан тўлганлари заҳоти енгиллашадилар, ҳавода учар даражада енгил ҳолга келадилар. Шунга ўхшаб, бадан ҳам жон билан айни шундоқ енгиллашади*⁴⁰.

Ваҳший мол-дунёга алданиб, Ҳамзани ўлдириш фурсатини қидира бошлади. Ниҳоят, Ҳамза ғанимларни ўлдириш билан андармон экан, Ваҳший унинг ёнига яқинлашиш учун фурсат тополмай, Ҳамзанинг ўнг томонидаги бир тош ортига яширинди. Ҳамза урушга тамомила шўнғиркан, Ваҳший тош ортидан пайт пойлаб бошини чиқариб-чиқариб турарди. Тўсатдан бир гала душман аскарлари ҳужумга келиб қолди. Ҳамза уларни қириш билан овора эди. Ваҳший ниҳоят пайтини топди. Ҳамза зирҳсиз эди. Ваҳший унга томон қилич отди. Қилич Ҳамзанинг белига санчилди. Ҳамза қилични бор кучи билан белидан суғуриб олди. Аммо буни уддалагунча кўп қон йўқотди. Ваҳшийнинг ортидан тушмоқчи бўлди-ю, кўп қон йўқотганидан қуввати қолмай ерга йиқилди ва уч бора: “Биз – сархушмиз”, деди. “*Уларнинг ҳаёти-дунёдаги машаат-тирикчиликларини ҳам уларнинг ўрталарида Биз ўзимиз тақсимлаганмиз*”⁴¹, деб буюрилганидек, шу

³⁶ Санойй. Девон.

³⁷ Санойй. Девон.

³⁸ “Бақара” сураси, 102-оят.

³⁹ Жалолоддин Румий.

⁴⁰ “Ҳадийқа” вазнида, муаллифи номаълум.

⁴¹ “Зухруф” сураси, 32-оят.

онда жон берди. “Албатта биз Оллоҳнинг (бандаларимиз) ва албатта биз У зотга қайтувчиларимиз”⁴². Шундан сўнг Мустафо (Саломлар бўлмай!) Ҳамзанинг шаҳид бўлганини эшитдилар. Оёқлари яраланган, ғанимлар муборак тишларини синдирган ва анча-мунча қон йўқотганларига қарамай, Ҳамзанинг ўлими хабарини эшитиб – барини унутдилар. Бориб Ҳамзанинг бошини бағирларига босдилар ва қутлуғ енглари билан юзларини артдилар. “Сен учун ёвларни шундай қирайинки, саногига етолмасинлар”, дея онт ичдилар. Ниҳоят, оят тушди: “Биз Ҳамзани баланд давлатларга мушарраф қилмадикми? Ўч олишни ўйламанг! Чунки сизнинг йўл-йўригингиз лутфдир, афв этишдир”. Эркагу аёл шаҳид кетган ўз яқинлари кетидан юм-юм йиғлаб, фарёд чекарди. Мустафо буюрдики, (Оллоҳ раҳматига олмай!) “Эй, менинг амаким, Ҳамза! Сенинг ортингдан ҳеч ким кўз ёш тўкмаяпти. Ҳолбуки, куюнишларга энг муносиби сенсан. Аслида, сени йўқотганларидан фарёд чекиб, кўз ёш тўкишлари жоиз эди”.

Йиғлай-йиғлай масжидга томон кетдилар. Аёллар келишди. Ҳамзага (Оллоҳ ундан рози бўлмай!) масжид эшигида фарёд эта-эта аза очдилар. Пайғамбар яна бир муддат йиғладилар-да, Ҳамзага мотам тутган аёлларни дуо қилдилар. Жангда шаҳид кетганлар ҳаққига бирма-бир намоз ўқидилар. Ҳамзага эса етмиш маротаба намоз ўқидилар.

Ваҳший ноумид бўлди: “Ҳатто лаънатланган Иблиснинг бутун авлодлари гуноҳларидан ўтилганда ҳам, менинг тавбам қабул бўлмайди. Мен шундай бир иш қилдимки, шу жиноятим боисидан пайғамбарларнинг энг мақбули, энг устунининг, самодаги барча малаклар кўнгил кўйган зотнинг муборак қалби қаттиқ озор топди. Энди Нуҳ умри қадар ҳаёт сурсам ҳам, яна бундан ўн баробар узоқроқ яшасам ҳам, умр бўйи сабр қилган Аюбдек сабр қилсам ҳам, тавбам қабул бўлишига, афу этилишимга ишонмайман”. Унинг оҳлари осмонни тутди. Шу кундан бошлаб Макканинг қайси томонида аза бўлса, Ваҳший ўша ўлик қабри тепасига бориб, бошидан тупроқ сочар, аёлларга кўшилиб йиғлай кетарди. Ундан: “Эй, Ваҳший, сен марҳумимизнинг ақраболариданмисан?” деб сўрашарди. У эса: “Жоним шундай азага ботган, шундай мотамсароки, бутун дунёнинг азалари менинг мотамимга айланган каби”, деб жавоб берарди.

Раҳмат денгизи жўшиб кўпирди. Жаннат ирмоқлари раҳмат суллари билан қирғоқларга қадар тўлди. “Раҳмат асарларию эҳсон денгизи жўшиб-тошишининг гувоҳи бўлиб турибмиз. Кўрамиз, раҳм-шафқат тўлкини соҳилга қандайин кўз кўриб, қулоқ эшитмаган дурларни отар экан”, дея етти осмон фаришталари қанотларини ёздилар.

Фаришталар шундай маҳтал бўларкан, азалу абад Подшоҳ, бечораю эҳтиёжмандларнинг қўлларидан тутувчи, беҳисоб мағфират соҳиби Раҳмон ҳабиби Мустафога (Оллоҳ раҳматига олмай!) ваҳий юборди: “*Эй Муҳаммад, турли гуноҳ маъсиятлар қилиш билан Менинг ўз жонларига жиноят қилган бандаларимга айтинг: “Оллоҳнинг раҳмат-марҳаматидан ноумид бўлмангиз!” Албатта Оллоҳ (Ўзи хоҳлаган бандаларининг) барча гуноҳларини мағфират қилур*”⁴³. Эй, менинг бағри қон қулларим! Эй, менинг хирмони кўйган қулларим! Эй, дардга мубтало, ғам-ғуссага гирифтор бўлган, зиндонбанд этилган, пушаймонлик оташида ёниб, билимсизлик ортидан уй-жойини куйдирган қулларим! Эй, олов ютиб, қон йиғлаган, ҳаддидан ошиб умидсизликка тушган қулларим! Сўнгсиз раҳматимдан ноумид бўлмангиз! Бандаларимга ғамхўрлик, марҳамат қилувчи карамимдан умид узмангиз! Оллоҳ, шубҳасиз, барча гуноҳларни мағфират қилур. “Албатта, Оллоҳ (Ўзи хоҳлаган бандаларининг) барча гуноҳларини мағфират қилур”. Бошқа бир оятда куфрдан бўлак барча гуноҳларни афу этаман, деган бўлса, бу оятда Ваҳшийнинг дардига дармон бўлмоқ учун бари гуноҳларини кечираман, деб буюрди. Бу сафар “Узим хоҳлаган бандамнинг” демади, чунки айни жумланинг қиличи Ваҳший жигарини яралаб, тилка-пора қилиб юборганди. “Эй, “Узим хоҳлаган бандамнинг” сўзи, сен жигаримни тилапсан, йўлларимда оловлар билан лиқ тўла етмиш хандақсан. Буларни ҳатлаб ўта олишимга қандоқ кўзим етсин? Тутунлар чулғаган қаттоллим билан у оловли хандақлардан қандоқ ошиб ўтайин? Бу ҳатто ҳаёлга ҳам сиғмайди, ақл эса бовар қилмайди” деб надомат чекарди.

Байт: *Узингдан кечмас экансан, жисмингга ўралиб олганча асирликдан нетиб қутулмоқчисан? Сен бир ўтинсан. Жаҳаннамни – у куйдирги оловни қандоқ кечиб ўтмоқчисан*⁴⁴?

Карам соҳиби, лутфкор Ҳақ таолонинг беқиёс раҳмат зиёсидан таралмиш марҳамат шўълалари, ўша “Узим хоҳлаган бандамнинг” оятидаги ҳарфлардан ҳам дуд чиқариб юборди-да, алангали олов хандақлар билан Ваҳшийнинг кўз ёшларидан Иброҳим оловидек гул, райҳон, ёсуман ўстирди – гулистон ҳолига келтирди. “Оллоҳ ана ўшаларнинг ёмонлик – гуноҳларини яхшилик – савобларга айлантириб кўюр”, ҳукмидагидек олов

⁴² “Бақара” сураси, 156-оят.

⁴³ “Зумар” сураси, 53-оят.

⁴⁴ “Ҳадийқа” вазнида, муаллифи номаълум.

билан тўлдирилган хандақни ва “Ўзим хоҳлаган бандамнинг” сўзини майдондан чиқариб ер юзига ҳам, осмонларга ҳам раҳмат ёғдирди.

Байт: *Суюқлигим, ясаниб олди – хуснига ҳусн кўшилди. Умр бўйи – кўз тегмасин! Қуфри бутунлай иймонга айланиб қолди – сираям кўз тегмасин! Аччиқланиб заҳар сочган ўша дудоқларидан шақару бол тома бошлади – сираям кўз тегмасин*⁴⁵!

Байт: *Сен ҳукм сурган ўлкада давлатинг соясида афтода – паришон бўлиш фойдали бўлмаслиги мумкин, лекин зиён ҳам эмас.*

Рубоий: *Сен менинг тулқим эмасмисан, арслондан қўрққанинг нимаси? Сенинг давлатинг мен эмасманми, йўқсилликдан чўчиганинг нимаси? Самодаги ой сенинг йўлдошинг эмасми? Тонг эр киши мақомига етди, оқшом маҳали бунга муяссар бўлди, хавотириг нимаси*⁴⁶?

Бу шунга ўхшайди: тухумни ёриб чиққан палапонлар уяда қоладилар. Оналари эса уларга емиш ахтариб учиб кетади. Она қуш болаларини узоқ куттирмай, яқин атрофдан озуқа топиш илинжида парвоз қилса ҳамки, топган дон-дуним ортида тузоқ бўлмасин яна, егулик ғамида ҳаялласам ҳаяллаинки, аммо унга (тузоққа – тарж.) банди қолмайин, деб палапонларини кун бўйи ёлғиз қолдириб кетишга мажбур бўлади.

Рубоий: *Бошимизга тушган барча азият, изтироблар хомлик – очкўзлик ортидан келади. Булар нафс синоеларидан, истакларнинг бизга ўтказган зуғумидан туғилади. Дон илинжида тузоққа тушган қуш, торгина қафасга қамалади-да, том бошига осиб кўйилади*⁴⁷.

Эй, очкўз нафс, сен қушдан ҳам тубанроқмисан? Ахир, қуш ҳам дуч келган донга бўйин чўзмайди-ку! Очликдан азоб чекканда ақли унга: “Бу ёниб куйишинг тузоққа илинишдан афзалроқдир. Қўй, шу донни. Хавфсизроқ, овчилардан холироқ жойлардан емиш изла!” дея йўл кўрсатади. Кейин қуш шундай егулик топадики, у ерда на бир кўрқув, на бир хатар бор. У ёқ зиён-заҳматдан йироқ. Шундай бўлгани ҳолда, яна эллик марта ўнгу сўлига боқиб, тагин бирор йиртқич қуш ёки бирор мушук мени ғофил кўриб, ов режасини тузиб, кўзлаб турган бўлмасин. Бирови тутиб, бошқаси боғлаб тузоққа илантирмасин, дея яна тадбир олади. Оқиллар кимни аҳмоқ деб билсалар, ўшанга кулгилари қистайди.

Байт: *Қушча доннинг тепасида юз марта ўнгу сўлига, олду ортига қараб ҳадиксираб туриб қолади. Жони шунинг боисидан ҳаловатини йўқотган. Жон қайғуси, дон қайғусидан минг марта ортиқроқдир*⁴⁸.

Қаерда экан у ҳақиқатки, қўлга киритган дон-дунига қараб: мана шу луқмамни деб, ўлакса еган нафс домига тушиб қолмайин ёки қора мушук менга қасд қилиш пайтини пойламанми ва ё Ҳақнинг қаҳр тузоғи тутиб олмасин, десин. Шу бегона аёлга боқаяпман, ишқилиб, бўйним дор тагига етмасин. Уйқусираган кўзларини томоша қилипман, ишқилиб, ғайб пардаси ортидан бир кузатувчи чиқиб бўғзимдан олмасин.

Байт: *Гўзалларга қиё боқмагинки, бу боқишнинг охири йиғи билан ниҳоя топмасин. Аввалига у биргина боқишнинг аҳамиятсиздек туюлади, аммо кейинроқ қуш дон-дунини чўқиб олади-да, учиб кетади*⁴⁹.

Исроил ўғиллари орасида Барсисо деган бир зоҳид бор эди. Зоҳидлигининг овозаси мағрибу машриққа ёйилганди. Қаерда бирор бетоб киши бўлса, унга дуо ўқиб, дам урилган сув бериб юборарди. Уни ичган касал дарҳол соғайиб кетарди. Буни ҳамма унинг нафаси ўткирлигига йўярди. Кўп ўтмай, халқ ичида табобатга нисбатан “фалон дори-дармон таъсиридан касалларимиз ҳеч шифо топдиларми”, каби шубҳалар пайдо бўлди. Барсисонинг доврўғи шунчалар ошиб кетдики, оқибатда замонасининг ҳақимлари ишсиз қолдилар.

Лаънатланган, ҳийла-найранглар хожаси, азалий душман Иблис, бу ҳолдан ғашланар, лекин тайинли чора тополмай юрарди. Кунлардан бир кун кўёш ботгач, ўғилларига қараб деди: “Ораларингизда шу ягона эр кишини тузоққа илантириб, мени бу ғалвадан қутқарадиган бирон мард йўқми?” Ўғилларидан бири: “Эртароқ менга айтмайсанми, ҳали кўрасан, бу ишни пиштаман, сени эзғилаётган дарддан ўзим фориф этаман”, дея ғашланди. Иблис суюниб кетиб: “Ўғил дегани – сендай бўлса! Агар зимманга олган ишнинг уддасидан чиқолсанг, кўр кўзларимни ёритган бўлурдинг”, деди. Иблисининг бу ўғлида шундайин малъунона ақл бор эдики, халқни ёш ва гўзал аёллардан бўлак яхшироқ овлайдиган тузоқ йўқ, деб ўйларди. Чунки бу – олтинчу нон қайғусига ўхшамайди. Сен олтинга ошиқ бўласан. Лекин унинг жони йўқки, сенга у

⁴⁵ Санойй. Девон.

⁴⁶ Жалолоддин Румий.

⁴⁷ Жалолоддин Румий.

⁴⁸ Санойй. “Ҳадийқа”.

⁴⁹ “Ҳадийқа” вазнида, муаллифи номаълум.

ҳам ошиқ бўлсин. Ноннинг ҳам қандай жони борки, сени изласин ва сен билан гаплашсин. Фақатгина ёш аёллар муҳаббати икки тарафлама бўлиши мумкин. Сен уни севиб, талпинсанг, у ҳам сени севиб, талпинади. Сен уни йўқотиш тадбирини қилсанг, у ҳам зимдан сендан қутилиш режасини тузади. Деворни бир ёғига ўтволиб бузишга киришсанг, у ҳадеганда ағанай қолмайди. Мадомики, уни ҳар икки томондан тешишга чандон уринсанг, икки ёндан ўйиб келаётган иккала аслаҳа кўп ўтмай бир-бировига қовушади. Энди сен билан у аёл орасидаги дўст-душман, бегоналарнинг яхши-ёмон назаридан ҳосил бўлган парда бир деворга ўхшайдики, бу – аёл билан сенинг орангдир. Сен бу ёқдан ўша аёл ишқида девордан тезроқ дарича очиб олиш ҳаракатини қиласан. Аёл ҳам нариги ёқдан бирор йўлини қилиб деворни тешиш тадбирини олади. Шундай қилиб, ўйилган икки дарича висол учун восита бўлади.

Ўғри кечаси эшикни ташқари томондан очишни қандай уддалаш мумкин, деб ўйлаб юрарди. Агар ўғрининг уй ичида ҳаммаслақ ўртоғи бўлса ёки бир жория ичкаридан эшикни очиб турса, ҳеч замонда ташқаридан пул ўмарош муродида югуриб-елади? Олтин ва ё сандиқ бориб эшикни очолармиди? Шунга ўхшаб, Иблисининг ўғли ҳам бутун дунёни кезиб чиқди. Зоҳидни овламоқ учун гўзал, ақлли, тагли-тугли, жозибаву ишвали аёл излади. Иблисона фисқи-фасод қуввати билан қўшмачилик, юзи қоралик иллатини яшириб, тузукроқ аёл қайғусида уйма-уй, шаҳарма-шаҳар айланиб юрди. Узоқ излади – излаган муродига етур. Излаган нарсаси изланишга муносиб бўлган киши қандай бахтли! Бу тўнғиз овлашга сираям ўхшамайди. Инсон тўнғиз овида ҳам отни ҳолдан толдиради, ҳам ўзининг тинка-мадори қурийдди. Бу бемаъни овда вақти кетгани қолади. Гўзалим, тўнғиз овида чиқиб, бундан завқланиб юраверади. Ниҳоят, тўнғизни бир амаллаб ўлдирди ҳам. Бироқ унинг жасади: терисию эти, тишларию жони ҳеч нимага ярамайди. Кейин қаёқдаги тўнғиз учун умримни кўкка, ўқларимни ҳавога совурдим, дея надомат чекиб юради.

Байт: *Юкларнинг бари эшак кирасига етса, қанийди. Дўстларнинг бари кўнғил гамига яраса, қанийди*⁵⁰.

Ақлли деб шундай одамни айтадиларки, бирон нимани излаб тополмаса, оғриниб ўтирмайди. Топгудай бўлса, ўз-ўзи билан олишиб, пушаймон бўлмайди. Кўзлари ҳар кун овдан аста-аста ёриша бошлайди-да, гулистонга боқади, завқи эса у гўзални деб яна-да ошади, ҳуснига ошурфа этади. Хаста кўнглини ўша хазина, мол-давлат шавқи овласа, шамол унинг бўйини келтириб, сармаст қилади. Инсон унинг жилваю ишвасига банди бўлади. Бунда на ўлим ва на айрилиқ кўрқуви бор, на мансаб, на ғовларни ғорат этиш қайғуси бор. *“Бас, уларнинг қилиб ўтган амалларига муқофот қилиб улар учун берки-тиб қўйилган кўзлар қувончини (яъни охираат неъматларини) бирон жон билмас”*⁵¹. Тангри таоло марҳамат қиладики, кўнгил хилватида Билқийс каби кўним топиб, Худхуддек ёд этиш тумшуги билан ҳар лаҳзада бир ниёз мактуби изҳор қилган ва Сулаймон даргоҳига ундан хабар келтирган ул хуш нафасли жон унинг йўғу борини абадий ҳаёт томон тортқилаётганларини қаёқдан билсин? Бунингдек ҳаёт, бунингдек завқу сафонинг ниҳояси бўлармиди? Дунёда қайси оёқ бу манзиллар сари олға юра олади ва қайси қадам бу кутлуғ қадамни илғай олади? Бу оламда уни эшитгувчи қулоқ қани? Қаёқда у ақл-тафаккурки, бу таъмни тотиб кўрса? Ҳозир мана мен – сўз сўзлаяпман, сиз – эшитяпсиз. Улуғлик соҳиби Оллоҳга қасамки, ғайб оламининг юксакларида учиб юрганлар ҳам, самовот пардаларида бенуксон, комил қулоқлари билан буни эшитиб турадилар. *“Шак-шубҳасиз, сизларнинг устинғизда (қилган ҳар бир амалинғизни) ёд олиб, ёзиб тургувчи улуғ (фаришталар) бор. Улар сизлар қилаётган ишларни билурлар”*⁵². Улар бир-бирларига қараб: “Бу қандай ажабланарли ҳолки, шу сўзларни айтаётган, шу нафасни олиб-чиқараётган киши нима учун борлиқ пардасини йиртиб, осмонларда учмаяпти экан?”, дея ҳайрон бўладилар. Кўзлари шамғалат бўлиб: “Ажабо, сўз айтаётган чинданам инсонми? Инсоннинг ҳам сўзи бўладими? Шамол бу сўзни тоғга пуфласайди, тоғ сомон чўпидек севинчдан яйраб уча кетарди. У тоғнинг бўлақлари, севги ҳавосидаги мезонлардек умбалоқ ошардилар. *“Агар Биз ушбу Қуръонни бирон тоққа нозил қилганимизда, албатта сиз у (тоғ)ни Оллоҳнинг кўрқувидан эгилиб ёрилиб кетган ҳолида кўрган бўлур эдингиз”*⁵³.

Бу инсон отлиғ мавжудот нечун парчаланиб кетмаяпти? Заррадек сочилиб кетмаслигининг боиси не, Парвардигор? Бунақанги ақлни шошириб қўювчи нарсаларни кўнглига келтириб яна тили билан сўзловчи, одамларнинг қулоғига қуйиб, қалами билан ёзиб ҳам қўювчи борлиқ қандай қилиб ўз ҳолича қолаверади?” Сўнг Ҳақ таолодан шундай хитоб келади: “Парча-парча бўлиниб кетмоғига монеъ бўлган нарсаси, шубҳа пардасидир”.

Шеър: *Эй, жонимнинг қат-қатларини макон этган ва бундан ҳатто жонимнинг*

⁵⁰ Муаллифи номаълум.

⁵¹ “Сажда” сураси, 17-оят.

⁵² “Инфитор” сураси, 10-11-оятлар.

⁵³ “Ҳашр” сураси, 21-оят.

ўзи ҳам беҳабар бўлган, дўст! Дунё сен билан тўлиғ, лекин дунёнинг сендан хабари йўқ. Кўнғилим, жоним, нетиб изингни изласин. Жону кўнғил сенинг масканинг, фақат улар сендан огоҳ эмаслар. Суратинг хаёлда-ю, хаёлнинг сендан насибаси йўқ. Исмнинг тилда-ю, тилнинг ҳам бундан хабари йўқ. Халқнинг сендан хабардор бўлмоғи исм ва белгилар била мумкиндир. Лекин, кўрмайсанми, барча исмлару белгиларинг ошкор бўлгани ҳолда, халқнинг сендан хабари йўқ. Сенинг денгизинг жавоҳири ортидан тушганлар ҳақиқий иймон ва шубҳа водийида сайр этиб ҳам сендан воқиф бўлмадилар. Сени қандай таништирайин? Чунки ҳар қадай комил таништирув ҳам сендан ожиз, ҳатто унинг сендан хабари йўқ. Парвознинг Жаброил қанотидан қандай қилиб хабари бўлсин, худди шундай, сендан хабар берганинг ҳам, аслида, сендан хабари йўқ⁵⁴.

Барсисо ҳикоясини ниҳоялаб қўйсак. Ҳалиги даргоҳдан қувилган Иблиси лаъин узоқ ахтариб, ниҳоят ўша мамлакат подшоҳининг қизини танлади. Сабаби – малика тенги йўқ соҳибжамол эди. У қизнинг миясига кириб, эс-хушидан айирди, девона қилди. Малика тўшакка миҳланиб қолди. Подшоҳ донишманду ҳақимларни тўплади. Уларнинг бари маликани даволаб, дори-дармон тавсия этишга, оёққа турғизишга ожиз эдилар. Иблис зоҳидлар қиядиган либосга ўралиб келди-да, подшоҳга деди: “Агар қизимнинг хасталиги тезроқ арасин, десанг, Барсисога олиб боришинг керак. У қизингни ўқиб, дам ургачгина бу касалликдан халос бўлади”. Сарой аҳли бундан бошқа чора тополмай, Иблисининг гапига кириб, маликани Барсисонинг ҳузурига олиб бордилар. Барсисо дуо ўқиди, Иблис ҳам қизни кўйиб юборди. Қиз соғайди. Иблис шу йўл билан подшоҳнинг ишончига кирди. Подшоҳ қизининг саломатлигидан севинчи ичига сиғмай юрарди. Бироз вақт ўтгач, Иблис яна маликани касаллатиб қўйди. Ҳақимлар аввалгидай уни даволашдан ожиз қолдилар. Иблис яна ўша зоҳид суратида саройга бориб, деди: “Маликани Барсисонинг олдига олиб бориш зарур. Лекин бу сафар тузалиб кетгунча унинг ёнида қолсин. Узоқ вақт ўтиб, ўзи сизларга соғайдим деб хабар бермагунча безовта қилманглар”. Мингларча ҳурлиқо қандай иззат-ҳурмат билан манзилга етказиб қўйилса, малика ҳам айни шундоқ эъзоз билан Барсисо ҳузурига элтиб қўйилди. Ҳақимга: “Малика бутунлай соғаймагунча сенинг ёнингда қолади. Бизга шундай маслаҳат бердилар ва биз буни маъқул топдик”, деб омонатларини зоҳиднинг ибодатхонасида қолдириб қайтдилар. Қиз, зоҳид ва Иблис ибодатхонада ёлғиз қолдилар. Ушал зоҳид оқил киши бўлсайди, ибодатхонада малика билан танҳо қолишга асло рози бўлмасди. Пайғамбар (Унга саломлар бўлгай!) буюради: “Бир аёл ва бир эркак хонада ёлғиз қолдиларми, уларнинг учинчилари шайтондир”. Яъни шайтон уларнинг воситачисидир.

Узоқ муддат қиз зоҳид билан бир ҳужрада қолди. Ҳаш-паш дегунча, Барсисо унга кўнғил қўйиб, тўшакка тортди. Қиз ҳомиладор бўлиб қолди. Бу сафар Иблис инсон суратига кириб Барсисонинг ёнига келди. Унга ўзини ҳамдард кўрсатди. Нимадан хавотирланяпсан, деб сўради. Барсисо бўлиб ўтган воқеаларни айтиб берди. Иблис қизни ўлдиришдан бошқа чоранг йўқ, сўраганларга ўлиб қолганди, кўмиб юбордим дейсан, дея маслаҳат солди. Барсисо Иблисга бўйсуниб маликани ўлдирди. Бундан сўнг Иблис инсон суратида подшоҳнинг ёнига келди-да: “Қизингиз тузалди, бориб олиб келмайсизларми?” деди. Шоҳ ва унинг аъёнлари йўлга тушиб, Барсисодан маликани сўрадилар. Барсисо: “Малика ўлиб қолди. Кўмиб юбордим”, деди. Ортага қайтиб аза очдилар. Галдаги сафар Иблис бошқа бир суратда саройга келиб шоҳдан сўради: “Малика қаерда?” “Ўлиб қолди”. Иблис: “Ким айтди?” Шоҳ: “Барсисо ҳақим”. Иблис: “Ёлғон айтибди. Ҳақим малика билан қўшилди ва у ҳомиладор бўлиб қолди. Сўнгра қизни ўлдириб, кўмиб ташлади. Ишонмасангиз, фалон ерни қаздилинг, маликанинг жасади ўша жойда”, деди. Подшоҳ ўзини қўярга жой тополмай, дунё кўзларига қоронғи бўлиб кетди. Боши қаҳру ғазабдан ёрилай дер, ҳоли ғоят абгор эди. Кейин бир гала аъёнлари билан отга миниб, Барсисонинг ибодатхонасига борди. Ичкари кириб: “Қизим қани!” деб сўради. Барсисо яна ўшандай: “Ўлиб қолди. Кўмиб юбордим”, деганди, шоҳ: “Унда нега бизга хабар бермадинг!?” дея дод солди. Ҳақим жавоб берди: “Ибодат билан машғул эдим. Ундан чалғимай, деб кўрқдим”. Подшоҳ сўради: “Айтган гапларингнинг теска-риси бўлса, нима қилайин?” Бу гапдан сўнг Барсисонинг қони қайнай бошлади, олд-ортига боқмай, сўкина кетди. Подшоҳ Иблис айтган ерни қовлатди. Қизни чиқардилар. У ҳақиқатдан ҳам ўлдирилган эди. Барсисонинг қўлларини боғлаб, бўйнига сиртмоқ солдилар. Халқ тўпланди. Барсисо ўз-ўзига: “Эй, кўрнамак нафс! Дуом қабул бўлади, деб севиниб юрардинг. Халқнинг эътибору ишончини қозониб бундан керилардинг ҳам. Халқ сени яхши кўрар ва сендан миннатдор эди. Халқнинг ихлоси сусайишидан ҳам чўчиб турардинг! Аслида, буларнинг бари – илон, чаён эди-ку! Ҳа-ҳа, халқ муҳаббати заҳарли илоннинг ўзгинаси!” дея оҳ уради, аммо бундан энди не нафс?!

Уни баҳайбат дор остига олиб бордилар. Дорга нарвон тираб, бўйини сиртмоққа

⁵⁴ Фаридууддин Аттор. Девон.

тутдилар. Шу заҳоти Иблис инсон суратида унга кўриниш берди ва деди: “Бошингга тушган фожиаларнинг барини мен қилдим. Ҳали ҳам кучим бор. Ҳаётинг менинг кўлимда. Менга сажда қилсанг, бас, сени кутқараман”. Барсисо сўради: “Бўйнимдаги арқон билан қандай сажда қиламан?” Иблис: “Саждага ният этгин-да, бошинг билан ишора қил. Оқилга биргина ишора кифоя”, деди. Жон ширин экан – Барсисо саждага ният қилди. Бироқ бошини эгиши биланоқ бўйни янада қаттиқроқ қисилиб, жон таслим қилди. Иблис эса: “*Албатта, мен сендан безорман*”⁵⁵, деб ортага тисарилди. Оллоҳ (Шон-шарафи улуғлангандан улуғлансин!) буюрдики: “Эй, инсонлар, эй, иймон эгалари! Сизларни бир ярамас тўхтатиб, ёмонликка чақирса, бу иш сенга мана шунча фойда келтиради, дея ваъдалар берса, унга зинҳор ва зинҳор ишонманглар. Улар шунақа йўллар билан ўзларига ўхшатиб сизларни ҳам йўлдан оздириш, касодга учратиш, разолатга ботириш пайида бўладилар. Улар ўз ортларидан эргаширдиларми, ёнингизда на дўстингиз қолади, на ёрингиз – ҳаммалари сиздан безор бўлиб кетадилар”.

Ҳикоямиздаги Иблис ҳам ўзини аввалига ҳақимга ҳамдард дўст курсатди. Тузоққа илинтириб бўлгач эса, ундан безиб, кулиб кетди.

Шеър: *Сенга кўнги кўйган киши, тинмай ўз устидан кулаётган ва ўзини алдаётган бўлади. Чунки сенга ўхшаган – одамгарчиликдан бегона киши сендан бошқасини яхши кўриб ҳам, ёқтириб ҳам қололмайди. Зўр ишва билан, ҳатто янги тдан ишқ-ла лиммо-лим тўрва халта билан келсанг ҳам, сенга қарши ёқаларини чок этадилар. Шунда ҳам қошингда умид боғлаб турадилар. Фақатгина жондан иборат бўлган тақдирингда ҳам, нечун сендан кўнги узмаслик керак? Қараб турсам, бир кўзинг тинмай йўғламоқда, иккинчи кўзинг эса хандон отиб кулмоқда*⁵⁶.

Рубоий: *Сени қайғунгни чекмай, дардингга дармон бўлмай туриб сендан бир нарсалар умид қилиб турган кишига асло алданма. У сенга ёлгон гапиряпти, алдаяпти. Шодумон экансан, бутун олам сенинг дўстинг бўлади. Аммо сенга ҳам кечаси дўст тутинувчи кимсани осонликча топиб беролмайдилар*⁵⁷.

Мисра: *Қайғу тунда дўстлик таклиф қилган кишигина Ҳақнинг ҳабибидир*⁵⁸.

Оллоҳнинг вафоси шундай кишиларда зуҳур этади. “Мўминлар, ҳеч шак-шубҳасиз оға-унилардир”⁵⁹. Уларнинг ораларига биродарлик солган Зот Ҳақ таолонинг Ўзидир. У боғлаган ришта ҳеч қачон узилмайди.

Байт: *Инсонлар ақлли кишилардан сираям зерикмайдилар. Ақлдан туғилган севги эса озаймайди*⁶⁰.

Турли-туман ғараз устига қурилган севги ўткинчидир. У чириб, узила бошлаган дорга ўхшайди. Агар унга осилмоқчи бўлсанг, узилиб кетади. Ҳақиқий, бетаъма севги эса Оллоҳ ипидир. У асло узилмайди. “*Бас, ким шайтондан юз ўгириб, Оллоҳга иймон келтирса, у ҳеч ажраб кетмайдиган мустаҳкам ҳалқани ушлабди*”⁶¹. Олим ҳам, оми ҳам, ақллию ақлдан зоил ҳам, амрларга бўйсунувчию исён этгувчи ҳам, мўмину кофир – ҳаммалари бошига оғир мусибат тушганда қолган умри сонияларини Оллоҳ ипига боғлайди. Шайтоний сабабларни унутади. Лекин пешқадам деб шундай кишини айтадиларки, ишларига яхшилаб диққат қилганча ишнинг бошиданоқ охирини кўра олади.

Кунлардан бир кун бир подшоҳ меъморларига “Сарой қуринг!” дея амр қилди. Баҳор келади – қурмайдилар, ёз ўтади – эринчоқлик қиладилар, куз ҳам келади – ун-намайдилар. Ниҳоят, қиш эшик қоқади. Дунёни муз қоплайди. Шундагина ўринларидан кўзғалиб, хом ғишт излаб бир у ёққа, бир бу ёққа чопадилар. “*Энди-я! Ахир, сен илғари итоатсизлик қилган ва бузғунчи кимсалардан бўлган эдинг-ку!*”⁶².

Байт: *Хўроз бемаҳал қичқирдим, унинг бошини олиш вожибдир*⁶³.

Пайғамбар (Унга саломлар ёғилгай!) буюради: “Жон ҳиқилдоққа келмасидан аввал қилинган тавбани Оллоҳ қабул этади”. Жон талвасасида тавба этиш мумкинми ё йўқ – ҳамма гап шунда. Соғ-саломат экан, тавба қилиш имконига эга кишининг тавбаси зоҳиран фойдасиз кўрингани билан, ботинан қабул бўлаверади. Сиртдан қараганда, у тавбадан узоқ кўринади. Аммо, аслида, унга яқиндир. Ҳар қандай бегоналик жон талвасасида йўқолади ва киши тавба қилади. Лекин яна шундай тоифа ҳам борки, улар

⁵⁵ “Ҳашр” сураси, 16-оят.

⁵⁶ Санойй. Девон.

⁵⁷ Жалолиддин Румий. Девони Кабир.

⁵⁸ Муаллифи номаълум.

⁵⁹ “Ҳужурот” сураси, 10-оят.

⁶⁰ Санойй. “Ҳадийқа”.

⁶¹ “Бақара” сураси, 256-оят.

⁶² “Юнус” сураси, 91-оят.

⁶³ Муаллифи номаълум.

на зоҳиран, на ботинан тавбага муносиб бўладилар. Улар асли келиб чиқишларидан осийдилар. Уларни бир зумда қандайдир шамол билан тузатишнинг имкони йўқ.

Байт: *Қордан меш ясалиши мумкин дир, лекин уни ҳеч ким сув билан тўлдиролмайди*⁶⁴.

Иймоннинг кўнгилнинг аслига қайтишидир. Иймоннинг ўрни кўнгилдир. Зеро, “Ана ўшаларнинг дилларига (Оллоҳ) иймонни битиб қўйгандир”⁶⁵, дея буюрилгандир. Кўнгил билан тил ўртасида бир муносабат бор. Кўнгилда иймон хамиртуруши жонландими, бас, тил Ҳақ таолони поклашга, унинг бирлигини зикр этишга тушиб кетади. Шунда ҳалиги хамиртуруш қувватга тўлади. Бу худди – оловга озгина пуфланса, алангаланиб, ҳаводан кўмак олиб юксалишига ва, ниҳоят, ҳавонинг олов билан бирлашиб кетишига ўхшайди. Кўнгилда ҳидоят зиёсидан бирор чақин бўлса, покиза шаҳодат калимасини тилга олганинг замон, “*иймон-ишончларига яна ишонч қўшилсин*”⁶⁶ дея ҳалиги зиё яна-да ортади. Аммо кул уюмида чўғ бўлмаса, минг пуфлама, кулнинг ҳавога тўзгигани қолади, холос. Риёкорлар ўзларини оловни жонлантириш учун пуфлаётгандай кўрсатадилар. Буни кўрганлар ҳам уларга эргашиб пуфлайдилар, бироқ у ерда нима борлигини билмайдилар. Пуфларкан, олов ёқпмиз деб ўйлайдилар. Ваҳоланки, кўнгил тандирларида кулдан ва майда-чуйда чўплардан бўлак ҳеч вақо йўқлигидан хабарлари йўқ. Зотан, Ҳақ таоло: “*Бу уларнинг оғизларидаги (ҳужжат-далилсиз) гапларидир*”⁶⁷, деб буюради. Озчиликни ташкил қилувчи баъзи кишилар тиллари билан Ҳақни поклаб ёд этганларига қарамай, кўнгилларида бундан ном-нишон бўлмайди. Иймон, аслида, кўнгилда туғилади, тилда эмас.

Байт: *Ҳар оқилнинг хаёлидан ўтиб турган нарсани, ўтказиб тургувчи (бу ишни амалга оширувчи Зот – тарж.) бордир, албатта*⁶⁸.

Дарҳақиқат, кўнгли билан эмас, тили билангина юрувчи кишилар озчиликдир. Ушбу озчилик қисм ҳам ҳар итоатгўйнинг итоатида пишиб етилиши зарур бўлган нарсага кўрқув олови ёқилмагунча хомлигича қолаверишини тушунтириш учун шундай. Шунинг боисидан улуғ зотлар: “Кўрқув эркакдир, умид эса аёл. Улардан сўнмас, соф нарсалар туғилади”, дейишган. “Туғилади” сўзи тушунтириш учун қўлланган. Кўрқув – қоронғилик бўлса, умид – ёруғлик. Бу ташқаридан қараганда шундай. Аслини сўрасанг, бунинг акси. Чунки умид қиларкан, қулнинг тасарруфи ўз ихтиёрида бўлади. Кўрқувда эса тасарруфи қолмайди. Турфа хил бузуқлиги иродасизлик зухур этса этсин, уларнинг бари – қулнинг тасарруфидан майдонга келади. Интизому эзгулик қай йўсин пайдо бўлса бўлсин, энди у Ҳақдан нузул қилади. Бу сўзга тегишли савол, умуман, барча саволларнинг жавобидир. Чунки сўз – мутлақ кўзгунинг жилоси. Бутунлик кўзгусига боқсанг, яхлит, бир бутун ҳолда унинг (бутуннинг – тарж.) юзини: бурни, кўзлари, пешонасию қулоқлари ва ҳатто тақиб олган зирақларини ҳам аўришга мушарраф бўласан. Қани, айт-чи, қандай қилиб ҳали ҳам бир парча билан андармон бўлиб, бутунлик кўзгусидан ғофил қоляпсан? Бутунликни тарк этганинда, билимсизлигинг оқибатида ҳалиги парчани ҳам тушунолмайсан. Шунинг учун ҳам, “*Қачонки, Қуръон қироат қилинса, унга қулоқ тутингиз ва жим турунгиз*”⁶⁹, деб буюрилгандир. Мустафо (Унга Оллоҳнинг раҳмати ёғилсин!) Қуръон тиловат қилиб, юборилган ваҳий хабарини бераркан, саҳобаларга юзланиб: “Ҳеч қандай савол бермай, қулоқ солиб туринглари! “*Шояд раҳматга сазовор бўлсангизлар*”⁷⁰, ушбу сомеъликнинг хосияти билан бутуннинг ойнасига айлансангизлар. Сукут сақлангки, сизга раҳм қилиб, барча шубҳаю хавотирингизни Ўзи маҳв айласин”, дерди. Қул фақатгина Ҳақ раҳмати туфайли шубҳа-гумондан қутилиши мумкин. Йўқса, ғийбату игводан эмас. Яхшилаб разм солсанг, кўрасан: каломчилар⁷¹ савол-жавоб усулида жилд-жилд китоблар ёздилар. Сўз ўйинини шундай ҳадди аълосига етказиб, чирпирак қилиб ташладиларки, олимларнинг бирортаси ҳам кўриш қобилиятлари латифлигидан улар ёзиб қолдирган, баҳс боғлаган масалаларнинг замирига ета олмадилар. Шундай бўлгани ҳолда, каломчилар ҳанузгача шубҳаю гумон зулумотидан халос бўлолмадилар. Бундан шундай хулоса чиқаргинки, қулни иккиланиш тўридан ёлғиз Тангрининг раҳматигина қутқара олади. “*Ғайб очқичлари Унинг ҳузуридадирким,*

⁶⁴ Муаллифи номаълум.

⁶⁵ “Мужодала” сураси, 22-оят.

⁶⁶ “Фатҳ” сураси, 4-оят.

⁶⁷ “Тавба” сураси, 30-оят.

⁶⁸ Муаллифи номаълум.

⁶⁹ “Аъроф” сураси, 204-оят.

⁷⁰ “Аъроф” сураси, 204-оят.

⁷¹ Қуръон ва ҳадисларга суяниб, эътиқод, тавҳид, тақдир, руҳ каби масалаларни ақл ва мантиқ йўли билан аниқлашга уринган фалсафий йўл..

уларни ёлғиз Ўзигина билур⁷²”. Қанчадан-қанча кишилар ғийбату иғвога ўралашмай, жон қулоқларини улуғларнинг оғзига тикдилар. Уларнинг жонбахш сўзларини тинглаб, барча шубҳаю гумонларидан фориғ бўлдилар. Бундан фақатгина ғофиллар бенасибдилрлар. Чунки улар иғво тарқатишга одатланиб қолгандилрлар. У тоифанинг завқи худди қичима касалига йўлиқиб, унинг ўрнини қашлайверадиған кишига ўхшаб савол-жавоб шатранжини ўйнамоқдир. Қичима касаллигида ундан тезроқ қутилиш учун эмас, балки қашлашдаги ҳузурни ҳис қилиш учун қашланади. Табиб: “Ҳадеб қашланавермагин. Бундан соғайиб қолмайсан. Мен бир малҳам суртиб қўяман. Фақат сурган жойимни қашлаб, малҳамни чаплаб юбормайсан. Малҳамдан кейин ҳам бироз қичийди, лекин малҳамни артиб ташламансанг, тез орада тамомила бу дарддан фориғ бўласан”, дея тавсия беради. Комил орифнинг сўзи савол-жавоб қичимасига малҳамдир. Иғво эса одамни мағрибу машриққа судраб сарсон қилади. Чунки сўз икки қарич, суяксиз тилдан чиққан ҳавойи гап эмас, балки моҳиятлар моҳиятидир. Моҳиятлар моҳиятидан эса эсон-омонлик туғилади. Барча савол-жавоблар, шубҳаю гумонлар унда маҳв бўлади, иллату касалликлар эса инсон кўнглидан – ўзлигидан йўқолади. Шунда инсон соғлом дину иймондан фароғат топади. “Биз мўминлар учун шифо ва раҳмат бўлган Қуръон оятларини нозил қилурмиз”⁷³. Мустафо (Унга салом бўлгай!): “Ваҳий хабарини берар, Қуръон ўқирканман, сукут сақлангиз!” деб буюрди. Пайғамбар Қуръон тиловат қилаётганида йиғилган пок саҳобаи киромлар бир-бирларига ҳикоя ва ё масал айтмасдилар албатта, фақат савол берардилар. Демак, сукут сақланг амрининг маъноси – “савол бермай туринг!”дир. Шундан сўнг саҳобалар дедилар: “Биз пайғамбар (Унга саломлар ёғилгай!) гапираётганда, гўё бошимизга қуш кўнгандай қимирламай эшитадиган бўлдик”.

Мўъжазгина бир қушча учиб-келиб биттасининг бошига қўнади. У қуш учиб кетмасин, дея ҳалиги одам на қўлини ва на оёғини қимирлата олади. Ҳатто оғиз жуфтлашга ҳадди сиғмайди. У қуш хоҳиш-истак зумрадининг анқоси эсаю иноят Қоф тоғидан учиб келган бўлса, энди у одам бу давлат қушининг соясидан фойдаланиб қолмоғи, мушкуллари сўзсиз ҳал этилмоғи учун ҳатто биргина соч толасини ҳам қимирлатмай турмоғи даркор. Бу иш ов эмаски, бир тутиб, бир югурсанг. Шундай деб ўйласанг, хаёлга банди бўласан. Энди кимдир олдинга келиб “у бир хаёл, холос”, деб мингларча далилларни қалаштириб ташласа ҳам, унинг далилини рад этиб тураверасан ва “аслида, ўзинг хаёлпараст бўлиб қолибсан”, дейсан. Боиси, сенда у ҳақиқатни қабул қилиш жавҳари йўқ. Буни ҳам тушунмаётган бўлсанг, бола чоғингни эсла. Ўртоқларинг ўйин бошлашса, ўйиндан қолмайин, дея югуриб сафларига қўшилар, ўйинга шўнғирдинг. “Сен шошаётган нарса бехуда, охири йўқ иш, хаёлдир. Ундан сенга ҳеч қандай наф йўқ: на қорнинг тўяди, на эгинг бут бўлади, бунинг устига бирон нима ғамлаб ҳам қўя олмайсан”, деб насиҳат қилишса ҳам булар қулоғинга кирмайди. Ҳатто бу гапларни айтган одамни ўзингга душман деб билар, ундан қочардинг. Вояга етиб, эсинг киргач, бу ўйинлардан ҳеч қандай фойда йўқлигини аста-секин англаб етасан. “Болалик чоғимизда, биз интилган, ошиққан нарсаларнинг охири йўқ сароблигига ақлимиз етмаскан. Бизга насиҳат қилганлар ҳақ эканлар”, дейсан. Шундан хулоса чиқаргинки, кўнглида назира қадр зиё чақини бўлмаган инсонга ташқаридан берилган ўғитнинг фойдаси йўқ. Аммо орифнинг гаплари кўнгли нурдан насибадор кишининггина қулоғига киради. Ундаги нур билан қоришади. Ахир, кўзида кўриш нури бўлмаган одамга қуёшнинг порлашидан ҳеч қандай наф йўқ-ку! Кўзи нурдан насибадор кишига эса қуёш ёғдусидан не-не карамлар ёғилгуси!

Давоми келгуси сонда

Турк тилидан Раъно Ҳакимжонова таржимаси

⁷² “Анъом” сураси, 59-оят.

⁷³ “Ал-Исро” сураси, 82-оят.

Шеърят

Ҳар нигоҳини минг битта сўроқ

* * *

Кўнгиш, сен ўзингни овутиб яша,
Тақдири азалинг ишига кўнгиш.
Умрнинг паст-баланд йўллари оша,
Сендайин қадрдон топмадим, кўнгиш.

* * *

...га

Йигирма йил – қисқами, узоқ,
Биз соғиндик бир-биримизни.
Кўп ёш эдик ва ўйинқароқ,
Ўйламабмиз тақдиримизни.

Сен сарвқад, сочлари анбар,
Париларга насабинг туташ.
Мен алпларга гўёки навкар,
Чақнар эди кўзимда оташ.

Беҳишларда яшардик гўё,
Жаннатлардан терардик гуллар.
Бахтга тўлиқ эди бу дунё,
Бахтли эди биз юрган йўллар.

Тилсим айтган кокилларингни,
Тортқилади беадаб шамол.
Бахтли қилдим мен йилларингни,
Сен дунёда энг бахтли аёл.

Йигирма йил – қисқами, узоқ,
Соғинчларни айладинг тавоф.
Ҳар нигоҳинг минг битта сўроқ,
Менда қани бўлсайди жавоб.

Йигирма йил, бу менинг сирим,
Ўзимдан ҳам сақлайман ниҳон.
Кўзларинг дер: “Гарчи сиз эрим,
Аммо севмаганман ҳеч қачон”.

Абдумажид АЗИМ

1957 йилда туғилган.
ТошДУнинг журналистика факультетида ўқиган. Шоирнинг “Қалбимнинг Ватани”, “Кўёш боласи”, “Ёруғлик олами” сингари шеърый тўпламлари чоп этилган. Айни пайтда “Хуррият” газетасида фаолият юритмоқда.

Яна баҳор

Яна баҳор, олам уйғонди,
 Майсалар ҳам офтобга қонди,
 Қирлар узра қизгалдоқ ёнди,
 Яна баҳор, олам уйғонди.

Яна бахтга чорлади йўллар,
 Ифорини таратди гуллар,
 Яшнаб кетди сахрою чўллар,
 Яна бахтга чорлади йўллар.

Менинг бахту баҳорим келмиш,
 Ол яноқли нигорим келмиш,
 Ғунчаларда диёрим кулмиш,
 Менинг бахту баҳорим келмиш.

Яна қайтиб бола бўлсайдим,
 Бойчечакни суйиб ўпсайдим.
 Ёмғирларда яланг чопсайдим,
 Болалигим қайтиб топсайдим.

Эй, ёшлигим, покиза туйғу,
 Узоқларда қолиб кетмиш у,
 Муҳаббат ҳам қўл етмас орзу,
 Юрагимни олиб кетмиш у.

Яна баҳор, уйғонди борлиқ,
 Кўклам тутар қўлимга бода.
 Дўстлар, сизга тилайман соғлик,
 Ғам кўрмангиз асти дунёда.

Бу қиз

Кўзи чиройлидир, кўзи бу қизнинг,
 Бухор оҳусидек хуркак, ёввойи.
 Беш аср лол этиб туркий улусни,
 “Қаро кўзум”, дея йиғлар Навоий.

Сўзи чиройлидир, сўзи бу қизнинг,
 Ҳар гал тинглаганда, қиламан ҳузур.
 Гўё тўкилади ҳар каломида
 Ул санам оғзидан новвот ила дур.

Ўзи чиройлидир, ўзи бу қизнинг,
 Бир умр термилсам нигоҳим узмай.
 Бу хилқат мисоли тузоқнинг ўзи,
 Домига тушганим қолибман сезмай.

* * *

Ай, бодом қабогим, юпқа томогим,
 Ёзнинг ўртасида гуллаган боғим,
 Мангу осмонимни тарк этган моҳим,
 Оҳ урсам, Ўзига етмасми оҳим?!

Ақиқ лабларинга лабларим қўйиб,
 Сени бир қучоқлаб ўпгим келади.
 Сен эса ўтасан қабогинг уйиб,
 Кўзинг уммониға чўкким келади.

Сен ночор ҳолимга кулиб минг бора,
 Йилларким, ёнимдан ўтдинг бепарво.
 Йилларким, дардимга тополмай чора,
 Сенинг ёдинг билан яшайман танҳо.

Туннини сиёҳидан ёзаман эртак

Кӯёш

Ниҳол эдим, ундим,
 сенинг тафтингдан,
 Рухсоринг чизгиси
 менинг кафтимда.
 Суюман, таинман,
 сенга етиш йўқ,
 Куйди қанотларим,
 энди кетиш йўқ.
 Туннинг сиёҳидан
 ёзаман эртак,
 Ойдан қулча тилаб,
 тутаман этак,
 Бутун қошотга
 бўлсам ҳам эрмак,
 Йўқ, тарк этиш йўқ,
 сендан кетиш йўқ.
 Камалак жислоси
 келтирар рашиким,
 Чақиндек ёнади
 кўкинда ишқим.
 Сен борсан, яшайсан,
 токи, қиёмат,
 Менинг бўғзимдаги
 жоним омонат.
 Интизор тонгингни
 қутганлар қанча,
 Васлингга етолмай,
 ўтганлар қанча?!
 Сенга етмоқ, куймоқ,
 йиқилмоқ, ўлмоқ,
 Бағри оташ, бағри тош –
 қуёш...
 Нега, оташларда
 қовжираса жон,
 Мунаввар атадинг
 мени Художон?!.

МУНАВВАРА

1965 йилда тугилган.
 Тошкент Давлат
 педагогика
 институтининг ўзбек
 тили ва адабиёти
 факультетини
 тугатган.
 Айни кунда
 Ўзбекистон
 Ёзувчилар уюшмасида
 адабий маслаҳатчи
 вазифасида хизмат
 қилади.
 Унинг “Оила
 омонлиги тил билан”,
 “Қизларжон!”,
 номли публицистик
 рисолалари; “Дийдор”,
 “Сизга ўхшасин”,
 “Согинч манзили”
 каби шеъррий
 тўпламлари нашр
 этилган.

* * *

Умримнинг ярмини вақтга едирдим,
Ярмисин қисматга этганман тортиқ.
Ҳаёт, мендан нима истайсан яна,
Бошиқа бисотим йўқ, шулардан ортиқ.

Мен – улкан чинордан узилган япроқ,
Ҳаёт соҳилида кезган дарбадар.
Надомат ёйидан қочиб, югурган,
Нуҳ тўфонидан, Ҳаввога қадар...

Эй, ҳаёт ҳукмингга эгдим бошимни,
Мағфират этар деб маҳшиар тонгида.
Умрим заҳмат билан йўғрилди, зора,
Бошим тик тутолсам, Ҳақнинг олдиди.

* * *

Энди сени авайлашим керак юрагим,
Ҳузурингга зиёратга бораман ҳар кун.
Сенга атаб гул ўстирар кўзга авҳарим,
Кипригимни айвонимгга қиламан устун.

Энди сени, сен дейишга бормайди тилим,
Мен не қилсам, сени асрар бу руҳ қафаси.
Ҳол сўрайди: тонгда кўнгил, оқшомда дилим,
Сенга ором бериб турар олам нафаси.

Кўкни шафақ тўлғогидан тутса ҳам безгак,
Асло, сенга йўлатмайман қайғу-мотамни.
Не бўлса ҳам, сен қибламда қолишинг керак,
Юраккинам, ахир, сенга кўмдим отамни.

* * *

Сени кўрмай, севиши осонроқ,
Сени билмоқ нақадар оғир.
Севиши учун кетайин йироқ,
Фақат менинг тушларимга кир.

Олис бўлдим, билганим сайин,
Тушунганда тун бўлди дилим.
Далли ишқнинг жазоси тайин,
Энди юрак бўлади тилим.

Сени кўрмай, севиши осонроқ,
Майли, ишқсиз оташида ёнсам.
Ўртанасан, тушингда кўриб,
Юлдузларга айланиб қолсам.

* * *

Юрагимда бир кўчки бор
кўчиб турар,
Озор топсам, бир четидан
учиб турар,
Жон юракнинг титроғидан
чўчиб турар,
Ўз-ўзимдан ҳол сўрашга
қўрқаман.

Гар мавжланса бўғзимдаги
туғеним,
Нураб битар тоғдан баланд
кўргоним,
Кимга керак, сўнг, беюрак
фигоним,
Ўз жонимни нимталашга
қўрқаман.

Қайғу-ҳасрат бағримни
ўртаган жон,
Топмай омон, қизил
юзим заъфарон,
Кўча юрак, руҳим
қолса беимон,
Ул эгамдан кун тилашга
қўрқаман.

Кекса дарахт

Бир дарахт қулади, улкан эди у,
Қанча авлодларни кўрган эди у.
Шамолу бўронга кўксини тутиб,
Фидойи мардондек турган эди у.

Бағрига оларди, келса қари-ёш,
Гарданин тутарди учиб келса тош.
Шоҳига аргимчоқ солиб учганлар
Бугун вужудини этди нимталош.

Чуғурлаб қолдилар беин қушчалар,
Тумшугида хаслар тишлаб
қушчалар.
Ҳоли вайрон, энди борарлар қайга,
Кўрган инларини ташлаб қушчалар?

Кўрки – салобати кимгадир малол,
Бўлмаса яшарди юз йил, эҳтимол.
Гўё ўзи қурган уйига сизмай,
Қабристон ёнида йиғлаётган чол.

Дарахтни кесдилар, инграб қулади...

Кўзларимда ғайқалади уфқ

Ватаним

Тупрогингда тупроқ гарди бўлсам, деган болангман,
Офтобингда куйиб-куйиб ёнсам, деган болангман.
Етти иқлим ҳавосида уча-уча охиро,
Қуш мисоли сенга қўниб, гулсан, деган болангман.

Ўшал мулки самодаги ойдин ойим ўзингсан,
Қанотлари юлдузлардан ул ҳумойим ўзингсан.
Тимдалайман, тирноқларим ботиб кетган кўксимда
Гоҳо-гоҳо санчиб қўйган қибла жойим ўзингсан.

Тонглар – шабнам булогиму япроқ сочиқ бўлади,
Қаён боқсам яшил маъво – кундек очиқ бўлади.
Бир-бир босиб ўтармано, изим-беҳишт, ўзим – ҳур,
Ҳар қадамда ўзбек деган нурлар сочиқ бўлади.

Аждодимнинг ариши юсак, мен ҳам ундан тўкилдим,
Баъзан тубан кетиб қолсам, воҳ, нолавор ўкиндим.
Билдим, нурдан яралганман олам кўзи толгувчи,
Боқиб кўкнинг меҳварига, яна сенга юкиндим.

Онажоним сийнасида дилга чўккан ифोरим,
Фалаклари қиш ёпинса, мангу яшнар баҳорим.
Ё Тангрининг кипригидан тўкилган ёш бир томчи,
Ё ниначи қанотида силкинганим, оҳ, орим!

Жимит лошим нелар қилай? Ўзинг жисмим, ўзинг жсон,
Бир елкамда қайғу бўлса, бир елкамда жовидон.
Хушбўйларинг севганларга, севмаганга яна ҳуш,
Қароғимда яшар Ватан – муқаддас Ўзбекистон!

* * *

Яна келдинг. Дунё юкунди.
Япроқ каби қалқиб кетди куз.
Бўғзимдаги тоғдек юкингни
Киприкларда тортиб берди кўз.

Сўзинг борми?
Қалаитир, ёқай –
Тутунми ё,
Ҳовурми ё туман?
Хазонларнинг остидан боқай,
Киприклари дарахт, ёсуман.

Термиласан, нигоҳларингда
Фасларнинг ҳикмати тўзгир.

**Наби
ЖАЛОЛИДДИН**

1962 йилда туғилган.
ТошДУнинг журналисти-
тика факултетини
тамомлаган.
“Ялтизли кеча”, “Хур
нидо”, “Ўлимнинг
ранги”, “Сен билан
қолмайман”, “Эркаги
бор уй” каби шеърий
ва насрий асарлари
нашр этилган.
А. Камюнинг “Калигу-
ла” асарини ўзбек ти-
лига таржима қилган.

Куз ҳикматли гиёҳларингда
Ранглар энди хаёлни қўзгар...

Яна келдинг!
Яна келдинг, жон –
Минг йил олдин чиққан савилим.
Лаҳзаларим, қара, бемажол,
Сен келган кун – тугилган йилим.

* * *

Хайр куз – қалб фуқароси,
Қисмат энди хазонлиг.
Бахт деганнинг қаросин
Иккимиз ҳам қозондиг.

Маҳзун-маҳзун ўйларинг
Туманларга айланди.
Мен соғинча тўймадим
Ва у дилда ойланди.

Шуълалари аёзда
Титради тарам-тарам.
Кўзлар – оппоқ қозғозга
Ёшлар чизди хотира.

Ютинмоқчи бўлдингми,
Силтандилар дарахтлар?
Аямадинг кўнгилини,
Армон ичди қадаҳлар...

Кузатар сени, кузим,
Изгирилар қарсаги.
Қизарар икки юзим
Егандайин тарсаки.

Хайр, куз!..

Светофор ёнида

Автоларни ёмон кўраман,
Сени олиб кетади қучиб.
Юрагимга жоним сўраган
Санчилади йўлларнинг учи.

Кўзларимда чайқалади уфқ
Ва қолади йўллар қонталаши.
Ҳалигина қуёш эди чўғ,
Энди кўкка ўрлаган оташи.

Мени тушун, қизил чирогим,
Шошаётган автоларни тут.
Висол – денгиз, яшил қиргоғи
Олисларда бўлсайди унут...

Жуда-жуда ёмон кўраман,
Сени олиб кетади қочиб.
Қизараман йўлни бўралаб,
Автолардек қучоғим очиб...

Юр, кетамиз

Юр, тоғларга кетамиз, эркам,
Харсангтошлар чалар чанқовуз.
Шаҳарларда сотилар экан
Юрак отлиг қонли жонҳовуз.

Иккимизга ўхшар шамоллар:
Бўйи сенинг,
Менингдир шаити.
Бизникидир бермай саволлар
Ва жавобсиз яшамоқ гаити.

Ёнимизда бўлар фидо жон,
Қумирсқалар, ўт-ўлан – сариқ.
Улар сира қўрқмас жудодан,
Хур косада бахтни сипқориб.

Осмонлари – зарбоф ёпинчиқ,
Юлдузлари ботар тунлари.
Десак: “Қуёш кўзларимдан чиқ!”
Алла айтар тонгинг куйлари...

Юр, тоғларга кетамиз, эркам,
Нигоҳлардан,
Ғамлардан йироқ.
Тошлараро чечаклар терган
Капалагим, юрагимга боқ!

Муҳаббатнинг аришлари қайда,
Нурларига беланиб учсак.
Жонҳовузнинг шарбатин ойда
Пиёладек сипқориб ичсак...

Юр, кетамиз...
Кетамиз, юрагим...

Ҳаёт кўринди

Ўзимни изладим, бир қуш кўринди,
Юракни дом этиб, қўйдим дунёга,
Сайдим сайрадию беҳуш кўринди.

Худони изладим, бир он кўринди,
Зикримни дом этиб, борлиққа сочдим,
Сайдим нафас бўлди ва жон кўринди.

Дунёни изладим, ўзимдан қочдим,
Йўлимда тумандай бир туш кўринди,
Лаҳзалар тоғлару етмас қулочим...

Ай, сени изладим, фарёд кўринди,
Ишқимни дом этиб, хокисор қолдим,
Киприкларим аро ҳаёт кўринди...

Ўзимни изладим...

Андижон

Драматургия

СЕН УЧУН ЯШАЙМАН

Икки пардали пьеса

Иштирокчилар
 РАУФ – ота, 30-35 ёшларда.
 Раҳима – она, 30 ёшларда.
 Умида – қизи, 7-8 ёшларда.
 Рустам – меҳмон, оиланинг дўсти, 30-35 ёшларда.

ИККИНЧИ ПАРДА¹

(Ўша – олдинги хона, ўша жиҳозлар. Хонада РАУФ билан Раҳима. Эшик қўнғироғи ҳамон кетма-кет жирингламоқда).

РАУФ: (киноя билан) Очмайсанми эшигингни? Тунги... меҳмонни кутиб ол энди!

РАҲИМА: (жеркиб) Кечаси меҳмон чақирадиган одатим йўқ! (Қўнғироқ тинимсиз жиринглайверади)

РАУФ: (эшикка ишора қилиб) Бунга нима дейсан?

РАҲИМА: (елка қисиб) Билмасам. Балки биронтаси... адашиб...

РАУФ: (Қўлини маънодор ҳаволатида) Йў-ўқ! Адашган одамга ўхшамайди! Ҳадди сиққанидан, тап тортмай, астойдил жиринглаяпти!

РАҲИМА: Нима бало – рашк қиялпизми?

РАУФ: Ҳо-ҳо-ҳо!.. Рашкка бало борми энди? Рашк қилиб бўлганман! Тўйганман! Ҳаммасидан тўйганман! Тўйдиргансан!

РАҲИМА: Бўлмаса нега (масхара қилиб тақлид қилади) “Тунги меҳмонни қабул қилиб ол энди!” деб илмоқли гап қиялпиз?

РАУФ: Ҳарқалай, ташқари совуқ, боёқиш совқотиб қолмасин деяпман-да. У ҳам бировнинг боласи. Умид билан келгандир. (қўнғироқ ҳамон жиринглаяпти)

РАҲИМА: Қизиқ, ким экан у бемаҳалда келган?

РАУФ: Шундоқ эшикни очсанг, биласан-қўясан! Очақол энди! Боёқишга жабр бўлди.

(қўнғироқ ҳамон жиринглаяпти)

РАҲИМА: Тавба, ким бўлиши мумкин?

РАУФ: Иложинг қанча – очасан-да энди. Бечора ташқарида совқотиб қолди.

(қўнғироқ яна устма-уст жиринглайди)

РАҲИМА: Вой ўлмасам! Юрагим бетламаяпти... Илтимос – ўзингиз... очиб қўя қолинг.

РАУФ: Йў-ўқ!.. Бунақаси кетмайди. Ўзлари пиширган ош – ўзларига ҳавола! Фақат сен... кўрқма! Ахир мен энди сенга номаҳрамман! Мени йўқ деб фараз қилавер. Мен тушунаман ҳаммасини, тушунаман. Ахир... ҳаёт давом этиши керак-ку!

Шодмон ОТАБЕК

1946 йилда туғилган.

Тошкент Давлат
университетида
таҳсил олган.

Ёзувчининг турли
йилларда “Мирзакалон
Исмоилий”, “Япроқдаги
нур”, “Одамийлик
синовлари”, “Энг бахтли
кун”, “Қорбўрон”,
“Шахмат абадийдир”,
“Ширмонбулоқ
оқшомлари”,
“Тўқилмаган
латифалар ёхуд
Дурмон ҳангомалари”,
“Мирзакалон Исмоилий
сабоқлари” каби
китоблари, “Яхши
кунларда кўришайлик”,
“Биркам дунё” қиссалари
нашр этилган.

¹ Аввали олдинги сонда

РАҒИМА: Нималар деяпсиз? Жинни бұлдингизми?

РАУФ: Майли, мен Умиданинг хонасига кириб тураман. (Кийимларини кўлига олади) Меҳмонинг тагин шубхаланиб юрмасин. Меҳмонни бирон баҳона билан ошхонага чиқарганинда мен лип этиб жўнаб қоламан. Қалай, бўладими?

РАҒИМА: (бошини чангаллаб) Бузуқ каллада бузуқ хаёл! Ҳаммани ўзингизга ўхшатманг!

(кўнғироқ ҳамон жиринглапти)

РАУФ: Очсанг-чи! Ҳозир кетиб қолади, кейин пушаймон қиласан.

РАҒИМА: Бас! Яна бир оғиз гапирсангиз, дод деб юбораман.

(кўнғироқ жиринглапти)

УМИДА: (хонасидан чиқиб келади) Ойижон, бу Сафар тоға бўлса керак, оча қолайлик!

РАУФ: Қани айтчи, қизим, Сафар тоға ким ўзи? Яна бошқа... тоғалар, бошқа амакилар ҳам келиб турадимиз?

УМИДА: (иккиланиб, бир отасига, бир онасига қарайди) Ҳмм, келиб туришади.

РАУФ: Шунақа дегин?

РАҒИМА: Умида! Нималар деяпсан?

УМИДА: (ийғламсираб) Ахир ўзингиз... ҳамиша тўғри гапиргин дейсиз-у...

РАҒИМА: Ахир отанг... тўғри гапингни эгри тушуняпти! Ўша кунги амаки телевизор тузатгани келди-ку! Ўзинг ҳам кўрдинг-ку!

УМИДА: Ҳа, энди эсладим. Отажон, сиз ўша амакидан шар билан айиқча бериб юборган экансиз.

РАУФ: (Ҳайрон бўлади) Қанақа шар? Қанақа айиқча?

УМИДА: Ўзингиз бериб юборибсиз-ку! Биласизми, ўша амаки шарларни пуфлаётганда кўзлари олайиб, лунжи мана бундоқ – худди шардек катта бўлиб кетди. Ёрилиб кетармикин деб кўрқиб кетдим.

РАУФ: Ҳо-ҳо-ҳо! Оббо сен-ей! Хўш, ўша амаки сенга ёқдимиз?

УМИДА: (секин бош тебратади) Ўша куни ўзингиз келганингизда бирга шар ўйнардик. Ойимга ўйнайлик десам ҳечам ўйнамайди, нукул бошим оғрияпти деб ётиб олаверади.

РАҒИМА: Ўшанда Умиданинг туғилган куни эди. Сизни узоқ кутдик. Сиз... келма... келолмадингиз. Икки кун олдин телевизорга уста чақириб қўйгандим. Ўша куни келди. Шар билан айиқчани ўзим олиб қўювдим. Уста ишини битиргач, ундан ҳалиги совғаларни сизнинг номингиздан Умидага бериб қўйишини илтимос қилдим. Бола пақирнинг кўнгли чўкмасин дедим-да. Бекор шундай қилган эканман. Боёқиш “Нега отам ўзи келмади?” деб, тонг отгунча... йиғлаб чиқди. Совғаларга ҳам қарамади.

(Эшик кўнғироғи яна устма-уст жиринглайди. Умида югуриб бориб эшикни очмоқчи бўлади, лекин бўйи етмайди. Онаси иккилана-иккилана ноилож бориб эшикни очади. Остонада бир кўлида кичкина дипломат сумка, иккинчисида каттакон гулдаста кўтарган Рустам кўринади)

РУСТАМ: Ассалому алайкум! Э, бормисизлар ўзи? Бир соатдан буён жирингламан. Ҳеч ким йўқмикин десам ичкарида гурунг эшитилиб турибди. Ҳай майли, бугун ахир...

РАУФ: О-о! Рустам! Ўзингизсан, дўстим! Кел, кел! Қандай шамол учирди? (кучоклашиб кўришадилар)

РАҒИМА: Келинг, Рустам ака!

РУСТАМ: Мана бу гул сизга, Раҳима!

РАҒИМА: Раҳмат. (гулни олади) Қани, ичкарига марҳамат.

(Ҳаммалари стол атрофига ўтиришади. Дуога қўл очилади)

РУСТАМ: Илоҳо омин! Мана шу хонадонда ҳамиша тинчлик-осойишталик, тан сихатлик, хотиржамлик, файзу баракот бўлсин, омин!

ҲАММА: Омин! Омин!

РАУФ: Хуш кўрдик, дўстим! Қандай шамол учирди?

РАҒИМА: Хуш келибсиз, Рустам ака!

РУСТАМ: Раҳмат, хушвақт бўлинглар! Хайрият, сизларни ҳам кўрар кун бор экан! Биласизларми, кўришмаганимизга қанча бўлди? Минг йил! Охириги марта қачон кўришувдик – эсимда йўқ. Эҳ, йиллар ўтаверар экан. Умр ҳам елдек ўтиб кетяпти. Умида, қани бир ачом-ачом қилайлик-чи! Оббо сен-ей, катта қиз бўлиб қолибсан-ку! Аканг қани? Азизмиди исми? Нега кўринмайди?

УМИДА: Азиз тоғамларниқига кетган. Таътилни ўша ёқда ўтказаркан.

РУСТАМ: Шундайми? Афсус, уни кўролмас эканман. Мен ҳаммангларни соғинганман.

Умида, мана бу ширинликлар сенга! Мана бу патирларни ўзи келиноинг ёлиб, бериб юборди. Сизларни табриклайман! (РАУФ билан Раҳима бир-бирига ҳайрон тикилиб қолишади) Дарвоқе, меҳмонлар қани? Кетишдимми? Ахир бугун тонг отгунча ўйнаб-кулсанглар арзийди-ку! Сизлар эса... шаштинглар пастроқ. Тантана руҳи ҳам сезилмаяпти.

РАУФ: (елка қисади) Тушунмадим, қанақа тантана?

РУСТАМ: Ахир бугун... турмуш қурганингларга роса ўн йил тўлди-ку! Наҳотки шундай кунни унутган бўлсанглар?! Сизлар унутган бўлсанглар ҳам мана мен унутганим йўқ. Ахир Раҳималарниқига совчи бўлиб боравериб битта туфлини йиртганман-ку! Шундай кунни унутиб бўладими? Тўхта, тўхта, балки мен... янглишаётгандирман.

РАУФ: (бошини қашлаб, кўзларини олиб қочади) Сен... янглишганинг йўқ! Лекин биз... янглишдик... Биз... хато қилдик...

РУСТАМ: Бу нима деганинг, РАУФ? Мундоқ... очиқроқ гапирсанг-чи!

(РАУФ бир четда турган Умидага қарайди. Она қизининг қулоғига энгашиб бир нималар дейди. Умида чиқиб кетади)

РАУФ: Биз... Раҳима билан... ажрашдик.

РУСТАМ: Йўғ-э?! Нималар деяпсан? Наҳотки?..

РАУФ: Ҳа рост, энди... шундай бўлиб қолди.

РУСТАМ: Ажабо, ҳар қандай одамни ларзага солиши мумкин бўлган фожиани сен бемалол, киприк қоқмай, шунчаки “хато қилдик”, “шундай бўлиб қолди” деяпсан.

РАУФ: Майли, бўлар иш бўлди – бўёғи кўчди. Ҳамма нарсанинг давоси вақт. Ўзимдан ўтганини ўзим биламан. Менга... (хотинига бирров қараб кўяди) бизга ҳам осон бўлгани йўқ.

РУСТАМ: (тутақиб) Барибир тушунмайман, тушунолмайман! Нега? Нега энди... шундай бўлиб қолди? Нима жин урди сизларни? Нимани... бўлишолмай қолдинглар? Шундай чиройли, бахтли оилани нега барбод қилдиринглар?

РАУФ: “Бахтли оилаларнинг ҳаммаси бир-бирига ўхшайди, бахтсиз оилаларнинг ҳар бири ўзича бахтсиз”, деган ўша машҳур гапни биласан.

РУСТАМ: Биламан, лекин сизлар бахтли эдингизлар-ку?! Тўғрими?

РАУФ: Афсуски, бизнинг бахт қасримиз қумдан қурилган, омонат экан. Енгил бир эпкинда қулаб тушди.

РУСТАМ: Мен... тушунаман, ҳаёт... мураккаб, ҳар қандай бахтли оилада ҳам келишмовчиликлар бўлиб туради. Аммо... Наҳотки ажралиш сўнгги чора бўлса?

РАУФ: Кечирасан, дўстим, шу тобда эсимга бир латифа тушиб қолди. Афанди хотини билан қўйди-чиқди бўлиб, судлашибди. Судья ундан нега ажрашмоқчи бўляпсизлар деб сўраган экан, Афанди бошқаларга ўхшаб “Характеримиз тўғри келмай қолди” дейиш ўрнига “Характеримиз... тўғри келиб қолди” дебди. Судья баттар ҳайрон бўлибди. Шунда Афанди “Хотиним ҳам ичади, мен ҳам ичаман, кайфчиликда тўполон қиламан, хотиним ҳам қараб турмайди, демак, ажрашмасак бўлмайди!” деб жавоб берибди. Айтмоқчиманки, Раҳима билан бизнинг характеримизда ҳам ўхшаш томонлар кўп: мен инжиқман, ўжарман, Раҳимаям бу борада мендан қолишмайди.

РУСТАМ: Тўхта, тўхта, тўхта! Кўп бошимни қотирма! Ахир дунёда муросяю мадора деган гаплар ҳам бор-ку! Хом сут эмган ҳар банданинг ўзи – бир олам! Дунёда мана шу икки оламнинг бирлашиб, ягона оламга, бир бутун вужудга – бахтга айланиши ростдан ҳам жуда ноёб мўъжиза! Инсон ана шу мўъжизага қодир-ку!

РАУФ: Бундай мўъжиза юз бериши учун икки қалб бир-бирини сўзсиз тушуниши, юраклар бир-бирига монанд уриши керак. Акс ҳолда оқибати... Оқибатини мана ўзинг кўриб турибсан. Шоир айтганидек,

Кўрмай десам кўзим кўр эмас,
Юрмай десам оёғим бутун.
Аммо қалблар ортиқ жўр эмас,
Хаёлларга бўламан тутқун.

РУСТАМ: “Аммо қалблар ортиқ жўр эмас” ...Шоир топиб айтган экан. Ҳа, инсоният минг йиллар мобайнида ўта даҳшатли хасталиқдан – бир-бирини тушунмаслик касалидан азоб чекади.

РАУФ: Айниқса, яқин одамнинг сени тушунмаса, дунёда бундан ортиқ, бундан аламлироқ фожаия йўқ!

РУСТАМ: Дунёда даволаб бўлмайдиган хасталик йўқ, буниям унутма!

РАУФ: Тўғри, лекин ҳаётда ҳамма нарсанинг ибтидоси ва интиҳоси бўларкан.

Қолаверса, ажрашиш деган нарса бу биркам дунёда ҳар лаҳза содир бўлаётган сон-саноксиз кўнгилсизликлар, фожиалар олдидан арзимас бир нарса, оддий воқеа бўлиб қолди.

РУСТАМ: Афсуски, шундай бўлиб қолди. Ажралишга бўлган муносабат ҳам ўзгарган. Муборак ҳадисларда айтилишича, мубоҳ, яъни рухсат берилган амаллар ичида Яратганга энг хуш келмайдигани талоқ – ажрашиш экан. Бу сўз айтилганда Арш ҳам ларзага тушаркан!

Биз – хом сут эмган бандалар ана ўша фожиага, энг катта фожиага ҳам кўникиб қолаётганга ўхшаймиз! Инсон ҳаётини алғов-далғов қилиши мумкин бўлган кўйдичикди ҳам энди сен айтгандек оддий воқеа! (Пауза) Ахир ўртада... фарзанд бор-ку, фарзанд! Дунёда фарзанддан ҳам ширинроқ, азизроқ нарса борми? Бола ота-онаси билангина бахтиёр бўлиши мумкин. Наҳотки шу оддий ҳақиқатни тушунмадинглар? Боланинг уволдан қўрқмадингларми? Фарзандни дунёга келтирдингларми – энди улар учун умрбод ота-она мақомида бўлишга мажбурсизлар! Ҳа, мажбурсизлар! Ажабо, бу биркам дунёда кимдир тирноққа зор бўлиб ўтади. Кимдир бу неъматни хор қилади. Ахир биз ўзи учун эмас, бола-чақаси учун яшайдиган халқмиз-ку! Фарзанд деб ҳамма нарсадан, ҳатто ўз ҳаётидан воз кечадиганлар бор. Энди бир зум фараз қилинглар: фарзандлар вояга етиб, эс тортиб қолди дейлик. Шунда улар: “Бизни сизларнинг ўзаро муносабатларингиз қизиқтирмайди, бу сизларнинг ишингиз. Аммо бизни тирик етим қилишга нима ҳақингиз бор эди!?” дейишса нима деб жавоб берасизлар?

(орага узоқ, ноқулай сукунат тушади)

РАУФ: Рустам, дўстим, четдан туриб мулоҳаза юритиш осон. Лекин бизнинг муносабатларингиз бутунлай бошқача, сен ўйлагандан кўра мураккаброқ.

РУСТАМ: Психологларнинг кузатишича, кўйдичикдиларнинг объектив сабаби деярли бўлмас экан. Ҳамма муаммо субъектив, яъни эр-хотин ўртасидаги муносабатларга бориб тақаларкан. Сен “Бизнинг муносабатларимиз бутунлай бошқача, сен ўйлагандан кўра мураккаброқ” деяпсан. Ахир мен – ўзим гувоҳман, муҳаббатинглар ҳам бутунлай бошқача эди-ку! Дунёда иккита бахтли оила бўлса, биттаси сизлар, агар битта бўлса, бу ҳам сизларнинг оилангиз деб ҳисоблардим. Наҳотки янглишган бўлсам? Тўйингларда кўша қаринглар, бахтли-саодатли бўлинглар деган яхши тилакларга наҳотки фаришталар омин демаган бўлса? Афсус... афсус...

РАУФ: Оилавий ҳаётда тўйдан олдингиси эмас, тўйдан кейингиси муҳимроқ экан. Ҳақиқий муҳаббат синови ҳам тўйдан кейин бошланаркан. Биз... бу синовдан ўтолмадик. Ҳаёт биз ўйлагандан анча мураккаб экан.

РУСТАМ: Ҳамма мушкулотларни ҳаётнинг мураккаблигига тўнкаб қўйиш осон. Ахир ўша мураккаб ҳаётнинг қандай бўлиши ўзимизга ҳам боғлиқ эмасми? Бир донишманд айтган экан: “Ҳаёт – имконият, уни бой бермаслик керак. Ҳаёт – гўзаллик, унга ҳайрат билан боқиш лозим. Ҳаёт – фожиа, унга бардошли бўлиш талаб этилади. Ҳаёт – бахт, уни ўзимиз яратишимиз зарур”.

РАУФ: Биз ўша имкониятни бой бердик, шекилли...

РУСТАМ: Ёшлиқ инсонга хатоларга йўл қўйиш учун, улғайиш эса уларни тузатиш учун, кексалик афсусланиш учун бериларкан. Ҳалиям кеч эмас. Қариб қолмагансан, бир йигит қирқ йилда бино бўлади. Сен лоақал ўша ошику беқарор бўлиб юрган кунларингни, ажойиб, унутилмас дамларингни бир эсла! Яхшилаб эсла!..

РАУФ: Тўғриси айтсам, энди эслагим келмайди. Мен энди... биз энди бутунлай бошқа-бошқа одамлармиз! Ўтмишинг бизга ҳеч қандай дахли йўқдай... Ўтмиш, ўша сен айтган муҳаббат... бир саробга ўхшайди.

РУСТАМ: Сароб эмас, ширин хаёлга дегин ҳеч бўлмаса! Ўтмишингдан, муҳаббатингдан тонма энди! Унда... баттар гуноҳинг ортади!

(Орага сукунат чўқади) Сизлар мени... кечиринглар. Шахсий ишингизларга аралашгандай бўляпман. Лекин мен... бу фожиага бефарқ қарай олмаганимдан куйиняпман! Яна қайтараман – ҳалиям кеч эмас. Хатони тузатиш учун ҳеч қачон кеч бўлмайди. Оила – муқаддас нарса! Керак бўлса оила учун ҳамма нарсани қурбон қилиш мумкин. Бунинг учун меҳрдан ташқари кучли ирода, эркакча журъат ҳам керак! РАУФ, сен ахир эркак кишисан-ку!

РАУФ: Ҳа, эркак кишиман! Аммо бу дунёда эркак бўлиш ҳам осон эмас экан. Аёлнинг бошига озгина иш тушса, оилада салгина англашилмовчилик бўлса, у дарров жаб-

рдийда, муштипар қиёфасига кириб олади. Унинг арзини тинглайдиган махсус идоралар, йўл кўрсатадиган сон-саноксиз маслаҳатчилар бор. Аёлларнинг алоҳида байрами ҳам бор. Ҳамма аёлга ҳамдарад, хайрихоҳ! Аммо эркак-чи? Унинг ҳам ўзига яраша дарди-армони бўлиши мумкин-ку! Хўш, эркак дардини кимга айтади? Унинг додига етувчи борми? “Тишини тишига қўйиб яшаётган аёллар” ҳақида гапирамузу оилада ноилож, ўзини мажбур қилиб яшаётган эркаклар ҳақида ўйламаймиз. Нега? Нима учун эркакларнинг ўртача умри аёлларникидан анча кам? Аёл дардини бошқалар билан баҳам кўриб, ҳасратлашиб, кўзёши қилиб енгил тортиши мумкин. Эркак бундай қилолмайди. Дардини ичига ютади. Бу дард охир оқибат уни кемириб, адои тамом қилади.

(орага яна сукунат чўкади)

Эркак – оила устуни деймиз-у ана шу устуннинг жонли одам эканлигини унутиб қўямиз. Рўзгорнинг асосий юки эркакнинг бўйнида. Хўш, аёлнинг вазифаси-чи? Фақат уйга қараш, бола боқиш, овқат қилишдангина иборат эмасдир. Аёл энг аввало эрини сўзсиз тушуниши, кўнглига йўл топиши, лоақал шунга интилиши керак. Ана ўшанда эркак киши уйдан тополмаган нарсасини кўчадан ахтармайди...

Мундоқ қараганда эркакка кўп нарса керак эмас ўзи. Эркак аввало ўз уйида тинчлик-осойишталик, файзу баракот бўлишини истайди. Булар аёлнинг фаҳму фаросати, назокати, меҳри, қалб кўри билан яратилади. Оиланинг иқлими, об-ҳавоси асосан аёлга боғлиқ. Агар эркак излаган нарсасини уйдан тополмаса, оиласидан, рўзгоридан кўнгли совийди.

РУСТАМ: Ў-хў!.. Ичингда шунча дардинг бор экан, Раҳима билан мундоқ бақамти ўтириб, очиқчасига гаплашиб олсанглар бўлмасмиди? Наҳотки эр-хотиннинг бир-бирини тушуниши шу қадар қийин бўлса?

РАУФ: Мана энди ўзингга келяпсан, дўстим! Ҳамма гап ана шунда! Эр-хотиннинг бир-бирини тушунишида! Аммо бир қарашда осондек туюлган бу нарсага эришиш осон эмас экан-да! Дард бору, дармон йўқ...

Бизнинг турмушимизда оила аҳиллиги, муросою мадорани англатувчи “Ҳа”, “Хўп” деган сўзлар кам-кам тилга олинадиган, унинг ўрнига “Йўқ”, “Бўлмайди”, “Сиз олдин мени эшитинг!” каби кескин раддия-тўмтоқ сўзлар кўпроқ ишлатиларди.

Хотин эрни тушуниши учун аввало эрнинг кўнглига қараб иш тутиши керак эмасми? Бу оддий ҳақиқат-ку! Мундоқ қараганда бунинг ҳеч қандай қийин жойи йўқдек. Бунинг учун аёл ўша эр деган зотда ҳам кўнгли деган нарса борлигини билиши, ҳис қилиши керак, холос. Эсимда, онам раҳматли сигир соғаётганда молнинг феълини ҳисобга оларди. Сигирга чап томондан келса соғдирмаслигини билиб, ўнг томондан ёндошарди. Дарров елинга қўл урмасди, олдин силаб-сийпаб, говмишни обдан ийдирарди. Болалигимдан хотирамга муҳрланиб қолган ана шу ҳолатни ҳар гал эр-хотин жанжаллашганимизда эслардим. “Ахир мен инсонман-ку, наҳотки битта ҳайвончалик эътиборга лойиқ бўлмасам, нега хотиним менинг кўнглимга қарамайди?” деб хуноб бўлардим.

РАҲИМА: Сизнинг кўнглингизни олишдан кўра гўдакни парваришлаш минг марта осон. Сал нарсага жириллайверасиз. Фақат ўзингизникини маъқуллайсиз. Одам деган бунақа бўлмайди. Шунақа ноёб феълингиз билан мени ҳам, ўзингизни ҳам қийнаб келдингиз. Кўнглингиз жудаям нозик!

РАУФ: (Рустамга) Ана! Кўряпсанми? Кўнглимнинг нозиклиги айб экан. Ахир инсоннинг кўнгли... нозик бўлиши керак-ку! Шунинг учун ҳам у инсон! Унинг ҳайвондан фарқи ҳам ана шунда! Мен... худога шукур, айрим кимсалардек тўқимтабиат эмасман. Феълимни-характеримни хархашанинг феълига мослаб ўзгартиролмайман.

РУСТАМ: “Хархаша” дедингми?..

РАУФ: Ҳа, буюк шоиримиз РАУФ Парфининг ибораси. У хотинларни “хархаша” деб атаган. Дарвоқе, у ҳам бир умр хотиндан ёлчимамай ўтган.

(Раҳима жаҳл билан идиш-товоқни тарақлатади, сўнг столдан чойнакни зарда билан кўтариб, хонадан чиқиб кетади)

РУСТАМ: Сени энди сал-пал тушунгандек бўляпман. Ҳа, мундоқ ўйлаб кўрсам, сенга ҳам осон эмас экан. Начора, бошга тушганни кўз кўради. Идеал, яъни ҳар жиҳатдан мукамал хотинни топиш осон эмас. Донолардан бири “Хотиннинг яхши чиқса – бахтли бўласан, ёмон чиқса файласуф!” деган экан. Вилоятда сенга ўхшаган бир инжиқ дўстим бор. Ҳалиям уйланмаган. Мукамал аёлни учратсамгина уйланаман дейди. Яқинда кўриб қолиб, топдингми шунақасини десам, топдим, аммо у ҳам мукамал эркак қидириб юрган экан, рози бўлмади дейди. Ана, кўрдингми,

борига шукур қилаверасан энди. Хотин танлашда адашмаслик кафолати фақат Одам Атога насиб этган, чунки унда Момо Ҳаводан бошқа аёл бўлмаган. Шунинг учун сен билан бизнинг йўригимиз бошқа, муроса қилишга мажбурмиз. Қолаверса, хотиндан ёлчимаган битта сен эмас. Акс ҳолда бечора шоир “Асл ёрни тушларимда кўрдим фақат...” деб ёзмасди. Лев Толстойдай буюк ёзувчи ҳам бир умр хотиндан норози бўлиб яшаган. У соддаликни ёқтирган, оддий ҳаёт кечиритишни афзал кўрган, ўзи катта мулкдор бўлса-да, хусусий мулкни қоралаган. Инсонга икки газ ер кифоя деб ҳисоблаган, бу ҳақда ҳикоя ҳам ёзган. Хотини эса унинг акси бўлган, бойликка, дабдабали ҳаётга, шону шуҳратга ўч бўлган. Шунинг учун бир умр бир-бирининг асабларини эговлаб яшашган. Ахийри Толстой бунга чидолмай, саксон икки ёшида уйдан бош олиб чиқиб кетган. Шу кетишда узоққа боролмай, темир йўл бекатида жон берган.

РАУФ: Демак, барибир... кетган экан-да!..

РУСТАМ: Ҳа, у... бошқа иложини тополмаган.

РАУФ: Мен ҳам... иложини тополмадим.

РУСТАМ: Унутма – сен Толстой эмассан!

РАУФ: Тўғри, лекин мен... саксон икки ёшгача чидолмасдим. Раҳима билан яшаган эркак саксон эмас, қирқ ёшга ҳам бормайди.

РУСТАМ: Дўст ачитиб гапиради, хафа бўлсанг ҳам сенга тўғриси айтман. Менимча, сен кўпроқ ўзининг ҳаловатингни ўйлагансан. Боя сени тушунгандек бўляпман деганим оиладан кетганингни маъқулладим деганим эмас. Сен аҳён-аҳёнда қизингни кўргани бир келиб қўйиб оталик бурчимни ўтадим деб ўйлайсан. Ўзинг истамаган ҳолда ҳар гал боланинг дардини янгилаб кетасан. Ахир болага аҳён-аҳёнда қилинадиган садақамурувват эмас, бир умрлик ота-она меҳри керак. Айниқса ота тарбияси жуда муҳим нарса! Бунинг ўрнини ҳеч нарса билан тўлдириб бўлмайди. Ҳаёти издан чиққан, ахлоқсиз одамлар ҳақида гап кетганда бежиз “Фалончи ота тарбиясини олмаган!” дейишмайди. Отасиз ўсган бола мўрт бўлади, осонлик билан ёмон йўлга кириб кетаверади. Отасиз ўсган қизни турмушга узатиш ҳам осон эмас. Бу ёғи энди ўзбекчилик... ўзинг яхши биласан... Демак, сен иложи борича Раҳима билан муроса қилишинг лозим эди.

РАУФ: Тўғри, лекин муросанинг ҳам чеки-чегараси бўлади! Эҳ, (қўл силтайди) барибир танаси бошқа дард билмас экан-да! Сен... гарчи яқин дўстим бўлсанг ҳам... мени охиригача тўлиқ тушунолмаёсан. Девонаи Машраб бежиз “Дилда дардинг бўлмаса, сар дафтаримни кавлама!” демаган.

РУСТАМ: Дарвоқе, биринчи хотининг билан нега ажрашувдинг?

РАУФ: Э-э, бунинг тарихи қизиқ, сенга айтмабмидим?

РУСТАМ: Йўқ, айтмагансан.

РАУФ: Институтда мени беш йил ўқитиб, ўз кафедрасида ишга олиб қолган домламнинг қизига уйланувдим. Домламнинг уйига бориб, анча-мунча хизматини қилиб турардим. Унинг бўйи етган икки қизи бор эди. Кичигини ўзимча ёқтириб юрардим. Ўзиям чиройлиқкина, ёқимтой эди. Назаримда, у ҳам бефарқ эмасдек эди. Учрашув, муҳаббат изҳори деган гаплар мутлақо бўлмаган. Тортинардим-да. Хуллас калом, унаштирилдик. ЗАГСга борган кунимиз мундоқ қарасам, ёнимда кичиги эмас, катта қизи турибди. Чамаси, домлам мени ҳойнаҳой катта қизини ёқтиради деб ўйлаган шекилли. Англашилмовчиликни тузатишга журъат қилолмадим! Домламнинг юз-хотирини қилиб, миқ этолмадим. Кейин... турмушимиз узоққа бормади. Ўз ихтиёрим билан ишдан ҳам бўшаб кетдим!

РУСТАМ: Тавба! Кўз очиб кўрганинг... шунақа бўлган эканда!

РАУФ: Ҳа, шунақа бўлган! Бу гапни бировга айтсанг ишонмайди!

(Раҳима чойнак кўтариб киради. Пиёлага чойни қайтариб қуюди ва Рустамга узатади)

РАҲИМА: Чойдан ичиб ўтиринг, Рустам ака.

РУСТАМ: Раҳмат!

РАҲИМА: Сизлар яна бироз суҳбатлашиб ўтиринглар, мен ҳозир овқатни тезлатвораман. (ўрнидан туради)

РУСТАМ: Йўқ, йўқ, сиз овора бўлманг. Овқатга қололмайман, қайтишим керак.

РАҲИМА: (иккилашиб, яна ўтириб қолади) Озиб-ёзиб бир келганингизда... можаро-мизни дастурхон қилиб, кайфиятингизни буздик. Биздан хафа бўлманг...

РАУФ: Ҳа, дарвоқе, бизни қўявер энди, бизнинг бўларимиз бўлди. Энди ўзингдан гапир. Ишларинг қалай?

РУСТАМ: (бошини чангаллайди) О-о! Ишимни эслатма! Менинг ўз дардим, ҳар кунги изтироб-аламларим каммиди? Қолмишига энди сизларнинг бу ...можаронгиз дард устига чипқон бўлди.

РАУФ: Дарвоқе, сен “Меҳрибонлик уйи”нинг директори эдинг-а?

РУСТАМ: Ҳа, пешонамга етмишта тирик етимга ҳам ота, ҳам она бўлиш ёзилган экан.

РАҲИМА: Қизиқ, нега тирик етим деяпсиз?

РУСТАМ: Чунки “Меҳрибонлик уйи”даги болаларнинг тўқсон фоизининг ота-онаси тирик! Лекин мен учун улар ўлик! Тирик мурда! Улардан нафратланаман! Улар инсон эмас!

РАҲИМА: Нега бундай деяпсиз? Улар шу қадар... ёвузми?

РУСТАМ: Ундан ҳам баттар! Ахир боласини тўққиз ой қорнида кўтариб, унга бахтли ҳаёт ҳада этиш ўрнига, етимхона остоналарига, ҳожатхоналарга, ахлатхоналарга, кўчаларга, бозорларга, поездларга, кўп қаватли уйларнинг йўлакларига, ертўлаларга ташлаб кетаверадиган одамларни инсон деб бўладими? Гуноҳсиз гўдакнинг уволидан кўрқмаганларни барча мавжудотлар ичиди онгли, азиз ва мукаррам деб эътироф этилган ИНСОН деб бўладими? Мен бу гувроҳларга қарата “Фарзанд Оллоҳнинг сизга берган ширин меваси, асл мўъжизаси! Ундан меҳрингизни, оқ сутингизни дариғ тутманг! Сиз бугун ташландиқ қилаётган фарзандингиз эрта бир кун ҳеч бўлмаганда кўзингизга бир бора тикилиб қарамоқ учун сизни қидириб топса, сиз ўзингиз хўрланган жигарбандингизнинг кўзларига қандай қарайсиз?” дея ҳайқиргим келади!

РАҲИМА: (ҳайратланиб) Наҳотки шундай бўлса!.. О-о! Қандай даҳшат!.. Қандай шармандалик!

РУСТАМ: Мен дастлаб иш бошлаганимда кўрган-билганларимдан даҳшатга тушиб, жинни бўлиб қолаёздим. Узоқ ишлаш олмасам керак деб ўйладим. Кейинчалик, ўша гуноҳсиз гўдакларнинг тақдирига ўзимни дахлдор сезиб, иродамни қўлга олдим. Ахир кимдир шу ишни қилиши керак-ку!

РАУФ: Мен бирон марта “Меҳрибонлик уйи”ни кўрмаганман. У ерда болаларнинг қандай яшашини тасаввур қилолмайман.

РУСТАМ: “Меҳрибонлик уйи”да болаларга ҳамма шарт-шароит яратилган. Ҳамма нарса етарли. Фақат... болаларга энг керакли нарса – меҳр йўқ, холос, ота-онагина бера оладиган меҳр йўқ! У ерда ота-она деган сўз жуда кам тилга олинади. Тилга олинганда ҳам кимдир алам, кимдир қасд, кимдир меҳр ва соғинч билан эса олади. Гарчи бу даргоҳни “Меҳрибонлик уйи” дея чиройли номласак ҳам, барибир у моҳият эътибори билан етимхона! Етимхонада эса ҳаммиша меҳр танқис. Меҳрга зор бўлиб ўсган боланинг кўнгли ярим! Бахти ярим! Бундай болалардан келажақда яхши инсон етишиб чиқиши ҳам қийин! Уларнинг орасидан аламзадалар, қасоскорлар етишиб чиқса мен бунга ажабланмайман!

РАҲИМА: Тирик етимларнинг ота-оналари ҳаёт бўлса, наҳотки болаларидан хабар олишмайди?! Наҳотки улар шунчалик тошбағир бўлишса?!

РУСТАМ: Ҳамма фожиа ана шунда-да! Улар кераксиз буюмдай ташлаб кетган болаларидан хабар олиш у ёқда турсин, ҳатто фарзандларининг қон ютиб битган хатларига жавоб ҳам ёзишмайди. Бечоралар соддадиллик билан мактубларига жавоб кутишади, ота-оналаримиз албатта бизни йўқлайди, бизни бу ердан олиб кетади деб умид қилишади. Боласини хор-зор қилиб, дуч келган жойга ташлаб кетган инсон қиёфасидаги махлуқлардан бундай мурувват кутиб бўлмаслигини етимлар тасаввур қилолмайди. Уларни сўнги умидларидан маҳрум қилгим келмайди, ёлғон бўлса-да ёзган хатларига ота-онасининг номидан ўзим жавоб ёзмаман, ўзим совға-саломлар уюштираман. Яқинда бир фожиа рўй берди. Эсласам ҳалиям титраб кетаман. Эс тортиб қолган, таъсирчан бир болакай бор эди. Жуда қобилиятли, зийрак эди. Яхши расмлар чизарди. Кутилмаган, ғаройиб саволларидан ҳайратланардим. Унинг онасига ёзган мактубларидаги нолалар, оху фиғонлар ҳар қандай тошбағир одамни ҳам ларзага соларди.

БОЛА: (овози) “Онажон! Мен сизни жуда-жуда яхши кўраман. Сизни шунчалар соғинаманки, бир бор келиб болам деб эркалашларингизни, сени олиб кетгани келдим дейишингизни эшитиш учун кунларни тунларга улаб кутаман. Сиз мени бу ерга ташлаб кетаётганингизда “эртага албатта сени олиб кетаман, болажоним, атиги бир кунга сабр қилиб тургин, тонг отиши билан сенга янги кийимлар ва чиройли ўйинчоқлар олиб келиб, сени бу ердан олиб кетаман” дегандингиз. Келишингизни интизорлик билан кутаман. Агар мени бу ердан олиб кетсангиз, ҳаммиша яхши бола бўлишга, хархаша қилмасликка,

мактабда аъло ўқишга сўз бераман. Мабодо келолмай қолсангиз, тушларимга кириб туринг. Тезроқ келинг. Мен сизни барибир яхши кўраман ва соғинаман...”

РУСТАМ: Болакай ҳар гал онасига мактуб ёзганда қоғозга бармоқларининг ҳам расмини чизиб, онасидан ҳам бармоқларининг расмини юборишни илтимос қиларди. Мен боланинг кўнгли чўкмаслиги учун ўзим ёзадиган жавоб мактубига онанинг бармоқларини ҳам ўзимча тасаввур қилиб, чизиб қўярдим. Афсуски, бир куни яхши ниятда қилинган бу ёлғоним тасодифан ошкор бўлиб қолди. Болакайнинг мурғак қалби бу ёлғонни ҳазм қилолмади. У бешинчи қаватдан ўзини ташлаб юборди. Жон бераётиб “Онажон! Мен сизни яхши кўраман!” деб шивирлади.

РАҲИМА: (кўзлари ёшланади) Ахир... бола асраб олмоқчи бўлиб юрган фарзандсиз оилалар ҳам бор-ку. Тирик етимларни шунақа оилаларга берсангизлар бўлмайдими?

РУСТАМ: Гоҳо шундай ҳам қиламиз. Аммо бу билан муаммони тўлиқ ҳал қилиб бўлмайди. Одамнинг олasi ичида бўларкан. Болани асраб оладиганларнинг ҳаммасини нияти холис, яхши одам деб бўлмас экан. Яқинда шаҳарга иш билан тушган тарбиячиларимиздан бири шунақа асраб олиш учун берилган бир болакайнинг метро бекатида тиланчилик қилиб ўтирганини кўриб қолибди. Болакай собиқ тарбиячисига ёпишиб олибди, мени бу ердан олиб кетинг деб йиғлаб ёлворибди. Маълум бўлишича, болани асраб олган одам уни тиланчилик қилишга мажбур қиларкан. Ҳатто, пулни кам топяпсан деб ҳар куни аёвсиз калтакларкан. Хуллас, болани қайтариб олдик. Шунақа кўнгилсиз воқеалардан кейин қатикни ҳам пуфлаб ичадиган бўлиб қолдик. Энди мен одамларни болага бўлган муносабатига қараб икки тоифага бўламан.

РАУФ: Унда... бизни қайси тоифага қўшасан?

РУСТАМ: Ўзим ҳам ҳайронман. Албатта, сизларнинг бу можаронларни оқлаб бўлмайди. Тарозининг иккинчи палласига фарзанднинг тақдирини, унинг келажагини қўймагансизлар. Узр, очикроқ гапирвордим...

РАУФ: (секин уф тортади) Гапларингда жон бор, дўстим. Нима учун шундай деётганингни ҳам яхши тушунаман. Балки биздан ҳам хатолик ўтгандир. Оллоҳ бизни фаришта қилиб яратмаганки, бир текис, хатосиз яшасак. Ҳай майли, энди фойдаси йўқ, ғишт қолипдан кўчган.

(орага ноқулай сукунат чўкади)

РУСТАМ: Дарвоқе, ўзинг... ишларинг ҳақида гапирмадинг. Диссертациянг нима бўляпти?

РАУФ: Диссертация ҳам қулоғини ушлаб кетди.

РУСТАМ: Нега энди? Анча-мунча меҳнат қилиб қўйган эдинг.

РАУФ: Сен боя керак бўлса оила учун ҳамма нарсани қурбон қилиш мумкин дединг. Мана мен ҳам ҳамма нарсани, ҳатто диссертацияни ҳам қурбон қилдим.

РУСТАМ: Тушунмадим. Нега, нима учун?

РАУФ: Қўшнилларнинг эрига ўхшаб... кўпроқ пул топиш учун!

(Раҳима саросимада, гапирай дейди-ю, журъат қилолмайди)

РУСТАМ: Афсус! Афсус! Ҳеч бўлмаса меҳнатингга ачинмабсан-да.

РАУФ: (елка қисиб) Мен нима қилишим керак эди?

РУСТАМ: Наҳотки... шунчаликка борган бўлсанглар? Бу қандоқ гап ахир? Нега индамайсиз, Раҳимахон?

РАҲИМА: Мен... нима ҳам дердим. РАУФ акамга қўлимдан келганча шароит яратиб беришга ҳаракат қилдим. Бўлмади барибир. Муросамиз тўғри келмади.

РАУФ: Космосга ҳам фикри бир жойдан чиқадиган, бир-бирини сўзсиз тушунадиган одамлар бирга учишаркан. Оила қуриш масъулияти космосга учишдан кам эмас. Биз Раҳима билан фақат битта масалада яқдил бўлишимиз мумкин эди. Қандай масалада дейсанми? Мабодо уйга ўт тушгудай бўлса, бир эшиқдан қочиб чиқишимиз мумкин эди.

РАҲИМА: Кўряпсизми, Рустам ака? Тилларидан ҳаммиша шунақа “бол” томиб тургандан кейин муроса ҳақида қандай гап бўлиши мумкин? Ахир илгари бунақа эмас эдилар.

РАУФ: Балки ростдан ҳам илгари бошқача бўлгандирман. Сени ҳам илгари бошқача тасаввур қилганман. Ҳаётда ҳамма нарса ўзгариши мумкин, одамнинг феъл-атвори, характери ҳам ҳар хил таъсирлар оқибатида ўзгараркан. Умид билан бир ёстиққа бош қўйган хотининг сени тушунмаса, тушунишни истамаса, кўнглингга қараб иш тутмаса, ҳатто сенда кўнгли деган нарса борлигини билмаса, кўнглингга ошкора тупурса, албатта ўзгарасан!.. Ҳатто ўзгаришга мажбурсан!

РАҲИМА: Бу гапларга ишонманг, Рустам ака! Ҳаммаси уйдирма! Тухмат!..

РУСТАМ: Демак, икковингиз ҳам бир-бирингизни чув тушириш учун, шахсий ҳаётингизни барбод қилиб, болаларингизни зор қақшатиш учун асл башарангизни яшириб, ниқобда юрган экансизлар-да! Тўйдан кейин ниқобга ҳожат қолмабди-да!

РАУФ: Қизиқ, ниқоб ҳақидаги шу гапларни боягина мен ҳам айтган эдим. Гапимиз бор жойдан чиқди.

РУСТАМ: Йўқ, йўқ, мен сизларга ваъз айтиб, ақл ўргатмоқчи эмасман! Насиҳатга муҳтож ёшда эмассизлар. Мен...

(Хонага Умида кириб келади, меҳмоннинг сўзи бўлинади)

УМИДА: Ойи!..

РАҲИМА: Ҳалиям ухламадингми, она қизим?

УМИДА: Уйқум келмаяпти. Ухласам, отам кетиб қолади деб кўрқяпман.

РАУФ: Кетмайман дедим-ку, қизим, борақол, ухлайвер.

УМИДА: Ҳар сафар кетмайман деб яна кетиб қоласиз. Амаки, сиз айтинг, отам энди кетмасин.

РУСТАМ: (шошиб) Хўп, хўп, мана, ҳозир айтаман...

УМИДА: Сизнинг ҳам қизингиз борми, амаки?

РУСТАМ: Бор, сен билан тенгдош.

УМИДА: Оти нима?

РУСТАМ: Оти – Феруза!

УМИДА: Бизниқига олиб келинг Ферузани, бирга ўйнаймиз.

РУСТАМ: Хўп, албатта олиб келаман.

УМИДА: Эртага олиб кела қолинг.

РУСТАМ: Эртага... эмас, бошқа вақтда олиб келарман.

УМИДА: Нега эртага олиб келолмайсиз?

РУСТАМ: Чунки Феруза бу ердан узоқда яшайди.

УМИДА: Унда... қизингизни соғингандирсиз?

РУСТАМ: Соғиндим, жудаям соғиндим.

УМИДА: Мен ҳам отамни жуда-жуда соғинаман. Соғинсам ҳам кетиб қолаверадилар. Отамни узоққа ишга юборворишган. У ёқдаги ишларини битириб келганларидан кейин доимо биз билан яшайдилар. Ойим айтдилар. Бугун бизниқида қолинг, агар сиз қолсангиз, отам ҳам қоладилар.

РАҲИМА: Қани, юрақол энди, она қизим.

(Раҳима Умидани етаклаб хонадан чиқади)

РУСТАМ: Қизинг эс тортиб қолибди. Қиз бола отага меҳрибон бўлади. Ҳеч бўлмаса шу қизингга раҳм қилмабсан-да, РАУФ!

РАУФ: Рустам, жо-он дўстим! Мени қийнама! Сенга қандай тушунтирсам экан? Мана, масалан, туфлимнинг қаери оёғимни сиқаётганини фақат ўзим биламан! Ахир инсон дунёга бир марта келади! Мен ҳам одамман! Мен ҳам одамдек яшагим келади.

РУСТАМ: Ахир ўртада...

РАУФ: Тўғри, ўртада фарзандлар бор. Уларга жабр бўлди. Ўртада фарзанднинг борлиги оила мустаҳкамлигининг кафолати бўлганда эди, ҳаётда бунчалик кўп кўнгилсизликлар, қўйди-чиқдилар, сен айтган ўша тирик етимлар бўлмасди. Фарзандлар соғлом, бахтли оила муҳитида ўсиб-улғайиши керак. Тўғри, ҳар қандай идеал-намунали оилада ҳам айрим келишмовчиликлар, тортишувлар бўлади. Чунки эркак ва аёл мусбат ва манфий ҳодиса! Орада ўт чиқиб туриши табиий. Сен “Эр-хотиннинг уриши – дока рўмолнинг қуриши” дейишинг мумкин. Афсуски, биз уришганда бу рўмол курғур ҳадеганда қурийвермасди. Раҳима бир араз қилганда баъзан бир неча ойгача мен билан гаплашмасди. Ваҳоланки, муслмончиликда уч кундан ортиқ аразлаб юриш гуноҳ ҳисобланади. Қизиғи шундаки, аразлашганимиз Раҳимани ортиқча ташвишлантирмасди. Боёқиш Умиданинг мунғайиб, жавдираб қарашларига ҳам парво қилмасди. Аксинча, “Менга барибир, сенсиз ҳам куним ўтаверади” дегандек, бемалол уйда кўшиқ айтиб, хиргойи қиларди. Гўё менинг уйда бор-йўқлигим ҳам уни қизиқтирмасди. Эрхотин тилдан қолгандек соқов бўлиб юраверардик. Шундай пайтларда уйга қадам босгим келмасди. Аммо уйда менинг ёлғиз илинжим – Умидам бор эди. У ёш бўлсада менга ўрганиб қолганди. Онаси билан орамизда ола мушук ўтганда унинг изтироб чекиб, хомуш тортганини кўрсам юрагим эзилиб кетарди. У мурғак қалби билан оиладаги кўнгилсизликни пайқарди, бундан қийналарди. Ахийри шайтонга ҳай бериб, ғуруримни ичимга ютиб, эркак бошим билан мен ён берардим, биринчи бўлиб мен гапирардим.

Раҳима бўлса “Ҳолинг шу экан-ку!” дегандек, ўзини ғолиб сезарди. Қани энди ўзинг айтчи, аёл киши инсон сифатида аввало самимий, оққўнгил бўлиши керак эмасми? Му-сулмончиликда аввало аёл киши эрига ён бериши керак эмасми?

РУСТАМ: Гапингда жон бор, албатта. Оллоҳга шукур, ҳаммамиз ота-она бўлиш бах-тига муяссар бўлдик. Хўш, ота-она дегани нима ўзи? Ота-она – биринчи галда тарбия-чи! Педагогикада шундай олтин қоида бор: “Тарбиячининг ўзи тарбияланган бўлмоғи керак!” Инсон табиати шу қадар мураккабки, буни тасаввур қилиш ҳам қийин. Гоҳо унинг хатти-ҳаракати жайдари мантиққа тўғри келмайди. Аммо ҳар қандай ҳолатда ҳам инсон инсон бўлиб қолиши керак. Бир умр комил инсонни орзу қилиб ўтган ҳазрат Навоий “Бу дунёга келиб гуноҳлардан фориғ бўлмай кетиш, ҳаммомга кириб, ювинмай чиқиш билан баробар!” деган эди.

РАУФ: Бўлиб ўтган нохушликларни ўйласам, болаларнинг тақдирини кўз олдимга келтирсам, виждоним қийналади, албатта! Тузатиб бўлмас хатога йўл қўйганимни юрак-юракдан ҳис қиламан. Бундан эзиламан.

Биз Раҳима билан кўзни чирт юмиб, оппа-осон ажрашиб кетмадик. Йўқ! Сенга ўхшаб орага тушганлар, хайрихоҳлар кўп бўлди. Оилавий можаромиз ҳар гал кўйди-чиқдига бориб тақалар, ҳар гал болаларни ўйлаб шайтонга ҳай берар эдим. Хуллас, оилани сақлаб қолиш учун қўлимдан нима келса ҳаммасини қилдим. Аммо иложи бўлмади. Ахийри асабларим тамом бўлди. Соғлиғимдан ажрадим. Ҳеч нарсага қизиқмай қўйдим. Илмга ҳам. Ниҳоят, сўнги чора қолди. Бошқа иложим йўқ эди. Хуллас, (қўл силтайди) кўй энди, бу ҳақда гаплашмайлик.

РУСТАМ: Майли, ихтиёринг... Аммо барибир ақлим бовар қилмаяпти. Ажабо, агар ҳаётда сизларга ўхшаб астойдил севишиб турмуш қурганларки ажрашиб кетаверса, унда севишмай турмуш қурганлар қандай яшар экан? Наҳотки ажралиш сўнги чора бўлса?

РАУФ: Майли, мен сенга ўша – нохуш кунлардан фақат бир шингил айтиб берай, қолганини ўзинг тасаввур қилиб олаверасан. Бир куни ишдан келсам, Раҳима арзимаган нарсадан жанжал чиқариб, аюҳаннос сола бошлади. Девор-дармиён қўшним Маҳкам ака можарони эшитиб, ноилож музокарага чиқди. Раҳима одатдагидек, ҳе йўқ, бе йўқ, юзингда кўзинг борми демай, мени қўшника ёмонлай кетди. Жазавага тушганда фа-росат туйғуси ўтмаслашиб қоларди. Бу гал ҳам шундай бўлди. Менинг устимдан аёв-сиз мағзава тука бошлади. Айни чоғда у беихтиёр ўзининг асл башарасини намоён қилаётган эди. Мен бир четда ичимдан зил кетиб, индамай туравердим. Маҳкам ака ҳам гоҳ қулимсираб, гоҳ хўмрайиб, тоқат билан тинглаб турди. Кейин у кутилмаганда шундай деди: “Гапириб бўлдингизми, келин? Энди мендан эшитинг. Биз келинойингиз билан турмуш қурганимизга қирқ уч йил бўлди, Оллоҳга шукур, шу вақтгача сиз оғзимиз сенга бормади. Овозимиз девордан ташқарига чиқмади. Агар мабодо фалакнинг гар-диши тескари айланиб, келинойингиз ҳам сизга ўхшаб шунақа қилиқ қилса, бошқалар олдида юз-хотир қилмай обрўйимни тўкса, бунақа хотиннинг уруғи Ҳиротдан келган бўлса ҳам мана шу уйнинг бешинчи қаватидан пастга ташлаб юборардим. Билдин-гизми? Гапим тамом! Энди зинҳор можаронларга аралашмайман! Оллоҳ ҳар кимнинг ўзига инсоф берсин!”

Раҳима оғир-вазмин қўшнимдан бундай гапни кутмаган эди, бақа бўлиб қолди. Аммо барибир инсофга келгани йўқ. Қайтанга “Ҳамма эркаклар бир гўр!” дея бутун эркак зотини қарғаб чиқди.

РУСТАМ: Аёл зоти биз эркаклар тасаввур қилганимиздан кўра мураккаброқ, бутун-лай бошқача хилқат. Уларни тушуниш осон эмас. Аёлларнинг руҳий дунёси, психология-си ҳам бутунлай бошқача. Масалан, хотинлар булбулигўё бўлиб сайрагиси келганда биз эркаклар сукут сақлаб, жим туришни хоҳлаб қоламиз. Ўша лаҳзада кайфиятингни уларга тушунтириш, уқтириш қийин. Улар дунёни бошқача идрок этишади, бошқача кўришади. Биз эркаклар буни ҳисобга олмаймиз, оқибат – ўзимизни ҳам, уларни ҳам қийнаймиз...

РАУФ: Балки гапингда жон бордир... Ростдан ҳам уларни тушуниш қийин. Айниқса оқни қора, қорани оқ деб тураверса, ҳафсаланг пир бўлиб, ҳамма нарсадан тўйиб кета-сан, ҳатто яшагинг ҳам келмай қолади.

РУСТАМ: Ҳаётда ҳеч нарса сабабсиз содир бўлмайди. Аёл учун эътиборсиз қолишдан ортиқ жазо йўқ. Унга ҳам меҳр, эътибор, ширин сўз ва эркалашлар керак. Рухшунослар “Хотинлар қулоғи орқали севади” деб бежиз айтишмаган.

РАУФ: Тўғри, аммо эркак ҳар икки гапнинг бирида хотинига севги изҳор қилиши шарт эмас. У хотинига меҳрини амалий ишлари, ҳаёт тарзи билан ҳам кўрсатиши мумкин.

Масалан, у ошхонадаги носоз жўмакни вақтида тўғрилаб қўйса, рўзгорнинг асосий юкини, бозор-ўчарни ўз зиммасига олса кифоя эмасми?

РУСТАМ: Гапингда жон бор. Лекин барибир сизларнинг қўйди-чиқдиларинга асосий туртки бўлган нарса нима ўзи? Мен дўстингман, очигини айтавер энди.

РАУФ: Очигини айтганда... Биз турмушнинг оғир синовлари, рўзгор деб аталмиш оғир юк елкага тушганда мувозанатимизни йўқотиб қўйдик. Кичик илмий ходимнинг маоши ўзинга маълум, зўрға амал-тақал қилиб рўзгор тебратардик. Диссертацияни ёқлаб олсам, маошим сал кўпаяр, кейинчалик дурустроқ ишга ўтиб оларман деб ўйлардим. Аммо аксига олиб, бизнинг илмий-текшириш институтимизда штатлар қисқариб кетди. Ишдан бўшаб, уйда ўтириб қолдим. Раҳима ҳам ишламасди. Ётиб еганга тоғ чидамас дейдилар. Етишмовчилик, йўқчилик ёмон бўларкан. Анча қийналиб қолдик. Мен умримда бозор-ўчарга, савдо-сотикқа қизиқмаганман, бунақа ишларга уқувим ҳам йўқ. Телефон олдида ўтирволиб, рекламаларга қўнғироқ қилардим, ўзимга мосроқ иш қидирардим. Аммо ҳадеганда омадим юришавермади, мен шунда ҳам умидсизликка тушадим, бу қийинчиликлар вақтинча эканлигига ишонардим. Фақат... шундай қийин-қисталан паллада умид билан бир ёстиққа бош қўйган хотиним кайфиятимни кўтариш, менга далда бериш ўрнига ҳар куни минғирлаб асабимни эгавларди, мени ношудликда, ялқовликда, одамларнинг эрига ўхшаб пул топишни билмасликда айбларди. Сичқон сифмас инига, ғалвир боғлар думига дегандек, ҳали уни олиб беринг, ҳали буни олиб беринг деб хархаша қиларди. Бу ҳам етмагандек, ойисига бориб мени ёмонларди. Ойиси бир неча марта келиб, “Битта рўзгорни эпполмаган эр эрми?” дея ярамга туз сепиб кетди. Мен хотин киши билан айтишиб ўтирмадим, оғирлик қилдим, тишимни тишимга қўйиб, барига чидадим.

Бир куни Раҳима кўчадан янги гап топиб келди. Бозорда қандайдир савдогар аёл билан танишиб қолибди. У кичикроқ фоизи билан қарзга пул бериб турадиган бўлибди. Иккови биргаликда савдо билан шуғулланармиш. Ҳар “рейс”дан катта фойда қолармиш. Бу гапларни эшитиб, тепа сочим тикка бўлиб кетди. “Эсингни едингми? Умрингда савдо билан шуғулланмагансан-ку! Яна чув тушиб қолмагин!” десам, “Одам қилган ишни одам қилади, бу ёғини ўзимга қўйиб беринг!” деди. “Йўқ, мен хотинини бозорга чиқариб, ўзи уйда ўтирадиган эрлардан эмасман! Ўзимга яраша ғурурим бор. Яна бироз сабр қил, бир-икки жойдан ишнинг дараги чиқяпти, ҳаммаси яхши бўлиб кетади”, дедим. Аммо у ўжарлик қилиб сўзида қаттиқ туриб олди. Ҳар куни шу ҳақда гап очиб, асабимни қақшатарди. Ахийри бир куни тоқатим тугаб, “Э бор-э, билганингни қил!” деб юбордим. Раҳима шундан кейин енг шимариб ўзи топган янги ишга шўнғиб кетди. Уйда кам бўларди. Ноилож, болаларга ўзим қараб қолдим. Илгари хотинини тирикчилик учун кўчага чиқариб, ўзи уйда ўтирадиган эркаклардан нафратланардим. Тақдирнинг ўйинини қарагинки, энди ўзим ўшаларнинг биттасига айлиниб қолгандим.

Раҳима савдодан анча-мунча пул топадиган бўлгач, юриш-туриши, муомала-муносабати ҳам ўзгарди, мени назарига илмай қўйди. Мен бу хонадонда ортиқча одамга айланиб қолгандай эдим. Ортиқ бу уйда яшолмаслигимни билиб, костюмни елкамга илдим уйдан чиқиб кетдим. Энди бу ерда биргина илинжим – Умида! Шу гуноҳсиз норасидани деб келаман.

РУСТАМ: Ҳа, болада гуноҳ йўқ. Катталарнинг гумроҳлиги учун болалар изтироб чекмаслиги керак. Достоевскийнинг бир ибратли гапи бор: “Бутун дунё цивилизацияси гўдакнинг бир томчи кўзёшига арзимаиди!”

(орага сукунат чўқади. Рустам сигарет чекиб, хонада юра бошлайди)

РАУФ: Янги асрга қадам қўйганимизда хом сут эмган банданинг табиати яхши томонга ўзгарармикан деб умид қилгандим. Тараққиётда кўп оламшумул ютуқларга эришдик, аммо инсон табиатидаги ноқисликлардан ҳали-ҳамон қутулолмаяпмиз.

Агар янглишмасам, ҳозирги ёшлар яқин ўтмишдаги “Хотин-қизларнинг озодликка чиқиши” ёки “очиққа чиқиши” деган тушунча-ҳаракатни яхши билишмайди. Бу энди тарих бўлиб қолди-да. Тарих эса ҳақиқатнинг онаси. Айрим жумбоқларнинг туб моҳияти ва сабабларини чуқурроқ англашда биз барибир тарихга суюнамиз. Ўтган асрнинг йигирманчи йилларида хотин-қизлар ихтиёрий-мажбурий равишда озодликка чиқарилди. Ҳа, ҳа, ихтиёрий-мажбурий! Аслида “озодликка чиқарилди” деган сўзни қўштирноққа олиб айтилса мантиқан тўғрироқ бўларди. Хотин-қизлар қамоқхонадан озод этилган, фақат паранжи-чачвондан қутулишган, эркаклар қатори ўқийдиган, ишлайдиган бўлишган. Тўғри, тараққиёт нуқтаи назаридан буни ижобий баҳолаш керак, албатта.

РУСТАМ: Аммо масаланинг бошқа томони ҳам бор-да, дўстим. Аёллар озодликка чиққач, айни чоғда кўп нарса йўқотди ҳам. Аввало, аёл сифатида, она ва уй бекаси сифатида кўп нарса йўқотди. Озодликни суиистеъмом қилди. Ҳақ-ҳуқуқим тенг бўлди дея ҳаддидан ошиб кетди. Кўрмаганинг кўргани курсин деганларидек, четдан келган, бизнинг менталитетимизга, миллий қадриятларимизга мутлақо ёт бўлган бегона ахлоқнинг таъсирига берилди. Қолмишига бу ёқда энди “оммавий маданият”, “замонавий турмуш тарзи”, “шахс эркинлиги” деган балои азимлар хуруж қияпти. Оқибатда аёл ўзининг асл вазифаси, бурчи нимадан иборат эканлигини унутди. Натижада, энг ёмони – шоирлар асрлар давомида куйлаган, улуғлаган бебаҳо қадрият – шарқона одоб-ахлоқдан узоқлашди. Бунинг аянчли оқибатини ҳар қадамда кўриб турибмиз.

РАУФ: Ҳа, бугунги кун аёли юз йил олдинги аёл эмас! Оилада сал таранглик, муаммо пайдо бўлса, ён бергиси келмайди, хавфнинг олдини олиш ўрнига, дарров ҳақ-ҳуқуқини рўқач қилади, “Мустақил яшасам ҳам кунимни кўриб кетавераман, керак бўлса болаларимни ҳам боқиб оламан” дейди.

РУСТАМ: Аммо ҳамма аёллар ҳам ёмон десак адолатдан бўлмайди, дўстим. Яхшилари ҳам бор, албатта.

РАУФ: Улар... ухлаётганда яхши дейишади...

РУСТАМ: Ҳа энди, сенинг оғзинг куйган, нима десанг деяверасан. Аммо билиб қўй, қарс икки кўлдан. Сен ҳам барибир фаришта эмассан.

РАУФ: Тўғри, фаришта эмасман. Мен бурнидан нарини кўролмайдиган тентакман, ўйламай иш қиладиган гумроҳман. Азобини ҳам мана ўзим тортяпман. Мен лоақал Раҳиманинг нима учун олдинги турмуши бузилганини тузукроқ суриштиришим керак эди.

Бир куни қизиқ воқеа бўлди. Хизмат сафарига кетаётиб поездда ўзим тенги бир йигит билан ҳамроҳ бўлиб қолдим. У журналист экан. Гап айланиб келиб оила масаласига тақалди. Боёқиш кўнгли очиққина экан, бор дардини тўкиб солди. Менга ўхшаб у ҳам хотиндан ёлчимаган экан. У гапиряптию менинг ҳайратим ошиб борапти. Йигит ўзининг эмас, худди менинг ҳаётимни, менинг изтироб-аламларимни ҳикоя қилаётгандек эди. Унинг хотини ҳақидаги гапларни эшитарканман, беихтиёр кўз олдимга Раҳима келаверди. Ахийри суҳбат давомида маълум бўлдики, у Раҳиманинг олдинги эри экан!

РУСТАМ: Ана холос! Тоза қизиқ бўлибди-ку! Кундошлар роса ҳасратлашибсизлар-да!

РАУФ: Аммо мен ўзимни танитмадим.

РУСТАМ: Фуруринг йўл қўймадимми?

РАУФ: Гап фақат бунда эмас. Айтдим-ку, у журналист экан. Ўзимни танитсам, бунақа антиқа воқеани биронта сариқ матбуотда ёзворса шарманда бўламан-ку! Оила сири барибир муқаддас нарса, уни овоза қилиш яхши эмас.

РУСТАМ: Сен айтган ўша сариқ матбуот шунақа оилавий можароларни элга дoston қилиб ёзиб чиқяпти-ку! Энг ёмони – одамлар шунақа юзаки, енгил-елпи нарсаларни ўқишга ўрганиб қолди. Жиддийроқ нарсаларга қизиқмайди.

РАУФ: Афсуски, шунақа бўлиб қолди. Жиддий нарсалар билан бошини қотиргиси келмайдиганлар, қорин орқали фикрлайдиганлар кўпайди. Шунақа тоифанинг кўпайгани кимларгадир кўл келаётганга ўхшайди...

(Раҳима хонага чойнак кўтариб киради)

РАҲИМА: Чойинглар совиб қолибди. Ичиб ўтиринглар. Овқат ҳам ҳозир тайёр бўлади.

РУСТАМ: Овора бўлманг, Раҳима. Айтдим-ку, мен ҳозир қайтаман.

РАҲИМА: Овораси бор эканми, озиб-ёзиб бир келибсиз...

РУСТАМ: Ҳа, озиб-ёзиб бир келувдим, бунақа нохушликка гувоҳ бўлганимдан пушаймонман. Кўрмасдан, билмасдан, ўша – узоқларда ғойибона сизларни эслаб, сизларни соғиниб юраверганим тузук эди. Сизларни Наврўзда биз томонларга – тоққа таклиф қилмоқчи эдим. Энди бориб Насибага нима дейман? Ҳай майли, ойнинг ўн беши қоронғи бўлса, ўн беши ёруғ! Сизлардан бутунлай умидимни узмайман. Балки кейинги келишимда... инсофга келиб, ярашиб кетарсизлар. Яхши ният – ярим мол.

РАҲИМА: Яхши ниятингиз учун қуллуқ, Рустам ака, лекин...

РАУФ: Лекин бу ишда мажбурият олиб бўлмайди. Янглишмасам, Раҳима ҳам худди шундай демоқчи. Қолаверса, шоир айтганидек, “Сен ёшсан, қалбингнинг гўзал маҳали, Кўпларга севимли бўларсан ҳали”.

(Раҳима ўзини тутолмай, бирдан йиғлаб юборади ва шошиб чиқиб кетади)

РУСТАМ: Чакки қилдинг. Ҳарқалай, яхши бўлмади. (девор соати жиринглайди) Майли, мен борай энди. Раҳимани безовта қилмай қўя қолайлик.

РАУФ: Дарвоқе, шаҳарда ишларинг битгунча яна бир-икки кун турарсан?

РУСТАМ: Йўқ, узоқ туролмайман. Айтдим-ку, тирик етимларга қаттиқ боғланиб қолганман. Тезроқ қайтишим керак. Эртага машҳур ёзувчимиз Ўткир Ҳошимовга учрашиб, уни “Меҳрибонлик уйи”га таклиф қилмоқчиман. Болалар унинг китобларини ўқиб, учрашувга шай туришибди. Ёзувчига берадиган анча-мунча саволлари бор. Ўткир ака билан олдин ҳам учрашув ўтказгандик. Ўшанда у совға қилган бир китобига шундай дастхат ёзиб берувди: “Илоё, бу болаларнинг ота-оналари ўтган бўлса, худо раҳмат қилсин. Борди-ю ҳаёт бўлса, бахти қаро бўлсин, бахти қаро бўлсин...”

РАУФ: Ҳа, таъсирли гап айтибди. Нима бўлса ҳам ёзувчи-да.

РУСТАМ: Афсуски, бундай таъсирли гаплар эгасини топмайди. Топганда ҳам у манқуртларга таъсир қилмайди.

РАУФ: Ҳа, тўғри айтасан.

РУСТАМ: (шошиб соатига қарайди) Ў-ҳў-ў, гап билан бўлиб вақтнинг ўтганини ҳам сезмай қолибмиз. Борақолай энди. (ўрнидан туради)

РАУФ: Шошма, мен ҳам сен билан кетаман.

РУСТАМ: Сен... қолавер. Бемаҳалда энди қаёққа ҳам борасан? Нима бўлганда ҳам... ўрганган жойинг. Боёқиш қизинг ҳам кетиб қолганини билса, баттар куйиниб, ичиқади. Болани ўқситма. Кейин... сезишимча, Раҳима ҳам қилмишидан пушаймон бўлиб юрганга ўхшайди. Бечоранинг дарди ичида. Унга синчиклаб қарагин, ўзинг ҳам сезасан. Хаёлингга фақат битта фикр – “хотиним ёмон” деган фикр ўрнашиб қолган. Одамзод – хом сут эмган банда, у фақат яхши ёки фақат ёмон бўлиши мумкин эмас! Сен – олим одамсан, буни тушунишинг ва кечиримли бўлишинг керак! Ахир инсоннинг бутун умри муросадан иборат!

РАУФ: Гапларингда жон бор, дўстим, аммо мен... (бир зум иккиланади) Йўқ, барибир кетишим керак! Кетдик!

РУСТАМ: (елка қисиб) Нима ҳам дердим, ўзинг биласан.

(РАУФ билан Рустам чиқиб кетишади. Эшик очилиб, яна қарсиллаб ёпилади. Бироздан сўнг хонага Раҳима оҳиста, секин кириб келади. Қиёфасидан касалманд одамга ўхшайди. У шошмай стол устидаги идиш-товоқларни йиғиштира бошлайди. Ногоҳ кўкрагини ушлаб, туриб қолади. Сўнг, энгашиб, диванга омонатгина ёнбошлайди. Умидани бемажолгина, заиф товушда чақиради. Хонага Умида чопиб киради)

РАҲИМА: (оҳиста, инграб гапиради.) Кетди... Кетди... Вой, менга нималар бўляпти? Умида, қаердасан, қизим?

УМИДА: Ойижон, мен шу ерда – ёнингиздаман! Сизга нима бўлди? Яна юрагиниз оғрияптими? Келинг, дурустроқ ётиб олинг. Ие, отам қани? Кетиб қолдими? Меҳмон амаким-чи? Отажон! Қаердасиз? (йиғлайди) Ойим... Ойим яна касал бўлиб қолди...Отажон!

РАҲИМА: (зўрға ҳарсиллаб гапиради) Жавондан... ҳалиги дорини олиб келгин.

(Умида чопиб кетади ва бироздан кейин қайтиб киради)

УМИДА: Тополмадим, ойижон.

РАҲИМА: Тузукроқ... қидиргин, қизим.

(Умида яна бўшашиб қайтиб чиқади ва анчадан сўнг қайтиб киради)

УМИДА: (йиғламираб) Тополмаяпман, ойижон. Қаерга кўювдингиз ўзи?

РАҲИМА: Майли, кўявер. Энди бор... Йўқ, тўхта, бир пиёла чой қуйиб кел.

(Умида чой қуйиб келади. Раҳима чойни ичиш учун бош кўтаради-ю, яна кўкрагини чангаллайди)

УМИДА: Мана чой, ойижон.

РАҲИМА: Қани бер-чи.

УМИДА: Юрагингиз яна оғрияптими, ойижон? Кўзингизни очинг, ойижон, кўрқиб кет-япман, ойижон... (йиғлайди)

РАҲИМА: Кўрқма, қизим, мен... ҳеч нарса... Д-дори...

УМИДА: Ҳаммаёқни титиб чиқдим, ойижон, йўқ экан.

РАҲИМА: Жавоннинг тепасини қараб кўр-чи!

(Умида чиқади-ю, яна қайтиб киради)

УМИДА: Бўйим етмаяпти, ойижон.

РАҲИМА: Стулни олиб бориб, устига чиқ.

УМИДА: Ҳозир, ойижон, ҳозир...

(Умида стулни судраб чиқиб кетади. Кўп ўтмай нариги хонадан ниманингдир тарақлаб ағдарилгани ва Умиданинг йиғиси эшитилади)

РАҒИМА: (хаста овозда) Умида! Нима бўлди, қизим?

(Она ўрнидан турмоқчи бўлади, туролмайди. Юзларидан тинимсиз тер қуйилади. Оғир-оғир нафас олади. Анчадан сўнг ярим ёнбошлаб, қаддини ростлашга уринади. Хонага бурни қонаб, пешонаси ғурра бўлган, сочлари тўзғинган Умида кириб келади. Она-бола бир-бирининг аҳволини кўриб, серрайиб қолишади. Умида бирдан онасининг кучоғига отилади. Иккиси ҳам тўлиб-тўлиб йиғлашади)

УМИДА: Ойи! Ойижон!

РАҒИМА: Қўй, болам, йиғлама! Йиғлама дейман.

УМИДА: Отам энди қачон келади? Отам келса биз... ёлғиз қолмаймиз-а, ойижон?
(Она қизини бағрига босади)

УМИДА: Нега индамайсиз? Отам энди қачон келади? Айтинг, қачон келади отажоним?
(Она қизини бағрига маҳкам босганча унсиз йиғлайди. Шу маҳал эшик кўнғироғи кетма-кет жиринглайди. Умида сапчиб эшик томон отилади)

УМИДА: Отам! Отам! Отажоним! (Қалтироқ кўллари билан эшикни очмоқчи бўлади. Ҳаяжонланиб очишга қийналади. Ойисига мўлтираб тикилади) Ойижон! Тезроқ очинг, отажоним кутиб қолдилар!

(Раҳима эшикни очади. Остонада РАУФ кўринади.

Умида отасининг кучоғига отилади. Бўйнидан маҳкам кучоқлаб олади)

УМИДА: Отажон! Отажоним! Қайтиб келдингизми?

РАУФ: Ҳа, қайтиб келдим, қизалоғим, келдим. (қизининг сочларини силайди, юзларидан ўпади) Сен учун келдим! Сени деб келдим! Қизалоғим, шириним, сени деб келдим...

УМИДА: Бутунлай келдингизми?

РУСТАМ: Ҳа, бутунлай келдим!

УМИДА: Вой, қандай яхши! Қандай ажойиб! Энди ҳамиша бирга яшаймиз! Ҳамиша бирга бўламиз! Қандай яхши! Ойижон, нега индамаяпсиз?

РАҒИМА: Сен хурсанд бўлсанг, мен ҳам хурсандман, қизим! (елкалари йиғидан тирайди, рўмолчаси билан кўзёшларини артади)

УМИДА: Отажон! Мен қайтиб келишингизни барибир билардим.

РАУФ: Қандай... қаердан билардинг?

УМИДА: Чунки сиз мени яхши кўрасиз-ку, тўғрими?

РАУФ: Тўғри, тўғри!

УМИДА: Менсиз яшолмайсизку, тўғрими?

РАУФ: Тўғри! Сенсиз яшолмайман! Шунинг учун ҳам... келдим. Энди сен учун яшайман! Сен менинг ҳаётимсан! Сен менинг ягона қувончимсан! (Умидани бағрига босади)

УМИДА: Отажон! Бир-бирини яхши кўрган одамлар ҳамиша бирга бўлишлари, бирга яшашлари керак!

РАУФ: Жудаям тўғри фикр! (хайратланиб) Қизиқ, бунақа ақлли гапларни қаердан биласан? Мактабда... ўргатишадими?

УМИДА: Йўқ! Сизни соғиниб юрганымда... соғиниб-соғиниб йиғлаганымда ўйлаб топганман! Энди... соғинтирмайсизми?

РАУФ: Энди, худо хоҳласа ҳамиша бирга бўламиз!

УМИДА: (яна отасини кучоқлайди) Вой, қандай яхши! Қандай мазза!

РАҒИМА: Қизим! Бунақада отангни толиқтириб қўясан. Энди юринглар, чой ичамиз.
(РАУФ билан Раҳима Умидани ўртага олиб, етаклаб ошхонага чиқадилар)

Булоқ кўз очди

Хофазм ёшлари нўодидан

Баҳор

1

Камалак тожини кийиб бошига,
Эгнига оқ ҳарир либосин кийиб,
Кўкрагига тақиб лола гулларни,
Баҳорой келади меҳрини кўйиб.

Қалдирғочлар йўлларига пояндоз
Ариқ лабларида ялтизлар қатор.
Дилларда кезади ажиб бир ҳавас,
Келақолгин дея дилрабо баҳор!

Қизлар сочларига илар толпопук,
Ўсма тортиб қошларига ясанар.
Варраклари самоларни қучганда,
Болажонлар кўзи севинчдан ёнар.

Бойчечакни кўзларига суртганда,
Бувижонлар “омон-омон” лик тилар,
Сумалаклар қайнар дошқозонларда,
Бу кунлар завқидан яйрайди диллар...

2

Яшил кўйлагини кийиб бог-роғлар,
Адл қаддин тиклаб атрофга боқар.
Кўксига лолалар тақибди тоғлар,
Қандай гўзал бизнинг ўлкада баҳор?!

Қушлар чуғур-чуғур, сувлар мусаффо,
Осмон кўм-кўк, қуёш кулибон боқар.
Теварак-атрофда кезар соф ҳаво,
Қандай гўзал бизнинг ўлкада баҳор?!

Бу қандай мўъжиза, бу қандай синот,
Ўзидан берилган сеҳрли ифор.
Кўксимда бир туйғу бонг урар бот-бот,
Қандай гўзал бизнинг ўлкада баҳор?!

**Муҳайё
РУСТАМОВА**

1995 йилда тузилган.
2011 йилда УрДУ
қошидаги 2-сон ака-
демик лицейга ўқишга
кирди. Айни пайтда
ана шу даргоҳда
таҳсил олмоқда.

**Зумрад
МАШАРИПОВА**

1990 йилда туғилган.
2011 йилда УрДУнинг
филология факультетига ўқшига қабул қилинган. Айни пайтда мазкур олийгоҳнинг 2-босқич талабаси.
“Юрак билан суҳбат” шеърый тўплами чоп қилинган.

Чехралар

*Мен сизга ташаккур айтаман,
Кўнглимни гуллатган баҳорлар.
Борлигимга айланиб дафъатан,
Умримнинг мазмуни оҳорлар.*

*Токи, шу сеҳрлар бор экан,
Олам ҳам тўлиқдир маънога.
Борлигим, бахт шунга ёр деган,
Ташаккур ҳар битта донога.*

*Дунёни нурларга тўлдириб,
Ҳаётбахш мафтункор қарашлар,
Йиғлаган кўзларни кулдириб,
Бахтимга бахт қўшиб юришар.*

*Кўнглимни ўзига ром қилиб,
Ҳаёлимни олган чехралар,
Сиз ила ҳамнафас яшаймиз
Ва сиздан оламиз баҳралар.*

Юрак билан суҳбат

*Айт, юрагим нега йиғлайсан,
Раҳминг келиб, куйдингми менга?
Ўз-ўзингни бекор тиглама,
Ахир, шафқат қилмадим сенга.*

*Қунда шу ҳол, паришонхотир,
Ҳеч бўлмаса сен қулгин, етар.
Мени эзар, қийнар хавотир,
Нима қилсам ҳасратинг кетар?*

*Ҳамма айб ўзимда, кечир,
Ҳақ сўзингни илмадим кўзга.
Не қилайин, ёлғизим, ахир,
Тушунмайди ўзингдан ўзга?!*

*Кўйгин, мени овутма, дилим,
Тўкиламан ёмғирдай ҳозир.
Менинг бундай йиғлоқилигим,
Ўйламадим, келар деб оғир.*

*Магар қулсам, сен қулар бўлсанг,
Мен қуламан, бўлгин хотиржам.
Ҳасратлардан саргайсанг, сўлсанг,
Кечирмайман сени кўнгиламан.*

Кутаман

Бир кун эрийди атрофдаги қор,
Ўн кўли кўксида, келади баҳор,
Кўнгил далалари бўлади баҳор,
Мен эса ҳали ҳам гулни кутаман!

Чўққилар ортидан мўралар қуёш,
Қарашидан уялиб, яширади бош,
Эрталаб жилмайиб кўтаради қош,
Ман эса ҳали ҳам тонгни кутаман!

Майсалар лабини ўпади шудринг,
Ўз гулини топган булбулни кўринг,
Сувларнинг тотини майсадек севинг,
Мен эса ҳали ҳам сени кутаман!

Ҳолат

Йиғлаяпман сени севганча,
Юрагимга босиб суратинг.
Музлаяпман сени кутганча,
Ҳаёлим-ла кўриб хилқатинг.

Кўмсаяпман азобларингни,
Кўзларимдан ёшлар оққанча.
Ахтаряпман жим туришингни,
Сукунатга жимжит боққанча.

Бир кун ёнингга борганда,
Кулиб туриб: “Келинг!” де, фақат.
Созинчлар кўксимни ёрганда:
“Мен келурман, кутинг!” де, фақат.

Ёлгонга кўмилган дунёдан,
Ёлгон хаёллардан чарчадим.
Текин инъом қутиб самодан,
Сенсизлик ичида чанқадим.

Гуё қадамингни ўпгувчи
Ёлгонлар аврар ҳар онингда.
Сени фақат қуйиб севгувчи,
Кўнглингдан кўп йироқ. Ёнингда...

**Жаҳонгир
НОРМАТОВ**

1996 йилда тугилган.
Айни пайтда Урганч
Туризм ва тадбир-
корлик касб-ҳунар
коллежининг 2-босқич
толиби.

Умида НУРЗОДА

1989 йилда туғилган.
Ўзбекистон Давлат
санъат институтини
тамомлаган. Айни
пайтда “Камолот”
ёшлар ижтимоий
ҳаракати Янгибозор
туман кенгаши мута-
хассиси вазифасида
хизмат қилади.

***

Мен ёмғир эмасман, аммо ёғаман,
Саморанг гулларга сепиб сўзимни.
Булутни опичлаб кўкда ёнаман,
Юракка кўмаман ўзим ўзимни.

Шериклик қиламан шамолга шошиб,
Тўзғитиб кўнгилнинг дардини секин.
Беҳадик хаёлни бўламан тошиб,
Ивирсиб қоламан юракда кейин.

Бурканиб ойдin тонг таскинларига,
Сочилиб кетаман шафаққа чўкиб.
Дарбадар руҳимнинг ҳасратларидан
Яна юрагимга келаман кўчиб.

Узалиб, қотаман йўлақларида,
Тепамга ўрмалаб келар тасаввур.
Кафтимга тўкилиб кўкимтир барглар,
Юрагим дардини тупроққа совур.

Мен ёмғир эмасман, аммо ёғаман,
Саморанг гулларга сепиб сўзимни.
Булутни опичлаб кўкда ёнаман,
Юракка кўмаман ўзим ўзимни.

* * *

Қиш. Дераза совуқдан ўртанар,
Қор ёғар қисматин ўйламай.
Кўзлари юмилар кўчанинг
Телба тун дардини қуйламай.

Музлаган йўлақлар йиғлайди,
Изгирин тўқади зўр алам.
Уч ойлик гўдакнинг қаҳридан
Мунгайиб қолади бекат ҳам.

Қор ёғар борлиққа талтиниб,
Дарахтда кўкарар галаён.
Сукут ҳам борлигин унутиб,
Қаҳратон бағрида берар жон.

Қиш. Дераза совуқдан ўртанар,
Изгирин тўқади зўр алам.
Уч ойлик гўдакнинг қаҳридан,
Мунгайиб қолади бекат ҳам.

Мен кетаман

Мен кетаман...
Бахтнинг қўллари етмайдиган,
Сенсиз қақраётган саҳрога.
Аста тўкиляпман, сўляпман,
Сени тортиқ қилиб баҳорга.

Мен кетяпман, қалбга ўт ёқиб,
Ҳижронингда қоврилмоқ учун.
Тарк эт, севгим, бу юрагимни,
Азоб берар хотиранг, тушун.

Чўллар аро типирчилайман,
Оёғимни куйдирар қумлар.
Ўйчан юзинг соғинганидан,
Кўзларимда қурибди намлар.

Изларингни сарсон излайди,
Сени ташлаб кетган қадамлар.
Бевафо деб мени атайди,
Фидоликни билмас одамлар.

Сени севган малак олдида
Сувратларим куйдириб ташла.
Менинг учун доим, азизим,
Бу ҳаётда бахтиёр яша.

Мен кетаман, мен жим кетаман...

Қалбим қат-қатида илдиз отган ишқ

Қалбим қат-қатида илдиз отган ишқ,
Сенинг оташингда исингим келди.
Ожиз бу жонимни куйдирган олов,
Шу илиқ тафтинг-ла ҳаётим елди.

Севгим ҳар нафасинг, ширин хаёлинг,
Вужудимга сингиб, аста барг ёзди.
Сени бир дақиқа йўқотган куним,
Бир зум муҳаббатим ақлдан озди.

**Манзура
ЖУМАНИЙЁЗОВА**

1995 йилда туғилган.
Айни пайтда Урганч
шаҳридаги 2-сон
академик лицейнинг
2-босқич талабаси.

Нурия ЗИЁ

1994 йилда туғилган.
Богот Иқтисодиёт
касб-ҳунар коллежи-
нинг 3-босқич тала-
баси.

Сумалак

*Бир бор тотинганим умримга етар,
Сен ила танамдан дардларим кетар,
Бугдойинг мазаси шифога элтар,
Баҳорим таоми – тотли сумалак!*

*Сен билан қайнайди эзгу – тилаклар.
Сен билан бирлашган олис юраклар,
Бир чимдиминг тотиб, гўдак эмаклар,
Баҳорим таоми – тотли сумалак!*

*Танамга – мадорсан, томиримга – қон,
Дастурхонга файзу баҳоримга шон,
Сенга юзлашганлар бўлғайдир омон,
Баҳорим таоми – тотли сумалак!*

*Ҳар баҳор қозонда қайнагин тинмай,
Сенга етмаганлар мангу ўкингай,
Таширфингдан кўзга севинчлар ингай,
Баҳорим таоми – тотли сумалак!*

Капалак

*Гулдан гўзал капалак,
Қанотларинг камалак.
Чиройингдан ҳайратда,
Сўз тополмай мен ҳалак.*

*Қалбда уйғотдинг ҳавас,
Ҳуснингга шайдоман, маст.
Дил истаги: дўстгинам,
Умринг мангу бўлса, бас.*

*Чиройлигим капалак,
Гўзалсан мисли малак.
Кўшикинг – чаман, тожсинг – гул,
Кошонанг еру фалак.*

*Орзуинг дилда қат-қат,
Умринг қисқадир фақат.
Дунёни тарк этсанг ҳам,
Дилда яшайсан, албат.*

* * *

Шу ошиқ қалбимда муҳаббат,
Юрсам гар йўлимда муҳаббат!
Бир бало қилдингми, билмайман,
Ўтирсам, турсам ҳам муҳаббат!

Фалакка айтгани оҳим бор,
Тунларга имласам моҳим бор,
Қалбимда гуллаган боғим бор,
Сўзласам сўзимда муҳаббат!

Тунимни тинч қўйинг, шарпалар,
Тушимни тинч қўйинг, шарпалар,
Қийнайсиз, оҳ, мени бунчалар,
Тунларга юзлансам муҳаббат!

Қалбим гул, қувончдан қизарган,
Лабим гул, ўпичдан қизарган,
Йўлим гул, пойингга бўзарган,
Муҳаббат, муҳаббат, муҳаббат!

* * *

Юзларингни ойга ўхшатдим,
Нурларингдан қамашар кўзим.
Сочларингни сойга ўхшатдим,
Айланайин ўзингдан ўзим!

Ифорларинг атиргулда йўқ,
Ноз-карашманг бирам ёқимли.
Юзларингни юзимга боссам,
Маст қилади ҳислар оқими.

Юрак тинмай истар висолинг,
Кўзим ҳар дам соғинар сени.
Хаёлимда фақат хаёлинг,
Соғинчларинг ўртади мени.

Тушларимга кириб, гоҳида
Ҳаловатим олиб қочасан.
Эй, парирўй, қалбинг эшигин,
Ошигингга қачон очасан?

Хурсандбек ЮСУФ

1991 йилда туғилган.
Қорақалпоғистон
Республикаси Бўстон
шаҳридаги Эликқалъа
тиббиёт коллежида
таҳсил олган. “Юрак-
даги чақмоқлар”
шеърӣ тўплами нашр
қилинган.

Малоҳат БАХТ

1992 йилда туғилган.
Янгибозор Педагогика
ва спорт касб-хунар
коллежини тамомлаган.

Малоҳат БАХТ

***

Йўлларимга илҳақ кўз тикардингиз,
Согиниб согинчининг саҳроларида.
Онажон, мен-чи, бир кўрсатмадим рўй,
Дийдорнинг омонат дунёларида.

Меҳр бермасларга меҳримни бериб,
Саробнинг ортидан қувлабман тинмай.
Сочлари оқарган мунисим онам,
Яшабман бир лаҳза қадрингиз билмай.

Райҳонлар экибсиз келар йўлимга,
Бойчечакка ҳамроҳ бўлиб кутибсиз.
Юрсам товонимга ботар нигоҳлар,
Ўшал нигоҳларни ташлаб кетибсиз.

Бир фурсат топмадим дийдорлашгани,
Кўролмай меҳрни кўзингиздаги.
Тошбағир чиқдимми қизларингиздан,
Мен бир ноламанми бўзингиздаги?!
Йўлларимга илҳақ кўз тикардингиз...

***

Сиз кетасиз, кузатаман жим,
Орзулар-чи, орзулар рўё.
Танҳоликда қолди юрагим,
Осмонлар ҳам зулматли гўё.

Сиз кетасиз, кузатаман жим,
Тақдиримиз айрилар шу он.
Сиз кетасиз, мен кетаман жим,
На менда бор, на сизда имкон.

Дилмурод РЎЗИМАТОВ

1990 йилда туғилган.
Айни пайтда УрДУ
тарих факультетининг
тўртинчи босқичида
таҳсил олади.

Дилмурод РЎЗИМАТОВ

Согинасанми?

Мен ёнингда бўлмаган кун,
Йўлларимга термиласанми?
Юрагимда гумон учкун,
Сен ҳам мени согинасанми?

Қалбни ажиб ҳислар чулғаса,
Орзуларга чўмиласанми?
Сочларингни шамол силаса,
Сен ҳам мени согинасанми?

Сен ҳам мендек тунлари бедор,
Муҳаббатга сизинасанми?
Чин юракдан эзилиб бир бор,
Сен ҳам мени согинасанми?

Севгидир бу!

Илк ҳаяжон,
Дилда тўзон,
Кўнгил шодон,
Севгидир бу!

Йиғлар юрак,
Куйлар юрак,
Инграр юрак,
Севгидир бу!

Гоҳ мастона,
Гоҳ гамхона,
Гоҳ сарсона,
Севгидир бу!

Ҳижрон – ханжар,
Дилга санчар,
Кўксинг янчар,
Севгидир бу!

Шиори дард,
Қилади мард,
Топмайсан гард,
Севгидир бу!

Ким суймаган,
Ким куймаган,
Мен тўймаган,
Севгидир бу!

Малика ИБОДУЛЛАЕВА

Йўлда

Сочларимни эркалар насим,
Кўзим чақнар бахтимга амин.
Ҳудди, бунда қол, деган каби,
Оёқларим ўнади замин.

Асли шаҳар борми Тошкандай:
Сулув шаҳар, навқирон пойтахт.
Йўлларимга хўп ярашгандай,
Кўшқўпирда юқиб қолган гард.

Эслатади отам меҳнатин:
Бугдой нони, чой ва чақмоқ қанд.
Асраб борар гўё поездни
Онам менга тутатган исванд.

Кўмсаи

Чимчилайди совуқ қаҳратон
Дарахтларнинг ажсин юзини.
Музсойнинг ёнида мажнунтол,
Ёлғиз сезар гоят ўзини.

Хувиллаган кенгина айвон
Соғинади қалдирғочларни.
Чумчуқларнинг хаёли ўртар,
Ҳатто ҳиссиз симёғочларни.

Тошқин сувни тушида кўриб,
Қир-далалар ухлаб ётади.
Шунда, барин англаб изғирин,
Бирам мунгли кўшиқ айтади.

Оқ атиргул кўнар кўлингга,
Ушлаб кўрсанг бир парча қорни.
Деразага гул расмин чизиб,
Ҳатто қиш ҳам севар баҳорни.

**Малика
ИБОДУЛЛАЕВА**

1990 йилда тугилган.
УрДУнинг филология
факультетини тамом-
лаган. Айни пайтда
магистрант.

ЯНГИ АВЛОД ОВОЗИ

Сухбат*

Баҳром Рўзимуҳаммад жавоблари:

Баҳром РЎЗИМУҲАММАД

1961 йилда туғилган. Тошкент Давлат университетининг журналистика факультетида таҳсил олган. “Товушсиз қадам”, “Теракка яқин юлдуз”, “Икки нур”, “Давсаман”, “Тинч гуллайдиган дарахт”, “Кундуз сарҳадлари”, “Соялар суҳбати” номли шеъррий китоблари нашр қилинган. Германия Федератив Республикасида “Ich habe mein Selbst vergessen” (“Мен ўзимни унутдим”) номли шеърлар тўплами босилган.

1-2. Шоиру ёзувчиларнинг руҳи ўзгачалиги билан ажралиб туради. Бошқача айтсак, улар гўё ўзга сайёраликдирлар. Коинот буржларидан, юлдуз жарангларидан таралаётган хабарларни тез қабул қилишади ва хабарни ёзув сифатида акс эттиришади. Йигирманчи асрнинг етмишинчи йилларида назм майдонига байроқ кўтариб чиққан Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Рауф Парфи, Омон Матжон – шу тўрт забардаст шоир шеърларини ўқийдиган бўлсангиз, тўқсонинчи йиллардаги кескин ўзгаришлар олдиндан пайқалганига ишонгингиз келади. Кейинчалик бу улуғ шоирлар жамият ҳаётидаги бошқа йўналишларда фаолият юритишди. Бироқ уларнинг ёзувлари ила танҳо қолсангиз, Истиқлолнинг товушсиз қадамларини эшитгандек бўласиз. Зотан, жамиятдаги буюк ўзгаришлар фақатгина Шахсларга боғлиқ эмас. Шу жиҳатдан – ёзув ҳам. Фақат Оллоҳгина дунёни ўзгартиришга қодир. Ёзув – Оллоҳнинг суйган бандасига тортиқ этган неъмат. Айниқса, шоир зоти учун дунё билан чиқишиб яшаш оғир келади. Нима қилсанг ҳам чидай олмайсан. Озар шоири Рамиз Равшан ёзганидай:

*Бу дунё бир қайнар қозондир, илло,
сўндирмас ўтини на қор, на ёмғир.*

*Бу дунёдан кетиш осондир, аммо
дунё-ла чиқишиб яшамоқ оғир...*

(Озар тилидан Абдулкарим Баҳриддин таржимаси).

Қозон ҳамisha қайнаб тураверади. Ўтган асрнинг 20-, 60-70- йилларида пиқирлаган сув ҳам ўша қозоннинг ичида эди. Ҳозир ҳам шу қозон, шу қайноқлик...

Ёзув одамлари зиддиятлар аро яшайдилар. Гоҳо: “Ёзмасам, яхши бўларди. Шу ёзув ҳаётимни издан чиқарди. Математикаданми ёхуд жисмоний тарбияданми, мактабда дарс бериб, ойлик маошимни олиб кун кўраверсам, мазза қилардим. Тошкентга келмасам бўларкан...” сингари ўйу хаёллар мияда чарх уради. Шон-шухрат ўшанда балодек кўриниб кетади. Бироқ қишлоқда яшаганингизда,

* Журнализмнинг ўтган сонларида суҳбат саволлари ва уларга олимлару ёзувчилар томонидан берилган катор жавоблар эълон қилинган эди. Ваъдамизга биноан, сизнинг ҳам муносабатингизни кутган ҳолда, суҳбатни давом эттирмакдамыз.

ёзувдан айро тушганингизда нелар бўлишини тасаввур этарак совуқ терга ботасиз. Ҳазрат Алишер Навоий ўзини “Маломат булбули”га қиёслаган эди. Ҳеч бир ҳаракат маломатсиз кечмаслигини ёш ўтгани сари тушунаврасиз. Бу олам юрак очиб яшайдиган, тўйиб хаёл сурадиган, яйраб севадиган олам эмаски, қаламни бор кучингиз ила ушласангиз.

Ҳар бир иқтидорли ижодкор қачонлардир идрок таназзули паллаларини бошидан кечиради. Дейлик, ботиний хафагарчилик ёхуд ичкиликка муккасидан кетиш сингари ҳолатлар ўша жараён аломатларидир. Руҳий қарахтлик ҳам толиқтиради одамни. Ана ўшанда маломат тошлари остида эзилаётганингизни пайқайсиз. Асарларингиз қанчалик ардоқланаётган бўлмасин, шахсиятингизни рўқач қилиб, сизни ёмон кўра бошлайдилар. Мен бу гапларни барча авлод вакилларига дахлдор ҳисоблайман. Бинобарин, танадан энергия сарфлаб қалам тебратиш осон амал эмас.

Биз тенги авлод вакиллари (Абдували Қутбиддин, Азиз Саид, Эшқобил Шукур, Ҳалима Аҳмедова ва бошқалар) 1985 йилларга келиб ўзлигини намоён қила бошладилар. Бу ўн йиллик ғала-ғовурга тўлалиги билан ёдда қолди. Шу ўн йилликда шеъримиз энг баланд нуқтага кўтарилгани чин. Саксонинчи йилларнинг биринчи ярмида овозага айланган Рауф Парфи қаламига мансуб “Қайтиш” китоби янги бир авлод шаклланишига йўл очиб берган. Шахсан мен Рауф Парфини авлодбоши сифатида қадрлаганман. Тенгқурларидан озгина кейин танилган Муҳаммад Ғаффор, Турсун Али, Ўроз Ҳайдар, Саид Мурод, Шермурод Субҳон сингари турлича услубда ёзадиган шоирлар аслида Парфининг издошларидирлар. Қаламкаш дўстларимиздан бири бу йўналишни ҳазил тариқасида “парфизм” дея номлаган эди.

Башорат қилишни унчалик хуш кўрмайман. Аммо менга шундай туюлптики, 2030 йилларга келиб назмда ҳам, насрда ҳам буюк кўтарилишлар майдонга чиқади. Реализм ва модернизм бошқача кўринишларда намоён бўлади. Халқаро адабий алоқалар гуллаб-яшнайдди. Европа ҳам, Америка ҳам ўзларининг адабиётларидан толиқадилар. Худди ўзбек қовунларига ташналик каби маънавий чанқоқликларни пайқаймиз. Ислом дини фалсафаси, очиқроқ айтсам, сўфийлик қизиқишлар марказида туради. Жаҳон бўйича Алишер Навоийнинг кашф этилиши ўзбек адабиёти обрўсини янада оширади. Албатта, Оллоҳ умрини узун қилган тенгқурларимиз кўришади юксалиш фаслини...

Ҳозирги даврда шеърятда интим лирика кўпроқ кўзга бўртиб ташланаётгандек, назаримда. Дейлик, Гўзал Бегим, Ойдиннисо, Акмал Тош, Даврон Ражаб, Бектемир Пирнафас, Ҳабиб Абдиназар, Гулбаҳор Саид Ғани, Ибодат Ражабова, Болтабой Бекматов, Нилуфар Умарова, Маҳфуза Салоҳ каби шоирлар дунёни ўта шахсий кечинмалар кўмагида англашга интиладилар. Бу шоирлар ижодида ижтимоий муаммолар кўндаланг кўйилмайди. Яқинда мен Муҳаммад Ғаффорнинг “Чўмилаётган дарё” тўпламидаги айрим шеърларни қайтадан ўқиб чиқдим. Саид Мурод тўпламини яна бир бор мутолаа қилдим. Бир-бирига ўхшамайдиган иккала шоир ижодига унчалик эътибор қаратмаганимга ич-ичимда иқрор бўлдим. Ҳа, ҳақиқатан ҳам шеър таъмини илғаш жараёни йиллар ўтгач давом этиши ҳам мумкин экан.

Ҳар хил усулларда асар битадиган шоирларни бир авлодга мансуб дейиш ўринлими? Менимча, йўқ. Бир мактабга дахлдор дейиш бошқа нарса. Бизнинг аксариятимиз “парфизм” мактаби сабоқчиларимиз деган фикрдаман.¹

3. Юксак адабиётнинг миссияси ҳақпарастликдир. Ҳазрати Алишер Навоий ижодиётининг қадр-қиммати шу боисдан ҳам баландки, ул зот назмида ҳақпарастлик мустақил кўнгил меваси мақомига чиққан. Эътибор қилинг: мутафаккир бобомиз яширин қаватларни қай зайлда тасвир этган:

*Сени топмоқ босе мушкулдурур, топмаслиғ осонким,
Эрур пайдолиғинг пинҳон, вале пинҳонлиғинг пайдо.*

Ҳақни излаётган банда маломат ўқиға нишон бўлади. Айниқса, ҳиссий билиш йўли кўрқинчлироқ. Айнан худони кўп излагани боис ҳам баъзан шоир фалак қаҳрига уч-

¹ Юқорида номлари саналган 80-йиллардан кўзга кўрина бошлаган шоирлар назарда тутилаётган бўлса керак. Таҳририят изоҳи.

райди. Умуман олганда, шоир қавми – худо “қарғаган” қавм. Ўша “қарғиш” боис ҳаёт ғаройиб, тобора ғаройиб кўриниб бораверади. Ўз навбатида шоирлар бирданига ўзгариб кетиши ҳам бор гап. Менга А.Ориповнинг ўн етти-йигирма икки ёшларида ёзган шеърлари хуш ёқади. Ўша шеърларидаги руҳ Хайнрих Хайне битиклариникидан-да баланд. Шоир шеърятда ўз мактабини яратди. Орипов Дантенинг дурдона асарини таржима қилганидан сўнг янада ўсди. Хуллас, шоиру ёзувчиларимиз ўз саволларига жўшқинлик ила жавоб ахтарган пайтларида бетакрор асарлар яратадилар. Жавоб ахтариш мароми пасайганда эса ўзларини ўзлари такрорлашга тушадилар.

4. Физикада инерция тушунчаси мавжуд. Дейлик, машина мотори ўчириб қўйилса, инерция боис кўп вақтларгача ҳаракатланаверади. Айниқса, тепалиқдан тушаётганида... Бугунги кунда Сўз кишиларидан мутлақо ўзгача асарлар кутиш мақсадга мувофиқ эмас. Адабиёт кеча кимнинг ёнида турган бўлса, бугун ҳам унчалик олис масофага бош олиб кетиб улгурмади. Шу сабабдан ҳам, дейлик, модернист дея қараладиган ижодкорларга у қадар кўп ишонишмайди. Умуман олганда, бу саволингизга, Улуғбек, яна ўн-ўн беш йилдан сўнг аниқроқ жавоб қайтариш мумкин.

5. Менимча, постмодернизм модернизмдан унчалик ҳам тафовут қилмайди. Дейлик, модернизмни қизил тусга қиёсласак, постмодернизмни қип-қизил рангга ўхшатса бўлади. Адабий истилоҳларнинг кўпчилиги реклама мақсадида ишлатилади. Биз 2003 йилда ҳаммуаллифликда “Ўзбек модерн шеърляти” баёзини тузган эдик. Баёз ГФР ва АҚШ адабий доираларида ҳам доврўқ қозонди. Агарда баёзга, масалан, “Кўк қарға” деб ном қўйганимизда хос давраларнинг назарига тушмас ҳам эдик.

Навоий ҳазратлари ғазалларидан сўнг энг кўп ўқиганим Нозим Ҳикмат шеърларидир. Айниқса, шу шоирнинг “Сочлари сомон сариги, киприклари мовий” номли шеърини (Туркчадан Миразиз Аъзам таржимаси) ўқисам, янги бир озикларни оламан.

Модернистларни танқид қилиб юрадиган ёзувчи оғамиз Нортўхта Қилич бундан ярим йилча муқаддам менга “Икки олам аро” номли мунаққашасини ўқишга берди. Ўқисам, асарнинг айрим жойларида постмодернизм унсурлари ярақлабгина турибди. Шу тўғридаги мулоҳазаларимни адибимизга ёзиб ҳам бердим. Хуллас, постмодернизмни хушламайдиган ижодкор ҳам шу кўчадан билиб-билмай ўтиб кетиши мумкин экан. Аммо ҳадеб оқимлар номини таъкидлайвериш аллергия кўзгаб кўйиши ҳам бор гап. Биз модернчи дейилганимиз сари халқ орасида ўқувчиларимиз камайиб бораётир. Пойтахтдан олис-олислардаги айрим қишлоқларда асарларини ўқимай туриб, модернистлардан дарғазаб бўлиб юрганларни ўзим кўрганман.

6. Бошқотирма, кроссвордни адабиётга нисбатан қўлланишига қўшилмайман. Чунки, дейлик, кроссвордни ўйлаб-ўйлаб ечадилар. Адабиётдаги ўйин бошқотирма сингари ечилмайди. Ўйинни кўриш учун ўйлаш, чуқур ўйлаш шарт эмас, шунчаки сезимларингиз ўйинларга мослаша билса... шунинг ўзи кифоя.

ДАРДни ҳар ким ҳар хил тушунади. Дард кўп, ҳамдард эса оз. Дейлик, мен ўзим чин шоирлар ёлғизликда қийналиб яшайдилар, деб ўйлайман. Ҳазрат Навоий, савияси юксак дўстлари кўп бўлишидан қатъи назар, танҳоликда оғриниб яшаган. Шунинг учун ҳам шеър ёзган.

Аслида, ҳаётнинг ўзи – ўйин. Ўйнатувчи – Оллоҳ. Мафтункор мусиқалар чалинар экан, ўйинга тушмасдан иложингиз қанча?! Ҳазрат Навоий ҳам ёзган-ку, ахир:

*Ўйнай-ўйнай боғлади уйқумни фусундин,
То ғамзаси ул наргиси жоду била ўйнар.*

*Тонг йўқки, кўзунг бўлса кўнгул бирла мулоиб:
Мажнунга ажаб йўқ, агар оху била ўйнар.*

Сўз афсунгарининг кўп ғазаллари ўйин асосига қурилган. Ҳаттоки, жиддий туюладиган ғазалларининг баъзи жойларида муаллиф “қаҳ-қаҳ отиб” кўяди. Дейлик, “Кимки бир кўнгли бузуғнинг хотирин шод айлағай” матлаи ила бошланувчи ғазални олимларимиз жиддийликларини авж олдирарак шарҳлаганлар. Аслида, бу бошлама ғоятда фалсафий туюлса-да, ғазал охирида истеҳзога дуч келамиз:

*Беша ичра девлар мақтули ўлсун, эй пари,
Гар Навоий ёна азми Астробод айлағай.*

Бу ғазални бобомиз ҳокимликдан бўшаб, Ҳиротга қайтаётганида йўлда ёзган бўлиши ҳам мумкин. Агарда шундай бўлса, илк байтда подшоҳга ташаккур изҳор қилгани тасдиқланади. Охириги байтда эса шоир ўз устидан кулмоқда. Агарда яна Астрободда қорамни кўрсатсам, мени девлар тутиб олиб, чангалзорда ўлдирсинлар, демоқда.

“Алкимёгар” асарини жаҳон миқёсида оммалашувига ҳам ўйин усули сабабчи. П.Коэло Шарқ сўфийлик адабиёти унсурларини Европага мослаб ўйин қилади. Аслини олганда, бу асарда одамни фавқулодда жунбишга келтирадиган бирор лавҳани кўрмайсиз. Демак, гоҳо ўйин усуллари асарга жозибали руҳ бағишлаб берар экан.

“Ўйин”га берилиб кетиш ҳам ярамайди. Сабаби, шоиру ёзувчиликдан муддао ўйинларнигина тасвирлаш эмас. Адабиёт маъно товланишлари кўмагида одамларни юпатиши, уларга тасалли бериши ҳам керак. Дарднинг ўзи одамни толиқтиради, чарчатади. Муттасил ижод ўйи билан яшаган кишиларда асаб зўриқиши хасталиги учрашини биламиз. Умуман олганда, адабиётга ўта жиддий назар ташласангиз, ҳорийсиз, енгил қарашлар ҳам фикр салмоғини туширади. Олтин оралиқни ахтариб топмоқ даркор.

7. Мен ўзим ҳам юздан ортиқ адабий-танқидий мақолалар ёзиб, матбуотда эълон қилдирганман. Ҳар доим ҳам ўйлаганларимни айта олганим йўқ. Чунки бировни хафа қилиб қўйишдан чўчийман. Шу нуқтаи назардан қаралганда, холис бўлиш – мушкул амал. Олимларимиз имконияти даражасида холисликка интиляптилар. Аммо адабий танқидчиликнинг назаридан четда қолиб келаётган ёзувчиларимиз ҳам бор. Булар: Олим Отахон, Темур Пўлатов, Юсуф Латиф... Негадир саксонинчи йилларда мақталган шу ёзувчилар дорулфанода борми-йўқми – ҳеч ким қизиқиб кўрмади.

8. Адабиёт майдонидаги курашда ғирромлик ишлатилмагани маъқул. Соф рақобат бўлган жойда адабиёт тараққий этади, мухлислар савиясини ўтқир қилади. Ноанъанавий усулларда асар битадиган ижодкорларга қарши буюртма йўсинида мақола ёздиришга уринишларни ҳам кўрган эдик. Адабиёт майдонидан сени супуриб ташлайман, қабилдаги иддаоларни эшитганмиз.

Радиодаги чиқишида ёш олимлардан бири, мен бутун умримни модернизмга қарши курашга бағишламоқчиман, деганини эшитганман. Рақобат чоғида куч, тазйиқ ишлатилса, жоҳил кимсалардан нима фарқимиз қолади, ахир?! Агарда ҳақиқатан ҳам реализм ва модернизм оқимлари бор дея тан олинса, ушбу оқим вакилларига тенг имкониятлар яратиб берилиши жоиз, деб ҳисоблайман.

9. Менимча, ижодкорнинг ижодкорлик ва фуқаролик бурчлари – бир нарса. Яъни ижодкор ҳаётдаги ўз миссиясини бажаради. Агарда миссиясини бажармаса, лаззатлана олмайди. Миссия адо этилганидан сўнг ижодкор руҳан “ўлади”. Фуқаролик бурчи ўшанда ниҳоясига етади.

Ёзувчиларимиз қариганини тан олганида нуроний бўлиб кўринадилар. Ёзганларинг зерикарли туюлаверса, ўз-ўзингни такрорлайверсанг, одамлар сени ичида койийдилар. Қачонлардир адабиёт билан хайрлашганингни тан оласан...

10. Бугунги кунда омма адабиётининг тарғиботи кучли. Бадиий нашрларнинг аксарияти пойтахтдан минг километр наридаги қишлоқларга етиб бормаяпти. Қишлоқлардаги мактаб кутубхоналарига бориб кўрганмисиз? Айрим мактабларда кутубхона йўқ даражада... Ўн-ўн беш бадиий китоб, йигирма-ўттизта дарсликларни йиғиб, шуни кутубхона дейишади. Бугунги кунда ҳеч бўлмаса, ХХ асрнинг шеърий, насрий, мақоланавислик антологиялари ҳар битта умумтаълим мактаби кутубхонасида бўлмоғи лозим. “Ўзбек адабиёти” дарсликларини сал бошқачароқ тарзда яратиш даври келмадимикан? Масалан, умумтаълим мактабларига мўлжалланган “ХХI аср ўзбек адабиёти” қўлланмаси яратилсаю шу қўлланма қишлоқ мактабларигача етиб борса... Ҳар ҳолда, жиддий адабиётга қизиқиш мактаб партасидан бошланса, ёмон бўлмас эди.

Мен ўсмирлик чоғларимда Ўтқир Ҳошимовни яхши таниганман. Пиримқул Қодировнинг “Уч илдиш” романини ўқиб, ҳаттоки унга тақдидан қисса ёзган эдим. Ҳозирги вақтда қишлоғимиз болалари, дейлик, Аҳмад Аъзам, Назар Эшонқул, Улугбек Ҳамдам, Исажон Султон каби ёзувчиларнинг асарларини ўқиш тугул,

исм-шарифларини ҳам билишмайди. Чунки бу ёзувчиларимизнинг китоблари мактаб кутубхоналарига етиб бормайди. Бир-икки йилча муқаддам Туркменистон Республикаси чегарасида жойлашган умумтаълим мактаб кутубхонасини бориб кўрдим. Ишонасизми, Қодирий ва Чўлпоннинг бир-иккита китобидан бошқа ҳеч вақо йўқ. Жамоа илтимосига кўра, шахсий кутубхонамдаги айрим насрий китобларни шу мактабга жўнатдим. Қишлоқдошларим, айниқса, ўқувчилар, уй бекалари жиддий адабиётга қизиқишар экан.

Шу ўринда қиёс сифатида ҳаётий воқеадан сўз очмоқчиман. Биринчи курсдалигимда поездга миниб, қишлоққа келаётганимда сотувчи худди совунга ўхшаган, ялтироқ қоғозларга ўралган алланарсани таклиф қила бошлади. Мен беш-олти донасини сотиб олдим. Бирини очиб, тишлаб кўрсам, таъми нордон. Уйимга олиб борсам, қавму қариндошлар нима опкелдинг, дея кулсалар керак, деб ўз-ўзимча хижолат тортдим ва харидларимни поезд деразасидан улоқтирдим. Ўша пишлоқлар саҳро юмронқозикларига ем бўлди.

Орадан уч-тўрт йил ўтгач, дадам пойтахтга келди. Қўшжонов домланинг шогирди, қишлоқдошимиз Бахтиёр Қурбонбоев бизни меҳмонга таклиф этди. Дастурхонга худди ўша нарса қўйилган экан. Дадам индамай ея бошлади. Мен ҳам унга қўшилдим. Ана шундан бери пишлоқхўрга айланганман. Буларни ёзиш баробарида нима демоқчиман? Пойтахтимиздан минг чақиримлар нарида яшовчилар, дейлик, Кафка, Камю, Жойс асарларини таклиф этсангиз, дастлаб пешоналарини тириштиришлари мумкин. Аммо, кейинчалик, таъмини билгач, “мазахўрак” бўлишади. Китоб сотиб олиб, шахсий кутубхона ташкил этишни анъана тусига киритадиганлар топилиб қолиши ҳам мумкин. Хусусан, бизнинг қишлоқда айрим одамлар бойиб кетаётганини кўрдим. Европача усулда қурилган уйларнинг ёнидан ўтарканман, туш кўрмаяпманми, деб ҳам ўйладим. Авваллари қишлоғимизда уч-тўрт нафар киши машина минарди. Ҳозирги даврда биз тенги баъзи одамлар тасарруфида ҳаттоки иккитадан машина бор. Бироқ маънавият, маърифат тарғиботи билан астойдил шуғулланган фидойи одамларни кўпроқ кўрингиз келади қишлоқларда! Бойиб бораётганлар ҳам гоҳо шундай нолийдиларки, уларга қараб юрагим орқага тортиб кетади. “Оға, буларга китоб тугул, қоғоз ҳақидаям гапирманг – жаҳллари чиқади”, деди бир гал укам.

Яқинда мен Маркс Жуманиёзов қаламига мансуб “Эсимда қолган онлар” автобиографик китобини ўқиб чиқдим. Бу одамни жиддий адабиётга қаттиқ қизиқганини ҳеч билмаган эканман. Маркс оға билан учрашганимизда ҳам адабиёт тўғрисида жиддий гаплашмаган эдик. Бу инсон бултур декабрда бандаликни бажо келтирди. Аммо шу китоби тарих бўлиб қолади. Китобда шундай тасвирлар мавжудки, худди кино кўраётган каби бўласиз.

Адабиётпарастлар мамлакатимизнинг кўп олис шаҳарларида, қишлоқларида яшаяптилар, уйларида кутубхона ташкил этиптилар. Бироқ биз буларни билмаймиз, танимаймиз-да, ҳеч ким китоб ўқимаяпти, деярак оҳ тортамыз.

Худого минг қатла шукрки, бизда зеҳнли одамлар кўп. Аммо китоб чиқариш, китобларни кутубхоналарга жўнатиш, уларни савдога қўйиш, энг асосийси, китоб тарғиботи тизимининг янгича механизмларини ишлаб чиқиш – давр талаби. Хулоса шуки, жиддий адабиёт тарғиботи аср муаммоси сифатида кун тартибига олиб чиқилмоғи лозим.

Раҳмон ҚҶЧҚОР жавоблари:

1. Тан олиб айтиш керакки, ўтган асрнинг 70-йиллари адабиётга кириб келган авлод, ўзидан олдинги ижодкорлар тажрибаларини инкор этмаган ҳолда, миллий адабиётда катта бир тўлқинни ҳосил қила олди. Анвар Обиджон, Шавкат Раҳмон, Усмон Азим, Хуршид Даврон, Муҳаммад Раҳмон, Матназар Абдулҳаким, Муҳаммад Юсуф, Сирожиддин Саййид ва улар тенгдошлари бўлмиш бошқа шоирлар, Хуршид Дўстмуҳаммад, Мурод Муҳаммад Дўст, Тоғай Мурод, Эркин Аъзам, Хайриддин Султонов, Қамчибек Кенжа, Алишер Ибодинов сингари ёзувчилар номи билан “адабиёт паспортини олган” бу авлод, дарҳақиқат, миллат дарду дунёсини ёритишда, унинг эстетик дидини юксалтиришда эътиборга лойиқ изланишлар олиб борди. “70-йиллар авлодидан кейин бизда бошқа адабий авлод шаклланмади” деган гапни ҳам, биринчи галда, ўша авлоднинг бугун бекор юрган вакиллари кутса бўлаверади. Агар бу гап ростдан ҳам айтилаётган бўлса, дарҳақиқат, уни “иддао” деб атаган маъқул. Чунки биз иззатли номларини санаган ижодкорлар далдаси билан адабиётимиз ҳовлисига Абдували Қутбиддин, Эшқобил Шукур, Зебо Мирзаева, Ҳалима Аҳмедова, Азиз Саид, уларнинг ортидан Иқбол Мирзо, Салим Ашур сингари ўнлаб шоирлар, Назар Эшонқул, Исажон Султон, Абдуқоюм Йўлдошев, Улуғбек Ҳамдам каби истеъдодли ёзувчилар кириб келганидан кўз юмиб бўлмайди. Тўғри, аввалги авлодлардан фарқ қилароқ, бу ижодкорлар яратган асарлар “бир-бирини тўлдирувчанлик” хусусиятига эга бўлмади, муаллифларнинг ҳар бири олам ва одам идрокда ўз йўлидан кетмоқликни афзал билди. Чунки улар ёзишни бошлаган пайтлар ҳаётнинг ўзида ҳам, юзида ҳам мажбурий яқранглик барҳам топган, аввал сидқидилдан ишонилган, кейин шубҳа аралаш қаралган аксарият ғоялар, муваққат қадриятлар батамом остин-устин бўла бошлаган давр эди. Қолаверса, бу авлоднинг “хонанишинроқ” бўлиб ўсишига, “идеалини йўқотиши”га, ҳар бири ўз бошига йўл танлашга мажбур бўлишига Алишер Навоий номидаги театрда айнан 70-йиллар авлодининг фаол иштироки, ҳатто сезиларли жонбозлигида кечган ёзувчиларнинг сўнги съезди ўз таъсирини ўтказганини ҳам унутиб бўлмайди. Шўринг қурмағур бу авлод бугун ўша акаларидан “Биз адабиётдан чиқиб кетгандан кейин пайдо бўлган болалар” деган истеҳзони эшитишга ҳам мажбурки, уларнинг аксарияти бу гапни худди шундай истеҳзо билан, ҳатто шундай деб юрганларга ачиниб қабул қилиши одамни тинчлантиради...

Энди жиддий гапга ўтадиган бўлсак, бугунги адабий авлоднинг ғоявий-бадий қарашлари бир хилликдан узоқ – ҳаётнинг ўзидек ранг-баранг экани, ижодкорларнинг воқеликни идрок этиш ва уни талқин қилиш усул-усуллари бир-бирига ўхшамаслиги, энг муҳими – ёш ўзбек шоир-ёзувчилари дунёнинг илғор адабиётларига бўйлашиб ижод қилаётганини сезмаслик мумкин эмас. Агар Абдували Қутбиддиннинг “Изоҳсиз луғат” деган достони адабиётшунослик айби билан изоҳсиз қолиб кетган бўлса, агар Зебо Мирзаева, Ҳалима Аҳмедова, Иқбол Мирзо шеърини тўғрисида фрагментал мулоҳазалардан нарига ўтилмаган бўлса, агар Назар Эшонқулнинг ўнлаб ҳикоялари чуқур таҳлилларини кутиб турган бўлса, агар Исажон Султон ҳикоялари, “Боқий дарбадар”,

Раҳмон ҚҶЧҚОР

1961 йилда туғилган.
Тошкент Давлат университети филология факультетини тамомлаган.
Филология фанлари номзоди.
“Истеъдод қадри”,
“Мен билан мунозара қилсангиз”,
“Қарз берилган нур”, “Мафкура полигонларидаги олишув” сингари китоблар муаллифи. Ҳозирги кунда Тошкент Давлат юридик институтининг доценти.

“Озод” романлари ёхуд Улуғбек Ҳамдамнинг ҳикоялари, “Мувозанат”, “Исён ва итоат” романларидаги мазмун-моҳиятнинг бафуржа таҳлили учун адабий баҳс майдони ташкил этилмаган бўлса... ижодкорлар айбдор эмас. Демокчиманки, бу авлоднинг бор эканига ҳали ҳам шубҳа қилиш, унинг изланишларини тумовнинг йўталидек ўтиб кетадиган ҳодиса, деб қўл силташдан кўра, унга тенглашмоқ, уни ихлос-ла ўқимоқ ва ўқмоқ, агар қўлдан келса, нафақат миллий миқёсда, балки халқаро эстетик майдонда ҳам унинг тарғиб-ташвиқи билан шуғулланмоқ вақти аллақачон келган.

2. Ижод деганимиз, ҳамма замонларда ва ҳар қандай йўналишда фақат эркинликда юз берадиган ҳодисадир. Ижодкорнинг асар яратишини аёлнинг кўзи ёришига қиёс қилинар экан, ўша дамда ҳар иккиси ҳам ўзини ўраб турган муҳитни, одамлар бу ҳақда нима дейишини эмас, балки ўзини қийнаётган дарддан, оғриқдан тезроқ халос бўлишни ўйлайди. Кейинги ҳамма тузатишу таҳрирлар – боланинг киндигини кесиб, оқ матога ўраш ҳам, қўлзмадаги илҳом кутқуси билан меъёридан ошган жойларни эпақага келтириш ҳам эркин ижоднинг сўнги ноталари ҳисобланади. Энди бу улуг ҳодиса маҳсули бўлмиш асарнинг дунё юзини кўриши бошқа масала. Мана шу ўринда Сиз айтган эркинлик ё бўлади, ё бўлмайди. “Ўтган кунлар”нинг илк нашриёқ бўлган эркинликдан дарак берарди. Бу гапни “Қутлуғ қон” ҳақида ҳам, Пиримқул Қодиров романлари Шароф Бошбеков пьесалари тўғрисида ҳам айтиш мумкин.

Тўғри, Истиклол туфайли бизда цензура расман бекор қилинди, бу конституциявий нормага айланди. Оммага ҳавола этилаётган асарларнинг гоъвий-бадий савияси учун масъулият, аввало муаллиф, қолаверса, уни эълон қилаётган ОАВлари мутасаддилари зиммасига ўтди. Афсуски, бу масъулиятни ҳар ким ҳар хил тушунмоқда. Бир қисм бош муҳаррирлар ўз нашрининг сўнги саҳифасига “чоп этилаётган материаллар мазмуни учун муаллифлар жавобгар” деган ёзувни қадаш йўли билан ўша масъулиятдан қутилишнигина эмас, балки қандай материал бериб бўлмасин, оммани ўзига қизиктириш ишини ҳам гўё дўндираётган бўлса, бошқа бирлари сал жиддийроқ материал қўлига тушиши билан ўзига расмий ёхуд норасмий муассис деб билгани идораларга уни ҳавола қилиш, уларнинг доно маслаҳатларига амал қилиш йўли билан “ўзига юкланган вазифани виждонан бажармоқда”. Бошқача айтганда, истеъдодли шоир-ёзувчилар, адабиётшунослар яратаётган барча асарлар оммага ўз вақтида ва оҳори тўқилмай етиб бориши муаммоси ҳали кун тартибидан тушгани йўқ.

Саволнинг иккинчи қисми суҳбатдошларни “қиздириш” учун атай ўйлаб топилгандек туюлди менга. Зеро, “ранг-баранглик деганимиз авлод деган тушунчани инкор этмайдими? Ахир, авлод бўлиш учун муҳитнинг бир хиллигию шунга яраша дунёқарашдаги яқранглик ҳам керак бўлади-да” қабилдаги даъволар, устоз Озод Шарафиддинов ибораси билан айтганда, “чепуха гаплар”дир.

Нима учун ранг-баранглик авлод тушунчасини инкор этар экан? Нега авлоддан дунёқарашдаги яқранглик талаб қилинар экан? Ахир, дунёқараш, диди, эстетик идеаллари, ижодий услублари ранг-баранг бўлмаса, бу замондошларнинг номи “адабий авлод” эмас, “адабий пода” аталиши керак эмасми? Қайси замонда, қайси авлодда бир-бирини такрорлайдиган икки ижодкорни топасиз? Ахир, ижодкорни шу мақомга лойиқ қиладиган энг асосий мезон айнан ҳеч кимникига ўхшамайдиган дунёқараш, бадий идроки, эстетик диди эмасми? Фақат Яратган томонидан юқтириладиган мана шу фавқуллодда фазилатлар бўлмаса, у одамнинг бошқалардан нима фарқи қолади?

3. Агар адабиётнинг иши, миссияси чилангарнинг касби, вазифасидек осон, “икки карра икки – тўрт”дек жўн бўлганида эди, халқнинг бир-икки эртаги ва ўн-ўн беш ҳикматли сўзи билан масала ҳал бўлар, ибтидодан буён муаммо бўлиб келаётган саволлар аллақачон ечимини топган чиқарди. Адабиёт, ўзи билиб-билмай, Чўлпон айтмоқчи, “бошини зўр ишга бериб қўйган”. Унча-мунча ижодкорни-ку, кўйинг, ҳатто, ҳазрат Навоийдек авлиё зот, бу ишнинг зўрлигидан олтин бошини тебратиб айтганди:

*Кўзни ўқуш саъй ила забт этгамен,
Етса кўнғил забтига иш, нетгамен?*

(Олдинроқ кетиб айтиш мумкинки, ҳозирга қадар бунёд этилган барча буюқ санъат асарлари айнан кўнгил забтига шахд этиб яратилган бўлса, адабий-бадий қабристонларда бир-бирининг устига қалашиб кўмилиб кетган барча ҳашаки нарсалар кўзни забт этмоқдан нарини кўра олмаган косибларнинг “бачки”ларидир).

Аввалги чиқишларнинг бирида таъкидлаганимиздек, ҳазрат бобомизнинг юқоридаги мисраларида гап забт этилмоғи, ҳайратга тўлдирилмоғи лозим бўлган ўқувчи-мухлиснинг кўнгли ҳақидагина эмас, балки адабий асар қаҳрамонининг, демакки, ғоят чигал, мураккаб умуминсоний кўнглининг забти – талқини тўғрисида ҳам бормоқда. Уни очиш, инкишоф этиш ҳар қандай истеъдоднинг ҳам кўлидан келавермайдиган ниҳоятда оғир юмуш. Агар эътибор берсак, Ф.М.Достоевскийнинг “Жиноят ва жазо” романидаги воқеаларни нўноқ ёзувчи бир ҳикоя доирасида юмалоқ ёстиқ қилиши ҳам мумкин эди. (Зеро, роман воқеалари, бор-йўғи, ўн беш-йигирма кун давом этади, холос). Мазкур ўлмас асарда эса бош қаҳрамон Раскольников руҳияти жиноятга қадар, жиноят пайти ва ундан кейинги ҳолатлар фонида шу қадар теран, қутилмаган ракурс-ларда таҳлилга тортиладики, кўнгли тирик ўқувчи қаҳрамонга қўшилиб сал бўлмаса, ақлдан оза ёзади. Худди шу гапни адабнинг бошқа аксарият романлари, дунё адабиётининг шоҳ асарлари тўғрисида ҳам айтиш мумкин. Умуман, менимча, бир гапни – абадий-эстетик қонидани эсдан чиқармаслигимиз керак: буюк асарлар дунёга ечим бермайди – яшаш қонун-қоидаларидан сабоққа шошилмайди, аксинча, шундоқ ҳам мураккаб ҳаёт муаммоларини баттарроқ чигаллаштиради, яна ҳам тўғрироғи, тирикликнинг қанчалар мураккаблигини унинг оддий назарлар илғай олмаган қирраларига ишора қилиш орқали бўрттириб (ошириб эмас!) кўрсатади, талқин қилади. Шу маънода адабиёт ўзгаларга ақл ўргатиш ҳам, одоб-ахлоққа қуруқ даъват этиш ҳам, яхшиликнинг жўн тарғиботи ҳам эмас. Кимки адабиётдан шу нарсаларни кутса, талаб қилса, бошқа уй эшигини тақиллатган бўлиб чиқади.

Сўзнинг илоҳийлиги, сўз заргарларининг маҳорати ҳақида гапирилганда, биринчи навбатда, бадиий сўз воситасида “олам қалби” (С.Цвейг) пучмоқларига йўл солган ижодкорлар кўлидаги сўз назарда тутилса, ажаб эмас. Ёдингизда бўлса, 1927 йилда Чўлпон ўзи суйган шоир Ҳенрих Ҳейнедан бир тўртликни таржима қилган эди:

*Ҳамма эснаб турди, қулоқ солмади,
Қайғумни гапириб берган вақтимда.
Мени алқамаган киши қолмади,
Қайғумни назмга терган вақтимда...*

Демак, сиз билан бизга, бор-йўғи, товушлар йиғиндисидек жўн бир нарса туюладиган сўз, адабиёт ихтиёрида мутлақо ўзгача функция касб этади, унинг маъно товланишлари юзага келади, у воқелик ва инсон табиатининг очкичига айланади. Кимда қандай, билмадим, масалан, мен Навоийнинг, Гётенинг, Бальзакнинг, Достоевскийнинг, Толстойнинг, Цвейгнинг, Камюнинг, Кафканинг, Сомерсет Моэм...нинг асарларидаги айрим ўринларда бирров нафас ростлаб олишга, ўрнимдан туриб кетишга, ўзимга ўзим бир нарсаларни уқтиришга мажбур бўлиб қоламан. Бунинг сабаби – Сиз айтган “ҳақиқий адабиётда ҳар икки оламга ишора бўлмоғи ва, энг муҳими, бундай адабиёт ҳар икки оламдан маънавий туртки олиб яратилиши”дан бўлса керак. Мана шу даражага етиб бормагунига қадар, асар, у ҳар қанча долзарб, муҳим, қизиқарли мавзуда, энг охири русумдаги “изм”лар йўлида ёзилмасин, замонлар чегарасидан ўтолмайди, умрбоқийликка эришмайди.

4. Чинакам адабиёт бу курашдан ҳеч қачон уялмаган, четда турмаган. Боя эслаганимиз Навоий дostonларидан тортиб, Достоевский романлари, хусусан, унинг “Бесы” (“Жинлар”) асаригача, Жорж Оруэлнинг “1984” романидан Сомерсет Моэмнинг “Париждаги таътиллар” романигача, Пушкин ва Чўлпон шеърларидан тортиб Шавкат Раҳмон изтиробларигача – бари-бариди адабиёт эзгулик ҳимоячиси бўлиб майдонга чиққан. Бу борада адабиёт бошқа барча ижтимоий-гуманитар соҳалар олдида тили узун бўлса узунки, асло қисик эмас. Одамлар адабиётнинг бу функциясига шу даражада ишониб-таяниб қолганларидан, ҳатто, “ЖЭК”нинг такасалтанг ишчилари қилмишидан озурда бўлган пайтлари ҳам “ёзувчилар қаёққа қараяпти?!” деб иддао қилишгача бориб етишади. Ҳолбуки, Шавкат Раҳмон ўзининг “Иқро”ида алам-ла қайд этганидек, у жангчи эмасди, у шоир эди!

Бугун ҳам халқимизнинг виждонли ижодкорлари эзгулик ва ёвузлик курашидан, унинг ҳар қандай шаклидан ўзини олиб қочаётганлари йўқ. “Кулгили аҳволга тушиб қолган эзгулик” тўғрисида ҳингиллаётганлар эса аввал ҳам, ҳозир ҳам – ҳеч қачон халқ ва миллат дарду дунёсини англамаган, англолмайди ҳам. “Романтика” дейсиз. Улар чинакам романтика нима эканини биладиларми ўзи? Романтикасиз – учқур хаёл,

қулочсиз орзу, балки ҳеч қачон амалга ошмайдиган буюк мақсадларсиз инсониятнинг қорин ғамидан бошқа ғами бўлмаган тўнғиздан не фарқи қоларди?

Дарвоқе, “ҳеч қачон амалга ошмайдиган буюк мақсадлар” деганимда эсимга тушган бир қизиқ фикрни ҳам келтириб ўтай. У америкалик драматург Южин О’Нилники эди, шекилли: “Қўлга киритилиши мумкин бўлган орзуларни ўйлаб яшайдиган одамларни ўша орзуларини амалга ошириб жазоламоқ керак. Чинакам инсонлар ҳеч қачон амалга ошмайдиган буюк орзуларни кўзлаб яшайдилар”, – дейди адиб. Мана шундай чексиз-чегарасиз орзуларсиз, интилишларсиз бир-икки инсон эмас, катта адабиёт, катта миллатнинг сўз санъати қанот қоқа оладими, агар қанот қоқса, унинг парвози қаергача боради? Тўйтепагачами?

5. У ёҳуд бу меванинг ҳосилдор, йирик ва хуштаъм бўлиши йўлида селекционерлар нима “айёрликлар”ни ўйлаб топишмайди, дейсиз. Масалан, ҳозир бозорларимизда ўзимизнинг жайдари гилосдан бошқа бу меванинг ҳамма маҳаллий-ажнабий дурагайларини топишингиз мумкин. Кичкиналигимизда дадам раҳматли оиламизнинг ҳар бир аъзоси номига биттадан гилос кўчати олиб келиб ҳовлимизга экканди. Уларнинг ҳаммаси аввалига яхши тутди, уч-тўрт йилдан сўнг мўл ҳосилга ҳам кирди. Бироқ ўшалардан иккитаси ҳеч қанча вақт ўтмай аввал ҳосилдан қолди, кейин бўлса, бирдан қуришга тушди. Шунда дадам бизга тушунтирган эди: “Шу иккаласи қанақа бўлсаям гилос дарахтига эмас, зарангга пайванд қилинган экан, охир-оқибат асли наслига тортди – заранглашиб кетди...”

“Модернизм”, “постмодернизм”, “неомодернизм”, “экзистенциализм” ва улардан ўсиб чиққан барча ижодий йўналишлар у ёҳуд бу адабий-эстетик маконда пайдо бўлган, ўша макон об-ҳавосида улғайган, кўпроқ айнан ўша макон атрофида истиқомат қилувчи мухлис дунёқараши ва дидига мос адабий маҳсулот берган ёҳуд бераётган методлар ҳисобланади. Мазкур методларда дунё адабиёти ва санъатида чинакам ҳодиса бўлган кўплаб асарлар вужудга келдики, уларни инкор этиш, кўриб кўрмасликка олиш – бориб турган маданий басирлик бўлур эди. Қолаверса, мазкур методларни муаллифлар бекорчиликдан ёҳуд олифтагарчилик учун ўйлаб топмаганларини ҳам алоҳида таъкидлаш керак. Чунки ўтган XX аср Ғарб дунёсида ва тақдири унга тарихан туташ бўлган Лотин Америкаси мамлакатлари ва Японияда чакана ижтимоий-сиёсий фалокатлар, шафқатсиз ва меҳрсиз капиталнинг темиртан диктатураси, миллионлар ҳаётини домига тортган жаҳон урушлари, ўшанга қадар жамиятларни тутиб турган қадриятларни ер билан яқсон қилган маънавий инқирозлар юз бердимми? (Ўтган асрнинг айнан 10-40 йиллари оралиғида!) Бу ҳодисаларнинг бари бирлашиб, инсон руҳиятида ортга қайтмас эврилишларни, синишларни, инсон бўлиб яралганига беҳад пушаймонликларни келтириб чиқарди. (Голливуд киноижодкорлари томонидан реалистик йўсинда суратга олинган “Однажды в Америке” фильми ҳодисаларини эслайлик). Айни шу жамиятларда яшаган, барча маънавий деградацияларнинг жонли ва ҳиссиётли гувоҳи бўлган ижодкорлар анъанавий методлардан кўра, янгича, айни замон ва мафкура руҳига мос (мослашган эмас!) усул-услуглар излаши табиий ва ҳатто зарурий ҳодиса эди. Бу жиҳатдан ҳеч қурса, Альбер Камюнинг “Бегона” қиссасини, Франц Кафканинг “Жазо колониясида” ҳикоясини, япон адиблари асарларини, Фридрих Дюрренматнинг “Эшак соясидан чиққан ҳангома” фарс-драмасини эслаш ва хаёлан таҳлилдан ўтказишнинг ўзи кифоядир... Демокриманки, Ғарб эстетик такомиллидаги табиий жараён меваси бўлмиш бу методларни “қандайдир “изм”лар” деб калака қилиш, менсимаслик сиз билан бизга ярашмайди, обрў ҳам келтирмайди.

Масаланинг иккинчи жиҳати эса, дарҳақиқат, жиддий муҳокамага муҳтож. Яъни бугунги адабиёт ва санъатимизда кузатилаётган, ақли етса-етмаса, диди ўтса-ўтмаса, мана шу методларга тақлидан нарса ёзиш, “санъат асари яратиш” йўлидаги чиранишлар кишининг аввал қулгисини, кейин ғашини келтиради, холос. Боя айтганимиздек, гилоснинг навини янгилаш, ҳосилини мўл қилиш учун у пайванд қилинадиган асос ҳам қандай бўлмасин, гилос навига оид бўлиши шартлиги нафақат табиатга, балки эстетикага ҳам хос бўлган азалий қонуниятдир. Агар озгина диққат қилсак, кўрамизки, ҳатто, барча замонлар ва маконлар учун универсалдек туюладиган реализм методи ҳам Ғарбда ўзига хос қиёфага, Шарқу Жанубда ўзгача шамойилга эга. Дейлик, Қодирий ва Чўлпон романларидаги реализм қатидан шарқона романтизмнинг шоҳи кўйлаги лип этиб ўтиб қолишини сезмаслик мумкин эмас, ахир. Ғарбда кенг қулоч ёзган “шафқатсиз

реализм”ни, ҳар қанча тошбағир бўлмасин, бизнинг ёзувчиларимиз оби тобига келтириша олмайди ва бунинг кераги ҳам, бунга эҳтиёж ҳам йўқ.

Афсуски, миллий адабиёт майдонида миллий ижоднинг азалий, анъанавий ва беҳад имкониятларга эга “ўйин қоидалари”ни ўзлаштира олмаётган (бунинг учун, “бор-йўғи” Худо юқтирган истеъдод талаб қилинади, холос!), бунинг уддасидан чиқа олмаслигига ниҳоят ожиз ақли ета бошлаган қаламкашлар “шиғир” ва насрий ёзмаларини ҳар турли шаклу шамойлга солишга бекорга уриниб ётишибди. Ишонмасангиз, синаб билингки, мана шу хил “ижодқорлар” на Камюнинг, на Сартрнинг, на Фромм ёхуд Юнгнинг бирор сатрини тушунишади, мағзини чақа олишади. Улар ҳатто Маяковскийнинг нисбатан ибтидоий футуристик шеърӯ дostonларига ҳам оғзини очиб қарашдан нарига ўтишолмайди. Мана шу ҳолатда Сиз буларнинг нархини, обрӯ-мартабасини ошириб “бизни қаерга бошлаб кетяпти?” дея хавфсирашингиз сал кулгили туюлади. Сизни безовта қилаётган фақат улар эълон қилишдан чарчамаётган “модернистик асарлар”гина эмас, бу хил муаллифларнинг шахсий “таҳлилчилари”, “кашфиётчилари” томонидан пайдар-пай ёзилаётган мақолалар ҳам эканига ақлимиз етиб турибди. Нима ҳам дейсиз: кўнгилни кенг қилинг. Халқдан чиққан бир “шумроқ” донишманд айтган экан: “Деворни йиқиладиган томонига қараб итаринглар”, деб. Бу “адабий башарали” деворлар, боя айтганимиздек, нари борса, пахсадан қилинган пойдеворга гипсокартондан “монтаж” қилинган, ёмғир сувига-да ювилиб кетадиган гуашда чизилган декорациядек гап: Сиз итармасангиз ҳам бир-икки адабий мавсумдан кейин ўзи нураб кетади...

6. Бу масалада ҳам муаммонинг қўйилишидан тортиб унинг ечимигача бирёқламалиқдан нари бўлгани дуруст. Яъни, аслида, санъат – оҳанг, ранг, сўз, жисму жон ўйини – пластикаси – импровизацияси маҳсули саналишини эсдан чиқармаслигимиз керак. Шу ўринда яқинда эшитганим бир ҳангома ёдга келяпти. Санъатқорлар тайёрлайдиган олий ўқув юртига янги ишга борган дўстларимдан бири – аёл киши беозор кулиб “арз қилиб” қолди: “Ака, талабаларини-ку, қўйинг, у ернинг домлалари ҳам сал “анақароқ”. Кеча йўлақда кетаётсам, орқамдан бир кап-катта домла ҳар хил қилиқ қилиб келяпти. Шартта тўхтаб, астойдил ранжиб: “Бу нима қилганингиз, нега менинг юришимни масхаралаяпсиз?” десам, жиддий туриб: “Хоним, мен сизни асло ранжитмоқчи эмасман. Просто... юришингиздан этюд оляпман”, дейди...”

Санъат – Яратган қудратига яралмишнинг буюк тақлиди, истеъдодли тақлиди, бадий юксак тақлиди экани – унинг аксиомаси саналадики, бусиз “қора сўз” билан “шеърӣ лутф”нинг, тоғнинг оддий тоши билан “Оёғидаги зирапчани олаётган бола” ҳайкалининг, жайдари хиргойи билан “Чўли ироқ”нинг, ўргатилган фил хартумида бўялган мато билан холстдаги “Жаконда”нинг... фарқи бўлмаган бўларди. Бу ҳол тушунарлироқ бўлиши учун бизга яна чинакам санъатнинг ўзи ёрдамга келади. Масалан, Иқбол Мирзо сўзни мана, қанақа ўйнайди, ўйнатади:

*Ҳовузда худойимнинг аксини кўргандайман,
Булутлар ва балиқлар рақсини кўргандайман.
Яшил қуёш, мовий тош, сафсар кўз ёш оралаб,
Одамнинг ва Ҳавонинг нафсини кўргандайман.
Юзимга сувлар урдим, юзимга зулм этдим,
Ўзимга зулм этдим, кўзимга зулм этдим.*

Мана шу ҳовуздаги аксини – Яратганнинг оламдаги ва одамдаги зуҳрини тасвирлаш, буюк қудрат ва ҳеч қачон тўла очилмас руҳоний сир сари одимлаш завқи барча санъат турлари, жумладан, адабиётдан ҳам, худди рассом рангларни ийлагандек, сўзни чийлашни, товлантиришни, ўйнатишни, унинг оддий одам кўзидан пинҳон ранг ва оҳангини юзага чиқаришни талаб қилади. Бу, асло “сўзбозлик” дегани бўлмай, дунёга ботиний нигоҳ билан қарай олиш қуввати ато этилган истеъдоднинггина қўлидан келадиган “ўйин усули”дир. Бир нарсани тан олиш керакки, истеъдод улгуржи нарса: берса қўшқўллаб беради – бўлади, бермаса, чираниш-у жилпанглашдан фойда йўқ – бўлмайди. Ана ўша бор нарсани рўёбга чиқариш тинимсиз меҳнатни, изланишни, жон койитишни, ўздан, дунёнинг ўткинчи лаззатларидан воз кечишни талаб этиши эса ҳаммага маълум ҳақиқат, истеъдоднинг яшаш талабидир.

Бизга берилган саволнинг туғилиши сабабини ҳам, албатта, инкор этиб бўлмайди. Яъни, санъатни ўйинга айлантираётган, яна ҳам тўғрироғи – маиший даражадан юқори кўтарила

олмайдиган ўйинларни санъат деб тақдим этаётган “маданий косиб”лар ҳаракати одамнинг ғашини келтираётгани, дарҳақиқат, бор гап. Бу масалада айбни нуқул хорихдан қидириш, “оммавий маданият” балосини рўқач қилавериш ҳам, охир-оқибат, одамни уятга қолдиради. Мўр-малахдай ёпирилиб кириб келаётган ўша “оммавий маданият”нинг кучли таъсирини инкор этмаган ҳолда, бошқа бир ҳақиқатдан ҳам кўз юмиб бўлмайди. Бу ачиқ ҳақиқат шундан иборатки, миллий маданий маконда “оммавий маданият”га кенгроқ жой очиш, унинг урчиб-болалашини учун қулай об-ҳаво – муҳит яратиш, бу заминни ҳар турли ўғитлар билан таъминлаш, етиштирилган “мўл ҳосил”ни жозибадор “упаковка”да пайдар-пай бозорга чиқариб пуллашдан манфаатдор кучлар ўзимизда ҳам истаганча топилади. Агар уларни муҳокама минбарларида тингласангиз, ҳаммаси бир овоздан “калқаланган” (“калақаланган” деб айтиш тўғрироқ бўларди!) ўзбек тилида бу ҳодисага қарши эканини бидирлашади, “айрим дўстлари”нинг бу қилиқларини, бор-йўғи, “нима десам экан... ижодий эксперимент-е-нт сифатида тушунаман” дейишади. Ваҳоланки, бунақа экспериментлар ўнлаб йиллар давом этаётгани, бу жараёнда миллий санъат ва маданият, адабиёт майдонида тобора чуқурроқ томир отиб бораётган алафлар гуркираб ғовлаётгани виждонли зиёлиларни қийнамаслиги мумкин эмас. Албатта, йиллар ўтиб мазкур ҳодисалар ўзининг объектив баҳосини олиши, бояги манфаатдор корчалонлар тарих чиқиндихонасидан ўзига “муносиб жой” эгаллаши тайин. Бироқ бу орада бир неча авлод эстетик дидининг қашшоқлашиши, уларнинг чинакам санъат билан дурагай томошабозлик фарқига етмай ўтишидек афсусланарли манзара маданий тарихимиз юзида доғ бўлиб қолиши кишига алам қилади.

7. Очиғини айтганда, кўпчилик адабий танқидни ниҳоятда тор, бирёқлама тушунади, у тўғрида шунга яраша фикр-хулоса ясайди. Бундай қараш айрим шоир-ёзувчиларга ҳам ёт эмаслигини шундан ҳам билсак бўладики, улардан бири – ҳар ярим йилда бештадан дostonни қойиллатиб, Навоийни ҳам чангида қолдириб кетган, энг синчков муҳаддислар ҳам топа олмаган ҳадисни гўё “топиб”, у билан китобини беагаган бир шоир: “Биз шўро замонининг энг ярамас нарсаси – адабий танқиддан, ҳайриятки, қутилдик” – деган гапни айтишгача бориб етганди.

Ҳолбуки, адабий танқид худди адабиётдек қадимий тарихга, эволюцион такомил йўлига эга эстетик тафаккур соҳаси ҳисобланади. Чуқур адабий танқидий мулоҳазалардан иборат мақола ва китоблар худди бадиий асар сингари завқ-шавқ билан ўқилади, қизиқарли баҳс-мунозараларга сабаб бўлади. Бошқача айтганда, адабий танқидчи у ёхуд бу асар таҳлили асосида олам ва одам ҳақида ўзининг ёзувчиникидан кам бўлмаган талқинларини илгари суради, уларни ҳам илмий, ҳам ижодий далиллайди.

Ўзбек адабий танқидчилигининг Озод Шарафиддинов, Умарали Норматов, Иброҳим Ғафуров сингари вакиллари етакчилик қилган даври билан бугунги ҳолатини солиштирсак, одамни хурсанд қиладиган нарса кам топилиши бор гап. Мақолаларимнинг бирида “адабиётнинг қанд касаллиги” ҳақидаги мулоҳазаларим билан ўртоқлашган эдим. Назаримда, бу касаллик адабий танқид “танаси”га ҳам аллақачон ўрнашган кўринади. Шунинг учунми, бугунги адабий танқиднинг нигоҳида ёлқин, ҳамласида шиддат, ҳаракатида жўшқинлик кўп ҳам сезилмайди. Адабиёт танасидаги яраларни узиб ташлайдиган тишлар лиқиллаб, касал илдизларни суғуриб отадиган тирноқлар кўчиб қолган. Натижада, адабиёт – доимий парваришга, ихотага, сергак эътиборга муҳтож инжа боққа, боя айтганимиздек, хоҳлаган бекорчи истаган алафининг уруғини кетмонлаб экмоқда, бу боғ бағрини таниб бўлмас даражага келтиряпти. Кундалик “сарик” нашрларда “давоми келгуси сонда” экани ваъда қилиниб босилаётган, бир-бирдан тубан тўқималарни айтмаганимизда ҳам, китоб дўконларимиз пештахталарида мумтоз адабий мулкни сурбетларча бир четга суриб ўзининг йўғон ва бесўнақай гавдасига жой очаётган “танланган асарлар”, “сайланма”лар, “томлик”лар кўр тўқмоқдаки, ўзини ҳурмат қилган дидли китобхон бу ҳолга ҳайрон боқаётгани аниқ.

Бугун худди ҳар бир кўшқичининг ёнида ўзининг продюссери, даллоли бўлгани сингари кўпчилик ёзувчи-шоирларнинг ҳам ҳамтовоқ талқинчилари – “адабиётшунос”лари бўлиши кутиладиган ҳолга айланган. Холис, самимий, куюнчак таҳлилу талқин ўрнини “шишадoshiн қўллаб юбориш”, “кейинги йил мукофот-унвонга илинтириб қолиш” истаги, “бир ердан эканлигини унутмаслик масъулияти”, “нариги гуруҳдагилар ҳужумига қолдирмаслик”дек сергаклик... сифатлари эгалламоқда. У ёғини суриштирсангиз, “олимпан” деб юрган, сони анча-мунчани ташкил этадиган биродарларимизда од-

дий саводнинг ҳам бели чиқиб қолгани, бугунги дунё адабиёти, эстетик тафаккури не уфқларни забт этаётган бир вақтда, уларнинг адабий диди Қаҳҳор домланинг “адабиёт муаллими”ники даражасида экани одамни чиндан қўрқитиб юборади. Бу қандайдир ваҳима гап бўлмай, ўша “мутахассислар” томонидан ёзилган ўнлаб, юзлаб кўлёмалар билан танишиш асносида юзага келган хулоса, десам ишонаверинг.

Бизга қаратилган эътирозингизни ҳам эшитиб турибман: “Сиз ҳам ўзингизни адабий танқидчи санаб юрасиз-ку, нега ўшаларни номма-ном айтиб “уриб ташламайсиз?” демоқчисиз-да. Аввало шуки, бундай мақолаларни босадиган “муҳаррирнинг марди” (Муҳаммад Юсуф)ни бугун кундузи чироқ ёқиб қидиришга тўғри келаётир. Қолаверса, аввалроқ айтганимдек, ношуд муҳаррирларга доно маслаҳатчилик қилаётганларнинг нозик дидига мослаб нарса ёзиб “тарихда қолгандан” кўра, ёзмай кўя қолган маъқулдек. Ва яна, қолаверса, бу даъватингизга устоз шоиримиз Абдулла Орипов лирик қаҳрамони тили билан: “Мен ўзга манзилга тикканман кўзим...” дея ёхуд яна ўша Қаҳҳор домланинг Саидийси замона Булбулигўёларига қарата айтганидек: “Мен тешик томни ямаш учун дунёга келмаганман” дея жавоб бериш тўғри ва виждонли гап бўлади...

8. “Эски” – “янги” масаласида Сиз билан бизни шакл чалғитмаслиги керак. Шаклий янгилик, бошқачалик ҳали тафаккур, идрок, туйғу янгилиги дегани эмас. Ва, аксинча, масалан, Абдулла Орипов иншо манерасида Ғафур Ғуломона кенгликнинг зуҳур этиши, Шавкат Раҳмон ҳайқириқларида Чўлпоннинг ўчмас овози эшитилишини асло такрорга йўймаслигимиз лозим. Бу буюк ижодкорларни бирлаштириб-яқинлаштириб турган бошқа нарса – уларнинг чинакам миллийлиги, миллат қалбини, сажиясини кашф этувчилар экани.

Мазкур саволга Назар Эшонқул дўстимиз берган жавобда ҳақ гап айтилибди: ҳар бир чинакам ижодкор, аввало, бетакрор шахс бўлади. Шахс эса завод станогини новидан пайдар-пай тўкилиб турадиган машина деталли эмас. Унинг ишловига йиллар, балки асрлар талаб этилар. Ижодкор шахс камолоти учун эса, инчунин.

Пушкиндан мерос бир мулоҳаза бор: агар мен ҳайкалтарошдан мушугимнинг ҳайкалини ясаб беришини илтимос қилсам-у, у менга мушукни қандай бўлса, ўшандоқлигича акс эттириб берса, менда битта эмас, иккита мушук пайдо бўлади, холос, фарқи – бири жонли, бошқаси жонсиз. Чинакам ҳайкалтарош ўша мушукнинг шундай ҳолатини топадики, бу ҳолат, балки тирик мушукнинг ўзига ҳам қизиқ туюлар... Шунга ўхшаб, ижодий оригиналликни таъминлаб турган жавҳарни фақат шаклдан излаш эстетик идрок чалғишининг бошланишидир.

Замонамизнинг айрим “юксак бадиий дид эгалари”, масалан, Муҳаммад Юсуфни шеърятда оригинал йўл оча олмаганликда, анъанавийликда айблаб висирлашади. Ҳолбуки, агар холис диққат қаратилса, бу жувонмард шоир ўзидан аввал ижод қилган салафларининг бирортасини, бирор масалада такрорламади. Мана, кўлимда шоир тўпламларидан бири. Уни варақлаб, китобга жамланган шеърлар сарлавҳасини навбатма-навбат ўқийман: “Ватаним”, “Жайрон”, “Меҳр қолур”, “Озода”, “Биз бахтли бўламиз”, “Тузалмайди дардим менинг”, “Мўминжон”, “Лолақизғалдоқ”... Хўш, бу шеърлардаги руҳият, кайфият, дард, ҳолат, иншо услининг аналогини Муҳаммад Юсуфга қадар ижод қилган минглаб шоирлар меросидан топа оламизми? Айнан мана шу жиҳат бадиий ижоддаги чинакам янгилик, наворлик, оригиналлик эмасми?

Энди менга гўё янгича усулда ёзаётган, ўқувчи-мухлис – инсон кўнглига умрбоқий ўрнашиб қоладиган асарлар яратиши шарт бўлган “модернчи”ларнинг ҳаворанг китобларидан “эскича” ёзган Муҳаммад Юсуфникидек чинакам иккита шеър топиб беринг-чи.

Дўстим, тушунинг, масалан, Хуршид Дўстмуҳаммаднинг “Жажман”, Назар Эшонқулнинг “Маймун етаклаган одам”, Исажон Султоннинг “Қисмат”, Муҳаммад Шарифнинг “Парвоз” ҳикоялари ўқувчини аввалбошда янгича ҳикоя тарзи билан ўзига тортгандек туюлса-да, ўша ўқувчи ички дунёсини остин-устин қилиб ташлайдиган асл қудрат – бу асарлар замирида ётган, шу пайтга қадар ҳеч қачон бу тахлит талқинини топмаган воқелик, маъно-мазмун ҳисобланади. Бир сўз билан айтганда, истеъдод дарди маҳсули бўлган ҳар бир асар ҳар доим янги, “аввалгиларга ўхшамас” ўзининг шаклу шамойилида туғилади, яшайди ва... шу сифати билан ҳам ўлмай қолади.

9. Боя бир ҳақиқатни эслатдик: катта истеъдодларга ҳамма нарса улгуржи берила-

ди – тафаккур ва идрок кенглиги ҳам, қалб ва туйғу кўлами ҳам, иншо ва изҳор оригиналлиги ҳам. Шундан келиб чиқиб, улар ўзи яшаётган даврнинг маъно-моҳиятини ичидан – илдизидан англайди, абадий ўзгармас курашларнинг янги шаклу шамоийлда такрорланаётганини илғайди, дунёга келиши эвазига елкасига юкланган машаққатли вазифани ҳам теран ҳис қилади.

Кўпинча, гигант сиймолар тўғрисида гап кетганда, “тарихнинг бурилиш паллаларида мана шундай улуғ зотлар майдонга келади” деган талқинларни эшитамиз. Менимча, бу таъриф бошқачарок, аниги – айнан тескари шаклда берилиши тўғрироқ бўлур эди. Яъни “мана шундай улуғ шахслар тарихнинг – тараққиётнинг бурилишига сабабчи бўлишади, унга мазмун, тақдир бахш этишади”. (Шоир, бу ҳодисанинг бир жиҳатига урғу бериш учун, соф ўзбекча қилиб айтади: “Эгам гоҳо шундай ўйнар қули билан, Гоҳо урар бандасининг кўли билан...”)

Аллома Ғафур Ғулом ижодида учрайдиган замонасозлик руҳидаги айрим шеърларни қайта-қайта пеш қилавериш ҳам, балки, кимгадир обрў келтирар, бироқ ўша обрўталаб кимса ўзбек шоири ўтган асрнинг 20-йилларидаёқ “Тилларда бонг уринг янги турмуш-чун, Зеҳн окуркадай оёқ остида” дея шўро сиёсатининг асл иллатини ҳеч кимнига ўхшамас куйма сатрларда ифодалаб қўйганини ҳам билса, қанийди. Шу маънода, барча фожиали адашишлар, ишонишлар, кейинги афсус-надоматларга қарамай, ҳар қанча чиранилмасо, Ғафур Ғуломлар авлодини “шўро фуқарочилиги”нинг тор, темир рамкасига асло сиғдириб бўлмайди. Ғафур Ғулом, Ойбек, Мақсуд Шайхзода, Миртемир сингари адиблар чинакам ўзбек миллий ижодкорлари эди. Улар давр йўл қўйган ва қўймаган даражада ҳам чин фуқаролик (қизил шўро фуқаролиги эмас!), ҳам ижодкорлик вазифасини адо этганлар.

“Битта ишни амалга ошира туриб, ҳар икки – ижодкорлик ва фуқаролик бурчларини адо этиш мумкин”гина эмас, шартдир! Зеро, фуқаролик дегани паспортдаги ёзувдан каттароқ тушунча бўлиб, у халқпарварлик, миллатпарварлик, ҳақиқатпарварлик, адолатпарварлик сингари ўлмас эзгу туйғуларни ҳам ўз ичига олади. Ижодкор эса мана шу туйғулар эгаси, тарафдори, ҳимоячиси бўлмаса, нимани ижод қилади, унинг кори – хунаридан не наф?

10. Севимли шоиримиз Омон Матжон ўтган асрнинг нурсиз қунларида безовта руҳ ҳақида бир шеърий ҳикоя ёзганди. Мазмуни шуки, қоронғи гўр ичида ётган руҳ бир кун ер юзига чиқади. Шунда қабристон йўлида ўзига-ўзи гап уқтириб, недир масалани албатта ҳал этиш шахдида бораётган кишини кўраркан, хотиржам қоронғи манзилига қайта бош қўяди: “Ер устида одамлар яшаётган экан!” Орадан юз йилми-минг йилми ўтиб руҳ яна бир бор дунёга чиқади ва кўрадики, бояги йўлда бир кимса – боши ҳам, кўзи нурсиз, қадди ва қадами эзгин ҳолда ўз-ўзига минғирлаб боряпти: “Гапирганинг билан фойдаси нима, ҳеч нарса ўзгармайди, шундоқ экан, ғовлаб кетмайдими, менга нима?” қабилда. Шунда руҳ қабристон сари чинқираб учади: “Ўликлар, турун, Ер усти ҳам бизники энди!..”

Ёдингизда бўлса, суҳбатимиз бошида эслганимиз 70-йиллар авлоди адабиёт майдонида жавлон ураётган пайтлар “Пушкин-1”да жойлашган Ёзувчилар уюшмасида кечадиган муҳокамаларда конкрет асаргина эмас, бир ноўрин қўлланган сўз устида ҳам қанақанги қизғин мунозаралар бўларди. Улар нафақат истеъдодларнинг тобланишига, балки бу майдонга кирмоққа чоғланганларнинг жиддий сергак тортишига, бу макон кўнгилхушлик қиладиган жой эмаслигини англашига, шунга қараб оёқ босишига сабаб бўларди. Нафақат адабиёт газетамиз, балки унга ёндош бошқа нашрлар саҳифалари ҳам адабий-эстетик баҳсларга тўлиқ бўлар, энг муҳими – уларда фақат профессионаллар эмас, балки юзлаб, минглаб дидли китобхонлар ҳам қизғин иштирок этарди. 70-йиллар авлодининг обрўсини ҳозиргача сақлаб турган бир-биридан ўқишли, бадиий бақувват асарлар яратилишида шу ижодий муҳит ролини ҳам эътироф этмоқ инсофдан бўлса керак? Шундай экан, токи адабиёт ва санъат ўз худудида юз бераётган ҳодисаларни ўзи мустақил ва эркин муҳокама қилмагунча, бунинг учун эса шу ишга мутасаддиликни бўйнига олган кишилар зиммасидаги энг муҳим вазифа айнан шу муаммо ечими (юбилейлар ўтказиш, байрам оши ва гўшт тарқатиш, ойлик ва машина бензини лимити билан шуғулланиш ... баробарида, албатта!) эканини англамагунча, бир сўз билан айтганда, адабиёт ўзини ўзи тозалаб, тозартириб бориш ҳуқуқини амалга киритмагунча, Сиз айтгандек, “инсонни инсон, миллатни миллат сифатида тикланишига маънавий далда” бўлиш миссиясини бажара олмайди.

Наср

НАЪМАТАК

(Мини роман)

Нақорат:

**Қандай кўз-ла боқса, одам оламга,
Шундай жавоб айлар олам одамга,**
деган экан донишлар...

I

(биринчи авлод)

Наъматак иккала далаҳовлининг қоқ ўртасидаги ажриқзорга айланган қаттиқ ердан ўсиб чиққанди. Бутани ҳеч ким атайин эккан эмас, у ўз-ўзидан, йўғ-е, жуда-а бундай десак бўлмас-ов, худди сирли тақдир янглиғ, қўшниларининг умр йўлларида пайдо бўлганди... Балки одамлар унга рўбарў келгандир, ким билади, дейсиз...

Бўлиб ҳам, йиллар ўтган сайин кўкка бўй чўзиб, айна дамда, чор томонга тарвақайлаб борар, ҳайбатидан нақ дарахт дегинг келади. Қўшниларининг у билан деярли иши йўқ: на йигитнинг уйдагилари ва на қизнинг ота-онаси ўсимликка эгалик нигоҳи билан қарар, аксинча, ҳар сафар куз келиб, боғдаги турли-туман дарахтларнинг ҳосили йиғиб олинганда, биргина шу, – на у ва на бу тарафдаги наъматак меваси терилмай, – қандай бўлса, шундайлигича шохларида қоларди. Йигит томон “Нега наъматакни териб олмай-сизлар? Эртага қор тушади. Увол бўлади-я!” дея койинса, қиз томон “Нималар деяпсиз, қўшнижон? Ахир, бутанинг шохлари сиз томонга кўпроқ эгилган, у шубҳасиз, сизники! Нест-нобуд қилмай, дарров узиб олинглар-е” дея кишига

Улугбек ҲАМДАМ

1968 йил туғилган.
“Мувозанат”, “Исён ва итоат”, “Сабо ва Самандар” каби романлари, “Узоқдаги Дилнура” қисса ва ҳикоялар тўплами ўзбек тилида, “Бунт и смирение”, “Забывтая мелодия ная” сингари насрий асарлар китоби рус тилида чоп этилган. “Тангрига элтувчи исён”, “Атиргул” ва “Сени кутдим” шеърый тўпламлари, “Бадиий тафаккур тадрижи”, “Янгилашиш эҳтиёжи”, “Янги ўзбек шеърияти” номли монографиялари нашр этилган.
Ж.Румийнинг “Ичиндаги ичиндадир”, О.Туроннинг “Туркий халқлар мафқураси тарихи” номли асарларини таржима қилган.

ИСМДАГИ СИР

Муқаддас калом – Яратганнинг бани башарга “ўйинг, сўзинг, амалинг уйғун, эзгуликка эш келсин”, деб кўкдан туширган йўл-йўриғи, чорловлари. Адабиёт инсониятнинг бу йўлдаги тавба-тазарруси, иқрори, сабоқларининг ҳосиласи ўлароқ ердан кўкка бораётган ЎЗ сўзидир. Шу сабаб “Кўк” ва “Ер” сўзининг мағзида ягона ҳикмат туради. Ҳикматга бегона сўз адабиётга ёт бузуқ ҳаёлдир. Ҳамиша “Ер”нинг сўзи “Кўк” сўзининг соясида боради. “Ер” сўзи – чорловларнинг акс-садоси. Садо Асдан қанча узоқ кетса, соя шунчалик хира тортади. Аксинча юрса, Аслга яқин келаверади...

Бир куннинг кеча кундузи, ойнинг ўн беш кунлик ёруғу қоронгиси, йилни тенг ажратган ёзу киши бўлганидек, ҳар бир инсон, оила, авлод, элату миллат, қўйингки, бани башар ва бутун ер юзида яшаётган тирик жоннинг шундай бири-бирини тақозо этувчи манфий – мусбат қутблари бор ва шулар сабаб тириклик куввати ҳаракатда қойим. Инсоннинг кўнгли сезиб, ақли идрок этиб, жамлаб ола билмовчи бу воқелик кимнинг измидаю бизнинг ушбу ҳаёт оқимидаги ўрнимиз, вазифамиз нимадан иборат? Жавоблар берилгану тилсимланган.

хуш ёқадиган эркалик билан жавоб беришарди. Хуллас, икки ўртада наъматак мевалари қўл урилмайингина қолиб кетаверар-қолиб кетаверарди...

Ана шу зайлда фасллар бир-бирларини қувлаб ўтаверишди-ўтаверишди...

Ўша куни йигит шаҳардан бир ўзи келиб қолди. Кела солиб қўлига кетмон тутганча боғ оралаб ичкари юрган эди, баҳор эмасми, қийғос гуллаган ўша наъматак қаршисида тик турган ошуфтаҳол қўшни қизга дуч келди-да, жиловни қаттиқ тортилган отдек, тақатақ тўхтади. Аввалига хаёл эгасини чўчитиб юбормаслик учун томоқ кирди, кейин ихтиёрий-ихтиёрсиз равишда олдинга икки-уч одим босганини ўзи ҳам сезмади. Қиз ҳушини тўплаб, ортга хиёл тисарилганча салом бердию: “Қаранг, қандай чиройли гуллабди!” дея ҳайратини ошкор этиб, вазиятдан осонгина қутилмоқ бўлди. Аммо тутилди: йигит наъматакнинг чаман-чаман очилган оқ-қизғиш гулларига тикилган қўйи қизга тобора яқин келди. Чинданам бута роса гулга кирган, унинг хуш бўйи атрофни тутган, арилар учиб-қўниб бол тўплашарди. Йигит андак энгашган қўйи нимпушти гуллардан бирини авайлаб ҳидлади. Димоғига атиргул ва яна аллақайси чечак, балки дарахт бўйларидан атирлар етгандек бўлди, аммо, барибир, бошқа ҳид эди бу: яна-да нафис, яна-да ўзгача таровати бор эди унинг!.. Қаддини ростлаб олиб, хушбўй ҳавони боз, бу сафар чуқур-чуқур симирди, шунда димоғига наъматак ҳиди аралаш ёнгинасида киприк қоқмай маҳлиёланиб турган тамомила янги бир гул, бўлгандаям, борлиқдаги жамики гулларнинг аълосию раъноси – қўшни қизнинг сочларидан уфураётган мушқу анбар келиб урилди. Йигитнинг боши бир лаҳза ширин айланди... Лекин шу лаҳза унинг келгуси ҳаётига тарх бўлиб тушди...

– Қаранг, бутанинг ўтган йилги мевалари ҳалиям шохида туриптийкан, улар гўё манави гуллару япроқларнинг ортига беркиниб олгандек! – деди қиз ўзини тобора маст қилаётган сеҳрли оламнинг тўридан халос этишга беҳуда уриниб. – Биласизми, бу нимадан далолат?..

– Билганда қандоқ: қўшнимизнинг ялқовлигидан-да! Иш ёқмаслик қилмай, вақтида териб олсангиз бўлмайдимиз? Қиз бола деганиям шунақа дангаса бўладими? – қизнинг оғзидан гапини илиб олиб ҳазиллашди йигит.

– Ўзингиз дангасасиз! – Ноз аралаш жавоб берди қиз. – Шу деганизгаям қараб туриңг, кузда икки йиллик мевасини териб оламан-да, қўшқўллаб ўзингизга тортиқ қиламан!..

– Ҳа-ҳа-ҳа! – йигит яйраб қаҳқаҳа отди, қиз унга жўр бўлди...

Фурсат бир думалаб, фасллар тагин алмашди. Ниҳоят, қиз айтган кузак ташриф буюрди. Куз!.. Табиатдан сара олтин териб оладиган палла!..

...Йигит далаҳовлига иккала оила ҳам келмайдиган бегим кунини танлаб, бир ўзи шом пайти бош суқди. Қўлига пақирча тутиб тўғри наъматак томон юрди. Бутанинг

Ижодкор тилсим калитини изловчидир. Тилсимларни очувчи “сим-сим”, деган сўзни топши аҳли ижод орасида камдан камга насиб этади.

Йўл ҳеч қачон йўловчисиз қолмайди. Бу ҳудудда ҳар бир кўнғил ўз арзини айтиши имконига эга. Фарқ – қандай айтишида, холос.

Наъматак сизу биз кўриб, кўниккан бутанинг номи. Ёзувчи уни асарига исм қилиб беркитди.

Асарнинг воқеаси содда, ифодаси ҳам. Бу хил ҳолатга ҳар биримиз ҳар қадамда, ҳар онда дуч келамиз. Фақат оқимда оқиб, ўйлаб, фикр қилиб кўрмаймиз.

Шу воқеага ўхшаши ҳолат менинг ҳаётимда ҳам бўлган. Ҳовлимизда кўчанинг тахта деворига таяниб ўсган катта наъматак мевалари пишган пайт эди. Ишдан қайтаётсам, бирнотаниши аёл кўчага осилиб тушган шохлардаги мевалардан тераётган экан. Тўхтадим, аёл эътибор қилмади. Ҳорманг, эгаларидан сўраб тераяпсизми, дедим. Аёл хижолат тортиди-ю, индамади. Мен ҳам бир сўз демай ҳовлига кириб кетдим. Кўнглимдан шу гап ноўрин бўлди, барибир ҳам ҳар йилгидай қолиб кетади-ку, деган ўй ўтди. Фишт қолипдан кўчган эди. Кўклам келганида нимагадир наъматак барг чиқармай, ёзга бориб бутунлай қуриб қолди. Қуриган наъматакни қирқиб, ташлаб юбордик. Келаси йил илдизидан янги новдалар кўкарди. Наъматак шўх бўлади, жадал ўсиб, уч йил деганда яна аслига келди. Кузнинг охири яна ишдан қайтсам, бир аёл наъматакнинг меваларини тераётди.

ўзлари томонга эгилган борлиқ новдасидан мевани битта-битта териб олди. Кейин челақни ичкарида қолдириб, шаҳарга қайтди...

Дам олиш куни ҳар галгидек иккала оила жамоаси жам бўлди. Йигит идишдаги наъматакка бир қур кўз ташлаб олгач, “қизни мот қиламан” деган ўйга чўмган кўйи лабида нимтабассум билан челақни кўтарганча қўшниникига чиқиб кетаётганди, йўлакда худди шундай елим пақирча ушлаб олган алпозда шитоб кириб келаётган қизга рўбарў келиб қолди.

– Ассалуму алайкум!..

– Ваалайкум ассалом! Хуш келибсиз, қўшнижон!..

– Хушвақт бўлинг!.. Мана, дангаса қизнинг сизга ваъда қилгани! – Қиз челақни йигитга узатди. Йигит челақка қараб қотиб қолди: наъматак! Шу асно қизнинг ҳам нигоҳи йигитнинг пақирига тушди ва у ҳам кутилмаган манзарадан чунон ажабланди. Сўнг иккаласи қўлларидагини ерга қўйиб, бараварига наъматак томон чопиб кетишди...

Келиб қарашса, бута шохида барглар панасидаги яккам-дуккамини айтмаса, “ана, наъматак!” дегулик дадил меваси қолмаган: маълум бўлишича, йигит ўзлари томондагисини қиз учун, қиз эса ўз ҳовлиларига эгилган қисмини йигит учун териб, бир-бирларига тутган экан. Фақат қиз эрталаб терган эса, ўша куни кечда, шом қоронғисидан йигит бу ишга уннаган, табиийки, наъматак меваларининг терилганлигини пайқамаган экан...

...Наъматак атрофидаги хушбўй воқеалардан хабар топиб, кўнгилларида қудалашиш истаги аллақачон куртак ёзган оналар ҳаммасини оқизмай-томизмай, балки ошириб-тошириб оталарга етказишган, ҳар не сиртларига чиқармаслик пайдан бўлмасинлар, уларнинг-да дилларига ёруғлик инган эди... Бу ёғига гапни чўзиб нима қилдик, ота рози худо рози-да!..

Тўй кўкламда, наъматак авжи гулга кирган файзли паллада бўлиб ўтди...

Нақорат:

**Қандай кўз-ла боқса, одам оламга,
Шундай жавоб айлар олам одамга,**

деган экан...

Беихтиёр қувониб кетдим. Аёлга салом бериб, керак бўлса, ҳовлига ўтиб, ичкаридан ҳам териб олинг, ҳаммамизга етади, дедим. Аёл раҳмат, шу терганим етади, деб миннатдор қолди. Елкамдан бир тоғ ағдарилгандай бўлди. Наъматагимиз бугун ҳам яшнаб турибди.

Менинг айтганларим шунчаки кундалик бир воқеа. Ижодкор эса ана шу хил воқеани кўриб, кўникмалар “халтаси”га ағдармайди, воқеадан ҳаёт фалсафасининг азал-абад рамзу тимсолларини топа билади.

Ёзувчи асарда наъматақни бутадан Исмга айлантира олган. Воқеа, кечинмаларни ҳикматга пайванд этган. Ҳар қандай ҳикматнинг ибтидосида фикр туради, фикр ўзлашгач, ҳикмат мақомларининг тиллапоёси бошланади. Мақомлар худудига ўтган шахс оқимлар шамолида гилдираб кетавермайди, ҳар он, дамнинг АСЛ мазмунини уқиб, Исмлар сирига бораверади.

Ёзувчи қаламга олган воқеада Боболар авлодининг муҳаббати сабаб асли анланган Исм, Оталар нафсининг адоват болтаси билан тағ-тубидан узиб ташланади. Натижада Исм йўқолади. Вақти етиб, болалар қонида Исм уйғонади... Улар уйғонган ҳиснинг нима эканлигини аввал билмайдилар, ўзгалардан сўрамоқчи бўлишади, лекин сўраш мавриди етмайди... Табиий вазият ўзларидан излашга ундайди... Англайдиларки, киши Ўз кўнгил хазинасига йўл олса, Исмни топади...

Исмга муҳаббат йўлчи юлдуз бўлди...

II

(иккинчи авлод)

Бу орада наъматак неча ўн гуллаб, яна шунча бор гулини тўқди. Йигит ва қиз энди ўша наъматак каби яшаб, новдаларини ҳаёт кенгликлари бўйлаб баралла ёздилар, мева тугдилар ва ниҳоят, бутадан фарқ қилиб, қаридилар: улардан икки ўғил, икки қиз, фарзандлардан эса ўн битта неварга туғилди. Йигит ва қизнинг хайрихоҳ отаю оналари аллақачон боқий оламга рихлат қилишган, ўзларининг ҳам энди шартти кетиб парти қолган. Инчунин, далаҳовлидан шаҳарга бормамай кўйишганига кўп бўлган. Бошқача айтганда, шу ерга меҳр кўйиб, шу ерда умр мазмунини топдилар, деса ҳам бўлаверади. Ниҳоят, қазо вақти етиб, жонларини Яратган Эгамизга топширишганда, васиятларига кўра сўнгги манзилга шу ердан кўтаришди, ёнма-ён қабрга кўйишди ҳам...

Аммо наъматак ҳали-ҳамон гуркираб ўсар эди. Чолу кампир уни то ҳаёт шамлари ўчгунча астойдил парвариш қилишган: қари новдалари пойидан энди униб чиққан ёш ниҳолларига алоҳида эътибор бериб буташган, мисоли инсон боласига қарагандек, атрофида парвона бўлиб, меҳр кўрсатишган, камолга етказишганди. Мана, ўша эътиборнинг ҳосиласи – наъматак ҳозир ҳам иккала ҳовлининг ўртасида баҳайбат қаддини кўтаришга чоғланиб турибди. Худди бир пайтлардагидек, худди вақт ўтмагандек, худди ҳали замон икки қўшни – ўша йигиту ўша қиз чопиб келиб, наъматак гулини ҳидлаб қолишадигандек, ўтган йилдан қолган меваларини бир-бирига меҳр ила илинишадиган, кейин... кейин ноғора қоқиб тўй қилишадигандек...

...Йўқ. Энди атрофга қарасангиз, фурсат деган сирли неъматнинг қўлида улар - ўша йигиту ўша қиз аллақачон чолу кампирга айланиб, ёшини яшаб, ошини ошаб, ниҳоят, бу бебақо оламини тарк этиб кетганлигининг гувоҳи бўласиз. Кетиб, ўрниларига бошқа, навбатдаги авлод келиб улгурганлигини кўрасиз. Бу томондан чолу кампирнинг кенжа ўғли, у томондан ҳам кампирнинг қариндошларидан худди шундай ўрта ёшлардаги бир меросхўр далаҳовлига янги эга чиққанлигини биласиз энди! Ана, қаранг, янги авлод ҳам наъматак атрофида парвона бўлиб қолди. Қизиқ, жуда қизиқ, бу авлод вакиллари наъматакка “сиз” деб мурожаат қилишармикан ва ёки “сен”?..

– Наъматак менга қарашли. Болаларингга айтиб кўй, асло қатилмасин, мевасини мен териб оламан! – деди бу томон ўдағайлаб.

– Тушингни бориб сувга айт! Наъматак кўпроқ менинг ҳовлимга қараган, демак, у

Асардан мен англаган ҳикмат ана шу бўлди.

Ўзувчи асар номига беркитган сир воқеалар баёнида очилган. Наъматакнинг биз кўниккан бута эмас, ўзувчи кашф этган ИСМ эканлиги ойдинлашган. Аслида, бутун борлиқнинг сирлари Исмларда қулфланган. Исмни таниган, билган хазиналар соҳиби дейишади. У энди соя, садо эмас, чинакам Сўз – Сирга ошно бўлади. У энди Сўзга – Сирга сингишади.

Ижодкорнинг йўли Исмни топиб, бошқаларга билдиришидир. Исмни топган Аслини топади.

Ўзувчи асарни мини роман, деб сифатлаган. Чиндан-да, асар улкан эпик қамровли воқеликни қисқа ҳажмга жамлаган. Худди халқ қўшиқларидек бир ҳикмат нақорат бўлиб, уч қисмни бирлаштириб – боғлаб турибди. Ўзувчи ҳикматга бадиий мақсадни очувчи калит вазифасини юклаган. Ҳикматларни ифода шаклида воқелик тасвири ва мазмунига уйғун, тадрижий кўриниш олганлиги бежиз эмас. “Деган экан донишлар...” ифодаси қисқариб, учинчи бўлим аввалида “Деган...” шаклига келиб, асар сўнггида тўлиқ ҳукм худудига ўтади.

Аслида, ҳукм Яратганнинг каломида туради, банданинг айтганлари даъво, деб баҳоланади. Лекин Аслга яқин келган Сўз Калом иқлимига мажоз шаклида кира олади. “Наъматак” – мажозий асар. Англаганлар алданмайди...

Шомирза ТУРДИМОВ,
филология фанлари доктори

менинг мулким. Агар унинг бир донаси олинганини билиб қолсам, ўзингдан ўпкала, кўшни, нақ боғингни пайхон қиламан-а! – дағдаға қилди у томон...

Шундай қилиб, ўртада низо чиқди. На у томон бунисига, на буниси у томонга ён босди. Келишмовчилик бора-бора совуқчиликка, совуқчилик эса урушу жанжалга эврилди. Натижада кўшнилари юзқўрмас ёвга айланишди. Бир қаро кун келиб эса, ўртада девор кўтариладиган бўлди. Аммо чегарани қаердан ўрнатиш борасида яна ҳар хиллик туғилди: ҳар рақиб томон деворни шундай олишни хоҳладик, оқибатда наъматак бутаси ўзи ёқда қолсин! Чучварани хом санаган кўринишади: у тараф бошлаган деворни буниси, бу тараф кўтарганини эса униси бузиб ташлар бўлди...

Ана шундай кутсиз кунлардан бир кун денг, бу кўшни ўз боғидаги дарахтлар баргини қуруқшай бошлаганини сезиб қолди. Ажаб, касаллик тегмаса, қурғоқчилик бўлмаса, ўғит-парвариши жойида эса, нега қурийдими?.. Кўшнилари боғига разм солди: ана, ҳаммасиники бирдек гуркираб ўсиб ётибди. Шунда ўз боғидаги дарахтлар тагини синчи-клаб текшириб қараганди, оҳақ юқини кўриб, бирданига ҳаммасини тушунди. Тушундию ўртада қиёмат кўпти! Бориб турган пасткашликни жазоламоқ бўлиб, бу кўшни иккита давангир ўғлини ортидан эргаштирганча, болта кўтариб, у кўшнининг боғига қараб юрди. Жон аччиғида, илк, иккала ҳовли ўртасидан ўсиб чиққан ўша наъматакни чопиб ташлади. Шунда кўшнининг ҳовлисига бемалол ўтиб, ўйлаб қўйилган ёвуз ниятни амалга ошириш мумкин бўлиб қолди. Наъматак бутаси чавақлаб ташлангандан кейин гўё энди ҳар қандай хунрезликка йўл очилгандек эди, ажаб... Ҳар ҳолда, шу тобда айнан шу ҳисни туйди ичида бу кўшни... У кўшни эса буларни кўриб, то ҳушини тўплаб, “ҳай-ҳай”лаб етиб келгунича болта тутган уч эркак боғдаги дарахтларнинг нақ ярмини каллаклашга улгурганди. Мазлум кўшни кела солиб золим кўшнининг тиғ тутган қўлига жон ҳолатда ёпишди. У ҳам ўз навбатида юлқиниб, болтани айириб олмоққа жон-жаҳди билан тиришди. Кўз кўзга тушиб, жисмлар бир-бирига қаршилиқ кўрсатиб суртилганда, неча замондир томирларда адоват билан оққан қон қизиб, юракларда вулқондек жўш урди. Натижада, эндигина дарахтларнинг қаттиқ, аммо гуноҳсиз танасига урилиб турган кесгир болтанинг битта зарби айланиб келиб, инсоннинг юмшоқ аммо гуноҳкор бўйнига тушди...

Бир неча йил ўтгач эса қамоқдаги кўшни ҳам ўпка сили билан оғир хасталаниб, ҳаётдан кўз юмди...

Нақорат:

**Қандай кўз-ла боқса, одам оламга,
Шундай жавоб айлар олам одамга,**

деган...

III

(учинчи аёл)

Қирғинбарот жанжалда чопилгану чопган кўшнилари ҳар иккаласи ҳам ўлиб кетишди-ю, ўша йили кўклам келиши билан наъматак ўз илдизидан қайта ниш уриб чиқди. Орадани йиллар ўтиб эса, юқорига анча бўй чўзиб, кўзга кўриниб қолди. Энди яна атроф-жавонибда уйғониш фасли! Қушлар чуғур-чуғур қўшиқ айтади, арилар ғўнғиллайди, шабода ҳам яна ўз тилида оламлар ўтмишидан, одамлар кечмишидан шивирлаб нималарнидир замзама қилади. Хуллас, ушбу ажиб манзаранинг шоҳиди бўлган нажиб кишининг баҳри дили худди мавсумнинг ўзидек кулф уриб очилади-кетади... Аммо шабоданинг тилини тушунган қайда?.. Япроқлар шивиридан тупроқлар сирини уқадиганлар ҳали ҳам туғилиятимикан ўзи дунёда?!.. Тупроқлар бағрига яширилган Яратганининг имлосини-чи?!..

Биринчи кун

Ана, олам гўзаллигини куйлаш учун бани одам ҳам гўшасини тарк этди: ёшгина қиз шитоб билан айвондан ташқарига отилиб чиқди-да, негадир боққа қараб чопди ва наъматакнинг ёнидан ўтаётиб кўққисдан оёқ илди. Шу кўйи бутанинг гулга кирган ёшгина

новдасига қизиқсиниб тикилиб қолди. Айни дамда денг, нариги ҳовли тарафдан ҳам тахминан шу қизчага тенгдош, – балки бир-икки ёш каттароқдир, – мўйлаби энди сабза ура бошлаган ўспирин пайдо бўлиб, тўғри шу ёққа одимлади. Келиб, қизчадан: “Нимани тамоша қилипсан?” деб сўради.

– Отини билмайман. Аммо гули чиройли экан, қара! Сен биласанми бунинг исмини? – саволга савол билан жавоб берди қизча. Йигитча “Йўқ” дегандек бош чайқади. “Лекин чинданам чиройли экан” деганча эгилиб гулни ҳидлади...

– Чиройлилиқка чиройли, аммо унинг дастидан... унинг дастидан!.. – Қизча давом этолмади, гапи бўғзига тикилди, турган ўрнида тебранди, қалқинди, сўнг бирдан кескин бурилди-да, ҳўнграб йиғлаганча уйи томон югургилаб кетди...

Иккинчи кун

Эртаси кун ўспирин барвақт кўз очди. Аслида, у ёлчитиб ухлаганиям йўқ. Ўриндан турмай ўйланиб ётди, ётаверди, аммо ўйлаганларининг охирига сира етолмади. Ниҳоят, базўр қўзғалиб, ҳовлига ўтди, юз-кўлини муздекина сувда ювдиямки, кўнгли ёришмади. Оёқлари негандир бута томонга тортиб кетаверди, кетаверди. Қаршилиқ кўрсатишни бас қилиб, беихтиёр ўша ёққа одимлади. Келиб, бута қаршисига чўқди...

Вақт айланди...

Онаси неча бор тушлиқка чақирди, аммо йигитча қимир этмади, тиззасини кучоқлаганча кўшини қизчани кутиб ўтираверди. Ки, ичида кимдир “Кут, у албатта келади!” дер эди. У кутди: ўша овозга қулоқ тутиб, ўрнидан бир қарич ҳам силжимади. Ниҳоят, кун оға бошлагачгина дарахтлар орасидан ёш қизнинг таниш кўйлаги кўринди. “Хайрият!” – чуқур, аммо ширин хўрсинди йигитча.

– Йиғладингми?

Қизча индамади.

– Йиғлабсан, жуда кўп йиғлабсан, – деди ўспирин катталардек салмоқланиб. – Эшитдим, ҳаммасини онам айтиб берди. Мен билмаган эканман. Аммо оталаримиздан аввал боболаримиз ҳам яшашган, улар эса бир-бирларини севиб турмуш қуришган экан... Бунисидан хабаринг бормиди сенинг?!..

Қизча индамади.

– Бунга ҳам шу бута сабаб бўлган экан... – деди йигитча.

Қизча жим туриб қулоқ соларди. Афтидан, у боболар қисматидан ҳам воқиф эди. Бир пас бурнини шимиллатиб тортиб турди-турди-да, сўнг бир сўз ҳам демай изига бурилиб, дарахтлар орасида кўздан ғойиб бўлди...

Учинчи кун

Бу кун ҳам улар яна наъматак олдида кўришиб қолишди.

– Онангдан бутанинг исмини сўрадингми?

– Йўқ. Сен-чи?

– Эсимдан чиқибди...

Улар бир муддат сўзсиз қотдилар. Аммо ўйсиз эмас...

– Ўзи шу муҳимми? – Тилга кирди йигитча.

– Билмасам... Муҳим, шекилли... – Ўйланиб деди қизча.

Улар шу кўйи ўзлари билмаган, танимаган бута қаршисида анчагача туриб қолишди. Олисдан қараганда, бу икки ўспирин – ёш қиз билан бўз йигитча наъматакка қандай муносабатда бўлишни гўё билишмас, аммо ўзларини билишни жуда-жуда ишташаётгандек тутишар, шунга яраша ҳаракатлар, имо-ишоралар қилишар, ўсимликнинг гирдида айланишар, нималарнидир бир-бирларига тинмай уқтиришар эди... Ким билади дейсиз, улар балки боболарини эшлашаётгандир, балки оталарини, балки ёдларида тамомила ўзга ўй бордир...

Нақорат:

**Қандай кўз-ла боқса, одам оламга,
Шундай жавоб айлар олам одамга...**

(Тамом)

УЙГА ҚАЙТИШ

Ҳикоя

1

Ҳаёт қизиқ. Ҳар саволнинг жавоби, олмоқнинг бермоғи, севмоқнинг севилмоғи, бормоқнинг келмоғи бор. Ҳаммасидан яхшиси, уйга қайтиш...

2

Авжи баҳор, апрелнинг сўнги кунлари. Эрта тонг. Қир-адирлар, бутун борлиқ ям-яшил. Лойсувоқ томлар устида лолақизгалдоқлар гулхани ёнади. Атрофга тунда ёққан ёмғирнинг тупроқ хидига қоришиқ ёқимли бўйи таралади. Келинлар уйлари деразасини очиб қўйибди, уларда оналар қалбидек оппоқ пардалар ҳилпирайди...

Болалар мактабга йўл олишган. Кўчаларни тўлдириб қизлар эмас, майда ўрилган сочлар, ўсма қўйилган қошлар, лўппи юзлар, оҳу кўзлар, қийқириқ ва шодон кулгулар кетаяпти. Йигитчаларнинг кайфияти чоғ. Оёқлари мактаб йўлида-ю, ўй-хаёллари осмонда...

Уларнинг қаршисидан машина кела бошлади: “Виллис”. Болалар чеккаланиб йўл беришди ва қизиқсиниб унга тикилишди.

– Солдат келяпти! – деб юборди болалардан биттаси ҳаяжон ичида.

– Ким? Ким экан? – чувиллашди бошқалари.

– Танимай қолдик, мошин тез ўтиб кетди-да... – деди яна бири, – бўлмаса суюнчи олардик.

“Виллис” шитоб билан чапга – қишлоқ кўчасига қайрилди. Унинг ортидан кузатиб қолган болалардан бири негадир “Э!” деб юборди-да, қишлоқ томонга чопиб кетди.

– Ҳа, ҳа қаёққа?

– Акам... Умид акам келди, – деди болакай ҳовлиққанча ортига ҳам қарамай... “Виллис” қишлоқ оралаб бораркан, кўча ортида тўхтади. Машинадан аввал баланд бўйли, елкасига рюкзак осган ҳарбий йигит, сўнг айлана шапкали иккита офицер тушди.

“Мелисами?” – чопиб келаётган бола ажабланиб тўхтади-да, аммо рюкзак кўтаргани барибир акаси эканлигига ишониб йўлида давом этди.

“Мелиса”лар аскар йигитнинг ишораси билан тепаликка қараб юра бошлашди. Қир этагида пастқамгина уй кўзга ташланди. Оғил томондан от етаклаб келаётган қария уларни кўрди-ю, таққа тўхтади.

– Ие! – қария қўлидаги отқозиқни бир зарб билан ерга суқди ва устидан бир тепди. Қозиқ бор бўйига ерга кириб кетди. Сўнг қария йигитларга қараб юра бошлади, аммо кутилмаганда жойида тўхтаб қолди. Уй томонга юзини бурди: – Кампир! Ҳо, кампир! Чик, ўғлинг келаяпти!

**Холийёр
САФАРОВ**

*1983 йилда туғилган.
Самарқанд Давлат
университетининг
ўзбек филологияси
факультетини
тамомлаган.
“Ой ботмаган
кечалар” китоби чоп
этилган.*

– Ота! – деди аскар йигит рюкзагини ерга ташлаб. – Ассалому алайкум!

– Ўғлим! – қариянинг ажинли чеҳраси ёришиб кетди.

– Ота!

Ота-бола қучоқлашиб кўришишди. Аскар отасини қучаркан, унинг озғин елкалари титраётганини туйди. Ота эса тинмай “Ўғлим!.. Ўғлим...” дер, бошқа сўз айтолмас, ўғлини қўйиб юборгиси келмасди.

– Ие-ие, болажоним кепти-ку! Менинг Умиджоним кепти-ку?! – уй томондан бошига оқ рўмол ўраган она югургилаб кела бошлади.

– Она! – ота қучоғидан чиққан аскар бола онасининг пешвозига шошилди. – Она-жон!

– Болам! – чопқиллаб келган она ўғлини бағрига босиб, юз-кўзларидан ўпа кетди. Йиғлаб ҳам юборди.

– Она, нега йиғлайсиз, мана келдим!

– Бўйларингдан айланай, болам. “Келдим” деган тилларингдан айлана-ай... – она боласини қўйиб юборишни истамас, Умид ҳам онасининг қучоғидан чиқишни хоҳламасди. Уч йиллик ҳарбий хизмат, чеккан машаққатлари, соғинчу азоблари бир лаҳзада онасининг қучоғида эриб кетгандай эди. Негадир унинг ҳам юраги тўлиб, йиғлагиси келар, аммо ҳозир унга онасининг қувонч ёшларини артишдан ортиқроқ саодат йўқ эди...

– Уйга юринглар! – деди шошиб қолган ота ўғлини олиб келган ҳарбийларга. – Сизлар ҳам Умиджон билан бирга хизматдан қайтингларми?

– Йўқ, – кулди ёши каттароқ, бир юлдузли пагон таққан ҳарбий. – Биз туман ҳарбий комиссариатиданмиз. Ўғлингиз хизматдан кичик лейтенант унвони билан қайтди. Бизга Умидни уйгача кузатиб келиш ва сизларни табриклаш буюрилган!

– Ие, – қария баттар шошиб қолди. – Йўғ-е! Оббо, Умиджон-е. Лейтенант бўптими-е? Оббо, азамат-е...

Қария ўғлига қараса у ҳамон онасининг бағрида, орқада эса катта ўғиллари, неваларлари кўришгани қаторлашиб туришарди.

– Эй, – деди ота ўғилларига қараб. – Буларга индаманглар, бир меҳрлари қонсин. Сизлар кейин ҳам саломлашаверасизлар, Умиджон энди шу ерда. Боринглар, оғилдаги кўчқорни олиб келинглар. Умиджоннинг оёғи тагига сўямиз!

Ўғиллар билан келинлар, қизлар бир отага, бир онасининг қучоғида турган Умиджонга қарар, изига қайтишларини ҳам, қолишларини ҳам билмасди...

Дунёда қуёш тафтидан-да иссиқ, қуёш тафтидан-да қудратли куч бор. Бу – Она меҳри.

3

Ёз. Айни саратон чилласи. Асфальт йўллардан тандирдан чиққандай ҳовур кўтарилади.

У бугун ҳам эрталабдан келиб, университет биноси олдида профессорни кутди. Профессор бугун ҳам келмади. Профессор июл бошидан таътилга чиқиб кетган, аммо уч нафар талаба унинг фани имтиҳонидан йиқилган. Мана, йигирма кундирки, факультет декани ҳар куни домлага қўнғироқ қилиб, бир келиб кетишини, “йиқилган” болалар қайта имтиҳон топширишини илтимос қилади, аммо профессор унамайди. “Вақтида ўқиши керак эди. Менга уларнинг қарғиши керак эмас, аммо бир кўзлари очилсин. Энди сентябрда топширишади. Ушандаям топширолмаса, ҳаммасига академик таътил бериб юборинг! Бир йил пешанасини тошга урса, кейин таълимни ўйин қилмайдиган бўлишади” деган.

Профессор ҳақ. Факультет декани нима қилишини билмайди. Унга эса ҳисобот керак. Талабалар ҳар куни эшик олдида.

– Домла бугун келарканми?

– Ўзингиз ёрдам беринг, домла. Ахир...

Декан баъзан уларни ҳайдаб солади:

– Бор, йўқол ҳамманг! Кўзимга кўринма! Вақтида ўқиш керак эди! Айтдим-ку, энди сентябрда топширасанлар!

Талабалар хўрланиб, отаси сўкиб уйдан ҳайдаб чиқарган болалардек зинадан бир-бир қадам ташлаб пастга, бино олдида тушишади. Кетишни ҳам, қолишни ҳам билишмайди.

– Нима қиламиз? – дейишади бир-бирига термилишиб.
 – Сентябрьдаям ололмасак, бу оқсоч профессор барибир курсдан қолдириб юборди, – дейди биттаси.
 – Университет отасидан қолганми-а, бунча қийнайди одамни... – тўнғиллайди бошқаси.

Улар бино олдида ўтириб-ўтириб, тоқатлари тоқ бўлгач ётоқхонага қайтишади.

– Эртагаям бораман, келса-келсин, келмаса уйга чизиб юбораман! Э, йиқитса йиқитар... – деди уларнинг бири қўл силкиб.

Умиджон ҳам ўйлаб кўрди. “Мана, йигирма кундирки, профессор сарсон қилиб юрибди. Шунча кундан бери келмадимми, демак эртагаям келмайди. Уйга кетавериш керак... Аммо уйга қандай бораман. Отамга нима дейман? Ёки айтмасамми?..”

Баҳорда у онасидан айрилганди. Кенжа фарзанд эмасми, марҳуманинг етти-си ўтганидан кейин ҳам ўзига келолмади. Шаҳарга қайтгач, юраги санчадиган одат чиқарди. Кўз юмди дегунча онаси кўз олдига келади, кейин юраги симиллайди. Ўтиб кетар, ўтиб кетар, деди, аммо бўлмади. Бир куни шунчалик нафаси сиқдики, хонадошлари “Тез ёрдам” чақиришди. У икки ҳафта шифохонада ётди... Оқибат дарслардан қолиб кетди. Профессорнинг маърузаларини қайта ўзлаштиролмади. Олимнинг бир ғалати одати бор эди. Ким бир пара дарсга кирмадимми, кейингисига келиб ўтирмаса ҳам бўларди. Барибир киритмасди. Сабаб ёки баҳоналар фанга ва унга беҳурматлик қилиш ҳисобланарди.

Умиджон деканат орқали профессорга даволангани тўғрисида маълумотномани тақдим этган бўлса-да, мана шу “принцип” қурбонига айланган эди...

“Онаси вафот этганда бир ҳафта дарсга келмади, тушундим. Аммо бунисини тушунмайман. Баҳона!”, деган эди профессор.

...Умиджон шомга яқин қишлоққа кириб келди. Оқ кўйлак, қора шим кийган. Бўйнида бўйинбоғ, елкасида сумка. У автобусдан тушди-ю, негадир оёқлари ўзига бўйсунмаётганини ҳис этди. Авваллари шанба кунлари онаси уни кутиб, уй ёнига чиқиб ўтирарди. Энди ҳеч ким уни бундай кутиб олмайди. Ҳамманинг ўз ташвиши бор.

Умиджон негадир ўзини ожиз ва ёлғиз ҳис этди. Онаси вафотидан сўнг уйдаги кўп нарсалар унга сохта ва юзаки, ҳатто бегона туюла бошлаган эди. Бугун ҳам у отасининг “Келдингми, Умид?” дея кутиб олиши, акалари ва янгаларининг ҳол сўрашларини кўз олдига келтирди ва яна онасини қўмсади.

Онаси ҳаёт бўлсайди... Шундоқ бағрига босиб, “Қўй, болам, ҳали ҳаммаси жойига тушиб кетади. Бошинг омон бўлсин!” дерди. Ҳа, фақат оналаргина бола ғамидан бошқасини ташвиш, қайғуни қайғу ҳисоблашмайди...

Умиджон сумкасини у қўлидан-бу қўлига олиб, уйга чиқиб борди. Кутганидек ҳеч ким уни қарши олмади. Боз устига:

– Бошқаларнинг ўқишдан келганига қанча бўлди? Сен энди келаяпсан... – деди акаси.

У нима дейишни билмай қолди.

– Имтиҳонларим бор эди. Шунга...

– Топширдингми? – сўради кампири вафотидан сўнг баттар чўкиб қолган отаси.

– Ҳа...

– Кайфиятинг йўқ. Шу қизиталоқни топширолмадингми дейман, – деди отаси унинг ёнига келиб.

– Топширдим...

Ота ўғлига тикилиб турди-да, яна деди:

– Э, ўғлим, кайфиятингни бузма. Йиқилган бўлсанг, яна топширасан. Шуюм муаммоми? Бошинг омон бўлсин, болам. Тани жонинг соғ бўлса, ҳаммаси изига тушиб кетади.

Умиджон отасига тикилиб турди. Негадир юраги эзилди, отасининг сўзларида, кўзларида онасини, она меҳрини кўргандек бўлди. У отасини кучоқлаб олишни, елкаларига бош қўйишни истади, аммо бир куч уни тутиб қолди. Бу йигитлик ғуруримми, уятми, иродами билолмади... Айни дамда бир фикр мияси қатларини чақмоқ каби ёритиб юборди:

Дунёда тоғлару қоялар, чинорлардан-да қудратли куч, суянч бор. Бу Ота ва унинг тириклиги...

4

Кеч куз. Ноябрьнинг охири. Қибладан эсаётган шамол яланғоч дарахтларнинг шоҳларини силкиб, аллақандай ҳазин бир куй чалади. Симёғочлар айрилиқ аламини тортаётган ошиқ каравотидек ғичирлаган садо беради, электр симлари шамолда чайқалиб бемор овозидек ингроқ нола қилади. Баҳорда кўм-кўк либосга ўралган адирлар ажин тошган юздек таассурот уйғотади. Ҳосили йиғиб олинган ва мол оралаб юрган пахта далалари хароб ва лашкарлар тарк этган жанггоҳга ўхшайди. Аҳён-аҳёнда дарахтлар тагида ва далалар бошида мол қайтараётган, нималардир деб сўкинаётган болақайларнинг асабий овозлари эшитилади...

Мана, шаҳардан қайтаётган автобус катта йўл ёқасига келиб тўхтади. Ундан сумка қўлтиқлаган, бола кўтарган, дўпписи чангини қоқайтган, оёқлари чалишиб, бошлари гангиб тушаётган одамлар кўринди. Улар орасида костюм-шим кийган, бир қарашда зиёли, бир қарашда олифта, бир қарашда мискин, бошига дўппи кийган Умиджон ва унинг бола опичлаган, қишлоқдагиларнинг тили билан айтганда, гўзал, аммо бетон уйлар малоҳатини олиб қўйган “ранги сур” хотини ҳам тушди.

Умиджон ота ҳовлисига яқинлашаркан, бир кўнгли орзиқиб кетди, яна бир кўнгли ўксиди. Авваллари уни уй ёнида онаси кутиб олар, “Келдингми, Умиджон!” дея юзидан ўпиб, сочларини силар, бағрига босарди. Энди она қайда?.. У онасиз яшашга-да кўниқди. “Отам бор-ку!” дер, қандайдир мезон бўлиб турган мана шу кўприқдан ўтиши билан бошида соя, ёнида қоя борлигини ҳис этар ва уйга талпинарди. Ўткинчи дунёда ўлим ҳақ экан. Яқиндагина отаси ҳам уларни ташлаб, боқий дунёга рихлат қилди...

Эртага отасининг қирқини бериши керак эди. Умиджон уйга чиқиб борар экан, худди бегона бир маконга кетаётгандек ўксиниб кетди. Отасиз уй – шиферсиз уй. Онасиз уй – деразасиз уй. Онасиз одам атрофга яйраб боқолмайди, отасиз йигит қиш келишидан кўрқади...

– Майли, ўғлим, келинни олиб, шаҳарга кўчиб кетавер. Ўзинг ёқтирган ишинг, ўзинга яраша обрўйинг бор. Одамлар менга “Ўғлингиз ўқиб, шаҳарда ишлаб қолибди-я?” дейди. Бундан севинаяман. Сен ҳали, насиб бўлса, профессор бўласан. Майли, вақтинча ижара уйда турарсан. Худо хоҳласа, ҳали ўз уйинг ҳам бўлади! – дерди отаси.

Умиджон, катта шаҳардаги кичик ижара уйда хотини, ўғилчаси ва икки нафар жияни билан учни бирга, ўттизни бешга уриб яшайдиган Умиджон ота орзуларини амалга ошириш, ўз ниятларига етиш учун ҳам тишини-тишига босиб чиранар, оғзи қонга тўлса, душман олдида туфламай юрарди...

– Умиджон, келдингми? – деди уни кутиб олган катта акаси.

– Ассалому алайкум, – Умиджон беихтиёр акасининг кучоғига отилди. Ака-ука тўш бериб саломлашиб, бир-бирларига ҳамдардлик билдиришар экан, улар бир-бирларининг елкасидан ота бўйини ҳис этгандек, ота сиймосини кўргандек бўлишди.

– Борларинга шукур, – деди ака. Сўнг Умиджонни кучоғидан қўйиб, неварасини қўлга олди. – Кел қани, отам!..

Шу вақт уларнинг атрофини қолган акалари, опалари, янгалари ўраб олишди. Умиджоннинг бўғзига нимадир келиб тиқилди ва бирдан чехраси ёришиб кетди.

“Отам ўлди, энди нима қиламан, дегандим. Ахир менинг шундай акамлар, опамлар, янгамлар бор-ку?!” – у қўйилиб келган кўзёшларини яширди.

Тангри ҳеч бандасини ёлғизлатиб қўймайди...

5

Қиш. Ерда оппоқ қор. Дарахтлар шоҳида ва уйлар тарновида сумалаклар осилиб турибди. Қаерга кўз ташлама, оппоқ манзарага, қор босган нимарсаларга кўзинг тушади. Бугун шунчалар совуқки, туфлаган тупугинг ерга тушмай музлаб қолаётгандек. Бетон уйлар орасидан чиябўридек шамол увлайди. Изғирин асфальт кўчалар қорини атрофга сочади. Фақатгина серқатнов йўлларда қор эриган, йўлаклар эса катта-кичик ўлчамли излардан ажабтовур манзаралар ҳосил қилган...

Мана, машиналар оқимида келаётган оппоқ “Нексия” катта йўлдан бурилди. Тор кўча қия ва сирпанчиқ эди. Умиджон машинани эҳтиёткорлик билан бошқарар, нима бўлса-да, уйгача соғ-саломат етиб боришни ўйларди. Неча кунки ердаги қор эригани йўқ. Тунда баттар музлайди. Эрталаб ишга кетаётганида машина сирпаниб кетди-ю, икки марта айланиб, яна йўлга тўғри бўлиб қолди.

– Ўзинга шукур! – деди Умиджон. – Бир асрадинг...

Ҳозир ҳам у машинани секин ҳайдаб бораётган эди, қаршисидан яна бир машина кўринди-ю, рулни сал ўннга олди. Шу пайт машина тойиб кетди ва ҳаммаси кўз очиб юмгунча содир бўлди. У ўзини йўқотди. Тормоз босганини ҳам, босмаганини ҳам билмайди, “Нексия” бир айланиб олди-да, олди оёғи йўл четидаги ариқчага тушиб кетди.

– Ўзинга шукур... – деди Умиджон. – Ағдарилиб кетганда нима бўларди? Бир асрадинг...

Йўловчи машина беш-ўн қадам ўтиб тўхтади. Унинг баллонидан занжирли қоплама бор эди. Ҳайдовчи бақувват киши экан, машинасидан тушиб, унинг ёнига келди.

– Орқага олинг, мен мошинанинг олдидан кўтараман!

Умиджон қизиби турган машинани ўт олди ва орқага ҳайдади. Йўқ, бирдан чиқолмади. Кейинги уринишда эса “Нексия” баллонини ариқдан халос этишди.

– Раҳмат! – деди Умиджон йўловчига. Сўнг яна эҳтиёткорлик билан уйига қараб кела бошлади.

У машинасини уйдан қарийб икки юз метрча узоқдаги гаражга қўйиб, пиёдалаб келаркан, кўз олдидан бугун икки марта машина айланиб кетгани ўтди.

– Ҳалиям худо асради... – деди у ўзига-ўзи. – Энди то қор эригунча ишга автобусда бораман-е. Фалокат оёқ остида...

У гараждан уйга келганча кўп нарсаларни хаёлидан ўтказди: бир жойга йўл олса, “Болам, эҳтиётгина бўлиб бориб келсин” дея ёзғириб қолувчи онасини, “Биздан узоқдасан, ўзинга, оиланга эҳтиёт бўл...” дегувчи отасини, акаларининг “Бизлар бир жойга кетсак, отам билан онам диққилаб ўтирарди, ухлამасди ҳам. Уларнинг нега бундай диққинафас бўлишларини болалар туғилгач, ота-она бўлгач билдик...” деганларини эслади.

Умиджон изғирин одамнинг устидаги кийимни ечиб кетай дегандек забтига олган совуқда уйга келгунича музлаб қолди. Подъезддан югуриб ичкари кираркан ҳали уйга етмасдан туриб, аллақандай хотиржамлик сезди. Учунчи қаватга чиқиб, ўз уйи эшигини чертди.

– Ки-им? – деди ичкаридан бир овоз ҳалимлик билан.

– Мен, эшикни оч!

Эшик очилди.

– Ассалому алайкум! Яхши келдизми, дадаси? Кун бундай совуғ-ей?!

– Эй, айтма. Даҳшат! – Умиджон туфлисини ечиб, пальтосини қўл узатган аёлига бераркан, беихтиёр атрофга аланглади. – Болалар қани?

Умиджоннинг гапи тугар-туғамас, ичкари уй эшиги очилди-ю, аввал катта ўғли кўринди.

– Дада, ассалому алайкум.

Издан чиққан қизчаси югуриб келди.

– Дадажон?!

Умиджон қучоғига отилган қизини опичлаб оларкан, совқотганини ҳам, чарчоғини ҳам, ҳатто бугун икки марта машинаси айланиб кетганини ҳам унутди.

– Вой, онажоним-е?! – у қизини қўйиб юборишни истамас, қизча-да дадасидан айрилгиси келмасди...

Аёл эса бир эрига, бир болаларига қарар ва беихтиёр жилмаярди.

Инсон аввалига умидли бўлади ва меҳр кўради, кейин эса умид беради ҳамда меҳр улашади...

6

Уйга қайтиш. Нақадар ёқимли ва нақадар латиф. Ардоғиндагилар, азизларинг сени кутишади, соғинишади, сен эса уларни...

Шеърят

**Мақсуда
ЭГАМБЕРДИЕВА**

1955 йилда туғилган.
ТошДУнинг филология
факультетини тамом-
лаган.

“Гулбарг”, “Мактуб”,
“Насиба”, “Осмон
соҳилида” шеърый
тўпламлар муаллифи.

Қадамларини нишона бахт суғуридан

Ҳаёт манзаралари

Лайлақлар сув ичган Ойдинбулоққа
Булутлар термилар ойсираб.
Бир сигир оламни тутар сўроққа,
Туннинг деворига шохларин тираб.

Сукунат кўрпасин ухлар ёпиниб,
Сутуриб қўйилган эшиклар таги.
Ниҳоят, тонг отар тиниқиб, тиниб,
Кимнинг куни тугар, кимнинг эрмаги?

Кабоб ҳидин сезмай ўтар гузардан
Келинчак қўлидан ош еган йигит.
Бува “инга” сидан бошлари осмон,
Бир уй тўла инсон бахт-ла бир вужуд.

Чойхона. Тўрт улфат баҳслашар тинмай,
Бузмай вақт амрига ҳеч пинагини,
Гап қизитар тинмай, ўзлари билмай,
Айлантириб ҳаёт гилдирагини...

Яхши тушлар кўринг

Яхши тушлар кўринг, ойдин кечалар,
Термилиб турганда юзингизга бахт.
Босган изингизни сақлаб кўчалар,
Исмингиз шивирлаб айтаркан дарахт.

Яхши тушлар кўринг, уйқусиз гуллар
Сизга афсоналар тўқиётган чоғ.
Юлдузларга боқиб мудроқ довуллар
Ўзича фалсафа сўқиётган чоғ.

Яхши тушлар кўринг, ҳазрати инсон,
Яхши тушлар кўринг, эй дилбар аёл!
Яхши тушлар кўринг, она, отажон,
Ухланг мурғакларим, ширин, бемалол!

Яхши тушлар кўринг, ойдин кечалар,
Сизни ўйлаб яшар бу кўҳна олам.
Сизни ўйлаб яшар неча-нечалар,
Сиз учун тайёрдир хатарларга ҳам...

Яхши тушлар кўринг, ойдин кечалар...

Ватандоишларимга

Ёнингизда турса кимдир жигархун,
Ташлаб қўйинг аста кўз қирингизни.
Жонимизга дармон шу Ватан учун
Ватандоишлар асранг, бир-бирингизни.

Кам бўлади бунақа кунлар

Кам бўлади бунақа кунлар,
Қуёш гўзал, ҳаво мўтадил.
Учраганлар-одамохунлар,
Боқишлари меҳрли оқил.

Аразлама афсоналардан,
Сени улар суййди кўпроқ,
Кўнгил узиб қошоналардан,
Ҳорғин дилга ёқа ол чироқ.

Майли, сени ёмон десалар,
Ахир, сенга аён ҳақиқат.
Ва жоҳиллар, майли, кулсалар,
Сенга Тангри қилур марҳамат.

Ахтаради шеърят дархон,
Ҳайрат билан чок-чок дилни.
Ғирромларни танлайди даврон,
Абадият танлар пок дилни.

Кам бўлади бунақа кунлар...

Болакай

Сен борсан – дунё бор, болакай,
Қутқаргил дунёни заволдан.
Дунё лол, сен берган саволдан,
Сен борсан – дунё бор, болакай.

Кулгинг – соф, бу фақат кулгидир,
Баҳорга бичилмас, бебаҳо.
Ишончинг дунёнинг мулкидир,
Яшашидан, асли, сен – муддао.

Сен борсан – дунё бор, болакай...

Келинчак

Ял-ял ёнган келинчак, дил сенга асир,
Сен – малика, куёв – шоҳ, тўйхона – қаср.
Саломлар қил, самовий нурлар қўлласин,
Момолардан қолган урф – сирлар қўлласин.
Ял-ял ёнган келинчак, дил сенга асир.

Икки дилни пайвандлар сурнай навоси,
Ёринг бўлсин бир умр ишқинг фидоси.
Тўлғанади куй-қўшиқ, силжинар танлар,
Юракларни тарк этиб учар армонлар.
Ял-ял ёнган келинчак, дил сенга асир.

Ўғил боққан унутмиши йиллар заҳматин,
Шафқат қил, кутиб яша ҳаёт шафқатин.
Назокатинг бебаҳо денгиз дуридан,
Қадамларинг нишона бахт суруридан.
Ял-ял ёнган келинчак, дил сенга асир.

Жаранглаган торларнинг энг жаранги – сен,
Оқ кўйлақда гуллаган боғлар тонги – сен.
Бўйларингда нигоҳлар қилгайлар дуо,
Шу хонадон дардига топгандай шифо.
Ял-ял ёнган келинчак, дил сенга асир.

Саломлар қил, келганинг ҳовли-маконга,
Жигарлару қўшилар, лол хонадонга.
Саломлар қил, орзулар, оқ тилакларга,
Суйиб боққан чехралар, пок гўдакларга.
Ял-ял ёнган келинчак, дил сенга асир.

Тегирмон олдида

Бетакрор қарашлар, ноёб ақллар,
Айланаверади оддий парракка.
Айланаверади тегирмон – йиллар,
Узаяверади йўллар – юракка.

Фаргона

Шодмон СУЛАЙМОН

1975 йилда туғилган. Филология фанлари номзоди. Бухоро Давлат университети ўзбек филологияси факультетини тугатган. “Хосиятли кун”, “Куз хаёли”, “Туғилган кун” каби шеърӣй ва насрий тўпламлари; “Қайноқ қум кенгликларида”, “Шеърӣй санъатлар сеҳри”, “Адабиёт назариясига оид тушунчалар”, “Адабиётшунослик атамаларининг қисқача изоҳли лугати”, “Мутолаа шукуҳи” сингари илмий рисолалари нашр этилган.

Кўксиндан қидиргин доим Ватанни

Чин сўз

Замин сирларидан очар экан сўз,
Ҳақни англаб етди Беруний бобом.
Улкан харитага ташлар экан кўз:
“Ер айланар, – деди, – мангу, бардавом”.

Сўнгра, бирлаштирди харита четин,
Бир-бирига улаб уммон, кўлларни.
Икки ёққа кетган, аслида, яқин,
Гўё бир-бирдан олис йўлларни.

“Қутб – икки томон, иккита қирғоқ,
Бири ёруғ, – деди, – бирида зулмат.
Бирида зимистон нафаси уйғоқ,
Бири ёруғ нурга тўяр беминнат.

Кун, тун алмашинар, фасллар – меҳмон,
Шу боис, ранго-ранг заминнинг куйи.
Ким қуёшга яқин – тўкин, фаровон,
Ким қуёшдан узоқ – мудрар йил бўйи...”

Шу тахлит яралди мўъжиза – копток,
Мағриб шовқин солди: “Топдим! Глобус!”
Начора, туркий эл ёққанда чироқ,
Ўшал олис юртда йўқ эди фонус.

Ҳақ – голиб, мойилми ёки йўқ таъби,
Ҳарчанд уринмасин ёпмоққа изин.
Экватор чизиги айланган каби
Тагин Берунийга улағай сўзин.

Хуллас, олисдами, яқинми йўлинг,
Умр богин айлай десанг чарогон.
Ҳар томон чалкашмай хаёлинг, ўйинг,
Бобонг “коптоғи”га назар сол шу он.

Ялтироқ тошга ўч кимсадек бўлмай,
Кўксиндан қидиргин доим Ватанни.
Сахий қуёш кулган, мунаввар эл бу,
Қуёшдек бағрингга бос бу чаманни.

Изҳор

Жоним, дардларимни тоиларга ёрдим,
Жоним, туйғуларим қилмади шафқат.
Кўксимга урилди айрилиқ гарди,
Жоним, кўзларимни чўқиди фурсат.

Жоним, шиқоятлар қилмайман энди,
Жоним, балки, жоним титраётгандир.
Хазонрез боғимга шабнамлар инди,
Жоним, айтдинг: “Булар шунчаки ёмғир”.

Жоним, шиқ ҳақдаги эртакка ишон,
Жоним, қалбим аро, жоним аросан.
Биз битта пайқонмиз, пайваста нишон,
Мен ёлғиз бораман, сен ёлғиз юрасан.

Жоним, чиқиб келдим талотўплардан,
Жоним, кўҳна дунё бунчалар қайсар.
Кўзги япроқ мисол титраб турибман,
Жоним, ўзинг мени ҳаётга қайтар.

Катта танафус

Аудитория. Ўйигирма уч қиз –
Ўйигирма уч кўзлари мунчоқ.
Шеърнинг ўтлиг тўфонларига
Ҳайрат ила очади қучоқ.

Аудитория. Ўйигирма уч қиз –
Ён-атрофга боқади сергак.
Далли шоир муаллим дарси
Туюлади мисоли эртак.

Аудитория. Ўйигирма уч қиз –
Табиатнинг асира насли.
Юрагига нақшлаб қўймиш
Ўйигирма уч ботирнинг расмин.

Аудитория. Ўйигирма уч қиз –
Шеър тинглайди хаёлга толиб.
Ўтиб кетар катта танафус –
Шеър ҳар қандай ҳавасдан золиб.

Аудитория. Ўйигирма уч қиз –
Кўклам бўлиб унган тонларим.
Ғазаб, нафрат, шиқни ўргатдим,
Рози бўлинг, сингилжонларим.

Аудитория. Ўйигирма уч қиз –
Ўйигирма уч қисмат домида.
Ашъор сўраб йўқлармикинсиз
Мангу танаффуслар шомиди?!

Мувашишаҳ

Кўзда ёш уйғондим ҳар наҳор,
Кўксимда музлаган япроқлар.
Қайларда юрибсан, гулбахор,
Олисми сен кетган қирғоқлар?

Қай кунда келганман тентираб,
Кўксимга сиқмади бу олам.
Қимсасиз уммонда адашидим,
Кўнглингдан жой бергил, муҳаррам!

Ғудрандим, тилимда кишанлар,
Тўзонлар еб кетди сасимни.
Кўксимни иситгил, мунаввар,
Шивирла қадрдон исмингни!

Сўзларинг бунчалар ёқимли,
Нигоҳинг бунчалар мулойим?
Бўронлар музлатган ёдимни:
Уйготгил, уйготгил, гулойим!

Ниҳоят, очибди гул чирой,
Келдингми бешафқат йил оша?
Мен сени севаман, ҳойнаҳой,
Ўйглагим келяпти, бинафша!

Кўзларинг чақнади сасимдан,
Ҳорибсан, толиқдим ўзим ҳам.
Изн бер, зимистон мавсумда
Қалбингда жон сақлай, азизам!..

Бухоро

**Дилдора
МАРДИЕВА**

1973 йилда туғилган.
ТошДУнинг журналис-
тика факультетини
тамомлаган.
“Ишқ ёмғирлари”
шеърий китоби чоп
этилган.
Ҳозирда “Yoshlar”
телерадиоканалида
фаолият кўрсатади.

Осмондан юлдузлар ишқдай тўқилса

* * *

Мен – нурлардан яралган кўнгил,
Бошимдан то тирноққа қадар.
Кўнгил бериб, кўнглимни севгил,
Севолсанг агар...

Мен – нурлардан яралган кўнгил,
Тонгдай ёруғ, чашмадай тиниқ.
Тупроқларга хокисор сингил,
Шишадай мўрт, ойнадай синиқ.

Мен – нурлардан яралган кўнгил,
Қордай оппоқ, ёмғирдай ранглар.
Сен тополмас қирларга кетган,
Ишқ боғида йўқолган гавҳар.

Мен – нурлардан яралган кўнгил,
Ўз-ўзига сизмаган қайғу.
То ҳижрондан ишқингга қадар
Юрагимга бегона уйқу...

Мен – нурлардан яралган кўнгил...

* * *

У менсиз асрлар яшаши мумкин,
Созинмай, зерикмай, кутмай ҳеч қачон.
Исмимни бир умр такрорламасдан,
Мен Жанубда бўлсам, у Шимол томон.

У мени ҳеч қачон эсламайди ҳам,
Бир лаҳза севмайди, бир кун кутмайди.
Дунёни гул безаб, баҳор берса ҳам,
Ҳеч қачон атиргул тутмайди.

У мени авайлаб, асрамайди ҳеч,
Ёлғизи бўлмайман, танҳоси эмас.
Осмондан юлдузлар ишқдай тўқилса,
У менга ҳеч қачон бир шода термас.

Мени деб, ҳеч қачон чекмаган озор,
Мен учун қайғуга чўммаган бедор,
Менга аталмаган ундаги иқрор...
Мендан бегонадир, у билган Дилдор.

У менинг шундай ўйлашимни истайди,
Мен, асло, ундай ўйламайман...

* * *

Бетоб дарахтларнинг ранги заъфарон,
 Хоргин кўчаларда гардлар титроғи.
 Холсиз ариқларда оқади ҳижрон,
 Толиққан осмонда нурнинг фироғи.

Зериккан боғларда қизгин суҳбат йўқ,
 Ўйчан шамолларни гуруннга қўйса.
 Чарчаган деворлар нурашдан қўрқмас,
 Эзилган кўнгилга хавотир тўйса.

Рангпар осмонлардан ёмғир ёғмайди,
 Дилхун дунёларда қувончининг ками.
 Сен келмасанг ҳатто қуёш кулмайди,
 Ерни босиб қолар соғинчинг гами.

* * *

Сен мендан неларни тилайсан, ганим,
 Менинг ҳеч вақом йўқ тилакдан бўлак?!
 Сенга дунё берган бўлардим, афсус,
 Энг азиз жоним ҳам ўзимникимас!

Сен мендан неларни сўрайсан, ганим,
 Билганларим ҳеч не, билмасим чексиз?!
 Сенга яшамоқни ўргатар эдим,
 Умрнинг нелигин билмайман, афсус!

Сен мендан неларни кутасан, ганим,
 Ёмонлик келмайди қўлимдан билсанг?!
 Сенга яхшиликни кўрсатар эдим,
 Афсус!.. Мени кўра олмайсан!..

* * *

Мен гулларга дилимни очдим,
 Гуллар мени тингламадилар.
 (Сўлиб қолишдан чўчиди гуллар.)

Мен йўлларга дилимни сочдим,
 Йўллар йиғиб берди ўзимга.
 (Етмай қолишдан қўрқди йўллар.)

Мен дилимни сувларга отдим,
 Сувлар орқасига оқдилар.
 (Шўрланиб кетишдан эҳтиётланди.)

Мен дилимни осмонга тутдим,
 Осмон йироқлашди заминдан.
 (Тўкилиб кетишдан асради ўзни.)

Мен дилимни тупроққа бердим,
 Тупроқ ҳали фурсат бор, деди.
 (Туноҳимдан қочди чамамда.)

Мен дилимни Ўзига айтдим,
 Ўзи боқиб қулди дилимда.
 (Ўзимга сизмаган ўзим, ўзимман.)

Ёднома

**Қурдош
ҚАХРАМОНОВ**

1954 йилда туғилган. Филология фанлари доктори, профессор. Тошкент Давлат педагогика институтини филология факультетини тамомлаган. “Адабий танқид ва ўзбек адабиёти” ва “Адабий танқид: янглиниш жараёнлари” номли монографиялари, “XX аср ўзбек адабиёти” ўқув қўлланмаси, “Ўзбек адабий танқидчилиги тарихи” дарслиги (ҳаммуаллифликда) муаллифи.

“Олтин зангламас” романида давр ва шахс талқини

Ўзбекистон Халқ ёзувчиси Шухрат (Фулом Алимов) ўзининг жозибатор шеър устодлари, бадий етук романлари, драма ва таржималари билан XX аср ўзбек адабиёти тараққиётига муносиб ҳисса қўшган ижодкорлардан бири.

Бадий асарда шундай бир сеҳрли кудрат бор: уни ўқий бошласангиз, қахрамонлари қисмати билан танишасиз, айни пайтда, гўё ҳар бир сатр қатидан унинг яратувчиси бўлмиш ижодкор сиймоси, шахсияти, имону эътиқоди, дунёқараши, туйғулар олами, бир сўз билан айтганда, бутун борлиги намён бўлиб тургандек туюлади. Буни нафақат замонавий асарларда, балки олис мозийда битилган битикларда ҳам кўришимиз мумкин. Шу маънода Шухрат ижоди билан танишганда, барча жанрдаги асарларига хос бўлган муштарак бир уйғунликни кузатиш мумкин: бу – ижодкор шахсиятига хос бўлган ҳаётсеварлик, имону эътиқодда собитқадамлик, адолат тантанаси учун интилиш туйғусининг устиворлигидир. Буни биз шоирнинг “Умр йўли”, “Ҳақиқат йўлдадир”, “Бу сўқмоқ меники”, “Лочин”, “Дунёга келдингми, ҳақ сўзла, мард бўл...” каби туркум шеърларида, роман ва достонларида ҳам кўришимиз мумкин.

Шухрат яшаб ижод қилган ижтимоий тузумда эса бундай фазилатлар ҳар доим ҳам қадрланавермас, аксинча, замонасозлик мотивлари билан суғорилган асарлар кўкка кўтариб мақталар, унинг ижодкорларига эса барча шарт-шароитлар муҳайё, қўша-қўша ордену мукофотлар, орбў-эътибор ҳам шуларники эди.

Шухрат эса ўз тахаллусига бу ўткинчи турмуш кечмишида эмас, балки ижодий камолотга эришиш орқали муносиб бўлишга интилиб яшади ва ижод қилди. Ва бунга, ўз иқтидорини замонасидаги имконият даражасида эришди ҳам. Буни биз ёзувчининг энг сара асарларида, айниқса, шоҳ асари ҳисобланмиш “Олтин зангламас” романи мисолида кўришимиз мумкин. Мазкур асарида ёзувчи катта ижодий жасорат билан шўро даврига хос қатағонлик сиёсатини биринчилардан бўлиб бадий юксак даражада фош қила олгани олим ёзувчиларимиз томонидан аллақачон эътироф этилган.

Роман яратилгандан кейинги акс-садони адабиётшунос олим ва мунаққид Матёқуб Қўшжонов шундай баён этади: “Роман катта шов-шувларга сабаб бўлди. “Наҳотки, бу сирли муаммони очикдан-очик баён қилиш мумкин бўлса”, деб ўйладилар баъзилар. Шухрат қисмати қай йўсинда борар экан, деювчилар ҳам бўлди. Бугун шу нарса аниқ бўляптики, “Олтин зангламас” романининг яратилиши фақат Шухратнинг эмас, балки китобхон, адабиёт, қолаверса, умумижодкорлар ютуғи экан”.

Ўзбекистон мустақилликка эришгач, шўро даври қатағонлик сиёсатига оид барча ҳақиқатлар юзга чиқа бошлади. Заҳматкаш олим узиёларимиз саъй-ҳаракатлари би-

лан ўттизинчи йилларда қатағон қурбони бўлган Қодирӣ, Чўлпон, Фитрат, Усмон Носирлар фожиасини, эллигинчи йиллардаги Шайхзода, Саид Аҳмад, Шукрулло, Шухрат каби узоқ муддатли қамоқ жазосига маҳкум этилган ижодкорларимиз қисмати архив материаллари, тергов ҳужжатлари таҳлили орқали халқимизга ошкор бўлди. Бундан ташқари, Саид Аҳмад ва Шукрулло каби ижодкорларимизнинг хотиралари ҳам давр фожиасини ҳис қилишда муҳим аҳамият касб этди.

Ушбу фош қилувчи манбалар билан “Олтин зангламас” романини қиёслаб ўргансак, ижодкорнинг маҳоратига тан бермай илож йўқ. Ёзувчи асарда давр фожиасининг туб моҳиятини асар сюжети ва қаҳрамонлар қисмати тасвири орқали бадиий мукамал тарзда тасвирлай олганига гувоҳ бўламиз.

Асарнинг асосий воқеалари бош қаҳрамон Содиқнинг шаҳарга кўчиб келиши, ишга жойлашиш учун шаҳар маорифи бўлимига боришию дастлаб учраган Мирсалим билан танишувидан бошланади.

Ёзувчи китобхонни воқеалар билан таништира борар экан, инсон табиатининг хилма-хил олами тасвири орқали аста-секинлик билан асосий масала сари етаклайди. Бу воқеалар марказида Содиқ ва Мирсалим муносабатлари ҳал қилувчи аҳамият касб этади.

Ёзувчи романда адолат учун курашувчи, эътиқоди бутун, аммо ўзи содда, кўнглида кири йўқ, ишонувчан Содиқни қатағон сиёсатининг шафқат билмас тўри ўз домига илинтириб, аста-секин чирмовуқдек ўраб олаётганини турли бадиий воситалар, давр учун характерли бўлган ҳаётӣ лавҳа ва даталлар орқали ҳаққоний тасвирлайди. Шундай деталлардан бири иғво ва чақикдир. Маълумки, иғво, чақув, тухмат умуман одамзод табиатига хос қусурлардан бўлиб, ҳасад, кўролмаслик, ичиқоралик оқибатида юзага чиқадиган ва барча даврларда ҳам учрайдиган иллатлардан ҳисобланади. Лекин сиёсий чақув, иғво фақат шўро даврига хос энг характерли хусусиятлардан биридир. Асарда тасвирланган турли-туман базму гап-гаштаклар ва у ерда бўладиган суҳбатларнинг тегишли жойларга етказилиши каби ҳаётӣ лавҳалар ҳам давр руҳини акс эттиришга хизмат қилади.

Бу ўринда ёзувчи Мирсалим образига алоҳида эътибор қаратгани ва барча бадиий компонентларни бирлаштирувчи воситага айлантира олганини таъкидлаш зарур. Бу ҳол, айниқса, романнинг дастлабки қисмларида яққол кўзга ташланади. Мирсалим сиртдан қараганда ҳожатбарор, одамларга яхшилик қилувчи, турли хил ўтиришу давраларнинг ташкилотчиси сифатида таассурот қолдирса-да, лекин барчасини манфаат асосига қурувчи, манфаатлар тўқнашганда ҳар қандай қабиҳликдан ҳам қайтмайдиган кимса сифатида фош этилганини кўраимиз. Асарда Мирсалим Содиқнинг фожиали қисмати бошланишида ҳал қилувчи образ сифатида характерлидир.

Мирсалим ва унинг гумашталари томонидан уюштирилган иғвогарликлар Содиқ ҳаётини издан чиқариб, унга нисбатан ишончсизликни юзага келтиради ва унинг номи ҳар хил рўйхатлардан ўчирилла бошлайди. Асарда шунга оид бир воқеа тасвири характерли. Конференцияда илғор мактаблар номи саналганда Содиқ раҳбарлик қиладиган мактаб тилга олинмайди. Ушбу масала юзасидан газета ходимининг Содиқ билан қилган суҳбати ўзининг фош қилувчи хусусияти билан алоҳида аҳамиятга молик. Бу ўринда ёзувчи зимдан киши билмас давр фожиаларини шафқатсизлик билан фош этганини кўраимиз.

“ – Ҳа, ростанам, – деди газета ходими нимадир бирдан эсига тушганда бўладиган шошинқираш билан, – мана, докладда ҳам сизнинг мактабингиз билан номингиз, нима учундир қизил қалам билан ўчирилган.

Ходим газетада берадиган ҳисоботида фойдаланиш учун олган район маорифи мудири докладининг ўша саҳифасини очиб кўрсатди. Чиндан ҳам мактаби ва номи

қизил қалам билан ўчирилган, лекин ўқиш мумкин. “Ким ўчирган, нимага ўчирган?” деган фикр Содиқнинг хаёлига келди ва мухбирдан сўради:

– Ким ўчирган бўлиши мумкин?

– Ким докладни қизил қалам билан кўриб чиққан бўлса, ўша бўлади-да, – деди мухбир мужмалгина қилиб. Бу унинг чин жавобими ёки ҳазил қиялпими – билиб бўлмас эди”.

Ушбу лавҳада қизил қалам билан ўчирилган, деган фикрнинг кетма-кет уч марта такрорланиши, мухбирнинг мужмал жавобларида шўро сиёсатини фош қилувчи жуда катта рамзий маъно яширин, албатта. Ёзувчи қўллаётган “қизил” сўзига алоҳида ургу қаратиб китобхонга анча-мунча гапларни айтмоқчи бўлаётир. Шўро ҳукуматининг барча белгиларида қизил рангга алоҳида эътибор қаратилганини ҳисобга оладиган бўлсак, ёзувчи айтмоқчи бўлаётган тағмаънонинг кўлами шунча теранлашиб бораверади.

Шунингдек, журналда муҳаррир томонидан яхши мақола сифатида эътироф этилиб, чоп этилиши режалаштирилган мақоласининг номаълум сабабга кўра босилмай қолиши, қишлоқда партизан жўраси Бобоқулнинг халқ душмани сифатида қамалиши ҳам Содиқ қисматининг табора ойдинлашиб бораётганини кўрсатувчи эпизодлардир.

Шухрат олтмишинчи йилларда ёзган “Ўзим ҳақимда икки оғиз сўз” номли қисқа таржимаи ҳолида “Олтин зангламас” романи маълум маънода автобиографик характердаги асар эканини таъкидлаб, “бу ҳаётнинг атрофида эмас, нақ ичида бўлганини” ургулайди.

Романда Содиқнинг қамоққа олиниши эпизодлари, терговчи хонасидаги стол-стул, бурчақда маҳбусга мўлжалланган табуретка тасвири, Чухановнинг сўроқ қилиш усуллари, маҳбусга нисбатан махсус қўлланадиган психологик тазйиқлари – буларнинг бари ғоят жонли ва давр руҳига мос равишда тасвирланган. Романдаги Мирсалим образи ёзувчи ҳаётда жуда яхши танийдиган, лекин исмини ҳеч қачон ошкор қилмаган, ўз прототипига эга бўлган шахс эканига шубҳа йўқ. Ҳаётдаги Мирсалимларнинг риёкорлик билан тухмат қилиб сохта гувоҳлик бериши Шухратнинг дилига қанчалар озор берганини тасаввур қилиш қийин эмас. Шу жиҳатдан “Олтин зангламас” романини психобиографик таҳлил қилиш, барча ҳақиқатларни юзага чиқариш бугунги адабиётшунослик олдида турган вазифалардан бири эканини таъкидлаш жоиз.

Романда Мушаррафнинг “Халқ душманининг хотини бўлмаман”, дея ажралиш учун талоқ сўраб келиш воқеалари ҳам давр руҳини, унинг фожиаларини ҳаққоний акс эттиради. Биз бу даврда қанчадан-қанча оилалар ушбу зўравонликлар туфайли пароканда бўлиб кетгани ҳақида кўп эшитганмиз, ўша давр матбуотидан яхши биламиз. Лекин, шу билан бирга, ҳар қандай тазйиқ таъқибларга қарамай, бир-бирига бўлган садоқатини намоён эта олган Ойбегу Зарифалар, Саид Аҳмаду Саидалар ҳам кўп бўлганини яхши биламиз. Шоир айтмоқчи, “Шундайлар бўлмаса агар дунёда, Бу қадар муҳтарам бўлмасда аёл”. Асардаги душман тимсолида берилган Диловархўжа образи муҳим бир ҳақиқатни – совет тузуми нафақат душман деб билганларини, кези келганда, ўзига садоқат билан хизмат қилганларни ҳам аямаслигини кўрсатувчи образ сифатида намоён бўлади.

Романнинг кейинги қисмларида Содиқнинг фронтда кўрсатган жасоратлари, ўзининг гуноҳсиз эканини исботлай олишлари, қаҳрамонларча ҳалок бўлиши, умуман, жанг манзаралари жангчи-ёзувчи нигоҳи билан ғоят ҳаққоний тасвирлангандир.

Хулоса қилиб айтганда, мазкур роман собиқ совет тузумининг қатағонлик сиёсатини, унинг мислсиз зўравонликларини ўз бошидан кечирган ва ҳар қандай шароитда ҳам ўз имон-эътиқодини бутун сақлаб қололган халқимиз қисмати ҳақидаги романдир.

Шухратнинг саксонинчи йиллар матбуотида эълон қилинган бир шеърда шундай сатрлар бор:

*Бу дунёда ҳақиқат бор,
Бу дунёда ёлғон ҳам.
Ноҳақликка бўлсанг дучор,
Азиз бошинг қилма ҳам!*

Дарҳақиқат, Шухрат бу ўткинчи дунёда ноҳақликларга учраганда ҳам азиз бошини ҳам қилмай, ёлғонларнинг оғзига уриб, ҳақиқат учун курашиб яшади ва ижод қилди. Айни шу жиҳати билан эл-юрт орасида кадр-қиммат топди.

Бир дарахт новдалари

Кўнлим менинг бир сирли осмон

* * *

*Бунчалар кечикиб келдинг нега, қуз,
Булутлар бузишди ваъдасин, сўзин?
Очиқ тун кўйлагин тугмаси – юлдуз,
Пардалар тўсмайди ойнанинг оқ юзин.*

*Ишончим қолмади, алдади осмон,
Эсётган енгилтак ел ҳам бевафо.
Кўнди бошимга бўз, беқарор туман,
Ёлгончи дунёнинг дарди бедаво.*

*Саргайган қамишлар изиллашидан
Юрагим негадир тинмай бўзлайди.
Симёгоч симлари визиллаши ҳам
Ярадор қалбимда озриқ кўзгайди.*

*Олдинда – Қизилқум, орқада – дарё,
Туронгил шивирлар, тош йўллар унсиз.
Жийдалар ичинда бир булбул сайрар,
Юрагимда бир қуш чирқиллар сенсиз.*

* * *

*Қизилқумга суратлар чиздим,
Қутирган бўз бўронлар бузди.
Тушларимни қудуққа айтдим,
Ҳушларимни йўқотиб қайтдим.
Ипак йўлдан сандиқ изладим,
Ёт карвондан фойда кўзладим.
Балхан тоғда қолди изларим –
Елга ўлжа бўлди сўзларим.
Саратонда музладим, тўнгдим –
Юрагим хун, тақдирга кўндим.
Юм-юм йиглаб сирлашди шамол –
Саҳро билан бирлашди Орол.
Кўкка қараб кўзимни юмдим,
Ерга қараб эгилдим, синдим.
Чўлда бўта бўлиб бўзладим,
Юрагимни тилиб, тузладим.*

**Бахтиёр
ГЕНЖЕМУРОД**

*1959 йилда тугилган.
Бердақ номидаги
Қорақалпоғистон
Давлат университети
тини битирган.
“Офтобнинг умри”,
“Саратон”, “Лирика”,
“Ўқ қадалган ой”,
“Сайланма” шеърлар
тўпламлари қорақалпоқ
тилида; “Ўқуздаре битиклари”
номли достон ва шеърлар
китоби ўзбек тилида
нашир этилган.*

* * *

Баландликни ўлчаётирмиз,
Теранликни ўлчаётирмиз,
Ўлчаи мушкул экан кенгликни.

Оғир зотни ўлчаётирмиз,
Енгил зотни ўлчаётирмиз,
Сақлай олмай теппа-тенгликни...

Баландлик ва теранликларда
иноқ экан калта ва узун.
Шул тўртовлон дўстлашган ерда
бундай дейди Шакл ва Мазмун:

“Оғир зотлар чўқар теранга,
енгил зотлар осмонлаб кетар.
Бу кенгликни менсимаганлар
кенг этикда оқсоқланурлар...”

* * *

Сел-себор ёмғирда адашгим келар
қутли сезим билан.
Гуллашни соғинган жувондай баҳор
кайфли кезинг билан.

Бировлар юпатар кўнгилларини
шаробу узум билан.
Ютоқиб қарайман шингилларингга,
ҳали узилмаган.

Ўтган кунларингни қайтармайди вақт,
синар тўзим билан.
Муҳаббат фаслида адашмоқ чин бахт
ёлғиз ўзинг билан.

* * *

Бу дунёда яшаб нима ортттирдим,
Топганимдан кўра йўқотганим кўп?!
Сўқмоқлар азобин тушунади ким,
Интилдим тоғларга, чўққиларга хўб?!

Балки шунқор каби қанот қоқарман,
Тубсиз жарликлардан, қоятошлардан.
Бироқ, мен ўзимни излаб топарман:
Узилган торлардан, чексиз даштлардан.

* * *

Кеча оқиом бир сулув қиз:
“Дунё – алвон гул... – деди, –
Кўёш ботиб, чиқса юлдуз,
Гулзордан гул юл...” – деди.

“Богимизда гулистон бор,
Боришига йўқ йўл, – деди, –
Қизнинг кўнгли қилдан ҳам тор –
Боққа ўғри бўл”, – деди.

Қаҳ-қаҳ кулди: “Қизил гул – мен.
Богда қийнар чўл, – деди, –
Кўрқсанг ўғри бўлишдан сен,
Йигит бўлмай ўл!” – деди.

* * *

Согинчини – чўл чанқогини
қондирмоққа селлар керак.
Армонни – тол япрогини
эркалашга еллар керак.

Юрагим – дард бўлса яшил,
қиз лабидай гуллар керак.
Наврўз оқиомидай асил –
ёр кўзидай тунлар керак.

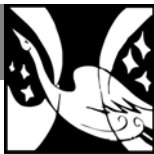
Шунча қўёш, шунча булут
ёт эмасдир, бари керак.
Йиғлаган ҳам пуркаган ўт –
эх, ғарибим юрак... юрак!

* * *

Бир қуш учди чарх уриб, дўстлар,
Юрагимга меҳмон бўлмоқда.
Кўнглим менинг бир сирли осмон,
Унга соғинч, соғинч тўлмоқда.

**Қорақалпоқ тилидан
Рустам МУСУРМОИ таржимаси**

Таржима

Кашфул-маҳжуб ли арбобул-қулуб

(Сирларнинг кашф этилиши)

Маҳжуб ҳақида

Мен бу китобни “Кашфул-маҳжуб” деб атадим. Истагим: ички нур билан безалган инсонлар китобнинг номини ўқиганданоқ унинг нима ҳақида эканлигини дарҳол англаб етсинлар.

Шуни унутмаслик керакки, барча инсонлар руҳ ҳақиқатидан нозик парда билан тўсилгандир. Оллоҳнинг дўстлари бўлган пайғамбаримиз (с.а.в.), азиз-авлиёлар бундан мустасно, албатта. Ушбу китоб Ҳаққа етишмоқ йўлида тасаввуф аҳлининг берган фикр-мулоҳазаларини ўз ичига олганлиги учун ҳам шундай ном олди, бошқача ном билан аташ ўринли эмас эди.

Парда кўтарилган вақтда парда орқасидаги нарса кўринади. Бу худди ким узоқ бўлса яқин бўлолмайди, яқин турса узоқ бўлолмайди, деган сўзга ўхшайди. Масалан: сирка ичида туғилган жонзот сиркасиз жойда яшай олмайди, сиркасиз жойда туғилган жонзот, сиркага тушса, дарҳол нобуд бўлади.

Ҳақ йўлида юриш қийин. Аммо шу мақсадда дунёга келган одамга бу қийин эмас. Ҳадис: “Ким нима учун яралган бўлса, ўшани осонгина топа олади”.

“Парда” икки хил бўлади. Бири – ёпувчи (ҳижоби райний), иккинчиси – хиралаштирувчи, қоронғилаштирувчи (ҳижоби ғайний). Биринчисини умуман очиб бўлмайди, иккинчиси очилиши мумкин. Уларнинг орасидаги фарқ тахминан бундай: масалан, бир одам ўз моҳиятига кўра, Ҳақдан парда орқали тўсилган бўлади. Унинг учун ҳақиқат ва ботилнинг фарқи йўқ. Бошқа биров эса маълум сифатлар орқалигина Ҳақдан ҳижоб орқали ажратилган бўлади. Бундай одам доимо орадан

Абул-Ҳасан ҲУЖВИРИЙ

XI аср тасаввуф фалсафаси етакчиларидан бўлиб, олим, зоҳид, сўфий ва мутасаввиф бўлган. Шарқшунос

А. Орловнинг аниқлашича,

Ҳужвирий маишхур зотлардан Беруний, Ибн Сино, Маҳмуд Ғазнавий, Абдул-Мажид Санойиларнинг замондоши бўлиб, замонасининг атоқли азиз-авлиёлари билан суҳбат қурган.

ТАРЖИМОНЛАРДАН

Али ибн Усмон Ҳужвирий – Ғазнавийнинг (XI асрда яшаган) “Кашфул-маҳжуб” асарини тасаввуф масала-муаммолари атрофида ёритилган дастлабки тадқиқотлардан ҳисобланади. Бу асарнинг долзарблиги ва аҳамияти нечоғлиқ катта эканлигини шундан ҳам билсак бўладики, Абдурахмон Жомий ўзининг “Нафаҳот-ул-унс”, Алишер Навоий “Насойим-ул-муҳаббат” асарларида унга қайта-қайта мурожаат қиладилар ва иқтибослар келтирадилар.

“Нафаҳот-ул-унс”да ўқиймиз...

“Али ибн Усмон Ғазнавий, кунияти Абул-Ҳасандур, олим ва ориф эрди ва шайх Абул-Фазл Хатлий (Хутталоний)нинг муриди (шоғирди)дур. Кўп машоих суҳбатига етибдур”.

“Насойим-ул-муҳаббат”да Навоий Абул-Фазл Ҳасан Хатлий ҳақида ёзганида Ҳужвирийга таянади:

“Кашфул-маҳжуб” соҳиби дебдурки, “Тариқатда менинг иқтидом анга (Ҳасан Хатлийга)дур. Олтмиш йил узлатда эрди... Узоқ умр топди ва яхши оёту (аломат, кашфиётлар) ва каромат ияси (эгаси) бўлди”.

Алишер Навоий “Насойим-ул-муҳаббат”да яна Ҳужвирийнинг Хожа Аҳмад Сараҳсий ҳақидаги қизиқарли ҳикоясини келтиради: “Кашфул-маҳжуб” соҳиби дебдурки: “Ул

ўша пардани кўтариш йўлини излайди, ёлғон-у ботилдан қочади. Шунга кўра, “ҳижоби райний”ни очиб бўлмайди. “Райн” сўзи “хатм” (муҳрланган), “табъ” (табиат, феъл) маъноларида ҳам қўлланилади.

Вақти келиб Ҳақ ва нафс ўртасида ҳижоб кўтарилиши, чунки нафс сифатлари ўзгариши мумкин.

Мутасаввиф шайхлар “райн” ва “ғайн” ҳақида кўплаб фикрлар қолдиришган. Жунайд (разийаллоҳу-анҳу) айтади: “Ар-Райн мин жумлат ал-ватанат, вал-ғайн мин жумлат ал-хатарат” – яъни “Райн доимий ва ўзгармас ва хатарлар жумласидан, “ғайн” эса ўзгарувчилар жумласидан. Чунки, ватан – доимий, хатар эса ўткинчидир.

Масалан: тошга қанча сайқал берганинг билан у ойнага айланмайди. Асли маъдан бўлган, аммо бирон сабаб билан хиралашган ойнани эса яхшилаб артиш орқали тиниқ кўзгуга айлантириш мумкин.

Мен бу китобни ўз қалбини поклаш, дунё чангларида тозалаб сайқаллаш йўли билан Ҳақ нурига етишмоқчи бўлган инсонлар учун ёздим. Улар бу китобни ўқиб, ўз нафслари ва ҳақиқат ўртасидаги парда кўтаришнинг ўзига хос йўлини кашф қиладилар. Ҳақ йўлини инкор қилувчи, “ҳижоби райн” тарафдагилар эса бу китобни ҳеч қачон тушуна олмайдилар ва ўқиш улар учун фойдасиздир.

Билимларнинг юзага чиқиши

Олимлар ҳақида ҳадиси қудсийда шундай марҳамат қилинади: “Оллоҳга хизмат қиладиганлар орасида фақат олимларгина ундан кўрқадилар”. Оллоҳ расули Муҳаммад (с.а.в) шундай демишлар: “Илм ўрганиш ҳар бир муслим ва муслима учун фарздор”. Расули акрам (с.а.в) яна шундай демишлар: “Чинга бориб бўлса ҳам илм изла!”

Билимлар чексиз, инсон умри эса чегараланган. Барча илмларни эгаллаш учун инсон умри етмайди. Шунга кўра, у фақат зарурий билимларга эга бўлиши кифоя. Фалакиёт, риёзиёт, тиббиёт сингари илмлар борки, уларнинг инсон билиши шарт бўлган жиҳатлари бисёр. Масалан, фалакиёт (астрономия)ни намоз ва тоат-ибодат вақтларини тўғри аниқлаш учун, риёзиёт (математика)ни меросни тўғри тақсимлаш, идда кунларини тўғри ҳисоблаш учун, тиббиётни жон маркабини турли ташқи таъсирлардан сақлаш билиш ва тоат-ибодат учун доимий қувватга эга бўлиш “сир”ларини англаш учун ўрганилади.

Одамнинг ҳаракат дастурини тўғри белгилаб олиши учун билимлар зарур, албатта. Илмларни чуқур ўрганган сари инсон Оллоҳ таолонинг сифатларини шунчалик яқиндан била боради. Оллоҳ фойдасиз билимларни эгалловчиларни лаънатлайди. Пайғамбар (с.а.в) ҳадисида бундай дейилади: “Фойдасиз билимларни эгаллашдан ўзинг асра!”. Озгина билим билан ҳам катта ишларни бажариш мумкин, қачонки бу илм диёнат (соф виждонга) асосланган бўлса. Пайғамбар (с.а.в) сўзи: Дин илмидан хабарсиз мутаассиб жувозга қўшилган эшакка ўхшайди. Зеро, бундай ҳолатда эшак изи бўйлаб айланаверади, юриши унмайди.

(Хожа Аҳмад) муборизул-ибод эрди ва муддате менинг рафиқим эрди ва анинг ҳолатидин кўп ажойиблар билурмен... Шундан сўнг Хужвирийнинг дўсти Хожа Аҳмаддан эшитган бир ажойиб ҳодиса ҳақидаги ҳикоясини келтиради.

“Бир кун оч қолган шер менинг туяларимдан бирини ўлдириб, баландликка судраб кетди. Тепага чиққач, қаттиқ ўқирди. Шунда атрофига бошқа йиртқичлар тўплана бошлади. Шер туя гўшитини парчалаб, тулки, чябўри, сиртлон, гажир, калхат каби ҳайвон ва қушларга бўлиб берди. Ўзи эса бир бўлак гўшитни олиб, уни емай, ҳайвонларга қараб ўтирди. Барча ҳайвонлар туя гўшитидан роса еб тўйгач, тарқалдилар. Арслон ўз улушини емоққа киришди. Шунда у яна бир оқсоқ тулкининг келаётганини кўрди. Шер гўшитни унга қолдириб, нарироққа бориб турди. Тулки гўшитни роса еб қорни тўйгач, нари кетди. Шер қайтиб, қолган гўшитни ейишга киришди. Мен бу воқеани жимгина кузатиб турардим. Шер бирдан тилга кирди:

– О, Аҳмад, еяётганини бошқаларга бериш йиртқичларнинг иши, инсон эса, бошқалар учун жонини қурбон қилиши керак”.

“Кашифул-маҳжуб”да келтирилган бундай ҳикоятлар ва унда кўтарилган бошқа кўплаб масалалар асар муаллифининг теран билим эгаси ва ўзига хос кучли шахс бўлганидан далолат беради.

*Маҳкам МАҲМУДОВ,
Зайниддин БАҲРИДДИНОВ*

Айрим уламолар илмни амалдан устун қўядилар, айримлар эса амални илмдан устун деб биладилар. Аммо иккаласи ҳам хато қилади. Илм билан боғланмас экан, амал тақдирлашга лойиқ эмас. Масалан, намозга киришдан аввал қибла аниқланиши керак. Қиблани билмай ўқилган намоз ботилдир. Илмсиз амал кишини ҳалоқатга дучор қилади. Шунингдек, амалсиз илм ҳам бефойда. Икки тоифадаги одам албатта адашди. Биринчиси, илмни юзаки, номига эгаллаган, уни нимага сарфлаш йўлини билмайдиган кишилар, иккинчиси, амалиёт бўлса бас, илм ўрганиш шарт эмас, дегувчилар.

Иброҳим Адҳам илм излаб сафарда юрган кезларида бир тошга дуч келибди. Унда шундай ёзув бор экан: “Тошнинг орқа томонига қара”. Шундай қилибди. Қараса, тошнинг орқа томонида “Бор илмингга амал қилмайсан, нега янги илм излайсан?” деган ёзувга кўзи тушибди.

Анас ибн Молик бундай дейди: “Оқил билишга, нодон олишга ҳаракат қилади”.

Агар кимки илмни ҳоқимият, шон-шараф, бойликка эга бўлиш учун ўрганса, у олим эмас. Илм эгалламасдан туриб, Оллоҳни таниш мумкин эмаслигини англаган киши ҳақиқий мужтаҳиддир.

Илми “қол” ва илми “ҳол” ҳақида

Билимлар ўз моҳиятига кўра икки хил бўлади. Илоҳий (ҳол) ва инсоний (қол). Инсоний илм илоҳий илм олдида қийматсиздир. Илоҳий илмлар туганмас ва мангудир. Инсонга хос илмлар эса чекланган.

Илм деганда у ёки бу нарса ҳақида билимга эга бўлиш ёки уни қамраб олишни тушунамиз. Аниқроқ қилиб айтганда, илм ёрдамида билимсиз, авом одам донога айланади.

Илоҳий билим орқали мавжуд ва номавжуд ҳилқатлар билиб олинади. Илоҳий билим бўлинмас ва Оллоҳдан ажралмас бир ҳилқатки, бунинг тасдиғини Парвардигорнинг тавфиқи билан англаш мумкин. Илоҳий билимлар яширин маъноларни ўз ичига олади ва уларни кашф этади. Илоҳий билим орифга, олимга ҳар бир ҳаракатда Оллоҳни кўришга имкон беради. Ориф ҳар бир ҳаракатини Оллоҳ кўриб турганлигини аниқ ҳис қилади.

Ривоят қилишларича, Басра амалдорларидан бири ўз боғига кирганда, ногаҳон боғбоннинг гўзал хотинига кўзи тушибди. Боғбонни бир юмуш билан юбориб, аёлга шундай дебди:

– Дарвозани беркитиб кел!

Аёл унга жавобан шундай дебди:

– Ҳамма жойни беркитдим, фақат бир нарсани беркитолмадим. У сира тўсилмайди.

– Беркитиб бўлмас нарса нима эди?

– Оллоҳдан ҳеч нарсани беркитиб бўлмайди.

Амалдор бу жавобни эшитиб, қилмишидан пушаймон бўлди ва аёлдан кечирим сўради.

Авлиё Хотим ал-Асом бундай дейди:

– Мен тўрттадан ташқари барча дунёвий билимлардан воз кечдим.

– Тўрт дунёвий билимлар қайсилар?

– Биринчиси, билганим шуки, менинг ризқим қанча белгиланган бўлса, шунчаси насиб қилади, оз ҳам эмас, кўп ҳам эмас. Шунга кўра, улушимни кўпайтираман, деб овора бўлиб ўтирмайман. Иккинчиси: Яратган эгам олдидаги қарзимни ўзимдан бошқа ҳеч ким узолмайди. Умр бўйи ўша қарзни узиш билан бандман. Учинчиси: мени доимо бир нарса (ўлим) таъқиб қилади. Ундан қочиб қутилиб бўлмайди. Доимо уни кутиб олиш ҳаракатидаман. Ва охиригиси, тўртинчиси: Оллоҳ томонидан доимо кузатувдаман ва руҳсат этилмаган ишни қилишдан уяламан.

Билим ҳақида пирларнинг деганлари

Муҳаммад ибн Фазл ал-Балхий дейди:

“Билимлар уч хил бўлади – Оллоҳни таниш илми, Оллоҳ билан робита (боғланиш) илми, ладуний илм”.

Ладуний илм-маърифатни Оллоҳ таоло фақат ўз пайғамбарларига ва азиз – авлиёларга ато қилади. Ладуний илмга оддий воситалар билан эришиб бўлмайди.

Оллоҳни таниш илми орқали биз бажарилиши шарт бўлган шариат қонун-қоидаларини билиб оламиз. Уни “шариат илми” деса ҳам бўлади.

Оллоҳ билан робита (боғланиш) илми авлиёлик даражаси ва мақом манзиллари ҳақида билимга эга бўлишдир.

Илоҳий илм (маърифат)га шариат аҳқомларисиз эришиб бўлмайди. Шариат илмига эса манзилма-манзил, даражама-даража эришиш мумкин.

Улуғ пирлардан бири Абу Али Сақофий (Нишопурлик авлиё, вафоти 328 ҳижрий) дейди:

“Илм – қалб ҳаёти, иймон нуридирким, уни ғафлат ҳалокатидан, кофирлик залолатидан омонда сақлайди”.

Даҳрий қалби ўлиқдир, зеро, улар Оллоҳдан хабарсиздирлар, юраклари давосиз касалдирки, Оллоҳ кўрсатмаларидан беҳабардир.

Абу Бакр Варроқ Термизий дейди:

“Зухдга (ҳалол, покликка) асосланмаган, фақат фикрга қаноатланган илм зиндикликка олиб келади. Фиқҳга (шариатга) асосланган, аммо варъага (покликка) асосланмаган илм софлигини йўқотади”.

Оллоҳнинг ягоналигини (тавҳидни) риёзат чекмасдан билмоқчи бўлган сулук жабрдан нарига ўтолмайди. Тавҳидни даъво қилган шогирд қазо ва қадар мазмунига амал қилиши, бундан ташқари, тақдир ва ирода эркинлиги ўртасида “олтин оралик”ни эгаллаб, ирода эркинлигига иқтидо қилмоғи лозим”.

Пирнинг яна бир ҳикматида шундай дейилади:

“Тавҳид қисматдан олдинда, ирода эркинлигидан юқори туради”.

Ахлоқ ва иймонни йўқотиш пала-партишлик ва ғафлатдан келиб чиқади.

Атоқли пир Яҳё ибн Муоз ар-Розий дейди:

“Жамоатни уч хил одамлардан эҳтиёт қилинг: олимларни назар-писанд қилмайдиган, Қуръони каримни мунофиқона тиловат қилгувчилар ва нодон, тақлидчи сохта сўфийлардан”.

Қалби фақат дунёвий фойда кетидан қувишга, ҳукмдор ва золимларга ёқишга мойил, ўз қобилиятига катта баҳо бериб, турли мунозаралар ва диний уламоларга ҳужум қилиш билан вақт ўтказадиган бундай кишилар олимларга паст назар билан қарайдилар.

Қуръони каримни мунофиқона тиловат қилгувчилар орзу-истакларига мос келадиган бўлса энг ёмон, ҳатто ҳамма ланъатлаган нарсалардан ҳам тоймайдиган кимсалардир. Эзгулик, ҳатто у энг хайрли бўлса ҳам, уларнинг феъл-атворига тўғри келмайди. Улар одамларга ёқиш учун ноҳолис хатти-ҳаракатлар қиладилар.

Жоҳил тақлидчи, сохта сўфийлар пир кўрмаган, шайхлардан одоб ўрганмаган, маънан тажрибага эга бўлмаган, сўфийларча кўк уст-бош кийиб одамларни чалғитиб юргувчи тийиқсиз нафс сўқмоқларидан юргувчи кишилардир.

Боязид Бистомий шундай дейди:

“Ўттиз йил ўзимни маънан жиловлашга уриниб, шу нарсага амин бўлдимки, илмга амал қилишдан оғирроқ нарса йўқ экан”.

Одам табиатида илмга амал қилишдан кўра оловга кириб чиқиш осонроқдир. Жоҳиллар учун эса бир қатра илм эгаллашдан кўра минг марта пулсиротдан ўтмоқ осонроқ туюлади.

Қалби нотоза одам заррача илми ҳаётга татбиқ қилиш ўрнига ўз чодир билан жаҳаннамга қулашни афзал билади. Сизга эса билим ўрганиш ва даражангизни ошириш буюрилгандир.

Агар кимки ғайрат билан илм эгалласа, унинг билими камолга етган сари кўз олдида ҳақиқат намоён бўлаверади. Охир-оқибат у шуни билиб оладикки, билимнинг охири йўқ ва унинг нима билан тугабини ҳеч ким билмайди. Зеро, бор нарсаларнинг номларини билиш ҳали ҳақиқатни билиш дегани эмас.

Фақирлик ҳақида

Билгинки, фақирлик ҳақиқат йўлидаги энг баланд мақомдир. Фақир киши эса юқори ҳурмат эгасидир.

Пайғамбар (с.а.в) ҳадиси:

“Ё Оллоҳ, менга фақирларча ҳаёт бер, фақирларча ўлим бер ва қиёматда ўзинг ёрлаққан фақирлар қаторида тирилтиргин”.

Яна Пайғамбар (с.а.в) ҳадиси:

“Охират куни Оллоҳ бундай дейди:

– Менинг севган бандаларимни чақиринг.

Шунда фаришталар сўрайди:

– Сенинг севганларинг кимлар?

Оллоҳ жавоб беради:

– Фақирлар ва мискинлар.

Пайғамбаримиз (с.а.в) даврларида ул зот билан бирга Маккадан Мадинага ҳижрат қилган муҳожирларнинг кўпчилигини камбағаллар ташкил қилар эди. Улар асосий

вақтларини масжидда Оллоҳга ибодат этиш ва Яратганга таваккул қилиш билан ўтказишар, уларнинг ризқларини Оллоҳнинг ўзи етказишига қаттиқ ишонар эдилар. Пайғамбаримиз(с.а.в)га эса улар ҳақида ғамхўрлик қилиш буюрилган эди.

“Эртаю кеч Парвардигорнинг юзини истаб унга илтимос қиладиган зотларни (ҳузурингиздан) ҳайдаманг. Сизнинг зиммангизда уларнинг ҳисоб-китобларидан ҳеч нарса йўқдир ва сизнинг ҳисоб-китобларингиздан уларнинг зиммаларида ҳеч нарса йўқдир. Бас, уларни ҳайдаб, зolimлардан бўлиб қолманг”. (Анъом сураси, 52-оят).

Шунинг учун ҳам Пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафо (с.а.в) улардан (муҳожирлардан) бирини кўрган заҳоти “Отам-онам сизга қурбон бўлсин, сиз туфайли Оллоҳ мени ўзига бундай қаратди”, деб муҳожирларга ёрдам беришдан чарчамасди.

Шундай қилиб, Оллоҳ бутун зоҳирий ва ботиний оламини иймон-эътиқодга бағишлаган фақирларни улуғлади. Фақирлик уларнинг фаҳрига айланди. Саҳобалар фақирликнинг кетишидан кўзёши тўқдилар, келишидан қувондилар.

Фақирлик ўзининг расм – анъаналарига, моҳияти (ҳақиқати)га эга. Доимий йўқчилик ва муҳтожлик унинг анъанасидир. Охират саодати ва эркинлик унинг моҳиятидир.

Ким унинг зоҳирини танласа мақсадга, яъни моҳиятга етолмай зоҳирийлигича қолади.

Ривоятда айтилишича, шоҳ бир дарवेशни чақириб бундай дебди:

– Қани, нима тилагинг бўлса, мендан илтимос қил!

Дарвеш жавоб берибди:

– Қулларимдан бирор нарса сўраш одатим йўқ.

– Бу нима деганинг?

– Менинг иккита қулим бор. Улар эса сенинг хўжайинларингдир. Булар – хоҳиш ва орзу-ҳавас.

Пайғамбар (с.а.в) ҳадиси:

“Фақирлик ўзига муносибларга шуҳрат келтиради. Бу шуҳрат шундан иборатки, фақирнинг бадани илоҳий тарзда пасткаш ва гуноҳли қилмишлардан ҳимояланган, юраги эса қабоҳат ва хатарли ўй-хаёллардан холи бўлади. Чунки унинг зоҳирий аъзолари Оллоҳнинг раҳмати билан, ботини эса Парвардигорнинг марҳамати билан ҳимоялангандир. Шунинг учун ҳам уларнинг баданлари руҳоний, қалблари раббоний-дир. Фақирликда олам ва одамлар билан алоқалар узилади. Фақирлик тарозисида бу дунё пашша қанотича оғирликка эга бўлмайди, ўша дақиқада одам икки дунёдан ҳам енгиллашади”.

Фақирликнинг афзаллиги ва ғанийлик ҳақида

Сўфий шайхлари фақирлик ва ғанийлик тушунчалари ҳақида, бу тушунчалар одамнинг сифатларига айланганлиги ҳақида турли фикрларни билдирадилар. Зеро, ҳақиқий ғанийлик Оллоҳ сифатидирки, бошқа сифатлари қатори комиладир.

Яҳё ибн Муоз ар-Розий, Аҳмад-Ховарий, Хорис ал-Муҳосибий, Абул Аббос ибн Ато, Рувайм, Абул Ҳасан ибн Симъун ва ҳозирги замон (XI аср) шайхларидан мавлоно Абу Саид Фазлуллоҳ ибн Муҳаммад ал-Майхоний сингари пирлар фақирликдан ғанийликни устун қўядилар.

Улар буни шу билан асослайдиларки, ғанийлик Оллоҳ сифатидир. Оллоҳга фақирлик сифати тўғри келмайди. Ғанийлик Оллоҳ ва одамнинг умумий сифати бўлиб, ҳеч нарсани бундан юқори қўйиб бўлмайди.

Менинг фикримча (Ҳужвирий): ғанийликнинг Оллоҳ ва инсонга нисбатан олинганлиги оддий сўз санъати бўлиб, амалда эса бундай эмас. Ҳақиқий ўхшашлик бир-бирига бутунлай мос келишда кўринади. Оллоҳ сифатлари мангу (доимий), одамники эса яратилгандир. (У йўқолиши ҳам мумкин). Шунга кўра, бундай дейиш ўринсиздир.

Менимча ҳам (Ҳужвирий), ғанийлик инсонга эмас, Оллоҳга хосдир, фақирлик эса Оллоҳга эмас, инсонга хосдир.

Банданинг “ғаний” аталганлиги оддий ўхшатиш (сифатлаш) бўлиб, ҳақиқатда эса ҳеч қачон ғаний бўла олмайди.

Яна бир далил: одам тўплаган (бойлик) мол-дунё одамга берилган тасодифий ҳолатдир. Оллоҳнинг ғанийлиги эса барча ҳолатларнинг яратувчиси учун тасодифий эмас, доимийдир. Шунга кўра, ғанийлик сифатининг (одам ва Оллоҳга) тенг эканлиги ҳақида гап бўлиши мумкинми?

Хусусият, моҳият, асмой хусно соҳасида Оллоҳга шерик излаш кечирилмас ҳолдир. Оллоҳнинг ғанийлиги ҳеч қандай зотга боғлиқ эмас, Оллоҳ нимани хоҳласа, ўзининг ҳукмидадир. Ҳамиша шундай бўлган ва шундай бўлиб қолаверади. Одамнинг бу дунёда

тўплаган мол-дунёси, яшаш учун керакли воситалар, ҳаёт қувончлари, гуноҳдан қутилиш ёки мушоҳада билан таскин топиш, ҳаммаси ўткинчи ва ўзгарувчидир.

Оддий одамлар орасида шундайлари ҳам борки, бойларни фақирлардан устун кўядилар ва буни шундай асослайдилар. Эмишки, Оллоҳ ғанийларни икки дунёда саодатли қилиб яратган ва шунинг учун уларга кўп мол-дунё ато этган. Бойлик деганда, улар дунё мол-мулкни, роҳат-фароғатини, орзу-истакларининг амалга ошишини тушунадилар.

Буни шу билан асослайдиларки, Оллоҳнинг берганига шукур, фақирликда сабр қилиш, омади чопмаганда бардошли бўлиш, муваффақият қозонганда (Оллоҳдан) миннатдор бўлиши керак. Зотан, муваффақият уни қўлдан беришга қараганда яхшидир.

Бунга жавобан мен шундай дейман: Оллоҳ бизга муваффақият учун шукроналик билдиришни буюрар экан, бизнинг муваффақиятимизни кенгайтирувчи воситаларга Оллоҳ раҳмати ёғилган бўлади. Омадсиз ҳолларда одамзодга сабр-бардошли бўлишни буюрар экан, Оллоҳ ўзига яқин қилиш йўлида сабр-бардош ато этади.

Оллоҳ сўзи: “Қасамки, агар берган неъматларимга шукур қилсангизлар албатта (уларни янада) зиёда қилурман” (Иброҳим сураси, 14-оят).

Оллоҳ сўзи: “Оллоҳ албатта, сабр қилувчилар билан биргадир” (“Бақара” сураси, 153-оят).

Шайхлар ғанийликни фақирликдан устун кўйган эканлар, бунда “бойлик” (мол-мулк) тушунчасини умумистеъмом маъносида қўлламаганлар. Улар бунда бойликка эришмоқни эмас, бойликни берувчига эришмоқни назарда тутганлар. Шу нарса аниқки, Оллоҳга яқинликка эришмоқ ва Парвардигор мағфирати (гуноҳларни авф этиши)га эришмоқ – иккаласи бутунлай бошқа-бошқа нарсалардир.

Кўпчилик сўфий шайхлар ва оддий одамлар фақирликни бойликдан устун кўйишларига сабаб шулки, Қуръони карим ва ҳадиси шарифда фақирликнинг устунлиги таъкидланади. Мусулмонларнинг кўпчилиги бу фикрни маъқуллайдилар.

Тарихда Жунайд Бағдодий ва Восил ибн Атонинг бу масалада мунозара қилганликлари ҳақида ёзиб қолдирилган. Буни ўқиган эдим: ибн Ато (р.а) ғанийликнинг устунлигини шу билан изоҳлайдики, маъшар куни ҳар бир одам топган бойлиги учун ҳисоб беради.

Жунайд (р.а) бунга жавобан:

“Ҳа, Оллоҳ таоло бойларни маъшар кунида ҳисоб бериш учун фақирларни эса оқлаш учун чақиради, оқланиш эса жавобгарликка тортилишдан авлодир”, дейди.

Сулаймон пайғамбарнинг шоҳлиги ҳам, гадо (фақир)лиги ҳам бир хил. Аюбнинг сабр-бардоши (балолар ўтида) адо бўлаёзганида Сулаймоннинг подшолиги чўққига кўтарилган эди. Оллоҳ иккаласига ҳам бир хил маънода сўз айтди. Сулаймон ҳақида “нақадар яхши бандадир” (“Сод” сураси, 30-оят), Аюб пайғамбар ҳақида “У нақадар яхши бандадир” (“Сод” сураси, 44-оят) деди. Оллоҳ берган ғанийлик Сулаймоннинг бойлигини ҳам, фақирлигини ҳам баробар қилади.

Муаллиф сўзи:

“Мен эшитдимки, Абдулқосим Қушайрий (р.а) шундай деган: “Одамлар фақирлик ва бойлик ҳақида кўп сўзлайдилар, бировлар бойликни, бошқалар фақирликни танлайдилар. Мен эса Оллоҳ менга нимани лозим кўрса, ўшани танлаган бўлардим. Агар Оллоҳ менга бойликни лозим кўрса, йўқ демас эдим. Агар Оллоҳ менга фақирликни лозим кўрса, таъна қилмасдим ва ношукурлардан бўлмасдим”.

Шунга кўра, ғанийлик ва фақирлик одамга берилган илоҳий тўхфадир.

Ғанийлик фасоди – бузилиши фаромушлиқдан (ношукурликдан), фақирлик фасоди манфаатпарастликдандир.

Иккаласи ҳам бир-биридан кам эмас. Аммо улар ҳаётда қандай кечиши билан бир-биридан фарқ қилади. Фақирлик дилни Оллоҳдан бошқа ҳамма нарсдан тозалаш, ғанийлик (бойлик) эса дилни барча нарсалар, ҳатто сўз-ла таърифлаб бўлмас нарсалар билан тўлдиришдир.

Агар дил Оллоҳдан бошқа барча нарсалардан тозаланган бўлса, фақирликдан ҳам, ғанийликдан ҳам устун даражага етади.

Ғанийлик дунё нарсаларига кўзи тўқлик, фақирлик эса ана шу нарсаларнинг етишмаслигидир. Аммо барча мавжудотлар Оллоҳга тегишлидир. Агар изловчи солиқ топганлари билан видолашса, ғанийлик ва фақирлик қарама-қаршилиги йўқолади, униси ҳам, буниси ҳам аҳамиятсиз бўлиб қолади.

Сўфий шайхларнинг фақирлик ҳақида деганлари

Замондошларимиздан бири шундай дейди: “Бутун борлиги шу дунё ашёларидан тоза бўлган одамгина фақир саналади”. Масалан: кимга Оллоҳ ақча берсаю, у

ақчаларни сақлаб қолса ҳам, қайтарса ҳам фақир бўлолмайди. Зеро, фақирлик ҳар қандай танловдан ҳолидир.

Яҳё ибн Муоз ар-Розий бундай дейди:

“Ал – фақир хавф ал-фақир” (фақир фақирдан қўрқади). Ҳақиқий фақирлик белгилари: авлиёлик, мушоҳадалар чўққисига ҳамда йўқлик, фано даражасига эришган одам уни йўқотиб қўйиш ва унга бирор зарар етишидан қўрқиб яшайди.

Рувайм (р.а) бундай дейди:

“Фақирлик белгиси: унинг юраги турли худбинона назоратлардан, қалби турли айниш ва бузилишлардан муназзаҳ (тоза) бўлган ибодатдир. Бу эса, тафаккур қилиш ҳаракат қилишга ҳалақат бермайди, тутган йўли эса тафаккурга ҳалал бермайди, бу эса бандалик сифатини йўқотиш, (яъни, руҳий оламда яшаш) демақдир.

Бишри Хофий (р.а) айтади:

“Мақомлардан энг яхшиси – фақирликка ўлгунча чидамли бўлишдир”.

Фақирлик бор “мақомларни” йўқотмоқдир. Шунга кўра, фақирликка бардош бермоқ иш ва ҳаракатларнинг тугал эмаслигини ҳис этиб, одамнинг барча (фоний) сифатлардан воз кечмоғини билдиради. Маълумки, бу билан фақирлик бойликдан устун қўйилмоқда ва фақирликни ҳеч қачон қўлдан бермаслик таъкидланмоқда.

Шиблий (р.а) дейди:

“Фақир Оллоҳдан бошқа ҳеч нарса билан қаноатланмайди, бошқа (нарсани) хоҳламайди ҳам”. Гап шу ҳақда бормоқдаки: унингсиз ғаний бўлолмайсан, Унга эришсанг, бой бўласан. Сенинг вужудинг “Оллоҳдан бошқадир”. Шунинг учун ҳам ўша “бошқа” (“бегона”)дан қутулмагунча ғаний бўлолмайсан. Сенинг нафсинг сен билан ғанийлик ўртасидаги парда (тўсиқ)дир. Шу парда кўтарилса сен чинакам ғаний бўласан.

Бу мулоҳаза жуда нозик ва икки маънолидир. Аҳли ҳақиқат деб аталувчилар буни “фақирлик ҳеч қачон фақр мақомидан айрилмайди” деб тушунадилар.

Абдуллоҳ Ансорий (р.а) ҳам шундай деб ўйлар эдилар. Ул ҳазратнинг айтишича: Бизнинг дардимиз (ғам-аламимиз) ўткинчи эмас, бизнинг интилишимиз бесамар мақсад сари етказмайди, қанча ҳаракат қилмайлик, икки дунёда фано (йўқлик) даражасига эриша олмаймиз, бу фоний дунё бойликларидан фойдаланиш қариндошликка ўхшаб кетади. Оллоҳнинг эса қариндоши йўқ.

Ундан (Оллоҳдан) юз буриш учун (одам) фаромушхотир бўлиши лозим. Дарвеш эса унутиш хусусиятидан маҳрумдир. Қандай улғувор вазифа, қандай машаққатли йўл бу! Фано топган нафсини йўқотган киши бақо (мангулик) билан бирлашмагунча мангу ҳаётга эриша олмайди.

Фақат риёзиёт (меҳнат) йўлидан борган кишигина бунга эришиши мумкин. Аммо биз ўзимизни овутиш учун “тариқ” (йўл) деган гапларни ўйлаб топдик. Рамзий иборалар ўз-ўзига, “манзил” эса инсон табиатидан нари эмас. Шундай экан, қандай қилиб инсоний сифат ва муносабатлардан у худди Оллоҳдек холи бўлиши мумкин?

Юқорида айтилганларнинг таъсири ва аҳамияти жуда муҳимдир. Бунинг асосан икки муҳим жиҳати бор.

Биринчиси: агар одам ҳеч нарсага эга бўлолмаса у ўз ҳолатига қаноат ҳосил қилади. Агар бирон нарсага эришса, унинг саҳийлиги муҳаббатга айланади. “Қаноатланган” дегани иймон либосини қабул қилиш (“қабули хилъат”) демақдир. Иймон либосини киймоқ Оллоҳга яқинлашиш (қурбат) белгисидир...

Мен бу соҳада чала тушунчалари сабабли фақирлик моҳиятини инкор этувчи сохта сўфий ва сўзбоз (арбоб ал-лисон)ларни кўрдим. Аслида улар фақирлик моҳияти хусусиятларига эга бўлишни хоҳламаганликлари учун уни инкор қилдилар. Улар ўзларининг (маънавий) руҳий даражаларини “фақирлик” ва “поклик” деб атаб, ҳақиқат ва аслиятга етиша олмадилар. Буларнинг ақидаси барча ўзга нарсаларни инкор қилиб ва тантиқлик одатини папалаб вояга етказишга ўхшаб кетади.

Уларнинг ҳар бири маълум даражада фақирликдан тўсилган эди. Сўфийлик тушунчаси эса маънавий даражаларини тобора такомиллаштириб боришни тақозо этади. Натижада улар сўфийликни тўлиқ эгаллаб олдик деб даъво қилдилар. Аслида фақирлик руҳий – маънавий ҳолатнинг аъло даражада такомиллашувига боғлиқдир. Шунга кўра, солиқнинг такомиллашиш йўлидаги манзил ва бекатлардан ўтишидан, рамзий маъноларни англаган ҳолда олға юришидан бошқа иложи йўқ. Акс ҳолда донолар олдида билимсиз (оми) кишига айланиб қолиши мумкин.

Ғазал бўстони

**Мақсумдҗон
НУРМАТОВ**

1935 йилда туғилган. Ўрта Осий Давлат университетининг филология факультетини битирган. “Танқид ва эстетика”, “Ҳурмат ва ҳулқий гўзаллик”, “Санъатнинг миллий ўзига хослиги тўғрисида” каби бир неча илмий китоблари чоп этилган. Фалсафа фанлари доктори, профессор.

Ҳаётим боғида борсан

Иқбол кўёши ботмасин

Боғда гул терса нигор, қўлга тикон ботмасин,
Ё тикон зарби тегиб, беҳуда заҳмат тортмасин.

Уйқуда бўлса агар, гулзор аро ул сарвиноз,
Қўзғалиб боди сабо уйқусидан уйғотмасин.

Майли, мен ҳижрон аро, дўстлар, гаму андуҳ чекай,
Нурнисор бўлсин омон, ҳаргиз аламга ботмасин.

Асрасин қодир Худо нопок гаразлар қасдидан,
Дил муроди – дилбарим тупроқда бежон ётмасин.

Айлагил қулбанг аро, ёрингни қалбин машғала,
Ул сенинг меҳрингни ҳам ёғийга, асло, сотмасин.

Қайнасин дил чашмаси, оқсин нигор гулзорига,
Айрилиқнинг дардида минг йилги муздек қотмасин.

Ҳур диёрим тонгида ёримга қалбим интизор,
Эй Замоний ҳажр аро иқбол кўёши ботмасин.

Муддао дийдор эрур

Дилбарим, гарчанд, ситамкор, доғули айёр эрур,
Ёр учун бўлмоққа қурбон танда жон тайёр эрур.

Оташин қалбим ёнарди айлабон изҳори шиқ,
Ҳар сафар ёрим висоли ўзича сирдор эрур.

Тунлари зулмат қувиб, кутдим шафақни мунтазир,
Тонгни откузгучи, у, кўзлари хуммор эрур.

Ичмайин гафлат майини, даҳр аро кезсам, не тонг,
Ул санам кўйида кўнгил доимо бедор эрур.

Тутдию ҳижрон шаробин, шиқида маст айлади,
Ўртанмоқ, ўчмас оловда ёрима даркор эрур.

Ошкор бўлдию рашиким, қулдилар бешиқлар,
Бевофолар рашики шиқдан мутлақо безор эрур.

*Тўсдилар йўлни рақиблар, мен сўзимдан қайтмадим,
Тан аро ширин муҳаббат, чин вафо пойдор эрур.*

*Топдиму меҳнатда роҳат, лек, ҳижрон ўртади,
Дил аро доим, Замоний, муддао дийдор эрур.*

Согинтирдинг

*Фироқнинг даштида дилбар, жамолингга согинтирдинг,
Чунон нозик гулҳаёдек ниҳолингга согинтирдинг.*

*Бу ҳижрон дардида руҳим метиндек безавол бўлмиш,
Саҳардин то қаро шомим, висолингга согинтирдинг.*

*“Сеғурман!” деб. Жисму жондин вафога ваъдалар қилдинг,
Бўлурсан, деб, вафодорим, саволингга согинтирдинг.*

*Десам: Зухро-ю, Лайлолар, алар-ку тенг келолмаслар,
Мурувватли паризодим, камолингга согинтирдинг.*

*Муҳаббат кўкида порлоқ мудом шамсу қамардурсан,
Ўзинг озода наҳримсан, зилолингга согинтирдинг.*

*Нетай, орзум шикорига ўзга ёр ёқмади ҳаргиз,
Ҳаётимдек гўзал, тотли ҳаёлингга согинтирдинг.*

*Ҳаётим богида борсан, беҳолу бемажол ёрсан,
Ҳажрға айламай тоқат, малолингга согинтирдинг.*

*Орзулари армуғоним, кулбам аро чароғоним,
Сарвинозим, Замонийни ҳилолингга согинтирдинг.*

Келдилар

*Гул очиб хур лабларидан шаккаристон келдилар,
Келтириб гулдан насиба лаъли хандон келдилар.*

*Чақнатиб ўт кўзларидан ҳар тараф нур базмида,
Базм аро лутф айламакка яхши меҳмон келдилар.*

*Ўйнатиб дил, дилни ўйнаб, жон бўлиб бу дил аро,
Дилраболар дилрабоси дилрабоҳон келдилар.*

*Санчилиб бағримга саф-саф найзадор киприклари,
Бу кўнгил япроқларин айлабки, алвон келдилар.*

*Қон кечар жисмим аро томирми мужгон, билмадим,
Аҳду – паймон урфи бирла, руҳи раҳшон келдилар.*

*Келди ҳижрон, ёнди э воҳ, хур муҳаббат хонаси,
Меҳри қайнаб гоҳи нолон, гоҳи шодон келдилар.*

*Эй, Замоний, ҳажр ўтини ишқ ўти-ла тоблағил,
Минг рақибни доғда ташлаб, қалби бўстон келдилар.*

Адабиётимизнинг умумий манзараси: 2012 йил

Наср

**ЙИЛ ХИРМОНИ,
ҲОСИЛ СИФАТИ**

(Романлар бўйича)

**Йўлдош
СОЛИЖОНОВ**

1940 йил тугилган. Филология фанлари доктори. Фарғона Давлат педагогика институтининг тарих-филология факультетини тугатган. “Улуғ санъаткор”, “Шеърятнинг сирли жилвалари”, “Сўз сеҳргари”, “Зулматдан нур қидирганлар”, “Мен сиздан сабоқ олдим”, “Фарғона адабиёти” каби илмий асарлар муаллифи.

2012 йил халқ хўжалигининг барча соҳаларидаги сингари бадиий адабиётда ҳам ғоят самарали бўлди. Бу жиҳатдан адабиётимизнинг гултожи ҳисобланган роман жанрининг хирмони ҳам миқдори, ҳам сифатига кўра аввалги йиллардагидан қолишмайди. Мавзуларнинг ранг-баранглиги, адабий аҳоли тоифасининг янгилиги, характерлар хилма-хиллиги, бадиийлик мезонлари ва муаммо ечимидagi ўзига хослик роман жанрининг йил сайин имкониятлари кенгайиб, жаҳон миқёсига чиқиш йўлларини излаётганидан далолат беради.

Ўтган йили биргина “Шарқ юлдузи” журналининг ўзида 6 та – Назар Эшонқулнинг “Гўрўғли”, Асал Дилмуроднинг “Ранг ва меҳвар” романлари тўла, Комил Авазнинг “Созанда”, Ҳаким Сатторийнинг “Соғинч” (ҳар иккала роман кейинроқ алоҳида китоб ҳолида нашр этилди), Нурали Қобулнинг “Тахт тагидаги зиндон”, Ғулом Каримийнинг “Лангар фожиаси” романларидан парчалар эълон қилинди. Булар қаторига пойтахт нашриётларида чоп этилган Ўзбекистон Халқ ёзувчилари Одил Ёқубов ва Тоҳир Маликларнинг “Осий банди” ҳамда “Самум”, Саъдулла Сиёевнинг “Аҳмад Яссавий”, Баҳодир Худойбергеновнинг “Аёл армони” (барчаси “Ўзбекистон”), Н.Каримовнинг “Миртемир” (“Мериус”), Абдуқаюм Йўлдошевнинг “Банкир” (“Тафаккур қаноти”), Олимжон Ҳайитнинг “Арсатлар ороли” (“Янги аср авлоди”) ҳамда вилоятлар ва хусусий нашриётларда босилиб чиққан кўплаб романларни ҳам қўшадиган бўлсак, йил хирмонининг салмоғи янада ортади.

2012 йил романлари ҳосилини сарҳисоб қилар эканмиз, аввало, уларни мавзу ва муаммосига кўра куйидаги гуруҳларга ажратиб олишни лозим топдик:

ТАҲРИРИЯТДАН

Журналимиз анъанасига кўра, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси кенгашларининг йиллик ҳисобот маъруза матнларини бир жойга жамлаб, сиз, азиз ўқувчилар, айниқса, ўзбек адабиёти мутахассислари, тадқиқотчилари, бакалавр ва магистрлари ва умуман, жонқуярлари учун ажойиб манба бўлишига умид боғлаган ҳолда, мамнуният ила эълон қилмоқдамиз. Аслида, нафақат мазкур матнлар, балки катта ҳажмли ҳар қандай илмий-бадиий материалларни, журналимиз имконларидан келиб чиқиб, баъзан қисқартириб, баъзан эса улардан муайян парчалар нашр қилиши билан чекланышимизки, бундан буён бу камчиликни бошқа бир тадбир билан тўлдириб боришни мақсад қилганимиз ва ушбу сондан эътиборан ниятимизни тўлиқ адо этишга киришганимиз муаллифларимизу ўқувчиларимиз кўнглидаги зуборларни тарқатиб юборгай, деб ўйлаймиз. Тадбир ичундан иборатки, “Шарқ юлдузи” журнали интернет сайти (sharqyulduzi.uz)га кириб, ана ўша қисқартирилган материалларнинг биздаги тўлиқ вариантлари билан танишиши имкони энди сизда бўлади. Аммо бу дегани, журнал мундарижаси бекаму қўст тарзда сайтда эълон қилинади, дегани эмас, асло! Фақат қисқартирилган матнларнигина сайтимиз саҳифаларидан ўқиб, билимингиз ва тасаввурингизни тўлдириб олишингиз мумкин, қолганини эса яна қадрдон журналимизнинг одатдаги қозғоз шаклидан топасиз.

1. Ижтимоий-иқтисодий (О. Ёқубовнинг “Осий банда”, А.Йўлдошнинг “Банкир”, Ҳ.Сатторийнинг “Соғинч”, Ф.Каримийнинг “Лангар фожиаси”);
2. Маънавий-ахлоқий (Т.Маликнинг “Самум”, Н.Эшонқулнинг “Гўрўғли”, А.Дилмуроднинг “Ранг ва меҳвар”, Б. Худойбергановнинг “Аёл армони”);
3. Тарихий (С.Сиёевнинг “Аҳмад Яссавий”, К.Авазнинг “Созанда”, Н. Қобулнинг “Тахт тагидаги зиндон”);
4. Биографик (Н.Каримовнинг “Миртемир”, О.Ҳайитовнинг “Аросатлар ороли”);
5. Детектив (бу гуруҳдаги романларнинг ҳадди-ҳисобига етиб бўлмади, аммо уларнинг кўпчилиги енгил-елпи, олди-қочди воқеалардан иборат бўлгани учун муносабат билдиришдан ўзимизни тийдик).

Бу таснифни шартли қабул қилиш жоиз. Негаки, ижтимоий-иқтисодий мавзу ва муаммони кўтарган романлар маънавий-ахлоқий масалалардан холи бўлмаганидек, тарихий ҳамда биографик романларда ҳам қаҳрамон тақдири билан боғлиқ ижтимоий-иқтисодий, маънавий-ахлоқий муаммолар акс этиши табиий. Масалан, Ўзбекистон Халқ ёзувчиси Одил Ёқубовнинг умри сўнггида ёза бошлаган, аммо бетоблиги сабабли тўла тугалланмай, қайта ишланмай қолган “Осий банда” романида юқоридаги барча мавзу ва муаммолар қамраб олинган десак, хато қилмаган бўлаемиз. Роман ёзувчи услубига хос шафқатсиз реализмнинг янада такомиллашганидан, жамият иллатларининг туб илдизларини реал фактлар ва далилларга асосланган ҳолда фош этилиши жиҳатидан “Диёнат”, “Оқ қушлар, оппоқ қушлар” романларига қараганда бир неча поғона юксакликка кўтарилганидан далолат беради. Адиб ўтган асрнинг 80-йилларида ўзбек халқи бошига маломат тоши бўлиб ёғилган пахта яккаҳоқимлигининг фожиали оқибатларини, “пахта иши”ни вужудга келтирган қабиҳ сиёсатнинг туб илдизларини 50-60-йиллар воқеалари билан боғлаган ҳолда реал образлар воситасида очиб ташлайди.

Маълум бўлишича, романнинг атиги 16 боби ёзиб бўлинган экан, холос. Аммо шу бобларда тасвирланган воқеалар ҳам истеъдодли адибнинг юксак маҳоратидан дарак беради.

Ўзбекистон Халқ ёзувчиси Тоҳир Малик ўзининг доимий мавзуси ва услубига содиқ қолиб, қиморбозлар, ўғрилар ва наркомафиозлар фаолияти ҳақида бир неча китобга мўлжалланган “Самум” романини эълон қилди. Маънавий-ахлоқий муаммолар асосий мавқени эгаллаган бу романда ҳам жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ҳолати, Бўрон, Ўлат, Ғирромларнинг ҳаётига оид биографик маълумотлар, ҳатто детектив унсурлар ҳам учрайди. Ёзувчининг мақсади “китобхонни жиноятчилар оламининг турли зулмлари билан таништиришгина эмас”, балки шулар тузоғига билиб-билмай илиниб қолаётган одамлар, асосан, ёшларни ҳушёрликка чорлаш, “Қозонга яқин юрсанг, қораси юқади” деб огохлантиришдан иборатдир.

Ўзининг кўплаб ҳикоя ва қиссалари билан китобхонлар ҳамда адабий жамоатчилик эътиборини қозонган ёзувчи Абдуқаюм Йўлдошев “Банкир” романида бозор иқтисодиётининг муҳим соҳаси бўлмиш банк ва соғлиқни сақлаш тизимидаги ўзига хос ислохотлар, бу борадаги мураккабликлар, ўзаро рақобат ва жиноятчилик илдизларини қаламга олади. Беш қисмдан ташкил топган роман воқеалари ретроспектив баён асосига қурилган. Роман банкир Толибжон Бакировнинг 55 ёшга кириши муносабати билан ўринбосари Абдужаббор Маннонов ҳамда бўлим бошлиқлари ташаббуси билан уюштирилган тантанали зиёфатда заҳарланиб, шаҳар шифохонасига олиб келиниши билан бошланади.

Абдуқаюм Йўлдошев роман воқеаларини ҳикоя қилишда киносценарий жанри услубига кўпроқ мурожаат қилганлиги сезилади. Эпизодларнинг тез-тез ўрин алмашиб туриши, қаҳрамонларнинг воқелик доирасидаги иштирокини романга хос батафсилроқ тасвирлаш, руҳий кечинмаларини чуқурроқ очиш ўрнига уларнинг қисқа диалоглари ва хатти-ҳаракатларини кўрсатишга эътибор қаратиш шундан далолат беради.

Профессор Қ.Йўлдошев қайд этганидек, “бадиий асар ҳақида бизда шаклланган одатий тушунча ва тасаввурларга унчалик мос келмайди”ган “Ранг ва меҳвар” романи ўзини мутахассис деб билган юксак савияли китобхонни ҳам тишини тишига босиб, сабр-тоқат билан ўқишга мажбур қилади. Асардаги узундан-узоқ жумлалар, бир-бирини рад этувчи хотиралар синигидан таркиб топган манзаралар айқаш-уйқашлиги билан унинг сабр қосасини тўлдирди. Шу азобга чидаса ва мутолаадан сўнг узоқ ўйласа, ҳаёлида қуйидагича манзара жонланса ажабмас: асар воқеалари марказида “ҳар неки кўрган-кечирганини мойбўёқ билан матода зарблаш ва жувонмарг кетган қавмдошлари арвоҳини шод этишга бел боғла”ган мусаввир Комрон Вали туради ва барча ҳодисалар

унинг хаёлида кечади. Роман чиндан ҳам мураккаб қурилмага, стилистик номукаммалликка эга ўзига хос асардир.

Назаримда, Асад Дилмурод асар структурасини лойиҳалашда бундан 15 йил олдин айтган қуйидаги фикрларига амал қилган: “Адабиёт тили – рамзий тил, тимсолий тил. Мажозий йўсин билан сўзлаганда, бадиий ижод танланган мавзу моҳиятини, аниқроғи, руҳ драмасини чуқурроқ очади. Адабиёт мажоз тили билан сўзлай бошласа, руҳият драмасини, инсон қалбини теранроқ очиш учун кенг имкониятларга эга бўлади”. Одатда, бу усулда ҳикоя қилинган асарларда ўтмиш билан бугун, фано билан бақо, хаёлот ва реаллик, замон ва макон бир нуқтада – персонаж онгида бирлашади ва бир пайтнинг ўзида ҳаракатланаверади. “Ранг ва меҳвар” романида шундай структурал марказни Комрон Вали образи бажаради. Ўқувчи унинг қалб драмаси орқали ижтимоий ҳаётда, айниқса, тасвирий санъат соҳасида руй бераётган тартибсизликлар, қорчалонлик каби иллатлардан хабардор бўлади.

Менимча, “Ранг ва меҳвар”ни истеъдодли ёзувчи Асад Дилмуроднинг жаҳон адабиётига хос онг оқими анъаналарини ижодий давом эттириш йўлида олиб бораётган навбатдаги эксперименти деб қабул қилиш ўринлидир.

“Гўрўгли” – талай ҳикоя ва қиссалари билан танилган Назар Эшонқулнинг биринчи романи ҳисобланади. Муаллифнинг изоҳлашича, асар ўтган асрнинг 90-йилларида ёзиб тугалланган. Роман “инсоннинг тириклиги ва мавжудлигини тан олмаган, инсонийлик шаъни ва ғурурини хўрлаш ва ҳақоратлаш эвазига яшаган ўша мустабид тузум” суратини акслантиради. “Гўрўглининг туғилиши” дostonидан эпиграф қилиб олинган “Айтсам етгаймикан, энажон, зорим, Юракда ғамим кўп, ичда зангларим” сатрлари ёзувчининг ғоявий ниятини тушуниш учун қалит вазифасини бажаради. Арз қилувчининг “энажони” – мустабид шўро жамияти аллақачон қариб, қар ва кўр ҳолига келганлиги туфайли “бола”сининг зорини эшитишга, ғамига даво топиб, ичидаги зангларини артишга қурби етмай қолганлиги учун арзини ҳеч ким тингламайди, тинглашни истамайди ҳам. Натижада, юрагида тўпланган ғамлар занглаб, Н.ни ҳам маънан, ҳам жисмонан ўлим сари етаклайди.

Н. бошидан кечирган воқеалар “ҳукми сўзсиз бажариш керак. Топшириқни бажариш биз учун қонун” бўлган шўро даври сиёсатининг бадиий кўзгусидир. Шу қонун ҳукм сурган жамиятда Н.нинг энг катта хатоси – ўзи учун “шарт бўлмаган нарсани (яъни ўзининг тирик эканлигини – Й.С.) исботлашга” уринганлигидир. Ҳа, чиндан ҳам “Ҳамма нарса инсон учун, инсоннинг бахт-саодати учун” деган сохта шиор билан халқини алдаган Шўро ҳукумати учун тириклар эмас, “Ўлик жонлар” керак эди. Н. билан қабристон гўркови ўртасидаги диалогда романнинг яна бир яширин ғояси юз очади: “Сизнинг энг катта хатонгиз шарт бўлмаган нарсани исботламоқчи бўлганингизда! – деди гўрков бамайлихотир. – Сиз курашни нотўғри танладингиз! Муҳими, сиз мен тирикман деб даъво қилгансиз, барча далиллар сизга қарши эди, натижада, сизнинг даъвонгиз исбот этилмади. Сиз тирикман деб нимага эришдингиз?”

Роман том маънода абсурд ғоясига – яшашда маъни йўқ деган фикр асосига қурилган. Худди юмалоқ тошни тепаликка олиб чиқиб, ўзининг ҳақлигини исботлашга уринаётган Сизиф сингари Н. ҳам маҳкамаларга тинимсиз қатнаб тириклигини исботламоқчи бўлади. Бундан умидвор, бироқ у мансуб бўлган жамият одамнинг ҳақлигини тан олгиси келмайди. Асарни ўқир эканмиз, хаёлимизга беихтиёр Ф.Кафканинг “Жараён” романи келади. Қаҳрамонлар исмининг бош ҳарф билан белгиланишидан тортиб, уларнинг ёшигача, ўз гуноҳсизлигини исботлаш учун югуриб-елишларигача, аммо ҳақ эканлигини амалда исботлай олмай, руҳан азобланиб, ўлиб кетишларигача бир-бирига ўхшайди.

Ўтган йили иккита биографик роман яратилди. Булар Н.Каримовнинг “Миртемир” ва О.Ҳайитнинг “Аросатлар ороли” деб аталган асарлари бўлиб, улар ўртасида ер билан осмонча фарқ бор. Маърифий-биографик роман яратишда катта тажрибага эга бўлган профессор Наим Каримов (олимнинг Чўлпон, Ҳ.Олимжон, М.Шайхзода ҳақидаги романларини эсланг) ўзбек адабиётининг энг садоқатли, энг хокисор вакили Миртемирнинг монументал қиёфасини ҳам адабиётшунос, ҳам тарихчи, ҳам этнограф, ҳам психолог сифатида мукаммал чизиб бера олади. Бироқ О.Ҳайитнинг асари тўғрисида илиқ фикр билдиришдан ожизмиз. Гап шундаки, ёзувчи ёшлигидан кўп қийинчилик, яхши ва ёмон одамларни кўрган, ҳарбий хизматни ўтаб келган 24–25 ёшдаги журналист Қодиржоннинг ҳаёт йўлини акс эттиришни ният қилган.

Аслида, у бошидан кечирган воқеалар шу қадар ўткинчи, шу қадар номухимки, улар олдида доводи раб қолган Қодиржоннинг аҳволига ачиниб кетасиз. Бу асар шунчаки воқеалар баёнидан иборат бўлиб қолган.

Маълумки, мустақилликка эришганимиздан кейин тарихимизга муносабат тубдан ўзгарди. Шу пайтгача қора бўёқ билан чапланган тарих саҳифаларидан нур ва ҳақиқатни излашга эътибор мавжайди. Достонлар, драмалар, қисса ва ҳикоялардан ташқари ҳар йили тарихий мавзуда ёзилган талай романлар дунёга келаётганлиги ана шу саъй-ҳаракатнинг самарасидир. Шунга қарамай, ҳали халқимиз тарихида “очилмаган кўриқ”лар жуда кўп ва улар ўзлаштирилишини интизорлик билан кутиб турибди.

Ана шундай очилмаган кўриқлардан бири – Туркистон ўлкасининг Шайх ул-машойихи бўлган улуғ зот Хожа Аҳмад Яссавий ҳазратларининг фаолияти эди.

Адиб Саъдулла Сиёев ўтган йили чорак аср давомида изланиб, ниҳоясига етказган “Аҳмад Яссавий” номли роман-диалогиясини ўқувчилар ҳукмига ҳавола қилди.

Аслида, ушбу романнинг биринчи китоби янги аср бошларида “Яссавийнинг сўнги сафари” номи билан эълон қилинганди. Шундан сўнг иккинчи китоб устида адиб ўн йилдан ортиқ ишлади. “Она юрт шамоллари” деб номланган иккинчи китоб ҳаж сафарига кетаётган ҳазратнинг йўл-йўлакай садоқатли муриди Султон Санжар ҳукмронлик қилаётган Марв мамлакати аҳолисини ўлат балосидан қутқаргач, ҳаж савобини олгани ҳақидаги илоҳий ишора туфайли Туркистонга қайтишидан бошланади.

Умуман, иккинчи китобда Хожа Аҳмад Яссавийнинг маънавий-руҳий, маърифий-ижодий фаолияти доирасини бирмунча кенгайтириш имкониятлари мавжудлиги сезилиб турибди. Бироқ муаллиф улардан фойдаланишни истамагандек таассурот қолади.

Таниқли ёзувчи Нурали Қобул сўнги йилларда кўпроқ тарихга мурожаат қилиб, унинг шонли саҳифаларини бадиий образлар воситасида шавқ билан ҳикоя қилишга киришди. Бу борада адиб қисқа муддатда иккита роман яратди. Ёзувчининг “Тахт тагидаги зиндон” романи бундан атиги икки йил аввал эълон қилинган “Буюк Турон амири Ёҳуд ақл ва қилич” романининг мантиқий давоми бўлиб, улар бир-бирини тўлдирди. “Тахт тагидаги зиндон”да улуғ Амирнинг хиёнаткор ва иккиюзламачи Тўхтамишхон билан олиб борган муҳорабаси ифодаланган. Романнинг журнал саҳифаларида эълон қилинган атиги 4 боби (2, 3, 4, 5) га таяниб, муаллифнинг ғоявий нияти ҳақида тугал хулоса чиқариш қийин. Бу ҳақда роман тўла босилиб чиққандан сўнг фикр юритиш ўринлидир.

Таниқли адиб Комил Аваз “Созанда” романида асосий эътиборини Хоразм кўшиқчилиги тарихи, унинг бардавом бўлишига муносиб ҳисса қўшган халқ ҳофизларининг фаолиятини акс эттиришга қаратади. Роман маънан покланиш воситаси ва руҳият озукиси бўлган соз ва илоҳий касб эгаси созанда ҳақидадир. Бу ниятини ифодалаш учун адиб Хоразм тарихининг XX аср бошидан 50-йилларгача бўлган энг мураккаб даврини қаламга олган. Воқеалар марказида полвон, созанда ва хонанда, покиза ниятли Қутлугмурод, шахсий манфаатига эришиш йўлида ҳар қандай разилликдан қайтмайдиган Матмурод ҳофиз (Матти мутрик), қатъиятли устоз Абдириш банги, гўзал ва ишонувчан қиз Қамарсултон ҳамда унинг ота-оналари образлари туради.

Худди шундай тарихнависликка берилиб кетиш қусури Ҳ.Сатторийнинг “Соғинч” романида ҳам учрайди. Роман баёнида ахборот ҳаддан зиёд кўпайиб, ўқувчини зериктириш даражасига етади. Айрим ўринларда бадиий тасвирдан кўра илмий тафаккур устун келганлиги сезилиб қолган. Энг муҳими, романда воқеалар ривожига туртки берувчи, қахрамонларни ҳаракатга келтирувчи жиддий конфликт, кўзга ярқ этиб ташланадиган характер учрамайди.

Б.Худойбергандовнинг “Аёл армони” романи олий ўқув юртини тамомлаб, оиласига қайтган уч қизнинг уч хил тақдири орқали қизлик шаъни, номусини асраш бахт ва миллий қадрият деган фикр асосига қурилган. Турсуной билан Шахло ўйламай босган қалтис қадамлари туфайли бир умр армонда яшайдилар. Фарангиз эса сабр-тоқат билан “тош келса – кемириб, сув келса – симириб”, ёмонларнинг ҳам таҳсинига сазовор бўлади. Ҳар учовининг қисматида оиладаги муҳит, айниқса, она асосий роль ўйнаганлигига алоҳида урғу берилади.

Хуллас, 2012 йилда яратилган романлар воқеликни баён қилиш ва образлар талқинига кўра анъанавий ҳамда ноанъанавий усулларда битилгани уларнинг шаклан ва мазмунан янгиланиб бораётганидан далолат беради. Шу билан бирга, муҳим ижтимоий-маънавий муаммоларни кўтариш, уларни йирик характерлар воситасида ўқувчилар шуурига сингдириш санъаткорлар олдидаги муҳим вазифа бўлиб қолаётганлигини унутмаслигимиз лозим.

**Шаҳноза
НАЗАРОВА**

1987 йилда тугилган. ЎЗМУ узбек филологияси факультетида таҳсил олган. Унинг “Мувозанат” шеърлар тўплами, “Огаҳий ижодига янгича бир назар”, “Хаёл ва ҳақиқат фольклор ва теология кесимида” номли монографиялари чоп этилган.

ЯНГИ ҚИССАЧИЛИК САРҲАДЛАРИ

(Қиссалар бўйича)

Қисса миллий китобхонликнинг, адабий жараённинг қиёфасини кўрсатувчи ўта муҳим жанр. Романга етмаган, ҳикояга сиғмаган оралиқ ижодий қувват қиссада акс этади. Айнан қисса чинакам китобхонларни саралаб, тарбиялаб, романга тайёрлаб берувчи оралиқ жанрдир.

2012 йилда умумий ҳисобда 30 дан ортиқ қиссалар эълон қилинди. Улар, асосан, “Ёшлик”, “Шарқ юлдузи” журналлари, “Extremum press”, “Янги аср авлоди”, “Шарқ” нашриётларида чоп этилган.

Қисса ижодкорда романик тафаккурнинг шаклланишидаги пиллапоя. Қиссанавислар эртанги романавислардир. Ушбу мезонлар асосида, қиссанависнинг ижодий кучини асари орқали аниқлашга ҳаракат қиламиз.

Ғулом Каримийнинг “Карвон” тарихий-биографик қиссасида Маҳмуд Кошғарий ҳаёти қаламга олинади. Қисса тарихийлик талабларига тўла жавоб беради. Макон ва замон масаласи тарихий мантиқ асосида ҳал этилган. “Девону луғотит-турк”да мавжуд кўшиқ, мақоллардан қаҳрамонлар нутқини, характери яратилган унумли фойдаланилган. Психологик тасвирлар тарихийликни бадиийликка олиб ўтган. Қаҳрамонлар нутқидаги сўзга тежамкорлик ифода маромини юзага келтирган. “Девону луғотит турк”дан олинган мақоллар мазмуни ҳавола қилинган. Аммо ичсўз, “илон ярбуздан қочади” жумласидаги ярбуз сўзлари изоҳи ҳам берилса, маъқул бўлар эди.

Яна шу муаллифнинг “Турон қоплони” тарихий драматик қиссасида Хоразмшоҳ нутқида зўраки илтифотлар бордек: “Довюррак саркардам, Инолчик, мажлис аҳлига айт: тузимизни оқлай оласенму? Мўғул галасини тўхтатиш кўлингдан келадурму?” Хоинлар Девонбеги ва Қамчибек диологида драма кўтара олмайдиган баёнчилик мавжуд. Қаҳрамонлар нутқида – Девонбеги ва Қамчибекнинг махфий суҳбатида драма режасини (Чингизхонга хоинона мактуб битиш режаси) бериб қўйиш ижодкорни ўқувчи, томошабин қизиқишларини тутиб туриш имкониятидан маҳрум қилади.

Муаллифнинг “Соҳибқирон ва аллома” тарихий драматик қиссаси илиқ маърифий кайфият уйғотади. Мулоҳазалар, суҳбатларнинг қаҳрамонларга тақсимланиши, узвийлиги ижодкорнинг чуқур, изчил билимга таянганини кўрсатади. Аммо баъзи ўринларда кичик сакталиклар сезилади. Амир Темурнинг баёнчиликка оған монологи (237-бет) драматик вақтга сиғмайди. Соҳибқироннинг мусаввир Зейлига билдирган ишончи сабабига ишора қилинмаган. “Мусаввир Зейли” ниқобидаги яширин хабарчи соҳибқирон томонидан унутилади, у асарга бошқа кириб келмайди. Бу нуқсон яратилаётган ҳушёр, оқил, донишманд соҳибқирон характерида мос эмас.

Ғози Раҳмоннинг “Шукуҳли карвон” қиссаси вақт нуқтаи назаридан тарихий, аммо ҳеч бир ибратга эга эмаслиги билан тарихийликка хос эмас. Асар қисса талабларига ҳам у қадар жавоб бермайди. Воқеаларни тутиб турувчи сюжет бутунлиги, мақсад муайянлиги кўринмайди, шу сабабдан асар ора йўлда қолиб кетгандек таассурот қолдиради. Бундай йўқчилик билан қиссани ҳикояга айлантиришнинг ҳам имкони йўқ. Шева сўзларни кўллашда зўриқиш бор. Мисқол ва Тошбой учрашуви тасвири итлар тасвири билан параллел келади. Бу параллеллик, сўкинч сўзларнинг очиқ ифодаси жирканиш ҳиссини уйғотади.

Луқмон Бўрихоннинг “Олис кўрғон фуқароси”, “Бир томчи ёш” қиссалари чоп этилди. “Олис кўрғон фуқароси” қиссаси Нўмоннинг кўнгил кўрғонидаги зиддиятлар ҳақида сўзлайди. Воқеалар хотирлаш, айтиб бериш тарзида ҳаракатланади. Бу усул Нўмоннинг ёшлик, ўсмирлик психологиясини очиб беришга қаратилган. Муаллиф ҳар икки қиссасида ифода услубига тушиб олгунча бир неча саҳифаларни бой беради. Шундан сўнг фақат ўзигагина хос бўлган услуб ичида эркин ва гўзал ҳаракат қила бошлайди. Асардаги болаларнинг қўй ўғрилаши, вақт ечими (тунда содир бўлиш), қариянинг эҳсон Ш.Холмирзаевнинг “Ўзбеклар” ҳикоясини ёдга солади. Муаллиф бу ўринда бошқа деталлар топгани маъқул эди.

“Бир томчи ёш” қиссасида мусаввирнинг руҳий олами ёритилади. Ўз ўрнида қўлланган, ўқувчининг маълум руҳий тайёргарлигидан сўнг айтилган “Юзларингиз жуда тиниқ экан, хаёлаш қизларнинг юзлари шундай нурланади”, “Кўзларингни севаман, Ражаб”, – дея пичирлади йигит қоп-қора тун қараб турган деразага тикилиб”, жумлаларида кайфият бериш борасида муаллиф анча баландликка кўтарилган. Аммо Ражабгулни фавқулодда портретда бериш орқали эътиборни тортиш баландлик эмас, фикримча.

Мусаввир мавзуси Элдор Бобоевнинг “Мусаввир” қиссасида ҳам қаламга олинади. Ифода равонлигига интилиш кучли. Қиссадаги мусаввир сири масаласи кучли психологик роман кенглигини ҳам бераолади. Табиийки, бундай асар энгил ифодага сиғмайди. Бу йўл жаҳон тажрибасида синалган. Бунга мисол, С.Моэмнинг “Ой ва сариқ чақа” романи.

Истам Ҳамроевнинг “Тазарру” қиссаси чавандоз ҳаётига бағишланган. Қиссада жумлаларнинг айнан такори (“...бир неча йил ҳузур-ҳаловатда, ғам-ташвиш нималигини билмай яшади”, “...бир неча йил қандай ўтганини ҳам билмади”), тасвир ва баёндаги узилишлар, шева сўзлар чигаллиги, нутқнинг сохталиги, тубан сўзларни осонгина кўллаш, интим муносабатларнинг ғашлик берувчи очиқ саҳналари, грамматик нуқсонлар мавжуд.

Наби Жалолоддиннинг “Мажнун” қиссаси қизиқиш билан ўқилади. Аммо бу қизиқиш иккинчи бор ўқишда ўз кучини йўқотади. Мажнун ҳолатининг давомли баёнини биргина ҳаракат, биргина сўз билан ифодалаш имкони матнда яратилган, аммо фойдаланилмаган. Ўқувчи чиқариши керак бўлган хулосани муаллиф айтиб қўяди: “Қалласи бўм-бўш эди, бирон жўяли ўй келмасди – бу ўзига хуш ёқарди. Албатта, у хуш ёқиш ёки ёқмаслик маъносини тўлалигича тушунмасди”. Иккинчи жумлага, бизнингча, ҳожат йўқ эди.

Ижтимоий-маиший қиссалар сафида “Қишлоқдаги бувижоним” (Динора Раҳмонова), “Оқтепалик ўғри” (Ақбар Мирзо), “Сўнгги чора” (Ақбар Мирзо) асарларини келтириш мумкин. “Оқтепалик ўғри” қиссасида қаҳрамонлар нутқи шаклланмаган ўринлар кўп. Саккиз йилини қамоқда ўтказган қаҳрамон ҳавойи адабиёт муаллимидек сўзлайди: “Чунки хат сал бўлса-да, умид бахш этарди. Шу руҳда ёзилган эди”. Сийқа сюжет қолдиқларидан фойдаланилади: сўнгги вазиятларда Йўлдош мерганнинг Эсонгулга қачонлардир ошиқ бўлгани маълум бўлади. Натижада, бу муҳаббат бўлса ҳам эриш туюлади. “Сўнгги чора” асарида қаҳрамонлар мантиқсиз гапиради, хаёлни лойқалатадиган очиқ саҳналар бор. Қисса якунидаги “Бироқ... Қиёмат ҳақ гап” жумласи нима мақсадда келтирилгани англамайди.

Юмористик йўналишдаги “Жонгинам, шартингни айт” (Худойберди Тўхтабоев), “Култепада кечган ҳангомалар” (Исмоил Шомуродов) асарлари эълон қилинган. “Култепада кечган ҳангомалар” асарида қаҳрамонлар характериға яқинлашиб келиш бор, аммо биронта ҳам характер йўқ.

Инобат Султон Бегимнинг “Шаввозлар” саргузашт қиссаси бадиий бутунлик эмас, ижодий тайёргарлик жараёнида ён дафтарга ёзиб бориладиган парчалар

ҳолатида қолиб кетган. Уларни саралаш, тартибга солиш зарур, асарда милт этган инсоний қадрият йўқ.

Детектив асарлар нашри “Зулматдаги салтанат” (Ўткир Абдураҳимов), “Шайтанатнинг жин кўчалари” (Тоҳир Малик) қиссалари кетма-кетлигида давом этади. Умуман, 2012 йилда саргузашт, детектив, илмий-фантастик қиссалар кўплаб яратилди, нашр этилди. “Сомон йўли элчилари”, “Васваса” илмий-фантастик қиссалари (Тоҳир Малик) тилининг ишланганлик даражаси, пафоси, характерларнинг ўзига хослиги билан йил қиссаларидан анча юқори туради. Илмий-фантастика ичидаги нозик инсоний психологизм, психологик драматизм уйғун ҳолатда дидактик вазифани адо этади. Қисса қисмлари номланишида ҳам тажрибали ижодкор қалами кўринади. Ер ва Унет сайёрасидаги воқеаларнинг тенг кетиши якунловчи бир бутун хулосага олиб чиқади. Унетдаги донишмандлар мусофирхонаси, тараққиёт билан боғлиқ ижтимоий муаммолар Ердаги муаммоларни айтиш учун қўлланган яхши усулдир. Донишмандона мулоҳазалар Унет мисолида китобхонга сингдирилади. Фантастик кайфият ичидаги ўқувчи оғринмасдан тарбияланиб боради.

Умуман олганда, илмий-фантастик йўналиш чуқур психологик, тарихий ва сатирик йўналишларга ўқувчини олиб ўтувчи йўналиш. Шундай бўлиши керак. Аммо йил якунларига қарасак, мукамал сюжет қурилиши, услубий ютуқлар Тоҳир Маликнинг шу йўлда яратилган бир неча қиссаларида акс этибди. Беллетристикага мансуб детектив, саргузашт, илмий фантастик йўл оммавий китобхонларга мўлжалланган. “Сомон йўли элчилари”, “Васваса” каби қиссаларнинг оммавий китобхонлики тутиб турганидан фойдаланиб, чинакам адабий қиссаларни яратишга улгуришимиз зарур.

Сентиментал йўлда яратилган қиссалар саноқли. Б.Саримсоқовнинг “Унутилган одам” тугалланмаган қиссаси, Ойдин Нисонинг “Ҳаёт дарахти” қиссалари чоп этилган. “Ҳаёт дарахти” қиссаси ҳисларни эркинлаштириш, туйғуларни тарбиялаш йўлидан боради. Улғайиш йўқотишлар эканлиги бола сезгиларида акс этади. Ўсмирнинг кўз ёши билан бойимоқчи бўлган шарпа, тўпори ўткинчи, биринчи бўлиб гапиришни истайдиган одам, саҳродаги одам билан учрашувлари Кичкина шахзоданинг (Антуан де Сент-Экзюпери) учрашувларини ёдга солади.

Зулфира Мисбахнинг “Сўфитўрғай” ҳужжатли қиссасини йилнинг энг яхши қиссаларидан бири дейиш мумкин. Миллий адабиёт ҳар қачон ўзини янгилашга эҳтиёж сезади. Қисса соф миллий руҳда ёзилмаган бўлса ҳам, инсон иродаси ва ҳаё, одобга бўлган ихлосини камситмайди. Миллий қаҳрамонлар масаласига бироз бошқачароқ ёндашишни талаб қилади. Қисса қаҳрамонлари ўта эркин яшовчанликка эга. Асардаги онанинг “Телба”ни ўқиб, ўзинг ҳам телба бўлиб қолма тагин! Дюма, Бальзак, Мопассанлар бор-ку! Ёшлигимда фақат француз романларини ўқиганман”, дея болалари билан китоблар ҳақида шундай гаплашаоладиган ўзбек аёлларини орзу қиламан. “Йўғ-э, ўша чучмал асарларга вақт сарфлаш зарилми? Ҳийла, хиёнат, алғов-далғовдан бошқа ҳеч нима йўқ уларда. Ахир, мен руҳи баланд рус адабиёти билан улғайдим-ку”. Мана шундай жавоб берадиган мактаб болаларини ҳам орзу қилишим рост.

Носир Зоҳиднинг “Қасос”, Наргиза Анорбоеванинг “Гоҳи шодлик, гоҳи ғам” қиссалари ҳам ўтган йилда эълон қилинган.

2012 йил қиссачилигининг умумий манзарасини қиссаларнинг мавзу ва йўналишлари ҳам белгилайди. Йил давомида маиший, детектив, саргузашт, илмий-фантастик, юмористик, тарихий-биографик, ижтимоий-психологик, ҳужжатли, сентиментал қиссалар нашр этилди.

Хуллас, ўтган йилги ўзбек қиссалари, ўз мавзулар кўлами, услуби, образлар нуқтаи назаридан замонавий насримизнинг ажралмас бир қисми ва қиссачилигимиз тадрижида муайян бир босқич бўлиб қолади.

ХОС КАЛОМ ХОСИЯТИ

(Ҳикоялар бўйича)

2012 йилда “Тафаккур”, “Жаҳон адабиёти”, “Гулистон”, “Ёшлик”, “Шарқ юлдузи”, “ЎзАС” сингари нуфузли адабий нашрларда чоп этилган ҳикоялар сони эллик иккитани ташкил этади. Маъсума Аҳмедова, Луқмон Бўрихон, Исажон Султон, Ахтамкул Каримларнинг шу йили нашр қилинган ҳикоялар тўпламларидан олтмиш еттита ҳикоя жой олган. Бунга адабиётга бевосита алоқадор бўлмаган давлат нашрлари, хусусий газета-журналлар, вилоят вақтли матбуоти материалларини ҳам қўшадиган бўлсак, ўтган йили энг ками икки юз эллик, уч юзта ҳикоя эълон қилингани маълум бўлади.

Мазкур йилда эълон қилинган ҳикояларнинг мавзу ва мундарижаси, умуминсоний қамров қўлами, бадиийлиги – структураси, образлари ва услуби кейинги эллик йилларда ёзилган ҳикояларникидан сезиларли даражада фарқ қилади. Уларда халқ ҳикоячилиги тажрибаларини ҳам, мумтоз адабиёт анъаналарини ҳам, жаҳон, жумладан, турк, япон, рус, Лотин Америкаси, инглиз, француз, Америка прозаси унсурларини ҳам кузатиш мумкин. Муҳими, бугунги ҳикояларимизда мана шундай улкан тажриба омиллари адабиётнинг туганмас манбаи, Яратганнинг санъати – ҳаёт воқелиги билан синтезда ифодалашга уринишлар бор.

2012 йил ҳикояларини кузатиш, бундан бир неча йиллар бурун бошланган, воқеликни истиоравий ифодалаш жараёнининг бугунга келиб муайян босқичга кирганини кўрсатади. Ушбу йил ҳикояларининг бир қисми истиорага (метафора) қурилган фикримизни тўла тасдиқлайди.

Ўтган йилда чоп этилган ҳикояларда истиоравийликнинг икки шаклини учратамиз. Уларнинг биринчиси, бутунча истиорага қурилган кичик эпик жанр намунаси – ҳикоя-истиоралардир. Бундай ҳикояларда ёзувчи томонидан танланган бирор мавзу ҳамда воқеа бир бутун истиора тизимига айлантирилади. Сюжет ва образ умумлашма (типологик) моҳият касб этади. Ҳикоя тили рамзлар силсиласига қурилади. Асар композицияси ўрнини истиора қолипи (метафорик модел) эгаллайди. Натижада ҳикоянинг макон-замон қамрови улканлашади. Маъно қўлами универсаллик касб этади.

Ёзувчи Нуруллоҳ Муҳаммад Рауфхонинг 2011 йилда чоп этилган “Этақдаги кулба” ҳикояси ҳикоя-истиоранинг ёрқин намунасидир. Шунга яқин ҳикояларни 2012 йил ҳикоячилигида ҳам кузатиш мумкин. Мазкур ёзувчининг “Оддий ҳақиқат”, Неъмат Арслоннинг “Туманли минтақа”, Луқмон Бўрихонинг “Темир сандиқ”, Раҳимжон Раҳматнинг “Адашвой”, У.Ҳамдамнинг “Сафар”, Исажон Султонинг “Сувдаги коса” асарларини ҳикоя-истиора сирасига киритиш мумкин. Нуруллоҳ Муҳаммад Рауфхон ҳикоясидаги кўча, касалхона, миршабхона, йўл чизиги, рўмолча, ҳатто қаҳрамон шошилишда оёғига илиб чиққан шиппак ҳам истиоравий тизим бўлаги сифатида “оддий ҳақиқат”ини очишга хизмат қилган. Н.Арслон метафорик маконнинг қутилмаган, истиоравий харитасини чиза олган. Айниқса, ундаги “туман” метафорасининг мазмуни жуда чуқур.

**Узоқ
ЖЎРАҚУЛОВ**

*1967 йилда тузилган.
Филология фанлари
номзоди. ТошДунинг
ўзбек филологияси
факультетида ўқиган.
“Фитратнинг
тадқиқотчилик
маҳорати”, “Худудсиз
жилва” номли ил-
мий тадқиқот ва
мақолалар тўплами,
япон ёзувчилари новел-
лаларини ўз ичига ол-
ган “Юзини йўқотган
одам” номли тар-
жима китоблари чоп
этилган.*

Л.Бўрихонинг “Сандиқ” ҳикоясида улкан маданий-психологик тарих ягона қаҳрамон (образ-истиора) ва сандиқ детал-истиораси атрофида умумлаштирилган. “Адашвой” ҳикоясида эса макон-замоннинг янги истиоравий шакли кўзга ташланади. Ҳикоя қаҳрамонининг исмидан тортиб, бошқа персонажларгача, мулоқот шаклларида турли интеръерларгача истиоравий моҳият касб этади. “Сафар” ҳикояси ассоциатив бадиий макон воситасида одам “эго”си ҳақидаги синоатни тушунишга қаратилган бўлса, “Сувдаги коса” истиораси беихтиёр ёдимизга Эрнест Хемингуэй асарини ёдга солади. Аммо айтиш жоизки, бу тур ҳикоя муаллифларининг деярли барчаси тор ижтимоий муаммолар доирасида ўралашиб қолишган. Ҳолбуки, адабиётнинг, қолаверса, истиоравий талқининг қамров кўлами бугина эмас.

Айни тур ҳикояларнинг иккинчи кўринишини истиоравий ҳикоялар деб номлаш мақсадга мувофиқдир. Бундай ҳикоялар тўлиғича истиорага қурилмайди, балки улардаги бирор мотив, образ ёки деталь истиоравий функция бажаради. Ёзувчи бадиий ниятини намоёнлашда, асар бадиий ғоясини ёрқин ифодалашда ҳикояга киритилган мана шундай истиора бўлаклари муҳим роль ўйнайди. Хуршид Дўстмуҳаммаднинг “Шабада”, Нодир Норматовнинг “Гулдурак даштларида”, Нортўхта Қиличнинг “Зилзила”, У.Ҳамдамнинг “Пиллапоя”, И.Султонинг “Авлиё”, “TODD”, Бахтиёр Нуриддиновнинг “Мусаввир”, Муҳаммад Шарифнинг “Кулдирғич”, Гулноз Авезованинг “Кутиш” ҳикояларида шундай хусусиятлар кўзга ташланади. Ёзувчи Х.Дўстмуҳаммад ўз ҳикоясини бошдан-охир “Оила барбод бўлса, Оллоҳнинг арши ларзага келади”, деган ягона самовий ақидага қуради. Бу илдизи теран шарқона тезис орқали бугунги дунёнинг барча ҳудудларида кечаётган маънавий инқироздан ўқувчини оголантиради. Ҳикоядаги олов деталли, истиора элементи сифатида, бадиий-психологик таъсир субъекти вазифасини бажаради.

Учинчи тур ҳикояларни шартли равишда мистик ҳикоялар деб оламиз. Ҳикоянинг бу шакли, умуман, жаҳон адабиёти тажрибасида бор. Айни шакл кейинги йилларда бизнинг адабиётда ҳам учраётган экан, буни табиий бир жараён деб қабул қилиш керак. Бундай асарлар сирасига шартли равишда: Н.Арслонинг “Сояда ухлаётган толеъ”, Назар Эшонқулнинг “Сибизға воласи”, Собир Унарнинг “Сафура холаминг сири”, И.Султонинг “Қисмат”, “Боғи эрам”, “Ойдинбулоқ” ҳикояларини киритдик. Н.Эшонқулнинг “Сибизға воласи” асари нашр этилгани захоти енгил-елпи баҳс-мунозараларга сабаб бўлди. Ҳикоя халқ орасида юрадиган Искандар ҳақидаги мистик ҳикоят(чўпчак)нинг бадиийлаштирилган баёнига қурилган. Натижада, жўн бир мистика ҳам маъно, ҳам хронотоп кўлами нуқтаи назаридан поэтик универсалия касб этган. Ҳикоя сюжети, Искандар ва сартарош образлари типологик қиёфа олган. Аммо ёзувчи шу ўринда бир нозик масалани – рецепция жараёнидаги ўқувчи ассоциатив қамровининг чеки йўқ ва тизгинсизлигини, у ҳамма нарсани қўйиб, тўғридан-тўғри ҳазрат Навоий “Хамса”сидаги Искандарга, қолаверса, “Куръони карим”да зикр этилган Зулқарнайнг қадар даҳл қилиши мумкинлигини, оқибат ўлароқ, чўпчак талқини кечириб бўлмас бир ёлғонга айланиб қолишини эътиборга олмаган. С.Унар ҳикояси бадиий ростгўйлик мезонига қўйиладиган бўлса, фақат боланинг хос мистик тасаввури диапозонидагина ўзини оқлаши мумкин. Асардаги Сафура хола, ота-она ва бола тўртлиги қондошлик тизимидаги характерлар чамбарагини ҳосил қилгани эса ҳикоянинг муҳим ютуғи бўла олади. Мистикага мойиллик И.Султон ижодининг дастлабки намуналариданоқ кузатилади. Улардаги пари, жин, дев, арвоқ каби элементлар кўпинча муҳим ҳаётий муаммолар ечимига қаратиладигани, бундан ҳатто мистика ҳам, ёзувчи эътиқодига кўра, турли йўриқларга юриши мумкинлиги англашилади.

Ҳар доимгидек 2012 йил ҳикояларининг ҳам асосий қисмини воқеий ҳикоялар ташкил этади. Айни далил ўзбек насрида ҳамон ушбу аъъана етакчи мақомда турганидан далолат беради. Аммо шуни махсус таъкидлаш жоизки, бугунги ижтимоий муносабатлар, халқимиз турмуш тарзидаги жиддий муаммолар, глобализация жараёнида пайдо бўлаётган янги тип одам образи, аввалги даврлар учун хос бўлмаган тамомила янги сюжетлар, деталлар, янгиланаётган тил ва услуб элементлари ҳам айнан шу йўлдаги ҳикояларда кўпроқ кўзга ташланади. Гарчи, бу ўринда барча воқеий ҳикояларни ягона истилоҳий тасниф остида қайд этаётган бўлсак-да, уларнинг ҳар бири эстетик салмоғи, қўйилган бадиий концепцияси, танланган воқеаси (сюжети), образлари, айниқса, услуби жиҳатидан фарқланади ва шу сабабдан жиддий ички таснифни талаб этади. Шу боис реалистик ҳикояларни қуйидаги ички таснифда беришни лозим топдик:

Ноанъанавий сюжет, образ ва услубдаги воқеий ҳикоялар:

Омон Мухторнинг “Кекса муаллим ёки Наполеон ҳайкали”, Неъмат Арслоннинг “Яшаш ҳуқуқи”, Абдуқайом Йўлдошевнинг “Пуанкаре”, Дилшод Нуруллаевнинг “Байрамдан кейинги байрамлар” ҳикояларида мана шундай хусусиятлар кўзга ташланади.

Масалан, О.Мухтор ҳикоясида бадий образнинг ассоциатив шакли кўзга ташланса, Н.Арслон ҳикоясида одамзод турмуши деган реал воқеликнинг ботиний манзаралари тасвирланади. А.Йўлдошевнинг “Пуанкаре” асари чоп этилар-этилмас, уч тўрт мақолада тилга олинди. Асарнинг илк талқинларидаёқ фикрлар ранг-баранглиги кузатилди. Мана шунинг ўзи ҳам ҳикоянинг ноанъанавий йўлда ёзилганига далил. “Пуанкаре”нинг гоҳ неореалистик, гоҳ неомодернистик, гоҳ постмодернистик асар тарзида баҳоланаётгани ҳам айнан шу ноанъанавийликда бўлса, эҳтимол. “Пуанкаре” замонавийлиги, ўзига хос ҳикоялаш услуби, бадий муаммонинг долзарблиги ва, энг муҳими, асар марказидаги жумбоқнинг антиқалиги, аниқлиги, тарихий-илмий асосга эга эканлиги билан муносиб ўрин эгаллайди. Аммо шунча фазилатларга эга эканлигига қарамасдан, бу асарнинг ҳеч қандай постмодернизмга алоқаси йўқ. Эҳтимол, асарнинг янгилиги, ўзига хослиги ҳам шундадир.

Д.Нуруллаев ҳикояси ўзининг услубий экспериментга қурилгани билан ноанъанавийликка даъво қилади. Ёзувчи ўз асарида феълнинг мажҳул даражасидан моҳирона фойдаланади. Бутун ҳикоя кириш сўзлар, ажратилган изоҳ бўлақлар ва бошқа бадий тил воситалари, такрор гаплар тизими ўлароқ бир жумлага жойланган. Очқдан-очиқ сунъий унсурлар, баъзи “адабий олифтагарчилик” (Н.Эшонқул) қусурларидан қатъи назар, бу ҳикоя ўз муаллифининг тилбилгичлиги, моҳирлиги, боринги, салоҳиятига далолат қила олади.

Анъанавий сюжет ва услубдаги ҳикоялар:

Носир Фозилонинг “Полиз оқшоми”, Фарҳод Мусажонинг “Дарз”, Асад Асилнинг “Ташналик”, Қамчибек Кенжанинг “Лафз”, Абдуқаюм Йўлдошевнинг “Биз излаган тилсими”, “Дилноза”, Шодмон Отабекнинг “Агар ошиқлигим айтсам...”, Тўлқин Ҳайитнинг “Ошиқ”, “Одамнинг яхшиси”, Жўра Фозилнинг “Болалик боғлари”, Ашурали Жўраевнинг “Оқсоқол”, Лукмон Бўрихонинг “Қўноқ”, “Тун қаъридаги шуъла”, Қўчқор Норқобилнинг “Янги йил кечасида”, Маъсума Аҳмедованинг “Офтобни кун”, “Марказдаги қиз”, “Биллур гулдон”, Зулфия Қуролбой қизининг “Келин”, Ахтамқул Каримнинг “Момоқиз”, Холмуҳаммад Каримнинг “Ёнғоққа тушган қурт”, Исмоил Шомуродовнинг “Култепада кечган ҳангомалар”, Гулноза Эрназарованинг “Олмалар”, Сухбат Афлотунийнинг “Гумроҳлар”, Неъмат Рафиқовнинг “Уста аканинг ўғити”, Турсунбой Боймировнинг “Мирзоқул”, Наргиза Жумамуродованинг “Момо дуоси”, Олланазар Абдиевнинг “Йртиқ этик”, Воҳид Исмоиловнинг “Қўшиқ ҳам сўнади”, Муҳаммад Шарифнинг “Ҳиргойи”, Холёр Сафаровнинг “Баҳор ифори”, Абдужалол Раҳимовнинг “Одамлар” сингари ҳикоялари шу тоифага мансубдир. Албатта, бир қаторда санаб ўтилган ушбу ҳикояларнинг ҳар бири алоҳида ёндашувга арзийди. Умумий ҳолатда махсус тадқиқотларга эҳтиёж туғдиради. Аммо, юқорида қайд этганимиздек, улардаги умумийлик, ягона реалистик пафос ўзбек халқининг бугунги турмуши манзаларини мозаикада ифодалашда кўринади.

Яна бир умидли ёш ёзувчимиз А.Суюновнинг “Ота ва ўғил”, “Йўқчи”, “Икки тонг ораси” ҳикояларини ўқиб, хаёлимдан Ватановимиз манзаралари, одамларимиз табиати, нуқтаи назари, энг муҳими, тили ва ифода йўсини “нақадар оригинал-а” деган фикр ўтди. Аммо ёзувчи ҳикоянинг қайси жойида бугунги формал тил таъсирига берилган бўлса, ўша нуқтада асар биз алқаб турган самимиятдан узилиб қолганки, бу масалани А.Суюнов жиддий ўйлаб кўриши керак.

“Она кўкёл”, “Кўккўл қўшиғи”, “Кўнгил тошқинлари”, “Жасорат”, “Чол ва қоратош” каби ҳикоялари билан нуфузли олимлар эътиборига тушган М.Тилавова қурган сюжетлари нисбатан ноодатийроқ, сирлироқлиги, услубининг китобийлиги, персонажларининг ўзгачароқ табиати билан ажралиб туради. Аммо шунга қарамасдан, бу ҳикоялар миллий манзара, миллий персонаж, миллий услубга рост келмаслиги, улардан қандайдир сунъийлик, бегона оҳанг, бегона одамлар, бегона макон-замонинг ҳиди келиб туриши кишини ҳайратлантиради.

Ғарб маънавиятини, хусусан, адабиётини емириб, бугунги руҳий инқироз чоҳига ташлаган икки маданий-фалсафий фактор бор. Уларнинг бири, ҳинд ва хитойнинг буддавий эътиқоди асосида турувчи реинкарнация – руҳнинг бир жонзоддан иккинчисига кўчиши ҳақидаги таълимот бўлиб, қачонлардир унга эргашган беқарор Ғарб синов учун яралмиш инсоннинг тозарииш имкониятлари чексизлигига соддаларча ишониб қолди ва кўп хатоларни хато билмай қўйди. Бу ишонч Ф.Ницше сингари сатанаология (шайтанат илми) вакиллари томонидан янада рағбатлантирилди. Одамдаги қон ва ёвузликка бўлган истаклар фалсафа ёрдамида чинакам ҳаётини айланттирилди. Иккинчи фактор З.Фрейднинг психоанализи, ундаги “Эдип комплекси” назарияси билан боғлиқ. Ушбу назария дастлаб тиббиёт амалиётга, бора-бора эса Ғарб ижтимоий турмуш маданиятининг илдиз-илдизларигача кириб борди. Бир сўз билан эндиликда фрейдизм

психология ёхуд тиббиёт соҳалари таркибини эмас, балки Фарб кишиларининг қалбини, руҳий аурасини эгаллади, улар учун ягона “эътиқодга айланди” (М.Г.Ярошевский таъбири). Оқибатда, “Маданий Фарб” дунёси инсоний маънавиятнинг икки буюк таянчини бой берди. Уларнинг бири ОТА деган маънавий устун бўлиб, фрейдона афсунлар орқали у ўғилнинг потенциал душмани қилиб кўрсатилди. Рақиб ўғил эса, бахтиқаро Эдипга ўхшаб, ўз онасининг хуштори этиб “тарбияланди”, ягона мақсад – отасини маҳв этиш сари йўналтирилди. Натижада, инсоний турмуш учун муҳим иккинчи буюк устун – оила устуни ҳам қулади. Оқибат замонавий Фарб фрейд афсунларидан дард чекиб, бошини қай тарзда чангалламасин, маънавий хазинасидан салмоқли қисмини бой бериб бўлди.

Кейинги йиллар ўзбек насрини бир кичик мутахассис сифатида кузатар эканман, ижодкорларимиз орасида шу каби ғайриинсоний ғояларга, шайтанат афсунларига билиб-билмай маҳлиё бўлиш кайфияти борлигини сезаман. Ҳатто кировий истеъдоди, маҳорати, ўз услуби, қолаверса, шундай улуғвор халқи бор баъзи туппа-тузук ижодкорларимизнинг-да “шу вартага” (Абдулла Қодирий) тушиб қолганларини сира тушунолмайман. Таассуфки, ўзининг қатор ҳикоя ва қиссалари билан китобхонлару мутахассисларда яхши таассурот қолдиришга эришган И.Султонинг, ҳисобот материали сифатида менинг чекимга тушган, “Қисмат” ҳикояси ҳам шундай қусурдан холи эмас. Аввало, ҳикоя марказидаги ўлиб кетган ота образи ўқувчи кўз ўнгиди одам эмас, “тилла балиқ” шаклида гавдаланади. Аммо ушбу тилла балиқни на миллий поэтик тафаккур заҳираси, на муаллиф иерархияси (грек. *hieros* – илоҳий ва *arche* – ҳокимият), на ҳикоядаги образлар руҳий-маданий потенцияси нуқтаи назардан бадий раамз сифатида қабул қилиб бўлади. Чунки бундай талқин ҳар қандай ҳолатда, ҳар учала субъект учун ҳам, Фарбга тақлид ўлароқ, бегона, ғайриҳаққоний бўлиб қолаверади. Иккинчидан, ҳикоядаги катта ўғилнинг ўз отаси деб билган (?!) балиқни отиши (Қадим ҳиндларнинг мифологик эътиқодида, маъбуд Вишну балиқ қиёфасида келиб, адашган, оч қолган одамларни тўйдирди, беморларга шифо ато этади, деган ботил эътиқод бор), уни бемор онаси учун қовураётиб “...Ана энди қозонда жизиллаб куйяпсан, ота. Дўзахда шунақа куйишингни орзу қилган эдим... Мана сенга! Жизилла жизиллайвер!”, дейиши, афсуски, фрейдизм афсунларига маҳлиёликдан бошқа нарса эмас.

Энг муҳими, ҳикоя адабий-тарихий жараёнга доир уч замон хусусиятини мужассам эта оладиган ўзига хос бадий жанр ҳисобланади. Жаҳон ҳикоячилиги контекстида бундай қараш ўзини тўла оқлаб келган. Айни пайтда, ўзбек ҳикоялари ҳам шундай фазилатлардан йироқ эмас. Бу фикрни ўтган йилги ҳикоялар мисолида ривожлантирадиган бўлсак, қуйидаги умумлашма-хулоса ҳосил бўлади:

1. 2012 йилда нашр этилган ҳикоялар, аввало, хронологик тартиб жиҳатидан тарихий, яъни ўтган замонга тегишлидир; иккинчидан, мазкур ҳикоялар у ёки бу даражада тарихий-маданий, тарихий-ижтимоий, тарихий-маиший, тарихий-психологик жарёнларни акс эттиради; учинчидан, ва, энг муҳими, 2012 йил ўзбек ҳикоячилиги туркий-ўзбек насрининг минг йиллик бадий аънаналари вориси, Шарқ Фарб классик поэтикаси ҳамда замонавий прозасининг қонуний бир узвидир.

2. Универсал макон-замон кўламида олиб қаралганда, 2012 йилги ўзбек ҳикоялари Ўзбекистон деган конкрет макон ва бу маконда ҳаёт кечираётган одамларининг бугуни, яъни айни замон воқелигининг бадий талқинидир. Таъкидлаш лозимки, шу йили ёзилган барча ҳикоялар, ҳатто тарихий мавзудагилари ҳам, истисносиз тарзда бугунни акс эттиради. Давримизнинг маънавий, ижтимоий, маиший, руҳий эҳтиёжлари, энг долзарб муаммоларини бадий акс эттиради.

3. 2012 йилда ёзилган муайян ҳикоялар (ҳаммаси деб бўлмайди, албатта!) келажақда ёзилажак қисса ва романларнинг дебочаси, асосидир. Гарчи қисса ва романга хос тафаккур қисман ўзгачароқ шаклларда намоён бўлса ҳам, яхши ҳикоя истеъдодли ёзувчи ижодининг кейинги босқичлари учун бир бадий-психологик мақом вазифасини ўтайди. Одил Ёқубов, Асқад Мухтор, Шукур Холмирзаев, Мурод Муҳаммад Дўст, Тоғай Мурод, Эркин Аъзам, Назар Эшонқул, Луқмон Бўрихон, Улуғбек Ҳамдамлар ижодини бирбутун олиб текширган адабиётшунос бу фикрнинг шунчаки илмий гипотеза эмаслигига амин бўлади. Шу маънода бугун ҳикояларининг насримиз келажагига ҳам бевосита алоқаси бор.

Хуллас, ёзганларимиз ҳозирги ўзбек ҳикоячилиги, хусусан, ўтган йил ҳикоялари ҳақидаги дастлабки фикрлар, холос. Чунки бир ҳисобот-мақола доирасида барча фикрларни айтиш, йил ҳикояларининг ҳар бирига махсус анализ асосида ёндашиш мумкин эмас. Аммо шунга қарамасдан, нашр этилган ҳикояларга таяниб, бугунги ўзбек ҳикоячилиги ўзининг барча ютуқ ва камчиликлари билан келажақдаги улкан бадий парвозлардан хабар беряпти, деган хулосани айтиш мумкин.

Шеърят

ЎЗГАРИШЛАР ДОИМИЙЛИГИ

Туйғу ифодаси бўлмиш шеърда яратилган давр кишисининг ҳиссиёти акс этади. Ҳозирги шеърларни туймоқ ва англамоқ учун миллатнинг айна дамдаги етакчи туйғуси нималигини билмоқ лозим бўлади. Синчиклаб қаралса, ҳозир миллат миқёсида шиддат билан индивидуаллашиш, шахслашиш жараёни кечаётгани кўринади. Одамларда бошқаларга ўхшашдан кўра ўхшамасликка интилиш майли кучли. Жамиятдаги ҳар бир шахс ўзини излай бошлаганда шундай бўлади. Демак, бугунги шеърятни ҳар бири – шахслашиб, алоҳидаллашиб бораётган миллат кишиси руҳиятининг ифодаси, дейиш мумкин.

Олам ҳодисалари каби одам туйғулари ҳам тинимсиз ўзгаришлар оғушида. Интим туйғуларни яширмай ифодаласанда, ижодий кредосини очиқ айтивермайдиган шоир Абдулла Шер бир шеърда “Тўрт-беш сўзга бериб атай зеб, Гап тополмай, сизга айтарлик, “Шеър ёзаман ўзим учун”, – деб, Мен қилмайман сохта камтарлик!” – дейди.

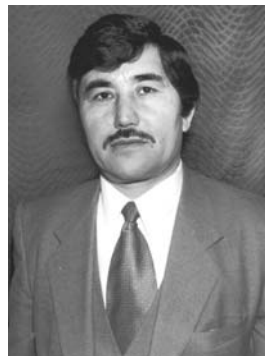
Шоир шеърхонни шунчаки бир истеъмолчи эмас, балки жонқуяр қисматдош, ижодкор шерик бўлишга чорлайди: “Сиз ҳам дадил Шеърга қўл беринг, Деразангиз чорласин ойни. Хаёлингиз билан тўлдилинг, Варағимда қолган оқ жойни”. Шеърят билан ороланган учқур хаёл кишини юксалтиради. Сохта кўтаринкиликдан холи, самимий бу сатрлар салмоқли ижтимоий юк ташийти.

Чоғдош ўзбек шеърятни ялтироқ ғоябозлик ва қуруқ чақириқдан қутилиб бормоқда. Бу ҳол катта авлодга мансуб шоирлар ижодини ҳам яшартиб, ингичкалаштираётир. Ойдин Ҳожиеванинг ўтган йилги шеърларида ташқи дунёнинг ҳолати эмас, балки шоира ички оламининг нозик ва ўзгарувчан манзаралари чизилади. Шоира теран мазмун билан биргаликда ифодалар инжалигига алоҳида эътибор қаратмоқда. “Манзара” шеърдаги: “Ковушчалар тўла кенг айвон Тунни ҳайдаб, туради ушлаб. Тун хонага киролмай ҳайрон, Саҳаргача чалади ҳуштак”. Бу тўртликдаги ҳар бир сўз ўзига хос мажозий вазифа ташийти. Айвоннинг “ковушчалар тўла”лиги тасвири кўп болали ўзбек оиласини, айвоннинг тунни уйга киритмай, ҳайдаши хона ичидаги чироқдан бошқа ёруғлиги бўлмаган қишлоқ шароитини, туннинг саҳаргача уйга киролмай, ҳуштак чалиши изиллаган қиш изғиринини туйдиради. Айтмай билдириш усули шеърнинг таъсир кучини ошириб, унга самимият бағишлаган.

Мавжуд поэтик аънаналар соясида қолиб кетмасликка уришиш замонавий шеърятнинг етакчи хусусиятидир. Ҳозирги шоирлар биров у ёқда турсин, ҳатто, ўзини-да такрорлаб қўймасликка интилади. Усмон Қўчқор ўз шеърларида эскидан эскироқ бўлган ишқ туйғусини оҳорли ифодалайди:

*Мен ишқ деган қисматнинг оғир
Кипригида ёшга айландим.
Томчи-томчи томдиму охир,
Охир, гулим, тошга айландим.
Мен тош эдим, ўтлар – шарорлар
Ушатмади, ушатолмади.
Кузлар, қишлар, ёзлар, баҳорлар
Юмшатмади, юмшатолмади.*

Севгининг тошдай қаттиқ юракни-да юмшата оладиган кудрати шеърда: “Сен келдингу эврилди дунё” тарзида ифо-

Қозоқбой ЙЎЛДОШЕВ

1949 йил туғилган.

Сирдарё Давлат педагогика институти мамлаған. Педагогика фанлари доктори, профессор.

Олимнинг “Ёниқ сўз”, “Алтомши талқинлари”, “Йўл одами” номли асарлари нашрдан чиққан. Адабиёт бўйича бир қатор дарсликлар (ҳаммуаллифликда) муаллифи. Матбуотда адабий жараён билан боғлиқ чиқишлари мунтазам равишда эълон қилинади.

да этилади. Усмон шеърларидаги “Зориқар, зўриқар, чингиллар ёдим” ёхуд “Қаҳқаҳа борлигин англади булут, Қуёш борлигини англади олам. Кўнгиллар англади дарднинг дардлигин... Оғочлар англади гуллаш шартлигин, Қайтиш лозимлигин англади кушлар” каби жонўртар сатрлар ўқирман туйғуларини тозалайди.

Эшқобил Шукур шеърларида ҳаёт чигаллигини англашга, кирланган дунёда кўнгилга доғ туширмай яшашга интилиш туйғулари тасвирланади. “Қамишзорда кечган тун” шеърларида табиатни юрагига кўчирган шоир руҳиятининг товланишлари жонли акс этган. Дастлабки банднинг илк икки қаторида ўқирман эътиборини тортиши зарур бўлган сўзлар алоҳида мисрада қайтарилиши орқали табиатнинг жозибали тасвири берилади:

*Қамишзорда кечаётир тун,
Тун.
Ой нурида ярқирайди кўл,
Кўл.*

Банднинг кейинги старларида тасвир одамга кўчирилиб, табиат шахслантирилади:

*Уватларга тўкилган шудринг –
Сен.
Қамишзорни кесиб ўтган йўл –
Мен.*

Ушбу шеър фидойи ошиқ ҳолатининг самимий ифодаси эканидан ташқари, ички ва ташқи, бирламчи ва иккиламчи қофияга эгаллиги билан ёдда қолади.

Кўчқор Норқобилнинг кўнгил ҳолатларини табиат манзараларига сингдириб юборган шеърлари тобора ёлғизланиб бораётган замондошимиз руҳиятининг бадий ифодаси ўлароқ ижтимоий қимматга эга: “Сўнмаса, бас, қалбинг шафқати, Гоҳо маъюс, гоҳо эркаман. Ёлғизликка йўқдир тоқатим, Ёлғизликдан, жоним, кўрқаман” мисраларида шоир чоғдошимизнинг ана шу туйғуларини акс эттирган.

Инсон руҳиятидаги инжа ҳолатларнинг ингичка тасвирини беришга моҳир шоира Хосият Рустамова шеърларида кўнгил манзаралари воситали манзаралаштирилади. Унинг “Ҳар тун кунларингни ёяман ювиб, Гуноҳқор бандадай эгилар симдор. Ҳеч кимса кўрмасдан қолсайди қуриб, Ҳеч кимса кўрмасдан кетсайди ғубор” сатрларида тўқис бахтни яқинлар ўртасидаги муносабатлар ғуборсизлигида кўрган аёл руҳияти ифодаланади. Ёрнинг кунлари доғли экани боис симдор эгилади. Энг яқин кишида доғлар бўлмаглигини орзулаган шоира ўзбекнинг қизи сифатида бу доғлар ўзгалар кўзига ташланмаслигини истайди.

Салим Ашур маснавий йўлидаги “Титроқ” шеърларида табиат ва руҳиятдаги инжа титрамаларни акс эттиради: “Новдалар учиди титрайди баҳор, Ҳавода титрайди энг охири қор. Оғочларда балққан рангларда титроқ, Қайдадир капалак титроққа муштоқ. Сўқмоқлар титрайди жон кирган каби, Титрайди сойларнинг сеҳрли лаби. Эй, аёл, не учун жонинингда титроқ, Наҳот, шундай дамда сайр этасан тоқ?” Бу мисраларда тақдир томонидан титроққа йўлиқтирилган аёл ва бундан ҳайратга тушган шоир туйғулари акс этади.

Бу оламда тасаввур ва кайфиятгина ҳақиқатдир. Кўнгли юксалган одамнинг кўзини чўл ҳам қувонтиради, ғамга ботган кишининг кўзига чаман сахардай туюлади. Ибодат Ражабова онасидан айрилган оиладаги музтар кайфиятни шундай ифодалайди:

*Дастурхоннинг бир чеккаси бўш
Бўм-бўш уйда ҳайрон туттароқ.
Она, сизсиз отам ҳовлиси –
Ўртасидан йиртилган байроқ.*

Онасизлик ўрни тўлмас мусибатдир. Шоира шундай ҳолатга тушган шахс руҳиятини дастурхоннинг бўш чети, кераксизлигидан ҳайрон туттароқ ҳолати, қиммати бутунлигида бўлган байроқнинг йиртилгани тасвири орқали нозик ифодалайди. Айтишдан кўра, ишора қилиш маъқул кўрилган “Қумбостида ўрик гуллади, Томлар ўсиб кетди бир қулоч” сатрлари кўкламда ўрик гуллаб, томлар устидаги майсалар авжланиб, қизғалдоқ гуркираши ҳолатини тасаввурда жонлантиришга хизмат қилади.

Шоира Жумагул Сувонова моҳият кўнгилда экани, оламни обод кўрмоқчи бўлган одам дилни тозалаши зарурлигини:

*Ноиложлик ичра илож қидириб,
Қайта тўлдирмоқчи бўламан дилни.
Бунинг учун аввал ювиб, тозалаб,
Офтобда қуришиш керак кўнгилини*

тарзида акс эттиради. Моддийлашаётган руҳият ифодаси бўлмиш бу сатрлар ўқирманни сергак тортиради.

Йўлдош Эшбек табиат ҳодисаларини жонлантирар экан, уларга шокир инсонга хос хусусиятлар бахш этади:

*Ялпизлар пичири таралар,
тоғлар бир қайрилиб кўяди.*

*Ҳавони оҳангдор арилар
муаттар излар-ла бўяди.*

Шоир шеърларидаги “Тоғлар кўк қоғозга ўхшаб кўринар, лолалар эриган алвон бўёқдир. Арча тушаман деб, паства уринар, дўпписин туширган момоқаймоқдир” ёки “Шамол соясига ўхшаган хаёл, тебратиб туради мудраган чолни. Анҳор аста туртиб ўтади хиёл, Ўзин тутиб кулган дол мажнунтолни” сатрларида табиат зиммасига одамга хос вазифа юкланади. Одамнинг табиатдай табиий бўлишини орзу қилган Йўлдошнинг: “Осмон сиғар кўнгилга, кўнгилли бўлиб кетар” сингари кутилмаган ифодалари инсонни тоза ва кўнгилли кўриш иштиёқи маҳсули сифатида ёдда қолади.

Улкан шоиримиз Усмон Азим бир шеърда:

*Чопар шамол товонлари ҳўл,
Чопар шамол минг оёқ, минг қўл.
Силкинади ҳар дарахт, ҳар ўт,
Бу тулпорга барибир ўнг-сўл.
Йўлсизлик ҳам унга йўлдир йўл,
Йўқолмаса басдир ҳаракат.*

тарзида шамолнинг ғоят жонли тимсолини чизади. Лекин шоир учун шамолнинг ҳолатини кўрсатишнинг ўзи мақсад эмас, балки барча эзгуликларнинг асоси ҳаракатда эканини билдириш воситасидир.

Истаса, том интим туйғуларгада теран ижтимоий маънолар юклашга моҳир Усмон Азим “Дунё тушунсин деб такрору такрор Узимнинг ролимни этаман ижро” тарзида ўзини жамият бағрида кўришга маҳкум шахс сезимларини ифодалайди.

Икром Отамуроднинг шеърларида дунё моҳиятини англашга интилаётган шахс кўнгил кенгликларидаги зиддиятлар акс этади: “Дарёдай оқар ичимда дард, Дард ичимда қурир дарёдай”. Дарднинг оқиши билан қуриши ҳолати маъно нуқтаи назаридан бир-бирига қанчалик зид бўлса, шу жараён туфайли туғилган оғриқларни ифодалашда шунчалик уйғундир. Байтнинг биринчи сатрида дарднинг кўлами, иккинчи сатрида шу дард берган азобнинг даражаси акс этади. Сўзнинг маъно товланишларини теран ҳис қилган шоир зўриққан туйғуларнинг динамик ҳаракатдаги жонли манзарасини чизади: “Қоядай ўсар ичимда дард, Дард ичимда чўкар қоядай”. Шоир юракдаги дард ҳақида ўқирманга куруқ ахборот бериб қолмай, “Дарахтдай яшнар ичимда дард, Дард ичимда чирир дарахтдай” шаклида дард чекаётган қалб ҳолатини кўрсатгани учун шеърхон муаллифнинг эмоционал шеригига айланади. Шеърдаги “ўсар”, “чўкар”, “яшнар”, “чирир” сўзлари ўзаро зидлаш маъносидан ташқари дардманд кўнгилнинг турли ҳолатларини англатади.

Турсун Али шеърларига азалдан кўнгилда портлаш даражасида кечаётган экстремал ҳолатларни кўрсатиш хос. Лекин унинг битикларидаги руҳий портлашлар тасвири ўзга шоирларникига сира ўхшамайди. Унинг битикларидаги портлашда ҳодиса бор-у, шовқин йўқ. Турсун Алининг кўнгли товушсиз, хўрсиниб портлайди. Бу ҳол “Автопортретга чизгилар” шеърда: “Ҳали уйғонмасдан янғроқ товушим, ичимда уйғонар хўрсиник. Уйғонар ичимда момақалдироқ” тарзида ифодаланади. Турсун Али шеърларининг лирик қаҳрамони йўқни йўндиргувчи фаол шахс эмас. У – кўпроқ бардошли ўйлар сурувчи хаёл кишиси. Шоирнинг кўнгил ҳолати “Ёмғир соясида кутяпман сени, бўшанган булутлар устимдан юзар. Теграмда саболар гирди капалак. ...Юрагимда бардош кўшиқлар куйлар” сингари сатрларда ёрқин намоён бўлади.

Ўзига хос шоир Азиз Саид кўп йиллик танаффусдан сўнг “Сувдаги излар” деб аталган шеърлар туркумини эълон қилди. Туркумини композицион жиҳатдан миллий шеър-ятимиздаги янгилик, дейиш мумкин. Негаки, қофиясиз, фақат тескари маъно ва ички мантиқий оҳангга таянилган уч ёки тўрт қаторлик шеърнинг илк икки ёхуд уч сатрида муайян бир ҳолат ифодаланади, орадан бир сатр ташлаб битилган учинчи ёинки тўртинчи озод мисрада ўша ҳолатни келтириб чиқарган ҳаётий асос акс этади.

*Сўзга айлана олмай қийналар
Рангли шарлар ичидаги
Нафасим
ёхуд
Туёқ тозалаётган шаҳарлик аёл
Қўлларига ёпишиб қолар
Олис яйловдаги майсалар саси.*

Борлиқдан кўра йўқликка ёвуқроқ юрак титроқлари ва кўнгил товланишлари қолипга сиймайди. Ўзини тинимсиз текшириб, руҳиятидаги эврилишлар моҳиятини англашга уринаётган давр кишиси, айниқса, ижодкор ўзи ва замондошларининг сувдаги мавж, қумдаги ёзув сингари нотурғун ва ўзгарувчан кўнгил ҳолатларини кутилмаган йўсинда ифодалашга уринадилар. Гўзал Бегим тўрт мактубдан иборат бир шеърини “Қуммактублар” деб атабди. Гарчи, ўзгачаликнинг ўзи ҳам баъзан санъат даражасига кўтарилса-да, бу

шунчаки ўзгачароқ кўриниш истаги эмас. Қумдаги иморат омонатлиги, ундаги тасвир лаҳзалик бўлгани каби қуммактубларда ҳам одамнинг сония сайин ўзгариб турадиган, ўзга тугул, ўзи ҳам англаб етиши мушкул туйғулари акс этади. Шоира на бош ҳарф ва на тиниш белгилари бор шеърда ўз сезимларини шундай ифодалайди:

*югуриб югурар бўғзимда ҳовур
санчилиб оғриди бармоғимда бахт
ипак гулкосада ёвқур табассум
оғир ҳисларимга тўкилар
бош чайқайди тасвирим
соғинч*

Бу шеърни шунчаки ўқиган киши чигал руҳий ҳолат ифодасини туя олмайди. Муаллифга туйғудош бўлиб, эстетик истеъмолчидан ижодкор мақомига юксала билган ўқирмангина бу мавҳум тасвирлар замиридаги конкрет ҳолат ифодасини илғаши мумкин.

Ҳабиб Абдуназар одамнинг хаёл илғамас сезимларини тасвирлашга интилади. Унинг шеърлари хаёл ва кечинмаларнинг ўзи каби тинимсиз ўзгариб туради. Шоир бир шеърда тонг отиб, хаёлкаш тундан кундузга ўтиш ҳолатини: “Билдирмайин кирди тунга, Кундуз шомларга ботиб. Овчимиди тун кўзи-ла Кўйди хаёлни отиб?” тарзида ифодалайди. Шоир назарида, хаёлдан айрилиш, ҳаётдан айрилишдай... Сезимлари чигал лирик қаҳрамон руҳий ҳолатини Ҳабиб: “Энди юрак юмшоқ ҳаво, Толиқтирар юрак ҳам. Дилни эса тарк этмади Чехралари очик ғам” шаклида ифодалайди. Ғамнинг очик чехрали экани ўқирманда унга некин қараш, ғамсизликнинг ўзи ғам деган туйғу пайдо қилади.

Беҳзод Фазлиддин қуш каби эркин, нур сингари ёғдули ва кўланкасиз ҳаётни “Узун орзу” қилиб: “Бирдан қанот ўсиб чиқса елкамдан, Учсам, ҳаммасини унутсам, қетсам. Асар ҳам қолмаса шум кўланкамдан, Армон етолмаган манзилга етсам”, – дейди. Шоир қирланган дунёнинг кўланкаси ҳам тегмайдиган покиза маъволарни орзулайди. Лекин у ломаконда эмас, эзгулашган, ўзганинг ўзгачалигидан малолланмайдиганлар орасида яшашни истаганидан: “Учишим ҳеч кимга келмаса малол”, – дейди. Бугунги шоирларни улкан ижтимоий муаммолардан кўра, алоҳида бир одамнинг кечинмалари кўпроқ уйлантиради. Замондош шоир ўқирманга ўғит бермайди, у инсонни яхшироқ тушуниш, туйиш йўлини излайди. Ўзгани ва оламни билиш ўзини танишдан бошлангани учун ҳам бугунги шоир учун Мусалламбону айтмоқчи: “Энг катта муаммо – бу менинг УЗИМ!” Узини текшираётган, кўнгил ҳолатларини илғамоқчи бўлаётган ижодкорга ўзини кавлаштириш билан овора деб қарамаслик, унинг ўзлиги пучмоқларида ҳамиша бошқалар ҳам борлигини ҳисобга олиш лозим.

Зебо Раҳимова сўзга қўшимча маъно юклаб, мисраларда уни ўзгача товлантира биллади. У: “Шодлик нуқтасида учрашамиз биз, Ғурбат кўчалари кимсасиз, ғариб. Ҳаёт – кун кетидан кун тилаган қиз, Бу умр узайиб борар қисқариб”, сатрларида ўтаётган умрнинг узайиши, қолаётган умрнинг қисқариши эканини қутилмаган йўсинда акс эттиради.

Меҳриноз Аббосова Яратганга астойдил интилиш одамга чексиз имкониятлар бериши, унга бўлган муҳаббат олдида бошқа ҳар қандай туйғу ҳечлигини: “Одимласам фақат Сенинг ёдинг-ла, Тикон ҳам янчилди гул каби юмшоқ”, дейди. Бошқа бир шеърдаги “Ҳузурлар беҳузур қилади мени, Ноқулай бўламан қулайликлардан” сингари мисралар Меҳринознинг олам ҳодисалари ва одам сезимларига ўзгача назарда қарай олишини кўрсатади.

Тароватли шеър юқумли ҳамдир. Шу сабаб соғинч туйғуси теран ифодаланган шеър ўқирман юрагини соғинчдан орзиқтиради: “Соғиндим, онажон, соғиндим бирам, Димоққа урилган оқурай тотин. Кўзимнинг олдидан кетмас сираям, Похол чайла, бола, ўроқчи хотин”. Акмал Саййиднинг “Соғинч” шеърда акс этган бу манзара ёдга муҳрланиб қолган, бири эсланганда иккинчиси “чақириладиган” хотиралардир. Шоирнинг: “Кампирнинг қўлида заранг таёғи, Қочиб томга чиқиб олар болалик!” сатрлари ўқирманга ўтмишдаги шўх болалигини эслатади.

Умумлаштириб айтганда, бултурги ўзбек шеърларига хос асосий хусусиятлар қуйидагилардан иборат дейиш мумкин:

- 2012 йилдаги шеърлар шахслашаётган ва шу сабаб ўзини танишга интилган замондош руҳияти товганишларини кўрсатишга бағишланган;
- Бугунги ўзбек шеърлятида ўзидан қониқмаганидан тафаккури ва руҳияти пучмоқларини тинимсиз тафтиш қилаётган кўнгил кишиси ҳолатларини тасвирлаш устуворлик қилади;
- Замонавий шеърлятда ватан ва миллат тушунчаларига моддийдан кўра, кўпроқ маънавиятга доир руҳоний туйғу сифатида ёндашиш етакчи;
- Ҳозирги шеърларда йирик ижтимоий муаммолардан кўра, алоҳида бир шахс тафаккури ва руҳиятидаги муаммоларни тасвирлашга эътибор кучайган;
- Бу шеърлятда чоғдошларимиз тафаккури, руҳияти ва амалларидаги умумий жиҳатлардан кўра, улардаги қайтарилмас ўзига хосликни кўрсатишга кўпроқ эътибор қаратилган.

Янги замон шеърляти: тамоиллар, изланишлар

Орзудан маҳрум қолган инсон тубанлик сари қулашга маҳкум бўлгани сингари идеалдан бебаҳра жамият ҳам таназзул гирдобига тушиши муқаррардир. Инсон орзуси, жамият идеали эса адабиётда акс этади. Адабиёт миллий шаклда намоён бўлар экан, нафақат алоҳида шахсларнинг, миллатнинг орзу-идеалларини ифодалайди. Бу ҳол, адабиётнинг энг фаол тури саналган шеърлятда, айниқса, яққолроқ кўринади. Миллий шеърлятимизнинг такомиллашув тамоилларини аниқлаш, унинг хос хусусиятларини таҳлил этиш, шеършуносликнинг замонавий мезонлари асосида баҳолаш – ана шу жиҳатдан алоҳида аҳамиятга эга.

Таҳлил объектими – ўтган 2012 йили чоп этилган шеърля тўпламлардир. Бу йил жами 100 дан ортиқ катта-кичик шеърля тўпламлар чоп этилгани халқимизнинг назмга бўлган ихлосидан, муҳаббатидан дарак беради.

Дастлаб шеърля тўпламларга кирган дostonлар хусусида. Ўзбекистон Қаҳрамони, Халқ шоири Абдулла Ориповнинг “Ранглар ва оҳанглар” тўпламига кирган “Истиқлол манзаралари” асари ўзбек дostonчилигида янги ҳодиса бўлганини таъкидлаш керак. Бу янгилик нималарда кўринади? Биринчидан, дoston лиро-эпик поэзияда бир оз унутила бошлаган халқона қиссагўйлик усулида ижод этилган. Иккинчидан, “Йигирма йил”, “Тоғлар ҳикояси”, “Ўзбек иши”, “Мурунгов”, “Элобод”, “Қамчиқ довои”, “Имом Бухорий”, “Женева” сарлавҳалари билан берилган саккиз манзара орқали халқимиз ҳаётида истиқлолгача ва мустақиллик йилларида кечган бутун мураккабликлар: зиддиятлару юксалишлар, алоҳида шахслар ва миллат руҳиятидаги эврилишлар қиёсий аспектда бетакрор поэтик талқин этилган. Ҳайратга лойиқ жиҳати шундаки, бу саккиз манзара алоҳида-алоҳида олганда ҳам ўзига хос тугал бадиий кашфиёт бўлгани сингари, яхлит ҳолда ҳам оригинал лиро-эпик ҳодиса мавқеига кўтарилган. Учинчидан, дoston, шеърлятга устоз шоирнинг ўзи қўйган талаб – бетакрор мазмун, гўзал ташбиҳ, сирли руҳ уйғунлигида яратилган. Булар бари – “Истиқлол манзаралари”нинг дostonчилигимиздаги чинакам янгилик эканига далил бўла олади.

Устоз Мақсуд Шайхзода “Тошкентнома”сининг бадиий қимматини истисно қилмаган ҳолда мамлакатимиш бошкенти ҳақида янги дostonлар яратилиши бадиий эҳтиёж эканини таъкидлаш зарурати бор. Халқ шоири Маҳмуд Тоирнинг “Янги Тошкентнома”си ана шу жиҳатдан аҳамиятлидир.

Шоир Амир Темур хиёбони, ҳазрат Навоий номидаги Миллий боғ, Мустақиллик майдони, Эзгулик аркаси, Хотира хиёбони, Маърифат қасри таърифида назмий мисралар битади. Ўзбекни “мавжи барҳаёт улуғ дарё”га қиёслаган дoston муаллифи миллат ифтихори бўлган Тошкент шаънида

*Нурбой
АБДУЛҲОКИМ*

*1966 йилда тузилган.
1990 йили Тошкент
Давлат университети
ўзбек филологияси
факультетини
битирган. Филология
фанлари доктори,
профессор.
“Шуҳрат”
медали билан
тақдирланган.
Ҳозирги
кунда Ўзбекистон
Миллий университети
ўзбек филологияси
факультети декани.*

ўзига хос бадиият обидаси бунёд эта олган. Фақат биргина мулоҳаза. Достонда Тошкент кечмишида алоҳида ўрин тутган бир-икки сиймо, масалан, Шайх Хованди Тоҳур, Мунавварқори ёки Абдулла Авлоний сийрати тўлақонлироқ очилса, асарнинг таъсир кучи янада ошган бўлар эди.

Одам фарзандлари аксар ҳолларда суратни кўради-ю, моҳиятдан бебаҳра қолади. Чинакам бадиий асар ботинни – моҳиятни инкишоф этмоққа хизмат қилади. Адабиётнинг асл миссияси ана шу ҳақиқатни образли талқин этмоқдир. Нафас Шодмоновнинг “Махзан” асари шу йўлдаги ўзига хос ютуқ сифатида баҳоланишга лойиқ.

Муаллиф “Ривоят” деб атаган бўлса ҳам, асарни жанр хусусиятларига кўра, драматик дoston дейиш мумкин. Асар ҳажман катта эмас. Иштирокчилар сони ҳам, бор-йўғи, тўрт киши: рассом йигит, кўзи ожиз чол, ёрдамчи йигит ва ёрдамчи қиз. Умрнинг бебақолиги, уни қадрлаш, муносиб яшаш инсонийликнинг асосий шarti экани асарнинг ўқ чизиғини – бадиий концепциясини ташкил этади. Композиция, сюжет, бадиий тасвир воситалари, монолог, диалог, ремарка – барчаси ижодкорнинг ана шу поэтик концепциясига хизмат қилдирилган. Биргина мулоҳаза: бизнингча, асар сўнггида йигитнинг ўз кўзларини ситиб олиши воқеаси кучлироқ мантиқий далилланиши, кўнгилнинг кўзга айланиш жараёни муаллифнинг хоҳишига кўра эмас, воқеаларнинг табиий мантиғидан келиб чиқмоғи зарур эди. Токи, ўқувчи бошқача бўлиши мумкин эмаслигига ишонсин.

Шоир Ҳумоюннинг “Интиҳосиз наволар” тўпламига кирган “Етти устоз сабоқлари”, “Қалб қалъаси” дostonлари поэтик рамзлар, бадиий тимсоллар ўринли қўллангани билан алоҳида ажралиб туради. Жумладан, “Қалб қалъаси” дostonида Юрак, Соғинч, Шубҳа, Хавотир, Нафрат, Сўз, Тасвир, Хаёл, Ақл, Муқаддас туйғу сингари тимсоллар воситасида инсон, унга хос олижаноб туйғулар ўзига хос усулда тасвирланади. Ижодкорнинг бу жанр имкониятларидан самарали фойдаланишга интилаётганини таъкидлаш керак.

Энди 2012 йилги шеърий тўплamlарнинг хос хусусиятларини кўрсатуvчи тамойиллар ҳақида. Бизнингча, улар қуйидагилардир:

1. Замонавий мавзуларни кўҳна арузда ифодалашга интилиш. Ўтган асрнинг 20-30-йиллари шеъриятида аруздан бармоққа ўтиш тамойили кузатилгани маълум. Кейинчалик бутунлай бармоққа ўтилди. Бугун эса арузга эҳтиёж биров кучаяётгандек. Айни кезде бу кўҳна вазнга янгича руҳ бераётганлар ичида энг фаоли устоз Абдулла Ориповдир. Шоирнинг “Ранглар ва оҳанглар” тўпламига кирган ғазаллари ушбу жанрнинг мумтоз намуналаридир.

*Сочларинг ёймай туриб
Тушган қоронғу тун эмас,
Тишларингни кўрмайин
Тонг ҳам оқарган кун эмас.*

Мумтоз шеъриятимизга хос ҳусни матлаънинг нақадар гўзал намунаси. Бунда ташбеҳ ҳам, тазод ҳам фикрнинг санъаткорона ифодасига хизмат қилган.

Шоир Хол Муҳаммад Ҳасаннинг мумтоз шоирларимиз ғазалларига боғлаган мухаммаслари унинг бу борада муайян ютуқларга эришяётгани исботидир. Мана, ҳазрат Навоийнинг машҳур ғазали матлаъсига унинг тахмиси:

*Бўй баҳосинму дейин, басти расосинму дейин,
Хоки посинму дейин, сочи сиёсинму дейин,
Лаб гипосинму дейин, инжу жилосинму дейин,
**Қоши ёсинму дейин, кўзи қаросинму дейин,
Кўнглима ҳар бирининг дарду балосинму дейин.***

Шоира Муҳтарама Улуғнинг “Эй дилим” тўпламига кирган бир неча ғазаллари унинг арузда ижод қилиш салоҳияти етарли эканидан далолат беради. Масалан,

*Кимни суйди жон тикиб, кимни отарга ўқи йўқ,
Мунчаям оқ бўлмаса, мунча қаро кўнглим менинг.*

Шоиранинг ғазаллари дарду изтиробнинг, руҳий ғалаёнларнинг ўзига хос поэтик тасвирга бағишлангани билан алоҳида ажралиб туради.

2. Шеъриятда халқона оҳангларга эҳтиёжнинг ортиши. Мумтоз шеъриятда саҳлу мумтаниъ деб аталувчи усул бор. Бир қарашда бу усулда ёзишдан осони йўқдай, бироқ буни удалаш маҳол. Унда фикрни оҳорли айтиш, маромига етказиб ижод қилиш ҳар кимнинг ҳам ҳадди эмас. Маҳмуд Тоир ижодида ана шундай мисралар бор:

*Кўклам қабоғи
Бунча уюлди.
Осмон кўзидан
Ёши қуюлди.
Жисму жонимда
Ғалат титроқлар.
Шабнамдан шароб
Ичар япроқлар.*

Туйғунинг образли тасвирини бу тарзда бериш қийин. Чинакам илҳом келгандагина туғилади бундай мисралар.

Қутлибеканинг “Қоракўзларим” тўпламидаги шеърлар метафораларга бой. Шу боис улар бадий жиҳатдан талаб даражасида, таъсирчан:

*Ойнинг ҳуққасидан кумуш келтирсам,
Юлдуз тоқчасидан идиш келтирсам,
Найсон булутидан ёғиш келтирсам,
Дармон бўларманми, дардларингизга.*

“Ойнинг ҳуққаси (кутичаси)”, “юлдуз тоқчаси” метафоралари, биринчидан, шеърнинг бадииятини таъминлаган бўлса, иккинчидан, қутичадан кумуш, тоқчадан идиш келтириш бирикмаларида аёлларга хос назокат, уларгагина тегишли нафосат сезилиб туради. Мазкур шеърдаги “Дармон бўларманми, дардларингизга” мисраси юракка яқин, халқона ибора экани билан фикрнинг таъсир кучини оширган.

Гавҳар Ибодуллаеванинг руҳий ғалаёнлар, кўнгил изтироблари ўзига хос талқин этилган шеърларидан таркиб топган “Юрагимда яшаётган сир” тўпламидаги халқона оҳангга йўғрилган мисралари куйма экани алоҳида ажралиб туради. Муҳаммад Исмоилнинг “Мени кучлироқ сев” тўпламидаги аксарият шеърларидан самимият уфуриб туради. “Бошимда офтобу пойимда қорлар” мисрасидаги тазод ва ўзига хос оҳанг шеър бадииятини таъминлашда, айниқса, алоҳида ўрин тутган.

Бобомурод Эрали шеърларидаги халқона ифода тарзи ҳам, образли тасвир ҳам ҳеч кимни такрорламайди. Шоирнинг “Сукунат сибизғаси” тўпламидаги “Арғамчи йўл” шеърида мана бундай сатрлар бор:

*Арғамчи, ё арғамчи,
Дунё айёр дўкончи.
Шарбат узатар, унда
Илон захри – бир томчи.*

Шоир тўрт сатр шеърда бениҳоя таъсирли ва оҳорли образни шундоққина ўқувчи кўз ўнгига муҳрлаб қўйди. Қолаверса, ҳали бирорта ижодкор дунёга нисбатан илон захридан тайёрланган шарбатни узатаётган айёр дўкончи ташбеҳини қўллаган эмас.

Умуман, халқона усулдаги назм намуналари шеъриятимизнинг илдизлари миллатимизнинг қадим кечмишига бориб туташадиган асл ўзанларидан мудом қувват олаётгани далилидир.

3. Поэтик шаклдаги янгиланиш. Бугунги шеъриятимизда кузатилаётган ана шундай шаклий янгиланишлар алоҳида эътиборга лойиқ. Устоз Абдулла Ориповнинг “Ранглар ва оҳанглар” тўпламидаги учликлар бунга ёрқин мисол бўла олади.

Абдулла Орипов – мутафаккир шоир. Шунинг учун ҳам у бошқаларнинг етти ухлаб тушига кириши маҳол бўлган оригинал бадий умумлашмаларга кела олади:

*Кўрганин етказгай Қалб деган жойга,
Тафаккурга айтгай эшитганларин,
Бундай издиҳомда ухлаб бўлурми?!*

Чинакам ижодкорнинг қалби мудом титраб туради. Негаки, ҳеч ким кўрмаган синоатни мушоҳада этар экан, бу унинг қалбида акс садо беради. Негаки, бошқалар эшита олмайдиган оҳангларни тинглар экан, бу унинг тафаккурини муттасил равишда безовта қилади. “Бундай издиҳомда ухлаб бўлурми?!” – Дарҳақиқат, ижод ва ғафлат бир-бирига тамомила зид тушунчалардир. Ижодкорнинг огоҳлиги сири шунда. Бинобарин, ана шу фазилатларга эга бўлмаган одам ўзини ижодкор санашга ҳақли эмас – мана мутафаккир шоир концепцияси.

Турсун Алининг ўтган йили чоп этилган “Сайланма”сида ҳам янгича шаклий изланишларга анчагина мисоллар бор. Шоирнинг “Излар” деб номланган шеъри

иккилик шаклида битилган. Бироқ бу иккиликлар мумтоз адабиётимиздаги фардлардан фарқ қилади. Масалан, бир шеър ўнта иккиликдан таркиб топган бўлиб, ҳар бири ўзича яқунлангандек тасаввур уйғотади. Ҳатто зоҳиран улар бир-бирига боғланмагандек кўринади. Уларда мантиқий уйғунлик борлигини чуқурроқ мушоҳада этилсагина пайқаш мумкин...

Салим Ашурнинг “Муҳаббат китоби” тўплами моҳият эътибори билан ҳам ишқ-муҳаббатнинг оҳорли талқини бўлган, дейиш мумкин. Тўпландаги учлик шаклидаги мўъжаз шеърлар поэтик жиҳатдан ҳам, теран мазмуни ва ўзига хос услубига кўра ҳам бошқа ижодкорларни такрорламайди.

Кўҳна арузда, кейинчалик бармоқдаги шеърларда ҳар бир ижодкор бетакрор талқин этишга уринган ишқ мавзуи янгича шаклдаги назмий асарларда ўзгача ифодаланаётгани ёшларнинг изланишлари самарали бўлаётгани исботидир. Мана, Шермурод Субҳон “Сокин сўз суврати” тўпламидаги тиниш белгилардан холи, шунга кўра бош ҳарфлардан мустасно машқларида ватан, ишқ ва ҳаёт ҳақидаги тасаввур ўзгача ва буни у бўлакча бадиий талқин этишга уринади. Бироқ унинг ишқсиз яшамоқ гуноҳ эканига оид хулосаси буюк салафлари қарашларига мутаносиб.

Беҳзод Фазлиддиннинг “Кутмаган кунларим, кутган кунларим” тўпламидаги учликлари маънонинг чуқурлиги, истиоранинг оригиналлиги билан алоҳида ажралиб туради. Чинакам ижодкор бўлиш учун ўзини тафтиш қила билмоқ талаб этилади. Беҳзоднинг шеърларини нурлантириб турган хусусиятлардан бири ҳам – худди шу. Учликларида шоир ўз-ўзини тафтиш қилади, руҳият тасвирини оз сўз воситасида бор кўлами, бор зиддиятлари билан ифодалай олади.

Умуман, поэтик шаклдаги янгиланиш ва изланишлар миллий шеърятимизда, назмий тафаккурда, бадиий-эстетик дунёқарашда муайян даражада ўсишга олиб келаётгани таҳсинга лойиқдир.

4. Поэтик образлардаги янгиланиш. Образда янгилик қилиш шаклдагига қараганда анча мураккаб. Лекин шеърятнинг чин маънода юксалиши ана шу поэтик ҳодисага кўпроқ боғлиқ. Устоз Абдулла Орипов ёзади:

*Бир марта кўрганман,
Фақат бир марта,
Ойнинг ўроғига юлдуз қўнганин.*

Ойнинг ўроғига юлдуз қўниши – табиатда камдан кам кузатиладиган ҳодиса. Шеърят мухлисининг кўз ўнгида ёрқин муҳрланадиган бундай образни қўллаш шоирдан инжа эстетик дидни, юксак бадиий маҳоратни талаб этади.

Абдулла Шернинг “Гул йиллар, булбул йиллар” сайланмасида “ёмғир” образига шу пайтгача кузатилганидан ўзгача маъно юкланган:

*Ёмғирлар оралаб ўтади умрим,
Ҳар томчи – бир умр, ўзи бир дунё.
Ёмғирлар оралаб кузатаман жим:
Ювиниб боради аста кир дунё, –
Ёмғирлар оралаб...*

Шоир ёмғирнинг ҳар томчисини бир умрга, ўзига хос алоҳида бир дунёга ташбеҳ этади. Натижада, бизнингча, ҳеч бир бошқа шоир ижодида кузатилмаган оҳорли умумлашмага – кир дунёнинг ёмғирда ювиниб бораётгани ҳақидаги поэтик хулосага келади.

Ўтган йили нашр этилган “Зарафшон мавжлари” альманахи Самарқандда бугунги кунда ҳам муайян ижодий анъаналарга эга адабий муҳит мавжуд экани далилидир. Альманах ижодкорларнинг ёшига кўра, тартиб билан тузилган. Уни мутолаа қилиш жараёнида воҳада тоза бир ижодий руҳ шаклланганини сезиш мумкин. Айниқса, А.Қодиров, Р.Ахтамова, Н.Яҳёев, Ҳ.Норбоев, Н.Дўсанов, Э.Султонов, Н.Тошмуродова, Ҳ.Мўминова, М.Расулова, К.Ибрагимова каби ёш ижодкорларнинг машқлари шеърятимиз эртанги кунига катта умидлар билан қараш мумкинлигини кўрсатади.

Шунингдек, ўтган йили “Оила – менинг қутлуғ боғим” деб номланган ёшлар баёзи ҳам нашр қилинди. Халқ шоири Иқбол Мирзо сўзбоши билан чоп этилиб, 30 дан ортиқ ёш ижодкорларнинг шеърлари кирган баёз шеърятимизнинг навқирон авлоди адабий-эстетик тафаккури, поэтик салоҳияти ҳақида муайян хулосаларга келиш имконини бериши жиҳатидан ҳам аҳамиятлидир. Шеърятда энг кўп қуйланган Ватан

мавзусини ўзига хос талқин этишга бўлган уриниш ёшлар назмининг истиқболига умид уйғотади. "Нозиккина елкаларимда Кўтараман Ватан юкни", – деб ёзади Зулфизар Муҳаммадисоқова. Ватанни васф этар экан, Қумуш Ўсарова "ҳатто тикони ҳам оғритмас жонни", деган оҳорли ифодани қўллайди.

Жумладан, Ж.Матназаров, Р.Ўтарбоев, Ю.Зоирова, Д.Норқулова, П.Ашурова, М.Аббосова, С.Мусатдинова, Б.Баҳром сингари ёшларнинг шеърлари кишида умид уйғотади. Лекин уларнинг барча машқлари ҳам тўқис эмас. Ёшлар ижодида ёрқин мисралар учрайди, бироқ чинакам тугал шеърларни топиш қийинроқ. Шунинг ўзиёқ бу навқирон авлодларимизнинг ҳали мутолаа меҳнати, шеър заҳмати, ижод машаққати сингари довлонлардан ўтмоғи зарурлигини кўрсатади.

Хулоса қилиб айтганда, ўтган йили чоп этилган шеъррий тўпламлар таҳлили, биринчидан, шеърятимизда мумтоз бадиият сарчашмаларидан баҳрамандлик, хусусан кўҳна арузга мурожаат сезиларли даражада кучайганини кўрсатади. Иккинчидан, миллий руҳиятни халқона оҳанглар орқали тасвирлашга интилиш ортиб бораётир. Учунчидан, поэтик шакл ва поэтик образда муттасил равишда янгиланиш жараёни кечмоқдаки, бу ҳол янгиланаётган адабий-эстетик тафаккур ҳосиласи экани билан алоҳида аҳамиятга эга. Тўртинчидан, ижодий жараёнда муайян адабий муҳитларнинг ўрни ва мавқеи бир қадар кучаймоқда. Бешинчидан, ёшлар шеърятисида устоз шoirлар ижодий лабораториясини ўрганиш, назмда улар яратган мактаб анъаналарини давом эттириш, шунинг баробарида ўз овозига эга бўлиш йўлида мунтазам изланиш олиб бориш тамойили кузатилмоқда. Шунинг ўзиёқ миллий шеърятимизнинг, адабиётимизнинг эртанги қунига катта умидлар билан қарашга асос беради.

*Бошқалар тан олган ҳақиқатни тан олиш билан
ўз қиёфасини йўқотишдан чўчидиганлар ҳаммадан
баттарроқ янгиладилар.*

И.В.Гёте

Драматургия

Эсон ҲРИНОВ

1944 йилда туғилган. Тошкент Давлат театр ва рассомлик санъати институтининг театришунослик бўлимида таҳсил олган. Қирқ йилдан охиқ педагогик фаолият билан шуғулланиб, Абдулла Қодирий номидаги Тошкент Давлат Маданият, Ўзбекистон Давлат санъат институтларида “Ўзбек театри тарихи”, “Жаҳон театри тарихи” фанларидан талабаларга сабоқ берди.

ТЕАТР

Ўтган 2012 йил бошқа соҳалар каби театр санъати соҳасида ҳам сермахсул йил бўлди. Маънавий-маърифий тарғибот соҳасида мамлакатимиз бўйлаб юзлаб ижодий учрашувлар уюштирилди. Халқаро ва Республика миқёсидаги фестиваллар ўтказилиб, улар доирасида илмий-амалий конференциялар ўтказилди. Ўтган йили театрларда турли мавзу ва жанрларда 160 дан охиқ драматик асарлар саҳналаштирилган бўлиб, улардан 70 таси миллий-замонавий, 37 таси миллий-тарихий ва афсонавий, 55 таси жаҳон драматургиясининг намуналаридир. Ўтказилган барча тadbирлар, саҳналаштирилган асарлар, асосан, “Мустаҳкам оила йили”га бағишланган бўлиб, саҳна юзини кўрган аксарият спектакллар шу мавзунини ифода этишга қаратилганлиги билан эътиборлидир.

Айтиш лозимки, бирлашмага тушаётган аксарият пьесалар профессионал ва бадиий жиҳатдан турлича даражада эканлиги туфайли, мутахассислар томонидан берилган тавсиялар асосида қайта-қайта ишланиб, сўнгра театрларга тавсия этилмоқда. Асарлар саҳналаштирилгач, дастлаб театр бадиий кенгашларида, сўнгра “Ўзбектеатр” бирлашмаси қошида ташкил этилган жамоатчилик асосидаги бадиий кенгаш муҳокамасидан ўтиб, томошабинларга намойиш этилмоқда.

Ўзбек Миллий академик драма театрида “Имкон” (Л.Маҳмудов), “Яраланган оққуш нидоси” (С.Сирожиiddинов), “Йиғлама, қиз” (Р.Муҳаммаджонов); Муқимий номидаги ўзбек Давлат мусиқий театрида “Осмондаги хулкарим” (Р.Муҳаммаджонов), “Меҳр нури” (Х.Хурсандов); Республика ёш томошабинлар театрида “Умид дарахти” (Ў.Ҳошимов); Ўзбек давлат драма театрида “Аёл” (Зулфия Қуролбой қизи); Республика сатира театрида “Вақт калити” (Э.Усмонов); Республика кўғирчоқ театрида “Қувноқ арава” (И.Жуманов); Юнус Ражабий номидаги Жиззах вилоят мусиқали драма театрида “Умид дарахти” (Ў.Усмонов); Ҳамид Олимжон номи Самарқанд вилоят мусиқали драма театрида “Ширин найранг” (Н.Ҳошимов); А.Жўраев номидаги Самарқанд вилоят кўғирчоқ театрида “Сеҳр ва меҳр” (И.Жуманов); Абдулҳамид Мажидий номидаги Каттакўрғон шаҳар драма театрида “Соҳиба” (Э.Шукурова); Маннон Уйғур номидаги Сурхондарё вилоят мусиқали драма театрида “Алла” (Х.Хурсандов); Фарғона вилоят кўғирчоқ театрида “Ўз уйингни ўзинг қадрла” (М.Ашурова); Оғаҳий номидаги Хоразм вилоят мусиқали драма театрида “Дилда борим” (Э.Самандар); Жиззах вилоят кўғирчоқ театрида “Келинг, дўст бўлайлик” (Н.Фармонова) каби спектакллар шулар жумласидандир.

“Мустаҳкам оила йили”га бағишлаб, Давлат буюртмаси сифатида Маданият ва спорт ишлари вазирлиги томонидан

октябрь ойида учта театрга маблағ ажратилди. Булар: Ўзбек Миллий академик драма театрида “Сенга бир гап айтаман” (А.Иброҳимов), Маннон Уйғур номидаги Сурхондарё вилоят мусиқали драма театрида “Алла” (Х.Хурсандов), Фарғона вилоят кўғирчоқ театрида “Ўз уйингни ўзинг қадрла” (М.Ашурова) спектакллари саҳналаштирилиб, премьералари ўтказилди.

Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси билан алоқалар тобора мустаҳкамланиб бормоқда. “Дўрмон” ижод уйида ўтказилган ёш драматурглар семинари натижаси ўлароқ, ёш драматургларнинг пьесалари ва киносценарийлари жамланган “Жозиба” тўплами тақдимоти ўтказилди.

Китобга кирган икки муаллифнинг асарлари Бухоро ва Сурхондарё вилоят мусиқали драма театрларида саҳналаштирилди. Бошқалари ҳам театрлар репертуарига киритилмоқда.

Ўтган йилда яна қатор муҳим тадбирлар режалаштирилган бўлиб, шулардан бири ёш режиссёрларнинг “Дебют-2012” Республика театр санъати фестивали 25-29 июнь кунлари Тошкент шаҳрида муваффақиятли ўтказилди. Саҳналаштирилган қатор спектакллар мутахассислар кўригидан ўтказилгач, 14 та ижодий иш танлаб олиниб, фестивалда намойиш этиш учун дастурга киритилди. Булар: Олим Хўжаев номидаги Сирдарё вилоят мусиқали драма театрида саҳналаштирилган “Ойдинда юрган одамлар” (Т.Мурод), “Широк” (М.Осим), Ҳамид Олимжон номидаги Самарқанд вилоят мусиқали драма театрининг “Ширин найранг” (Н.Ҳошимов), Республика ёш томошабинлар театрининг “Мешполвон” (А.Обиджон), Ҳамза номидаги Қўқон шаҳар мусиқали драма театрининг “Жоним бахшида” (М.Мамадалиева), “Ўзбектеатр” бирлашмаси ва Ўзбекистон Давлат санъат институти билан ҳамкорликдаги лойиҳаси бўйича ёш драматург Б.Бозоровнинг “Искандар” инсценировкаси асосидаги спектакллар мутахассислар томонидан ижобий баҳоланди.

Биринчи ўринга сазовор бўлган “Искандар” спектакли “Театр.Уз” ва Қозоғистон Республикасининг Олмата шаҳрида ўтказилган халқаро театр санъати фестивалида муваффақиятли иштирок этди.

Мухтарам Президентимиз Бухоро шаҳрида бунёд этилган вилоят мусиқали драма театрининг янги биносига ташрифи чоғида, театрларда замонавий қаҳрамон образини яратиш бўйича билдирган фикр-мулоҳазаларидан келиб чиққан ҳолда, бирлашма ва театрларда, ўзларининг устувор вазифаси сифатида, доимий равишда ижодий, ташкилий ишлар олиб борилмоқда. Шу мақсадда, 2011 йил май ойида “Сени куйлаймиз, замондош!” Республика театр санъати танлови муваффақиятли ўтказилган бўлиб, 2013 йилнинг май ойида иккинчи маротаба ўтказилиши режалаштирилган. Тайёргарлик ишлари ўтган йили бошлаб юборилган. 2012 йил сентябрь ойида “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасида ушбу танлов ўтказилиши ҳақида эълон берилди. Театрларда пьесалар танлаш, саҳналаштириш ишлари олиб борилмоқда.

Ҳозирда 20 дан ошиқ театрларда шу жараён кетмоқда. Танланган пьесаларнинг аксарияти оригинал асарлар эканлиги эътиборга лойиқдир. Бундай танлов ва фестиваллар драматургияда янги асарлар яратилишига замин бўлмоқда.

Шу билан бирга айтиш лозимки, театрларда турли мавзулардаги (ақидапарастлик, миссионерлик, одам савдоси, гиёҳвандлик каби иллатларни фош қилишга қаратилган пьесалар) бадиий, ғоявий жиҳатдан мукамал саҳна асарларига, айниқса, замонавий қаҳрамон образи ифода этилган асарларга катта эҳтиёж сезилмоқда.

Мамлакатимиздаги 37 та профессионал театрларнинг 10 таси кўғирчоқ театрлари, 2 таси ёшлар, 2 таси ёш томошабинлар театрлари ҳамда катталар театрларида ҳам болалар учун асарлар саҳналаштирилаётганини эътиборга олсак, болалар учун пьесалар ниҳоятда камлиги сезилмоқда.

“Ўзбектеатр” бирлашмаси Ёзувчилар уюшмаси билан доимий равишда ҳамкорлик ишларини олиб бормоқда ва бундан кейин ҳам бу жараён давом этаверади.

Болалар адабиёти

Сафо МАТЖОН

1947 йилда туғилган. Низомий номидаги ТДПУда тахсил олган. Педагогика фанлари доктори, профессор. Болалар адабиётига бағишланган "Тириклик суви", "Китоб ўқишни биласизми?" номли тўпламлари нашр этилган.

Ижодий индивидуаллик, услубий ранг-баранглик

Ижодий давраларда бадий адабиётнинг маълум бир даврдаги тараққиётини баҳолашда кўп ҳолларда қисса, роман, драма каби йирик жанрдаги асарларни меъёр қилиб олиш таомилга айланган. Лекин бу хилдаги қараш ҳамisha ҳам ўзини оқлай олмаслигини Болалар адабиёти мисолида кўриш мумкин. М.Аъзам, Т.Адашбоев, А.Обиджон сингари устоз сўз санъаткорларидан тортиб, беғубор туйғуларини энди-энди оҳангга солаётган мактаб ўқувчиларигача бугунги болалар адабиёти намуналарини яратаётган шундан далолат бермайдими? Болаларга бағишланган вақтли матбуот саҳифаларидаги ҳаваскорларнинг қораламаларидан 99,99 фоизи шеърятга даъвогарлиги ҳам шу турдаги асарларнинг истиқболига умид ва ишонч уйғотади.

Ўтган давр мобайнида дунё юзини кўрган болалар на-срига оид турли жанрга мансуб янги ва қайта нашрларни, матбуот саҳифаларини кўздан кечириш кичкинтойлар адабиётининг ҳозирги ҳолати юзасидан бирмунча тасаввур туғдира олади. Хусусан, 2 жилддан иборат "Гулгина" типдаги тўпламларнинг юзага келиши, Л.Толстой, В.Даль, А.Толстой, В.Аксаковлар ижодидан янги таржималарнинг эълон қилиниши, Х.Тўхтабоев, Ё.Шукуров, Ҳ.Шайхов, Т.Малик асарлари қайта нашрларининг амалга оширилишини сўнги йиллардаги болалар адабиётининг жиддий ютуғи сифатида тилга олишга изн беради.

Болалар адабиётининг сўнги йиллардаги ривожланиш йўллари хусусида сўз юритганда, аввало, ижодий анъана ва янгиланишлар, бадий тафаккур борасидаги эврилишлар, қардош ва жаҳон адабиёти билан ички алоқадорлик, жамият тараққиёти билан боғлиқлик унда қай даражада ўз ифодасини топаётганига эътибор қаратилишини табиий ҳол деб тушунмоқ керак.

Болалар насрининг яқин бир-икки йил ичидаги кўлами, мазмун-мундарижаси жиҳатидан бир вақтлар Ҳ.Назир, М.Осим, С.Анорбоев, Н.Фозилов, Х.Тўхтабоев, Ҳ.Пўлатов, А.Абдураззоқ, Л.Маҳмудов, Ф.Мусажон, О.Хусанов, С.Ғафуров, С.Барноев, Я.Саъдуллаева, Э.Раимов, А.Обиджон, А.Кўчимовлардан иборат адибларнинг катта армияси қалам тебратган давр адабиётидан зиғирча кам жойи йўқлиги кўзга ташланади.

Шундай экан, савол туғилади: сўнги йиллар болалар на-срида қандай янгиланишлар юз берди? Устоз сўз санъаткорлари анъаналарининг қай бирлари ҳаётда ўз тасдиғини топди? Ёш ижодкорларнинг жаҳон адабиётидаги илғор тажрибаларга муносабати қандай кечяпти? Бунга лоақал "Гулхан", "Тонг юл-

дузи” каби газета-журналларнинг ўтган йилги сонларини варақлаш билан жавоб топиш мумкин.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, Тоҳир Маликнинг Мирзакалон Исмоилий анъаналарини, Эркин Маликнинг “Шайтонваччанинг найранглари”га доир маърифий қиссалари мисолида кўп йиллик ижодий тажрибаларини мароқ билан давом эттираётгани, Нормурод Норқобиловнинг Суннатилла Анорбоев қаламига мансуб “Тўрткўзнинг бошидан кечирганлари”, “Сулаймон овчи ва унинг ити ҳақида қисса”, “Сузиб борар архарлар”, шунингдек, Н.Фозиловнинг “Кўкёл”, “Тойчоқ”, О.Хусановнинг “Тоғда ўсган бола” асарларини эсга солувчи “Оқбўйин”, “Тоғдаги ёлғиз одам”, “Пахмоқ” қиссаларида эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги азалий зиддиятни лирик услубда бадиий гавдалантириши ҳар жиҳатдан эътиборга лойиқдир.

“Шайтонваччанинг найранглари” алоҳида-алоҳида ҳикоялардан ташкил топган. Лекин ҳар битта ҳикоя марказида Шайтонваччанинг иймон, диёнат, бўҳтон, тухмат, эътиқод бобида фақат ўз нафсини пешкаш қилувчи найранглари туради. Гап шундаки, Шайтонваччанинг бирор найранги билан танишган китобхон инсон маънавиятига доир ахлоқий тушунчалар кундалик ҳаётда нақадар муҳим аҳамият касб этиши хусусида муайян хулосага келади.

Н.Норқобилов қиссалари бир қарашда кичик китобхонни ҳайвонот оламининг ўзига хос турмуш тарзи билангина таништиришга қаратилганга ўхшайди. “Пахмоқ” қиссаси шундай тасвир билан бошланади: “Унинг ҳаётида беҳаловат кунлар бошланди. Энди илгаригидек эмин-эркин юролмас, назарида, ҳар бир харсанг, бута ёки арча ортидан ғаними пойлаб тургандек ўзини бежо ҳис этарди. Бундай пайтда кўзидан кўра, кўпроқ димоғига ишонарди”.

“Оқбўйин” қиссасида Оқбўйин номли ит ҳам қуйидагича таништирилади: “Оқбўйин нотаниш ҳидни дарров илғади. Парво қилмади. Товуқ патини ўйнашда давом этди. Патни эрталаб топган, нималигига ақли етмай боши гаранг эди. Ин ёнидаги чирик хашаклар устида чўзилиб ётган она ит безовта ғингшигандан сўнггина қадам товушлари келаётган томонга ўгирилди. Беш одимча нарида уй эгаси – Содиқ ака билан норғул бир одам – Карим подачи, эғнида яғири чиққан пахталик, оёқларини кериб турарди. Ундан гўнг, пичан, силос ва яна алламбалоларнинг ҳиди анқирди”.

Ҳар иккала қиссани бирлаштирадиган нарса Пахмоқ айиқда ҳам, Оқбўйинда ҳам ҳид билиш сезгиларининг борлигини шунчаки қайд қилиш эмас, асар воқеаларининг айнан ҳайвонларга хос ҳид билишдек табиий сезгилар билан боғлиқлигига эътибор қаратилганидир. Дарҳақиқат, кўпчилик ҳайвонларнинг ташқи дунё билан бирор муносабатга киришишида табиий сезгиларига суяниши табиий ҳол ҳисобланади.

Ўз қаҳрамонларини фақат ташқи жиҳатдан – юриш-туриши, қилиғи, турмуш тарзи билангина таништирмасдан, балки энг яқин қадрдонларидек уларнинг ички дунёси ичига чуқур олиб кира билиши, шу ҳақда китобхонда ҳам ёрқин таассурот қолдириши ёзувчининг юксак истеъдодидан далолат беради.

Агар С.Анорбоев, Т.Қодиров, Н.Фозилов қисса ва ҳикояларида ҳайвонларнинг хатти-ҳаракатлари туфайли инсонлар қалбидаги кечинмаларга кўпроқ эътибор қаратилса, Н.Норқобилов қиссаларида ҳайвонлар билан бирга инсоний кечинмаларга ҳам диққат қаратилиши адиб ижодий услубининг ўзига хослигидан нишонадир.

Болаларнинг табиатан ҳар нарсага қизиқувчанлиги саргузашт асарларнинг ҳаётий илдизини озиқлантирувчи етакчи омил эканлиги исбот талаб қилмас ҳақиқат. Малоҳат Хусанованинг “Эркин Пуаро” қиссаси, “Мингчинордаги ажина”, Дилфуза Шомаликованинг “Таниш кабутарлар” ҳикоялари, Алишер Саъдулланинг “Широқ” қиссаси гарчи саргузашт асарлар сифатида эълон қилинган бўлса-да, саргузашт услуби уларда етакчи ўрин тутмайди. Мазкур асарларда қаҳрамонларнинг саргузаштлари муаллифларнинг реал ҳаётга муносабатини ифодалашда ўзига хос фон вазифасини ўтайди, холос.

Бадиий бўёқдорлик, услубий ранг-баранглик, бадиий-фалсафий тафаккур уйғунлигига хизмат қилиши Ғулом Каримнинг “Арслонхон минораси” ҳикоясига ҳам хос хусусиятдир.

Болаларга бағишланган айрим асарлар бор – уларда муаллиф ўзи чуқур билган-билмаган воқеаларни асар марказига қўяди, қаҳрамонларнинг ўзаро боғланган-

боғланмаган саргузаштларига эътибор қаратилади-ю, кечинмалари етарли даражада асосланмайди.

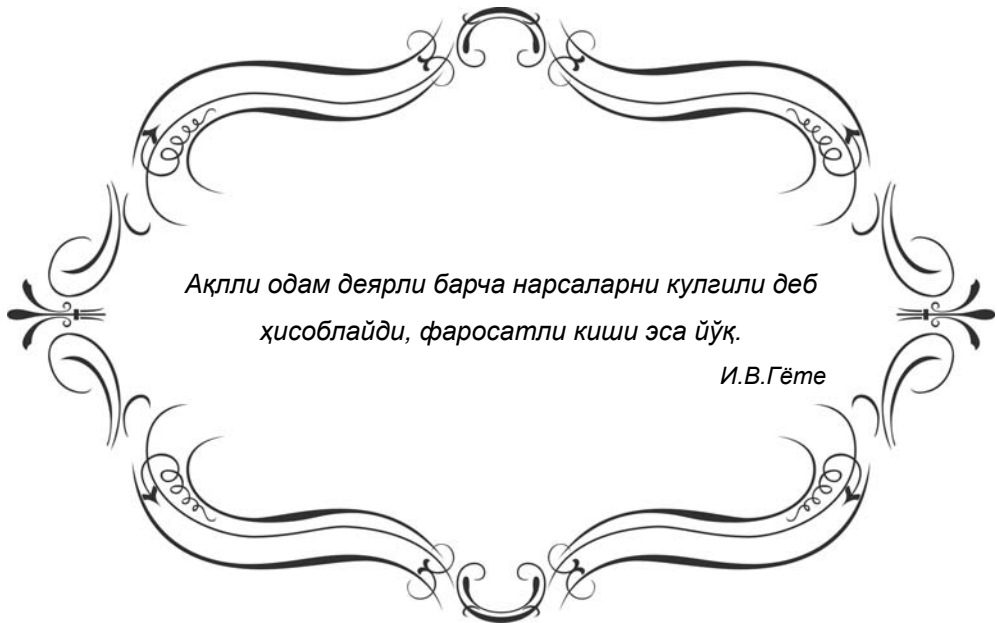
“Арслонхон минораси”да Ғулом Карим минора қурилишини шунчаки қаламга олмайди. У шарқшунос сифатида Арслонхон минораси тарихинигина эмас, балки ўлкамиз минораларининг қадимий шаҳарсозликдаги маънавий-маърифий аҳамиятини чуқур ўрганган файласуф ва тарихчи олим даражасида фикр юритади.

Хон билан уста Боқининг минора тепасидаги суҳбати, хоннинг мозийга бўлган муносабати, ватан тарихи, аждодлар тақдирига оид мулоҳазалари тасвирида тарихчи олим таҳлили билан ижодкор тафаккури уйғунлашиб кетади.

Асарда кўҳна Шарқ ва унда яшаган халқлар маданияти тарихининг гуллаб-яшнаган, таназулга учраган даврлари тўғрисидаги ишоралар китобхонни бефарқ қолдирмайди. Тасвир тиниқлиги, хон мулоҳазаларининг теран ҳаётийлиги ўқувчини ўша давр муаммоларининг абадиятга дахлдорлиги хусусида ўйга толдиради.

Тарихий мавзуда қалам тебратувчи кўпгина ижодкорлардан фарқли ўлароқ, “Арслонхон минораси” муаллифи мавзунинг янгилиги ёхуд тарихий шахснинг машҳурлиги учунгина қўлига қалам олмаслигини Амир Темурга оид қиссасидаёқ исбот қилган эди. “Арслонхон минораси” адиб қаламининг асардан асарга чархланаётганини кўрсатади.

Ҳолва деган билан оғиз чучимаганидек, аччиқ-тизиқ гап айтиш билан бирор соҳада камчиликларга чек қўйиб, муваффақиятга эришиб бўлмаслиги ҳеч кимга сир эмас. Болалар насрининг бугунги ривожини ҳам бундан мустасно эмас. Бизнингча, табиатан болалар ёзувчиси бўлиб туғилиш зарурати бундан кейин ҳам кичкинтойлар адабиётининг ривожини йўлида ҳаққоний талаб бўлиб қолаверади.

Адабиётшунослик

**АДАБИЙ ТАНҚИД –
ЖИДИЙ ИЖОД**

*Бировларнинг талабларига эмас,
балки ўз қалбингизга қулоқ тутинг.
И.Гёте*

Яхши китоб яхши одамга ўхшайди. Биласиз, яхши одамнинг эзгу амаллари хотирага муҳрланади. Яхши одамнинг номи умуман инсониятга, Ғарб ва Шарққа бирдек дахлдор бўлади. Яхши одамнинг кашфиётлари, эзгу амаллари дунё кезади. Тарих саҳифаларидан ўрин олади. Мўътабар китоблар маънавият тарихини безайди. Тинимсиз ўқилади; дунё тилларига таржималар қилинади. Инсонлар қалбига эзгулик уруғини экади. Эзгулик уруғи тоза қалб майдонида униб ўсиб гуллайди ва мева беради. Қарашлар кенгаяди, поклик, тўғрилиқ, маънавий юксалиш йўллари очилади. Шу маънода на фақат бадиий асарларимиз, илмий, адабий-танқидий асарларнинг умри мени кўп ўйлантиради.

Ўтган 2012 йилда адабий танқид, адабиётшуносликка доир катта-кичик йигирмадан ортиқ китоблар нашр этилибди. Табиийки, уларнинг илмий савияси ҳам, муаллифларининг даражаси ҳам бир хил эмас. Адабиётшуносликда яшайдиган китоблар осонлик билан майдонга келмайди. Албатта, адабий жараёнда бадиий асарлар билан ёнма-ён пайдо бўлиб, уларнинг орадан чиқиши билан умрини тугатиб кетадиган танқидчилик китоблари ҳам бор. Бироқ бу йилги китоблар анча меҳнат-машаққатлар, тинимсиз изланишлар асосида ёзилгани кўриниб турибди. Айримлари вақт синовидан ўтган ва қайта мутолаага муносиб китоблардир. Бир мисол, У.Норматовнинг “Саргузаштлар сардори” китобининг бир саҳифасида 1968-2012 санаси қўйилибди. Олимнинг Х.Тўхтабоев тўғрисида ёзган мулоҳазалари, таҳлил ва талқинлари эскирган эмас; ўн йиллар олдин танқидчи билан адиб ўртасида бўлиб ўтган суҳбатларни ҳам худди бугунгидек ўқиш ва ундан маънавий озуқа олиш мумкин. Олим “Сариқ девни миниб”, “Сариқ девнинг ўлими”, “Қасоскорнинг олтин боши” асарлари мисолида Х.Тўхтабоевнинг саргузашт романлари табиатига доир: ҳаёт тажрибаси, болаларга хос нигоҳ, баён усулидаги синтез, сатирик пафос, кўнгил дардини тўкиб солиш каби қатор индивидуал хусусиятларни очиб беради ва мисоллар билан асослайди.

А.Расуловнинг “Ғаройиб салтанат” рисолида Х.Тўхтабоев, “Ўзлик сари йўл” китобчасида Анвар Обиджон ижоди атрофлича таҳлил қилинади. Олим фош этиш хусусиятига таяниб, “Сариқ девнинг ўлими”ни детектив роман сифатида тақдим этади. Ўрни келганда дунё болалар адабиёти-

Баҳодир КАРИМ

*1966 йилда туғилган.
Филология фанлари
доктори, профессор.*

*1991 йили ТошДУ
ўзбек филологияси фа-
культетини битирди.*

*“Жадид мунаққиди
Ваҳуд Маҳмуд”,*

“Қодирий қадри”,

“Янгилашти соғинчи”,

“Ўлпон ва танқид”,

“Абдулла Қодирий:

танқид, таҳлил ва

талқин”, “Адабиёт-

шунослик методо-

логияси” каби ада-

бий-илмий китоблар

муаллифи.

нинг забардаст намояндалари билан объект адиблар ижоди таққосланиши ҳам табиий таассурот қолдиради. Битта адиб ижодига махсус бағишланган китоблардан яна бири “Юлузнинг беш қирраси” деб номланади. Доцент А.Алиимбеков унда Ўзбекистон халқ ёзувчиси Муҳаммад Али ҳаёти ва ижодини тадқиқ этади. Китоб ижодкорнинг шоир, носир, публицист, таржимон ва адабиётшунос сифатидаги қирралари юзасидан тасаввур беради. Бунда муаллиф адибнинг кундаликларида самарали фойдалангани - унинг ижод лабораториясига кириб борганини кўрсатади.

Ўтган йилги хирмон ичида бадиий ижод эгасининг адабий-танқидий мақолалари жамланган иккита китоб ажралиб туради. Ёзувчи, таржимон ва адабиётшунос Отаули узоқ йиллардан бери ёзган мақолаларини “Сўз санъатидан сабоқлар” номи билан икки қисмдан таркиб топган бир китобга жамлабди. Бу Отаули адабий-илмий фаолиятининг бир қисмидир. Турли адабий авлодларнинг турли савиядаги асарларига Отаулининг жиддий, ҳолис, куйинчаклик билан билдирган муносабатларини кўриш мумкин унда. Муҳими – китобдаги мақола ва суҳбатлар Отаулининг бадиий сўзга, адабий ҳаётга, катта-кичик адиблар ижодига ўз муносабати борлигини намоён этади. Иккинчиси шоир Вафо Файзуллоҳнинг “Чақмоқ ёруғи” китоби. Бунда Вафонинг адабий-эстетик дидини, бадиий асарни тушуниш даражасини кўриш мумкин. Тарихда ижодкор кузатиши, ижодкор танқиди, ижодкорнинг адабиётшунос сифатида таҳлил ва талқинларга тақдим этиши, албатта, ўзининг жуда яхши самараларини берди. Бу соҳада ижодкорлардан айримлари академик даражасига етди. Бу анъана бугун Отаули, Вафо Файзуллоҳ ва бошқа кўпгина шоирлар, носирлар изланишлари мисолида давом этмоқда. Шу ўринда серқирра ижодкор Улуғбек Ҳамдамнинг “Янги ўзбек шеърятини” номли монографиясини ҳам жиддий тадқиқотлардан бири сифатида таъкидлашни истар эдим. Улуғбек – шоир, адиб, таржимон. Энг асосийси – илмий унвонга эга ва шу йўлда изланаётган адабиётшунос. Унинг янги китобида ХХ аср ўзбек шеърятини таснифланади; лириканинг энг муҳим илмий-назарий қирралари, ғоявий-бадиий хусусиятлари устида фикр юритилади. У.Ҳамдам китоби мақолалар тўплами эмас, шеърятимиз табиатини ойдинлаштириб берадиган яхлит яхши бир тадқиқот.

Шу ўринда доцент У.Долимов ёзган “Миллий уйғониш педагогикаси” китобини ҳам эслаб ўтишни истар эдим. У.Долимов тадқиқотларида миллий нуқтаи назар, миллат манфаатини кўзлаш кучли. Домланинг янги китобидаги ифодаланган фикр ва муаммоларнинг ўзаро боғланиши, ўртага ташланган муаммо ечимни учун келтирилган далиллар – буларнинг барчаси узоқ йиллик заҳматли меҳнат самараси. Тўғриси, бундай мутахассис олим бир-икки йил ичида ўз-ўзидан шаклланмайди. Тўғриси, бундай китоб ҳам бир-икки йил ичида майдонга келмайди.

Дарвоқе, ўтган йили нукуслик К.Қурамбаевнинг Махтумқули ҳаёти ва ижоди, ўзбек адабиётида шу шоир ижодининг бадиий талқини ва ўзбек ҳамда қорақалпоқ махтумқулишунослигига доир жиддий китоби нашр этилди (Китоб ҳақида қаранг: Б.Карим. “Илҳом чашмаси мавжлари. “ЎЗАС” газетаси. 2012 йил, 11 май). Шунингдек, бир қараганда техник ишга ўхшаб кўринса ҳам, бухоролик И.Ғаниев ва Н.Афоқовалар “Жадид адабиёти ва адабиётшунослиги библиографияси” номли жуда зарур бир китобни нашр эттирди. Унда беш мингдан ортиқ манба кўрсатилган. Жуда катта меҳнат қилинган. Бундай китоблар тадқиқотчига ёрдам ва йўлланма беради. Вақтини тежаб, изланиш йўлини енгиллаштиради. Ўз вақтида Ш.Турдиев ва Б.Қориевлар тузган “Ўзбек адабиётшунослиги ва танқидчилиги библиографияси (1900-1941)” китобидан жадидшунослар жуда унумли фойдаланди. Шунга ўхшаш “Турон” кутубхонаси ходимаси Ф.Нуриддинова томонидан 20-30-йиллар вақтли матбуотининг бир қисмини ўзида жамлаган “Миллий матбуот фикристи”, жадидшунос З.Абдурашидов томонидан “Таржимон”даги Туркистон материалларининг изоҳли библиографияси” тузилгани ва нашр этилганидан бохабармиз. Янги “Библиография” ҳам шулар қаторига қўшилишга ҳақли, албатта. Аммо мулоҳаза сифатида кўрсаткичда такрорлар, тизим ва имлода ҳар хилликлар, муаллифларнинг исм-фамилияларда жузъий хатолар ҳам борлигини айтиб ўтиш жоиз. Назаримда, тузувчилар бевосита вақтли матбуот манбаларидан кўра, кўпроқ турли тадқиқот ёки илмий китобларнинг “Фойдаланилган адабиётлар рўйхати”дан фойдаланган кўринади. Бунинг оқибатида жадид адабиёти даврига мутлақо алоқасиз манбалар ҳам китобга кириб қолибди.

Ўтган йилда муаллифлар жамоаси ёзган адабиётшунослик мажмуалари, дарслик-

лар ҳам босилиб чиқди. Заҳматкаш олим Н. Каримов таваллудининг 80-йиллиги муносабати билан чоп этилган “XX аср ўзбек адабиёти масалалари” ўтган йилнинг жиддий китобларидан бири бўлди. Мажмуада ўттиздан ортиқ муаллиф ўз илмий мақолалари билан қатнашди. Улар орасида академикдан тортиб, илм йўлига кириб келаётган ёшларгача бор. Тўплам мундарижаси, мавзу йўналиши ранг-баранг. Китоб ҳақиқатан ҳам ўтган аср ўзбек адабиёти тарихига, адабий танқидчилиги, фольклоршунослиги, ҳозирги адабий жараён, қиёсий адабиётшунослигига тегашли долзарб масалаларни қамраб олган. Кенг қамровга эга бу китоб олимга илмий жамоатчиликнинг ҳурмат-эҳтироми рамзи сифатида қабул қилиш ўринли. Аслида Н.Каримов илмий ижод қамрови жуда кенг адабиётшунос. Бу жиҳатни ҳаётий-илмий далилларга, теран муҳокамаларга ниҳоятда бой бўлган “Адабиёт ва тарихий жараён” номли китоби ҳам исботлаб турибди.

Ўтган йили Б.Назаров, А.Расулов, Қ.Қахрамонов, Ш.Аҳмедоваларнинг “Ўзбек адабий танқидчилиги тарихи” дарслиги майдонга келди. Бир йил ичида талаб бўйича икки марта босилди. Шунинг ўзи ҳам дарсликнинг нақадар аҳамиятли, зарур эканини кўрсатади. Унда ўзбек адабий танқидчилигига хос энг асосий даврлар, энг муҳим илмий тамойил ва босқичлар қамраб олинган. Адабиётшунос-мунаққидларнинг ижодий фаолиятига махсус саҳифалар ажратилган.

Суюкли адибимиз Худойберди Тўхтабоевнинг табаррук 80 ёши муносабати билан юқорида тилга олинган У.Норматов, А.Расуловларнинг китоби қаторига яна бир китобни - ёзувчи ўз замондошлари наздида қандай ижодкор шахс эканини кўрсатувчи “Дунёга танилган адиб” номли жамоа тўпламини ҳам қўйиш лозим. Унда йигирмадан ортиқ муаллифлар қатнашган; бешта суҳбат берилган. Бошқа миллат зиёлиларининг эътирофлари, таниқли адиб ва китобхонлардан келган қатор мактублар ўрин олган. Табиийки, манбаларнинг саккиз фаслга махсус тақсимлаб, ҳар бирига адиб тилидан жиндай қувлик ва топқирлик билан шеърин сарлавҳалар қўйилганини китоб тартиб бериш маданиятидаги ўзига хос топилма, деб баҳолаш мумкин.

Биласизлар, улкан адабиётшунос, мунаққид Матёқуб Қўшжонов камтар, камсуқум, ўзини ҳа деб кўз-кўз қилавермайдиган бир инсон эди. Домла ҳатто ўз асарлари библиографик кўрсаткичини тузмаган, бировга айтиб ҳам туздирмаган экан. Бу амалий иш ҳозирга қадар бажарилмай турибди. “Матёқуб Қўшжонов замондошлари хотирасида” китоби ҳам тўрт йил босилмасдан ётди. Бунинг ҳам бир ҳикмати бор экан. Китобнинг таваллуд санаси М.Қўшжонова ўхшаган ҳаққўй, адолатпарвар, қатъиятли икки инсон – Бегали Қосимов (“Бегали Қосимов замондошлари хотирасида”) ва Шавкат Раҳмон ҳақидаги (“Шавкат Раҳмонни хотирлаб”) китоблари билан бир пайтга тўғри келди. Бу инсонлар фаолияти ва уларга тегишли китобларда қандайдир руҳий яқинлик; ўзига хос рамзий маъно бор. Ҳар учала хотира китобида ҳам сунъийлик, мажбурият остида ёзилган хотиралар деярлик кузатилмайди. Одатда, хотира ёзувчи ўзини тарғибига, “мен-мен”сирашга ўтиб кетади. Назаримда, ҳар учала китобдаги манбаларнинг кўписини муаллифлар қалб амри билан, ҳатто хотира китобини мутлақо ҳаёлларига келтирмаган ҳолда ёзган кўринади. М.Қўшжонов ҳақидаги китобдаги “Жонкуяр”, “У кишим – устоз, мен – шогирд”, “Домла”, Б.Қосимов хотирасига бағишланган китобдаги “Хотира қаъридаги изтироблар”, “Олимнинг ўлими – оламнинг ўлими”, “Адабиётшунослигимиз Ҳамлети”, Шавкат Раҳмонни тўғрисида ёзилган “Рассом хотиралари”, “Шеърятга кўчган шахсият”, “Нон ҳиди” каби мақолалар самимийлиги, чинлиги, бутунлиги, дарду изтироби билан ажралиб туради. Б.Қосимов тўғрисида ёзилган ҳаққоний бир фикрга кўзим тушди: “Ҳеч кимдан бирор нарса кутмас, конгрессларда учрашиб қолганимизда кулимсираб турган юзида дўстликдан ҳам вафо топмаган, дўстликдан ҳам хиёнат кўрганлик изтироби сезилиб турар эди”. Домланинг ниҳоятда таниш бир қиёфаси кўз ўнгимда гавдаланди. Тўғриси, бу хотира китобларидаги кўпгина мақолалар турли даврларда, айримлари ўша ижодкорлар тирик пайтида вақтли матбуотда босилиб чиққани маълум. Тузувчилар ҳар кимга махсус айтиб хотира ёздирмасдан ўша манбаларни тўплаб китоб ҳолига келтирибди. Бу ҳам хотира китобларида тартиб беришнинг ўзини оқлайдиган бир усулидир.

Бугунги ёш авлод М.Қўшжонов, Б.Қосимов, Шавкат Раҳмон каби фидойи, қалб кўзи очик ҳақиқий ижодкор, маърифатпарвар шахсларни яхшироқ таниши, уларнинг ибрат-

ли йўлидан сабоқ олиши керак. Хотира китобларининг адабиётшунослик тарихида шундай хизмати ҳам бор, албатта.

“Мумтоз сўз” нашриёти “Маърифат фидойиси” рукнида ўтган адабиётшуносларни хотирлаш ва уларнинг асарларидан намуналар саралаб, қайта нашр этишдек хайрли ишни бошлаганига анча бўлди. Бу йил шу рукндаги бир китоб адабиётшунос Ботирхон Ақромовга бағишланди...

Ҳар қандай фан соҳанинг келажаги умидли ёшларга кўз тикади. Илм-фандаги коперникона кашифётлар ёшлардан кутилади. Бадий ижодда, айниқса, истеъдодли ёш шоирлар тез довруқ қозонади, назарга тушади. Аммо илмий ижод йўлида шароит нисбатан бошқача. Бу йўл машаққатли йўл, бекатлари ҳам кўп: ўқиш, англаш, тушуниш, ўрганиш, таснифлаш, тушунтириш, таҳлил ва талқин этиш... “XX аср ўзбек адабиёти масалалари” тўпламига кирган ёшлардан Беҳзод Фазлиддин, Сафарали Қурбоновларнинг мақолаларини ўқиб хурсанд бўлдим. Ора-орада матбуотда кўринаётган Отабек Сафаров изланмоқда. Саъдулла Қуронови “Ифода ва ифодавийлик”, Комил Ҳамроевнинг “Шукур Холмирзаев ҳикояларида композиция” номли дастлабки ихчам рисоалари нашр этилди. Бадий асарлар моҳиятини англайдиган ва қарашларини ўзига хос тарзда ифодаладиган ёш адабиётшуносларнинг етишиб келаётгани одамни қувонтиради. Албатта, ёшлар келажагидан фол очиш ортиқча иш. Илмий унвонларга қизиқишлари табиий, айна дамда, адабий жараён юкини зиммаларига олишларига ҳам умид қилиш мумкин. Тирикчилик деган баҳайбат ўпқон қопқасидан омон ўтишса, бирёқламалик, юзакилик, шуҳратпарастлик каби енгил йўллардан узоқ юришса, тозалик ва тўғрилиқ уларнинг илмий ақидасига айланса, бундай изланувчи ёшлар умидни оқлайди.

Китоблар муносабати билан мунаққиднинг тарихий миссияси устида ҳам кўп ўйладим. Истайсизми-йўқми адабий танқид адабиётшуносликнинг муайян бир соҳаси бўлгани ҳолда адабиёт назариясига ҳам, адабиёт тарихига ҳам жуда жуда алоқадор. Адабий танқид адабий жараён билан тирик. Янги назариялар шу жараёнда туғилади ёки янги ном олади. Адабиёт тарихига муносиб адабий сиймо ва унинг асарлари ҳам адабий жараён элагидан ўтади. Дунё адабиётшунослигининг тажрибаси шундай. Аввалдан ҳам ўйланиб келаман. Мунаққид бу ижодкор одам. Адабий танқид ҳам ўзининг специфик хусусиятига эга ижоднинг бир тури. Адабий танқидчи адибларнинг таваллуд кунларида қўлларида гул тутиб саҳнага чиқадиган нозанин ҳам, кафгири билан қозон қовлаб, тўйда хизмат қиладиган ошпаз ҳам эмас. Негадир адабиётчи-мунаққидлар айнан кимларнингдир таваллуд айёмларида ноёблашиб, гўёки бир зарур “матоҳ”га айланади. Мунаққиднинг бундай хизмат турида жуда енгиллик ва юзакилик сезилади. Ҳолбуки, адабиётшунос-мунаққиднинг вазифаси бундан кўра жиддийроқ, илмийроқ, оғирроқ, юклироқ, масъулиятлироқдир...

Аслида, ҳар қандай матн таркибидаги гап бирор маънони ифодалаши лозим. Бир мақолада ёзилади: “Глобал герменевтикада матн трансформацияси орқали глобал характер касб этгани ҳолда, уларнинг қаҳрамонлари оддий коинот зарраси характеридан чиқиб, фазовий характерга эга бўлишини эслатади” (М.Тожибоев. “Ш.ю”, 2012 йил, 4-сон.). Неча бор такрор ўқиш билан англашнинг имкони бўлмади. Мақолада шу тарздаги қандайдир ажнабий тилдан қилинган нўноқ таржимани, эслатадиган ўринлар талайгина эди.

Шу юқоридаги гапни ёзсамми-ёзмасамми, деган ўй билан юрган кунларнинг бирида қўлимга самарқандлик А.Носировнинг “Одил Ёқубов романлари поэтикаси” китоби келиб қолди. Ўқидим ва беихтиёр: “Мана, азизлар бўлар экан-ку!”, дедим бор овозда. Бирорта одам тушунмайдиган тилда ёзса, ахир бўлар экан-ку! Китобда адиб романлари ва ўзбек олимлари китобларидан олинган кўчирмалар тушунарли ифодасини топган. Русча таржималарининг айримларида эса маъно йўқ. Китоб муаллифи ёзган, чуқур илмийга ўхшайдиган гаплари ғалати, маънисиз, бир қайнов ичидаги гаплардек таассурот қолдиради. Масалан: “Роман жанри поэтикаси тизимлараро ўзаро алоқалар уюшмаси тиғизлигидан иборат” (6-бет), “Эстетик онг жанр аниқлигини асослайди. Бадий шакл жорийлиги воқеликка ижодий муносабатни уюштиради. Ҳиссий идрок узви тасаввур яхлитлигини тақозо этади. Демак, бадийлик мезони ва имконияти мантиқий тадрижи атама микёси аъзолари ранг-баранглигини тасдиқлайди” (7-бет), “Давр руҳияти тадқиқи яхлитлиги қаҳрамон фаолиятига сингдирилган

ижодий концепция мундарижасида тугал моҳият касб этади” (8-бет). Тўғриси, одам кетмакет бундай ребусларни ечишда анча эсанкираб қолади.

Давом этайлик: “Шу маънода, жанр табиати хилма-хил поэтик уюшмаларни жипс-лаштиради. Шакл, мазмун ва услуб ўртасидаги бадиий муносабатни қайта тиклаш унинг асосий поэтологик вазифаси саналади” (14-бет), “Фалсафий-ижтимоий-руҳий умумлашма теранлиги талқинни лаҳзада идрок этишга имкон бермайди, таҳлил мантиғини тадқиқ сахнига кўтаради” (17-бет). “Муаллиф қабарик тасвир қоришиғида инсон идрокини банд этган ижтимоий-руҳий муаммоларни кўндаланг қўяди. Хотиралар динамикасида қайта тикланган имконият асар йўналишини ташкиллайди” (18-бет). Исталган бир саҳифани очиш мумкин; мисоли чиқади: “Ижод фалсафаси ва муаммо муайянлиги синтези, руҳ маънавияти ва синтактик танлов муштараклиги, муаллиф концепцияси позитив характери ва тасвир қабариклиги яхлитлиги ёзувчи поэтологик мундариждасининг ўзига хос хусусиятларидан далолат беради” (88-бет).

Тўғриси, илмий-фалсафийга ўхшаб кўринган бу иншолар анча мужмал. Аслида, теран тасаввур қилинмаган нарсалар хусусида мужмал фикрлар баён этилади. Китоб гарчанд роман поэтикасига бағишланган бўлса ҳам, унда энг асосий поэтик унсурлар тизимли равишда текширилган эмас. Афсуски, ўтган 2012 йил китоблари орасида шу тоифадагилари ҳам учради. Абдулла Қодирий айтади: “Сўз сўйлашда ва улардан жумла тузишда узоқ андиша керак. Тузилган жумлани ёзувчининг ўзигина тушуниб, бошқаларнинг тушунмаслиги катта айб. Аслида ёзувчилик айтмоқчи бўлган фикрни ҳаммага баробар англата билишда, орага англашилмовчилик солмасликдадир”. Бу гап адабиётшунос-мунаққидга ҳам тегишли.

Яна бир мулоҳаза. Бугун интернетга кириб, турли манбаларни таржима қилиб, ямоқчилик билан ҳам нафақат мақолалар, балки рисолалар, китоблар “ясаб ташлаш” осон юмушга айланди. Бугун ҳар қандай соҳада чуқур илмий тафаккур маҳсули бўлган умрбоқий китобнинг тадқиқот ўлароқ “ярალიши”дан кўра интернет маълумотлари ёки стилистик ўйинлар билан уч-тўртта китобдан олинган кўчирмалар орқасида китоб “ясаш” жараёнлари ҳам кузатилади. Бундай “ясама”ларни жамловчилар муаллифлик даъво қилмагани ва ўзлари инсоф билан “Кўрганларимдан кўчирганларим” деган махсус рукн остида китоблар туркумини эълон қилишлари адолатдан бўлар эди. Шу маънода ҳар қандай ижод соҳасида мустақил тафаккур, виждон, инсоф, уят, андиша каби тушунчалар бугун ҳар замондагидан кўра ноёброқ саналади.

Ўш, ўтган йилги бу йигирмадан ортиқ китоблар қайси нашриётларда босилди? Шундай савол қўйиш тўғрими? Одатда давлат нашриётлари ўзларида чиқараётган китобларга адабиётшунослар сўзбоши, сўнгсўз ёки матбуотда тақриз ёзишларини маъқул кўришади. Аммо адабиётшунос олимларнинг китобларини босиш масаласида аҳвол қандай? Ҳар бир нашриёт ақалли битта олимнинг китобини босадими? Режага киритадими? Олимнинг китоби тез сотилмаслиги аниқ. Шу боис босишдан манфаат ҳам йўқ.

Мен китобларнинг нашр қилинган жойлари билан қизиқдим. Улар “Тафаккур”, “Академнашр”, “Ношир”, “Турон-иқбол”, “Мумтоз сўз”, “Муҳаррир” каби нашриётларда босилибди.

Бу хусусий нашриётларни камситиш учун айтилаётган гап эмас. Бугунги хусусий нашриётлар ичида фақат пул кетидан қувавермайдиган, ўз қиёфаси ва позициясини шакллантирганлари бор. Биласизки, мен санаган нашриётларда муаллифлар китобларини ўз ҳисобидан чиқаради; сотиш учун сарсон юради. (Тўғриси, “Адиб”да 4 та, “Фан”да иккита, “Шарқ”да битта адабиётшунослик китоб босилди. Кейинги учтасининг ҳам моддий томони муаллиф ёки ҳомий зиммасига тушган бўлса керак. Бу рақамларда хатолик бўлиши мумкин).

Адабий танқидий китоблар ҳам давлат нашриётларида босилса, уларни ёзган одамларга қалам ҳақи берилса, қандай яхши бўлар эди. Тўғриси, бу ҳодисанинг содир бўлиши йил ўтган сари ширин ҳаёл ва орзу-истак томонга қараб кетмоқда.

Хулосаларимни махсус рақамлаб илова қилмоқчи эмасман. Чунки юқорида айтган мулоҳазалар ичида хулоса ҳам, тақлиф ва тилаклар ҳам бор.

**Каромат
МУЛЛАХЎЖАЕВА**

1965 йилда туғилган. ТошДУ нинг Ўзбек филологияси факультетида таҳсил олган. Филология фанлари номзоди, доцент. “Алишер Навоий газалларида тасаввуфий тимсол ва бадиий санъатлар таносуби” мавзусида номзодлик диссертациясини ёқлаган. Олтмишдан ортиқ илмий мақолалар муаллифи. Низомий номидаги Тошкент Давлат педагогика университети Ўзбек адабиёти кафедраси мудири.

МУМТОЗ АДАБИЁТ – БУГУННИНГ НИГОҲИДА

Мумтоз адабий меросимизни ўрганиш бўйича 2012 йили олиб борилган изланиш ва тадқиқотлар натижаси, асосан, илмий жамоатчилик эътиборига ҳавола этилган мақолалар, монография ва рисоаларда ўз аксини топган. Улар хусусида фикр юритар эканмиз, кўнгилдан, аввало, шу давр мобайнида назарий жиҳатдан бақувват, янгиликка эга бўлган тадқиқотлар чоп этилдимиди? Адабиётга қандай янги топилдиқлар олиб килди? Чоп этилган илмий ишларнинг кўлами қандай, улар тадқиқот-тарғибот хусусиятига эгами ёхуд бир жойда депсиниб туришдан нарига ўтмаяптими, деган саволлар ўтади.

Масалага шу нуқтаи назардан бирқадар ойдинроқ ёндашилса, назарда тутаётганимиз – ўтган йилги адабиётшунослик манзараси намоён бўлади.

Ўзбек мумтоз адабиётини тадқиқ этиш борасидаги энг муҳим тадқиқотлар, мақола ва тақризлар, асосан, “Ўзбек тили ва адабиёти”, “Шарқ юлдузи”, “Жаҳон адабиёти”, “Ёшлик” журналларида, “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетасида ҳамда илмий тўплам ва илмий анжуманлар материаллари саҳифаларида ўз аксини топган. Шу ўринда “Маърифат” газетасидаги айрим мақолаларнинг илмий қимматини эътироф этиш муҳим. Чунки уларда чоп этилаётган мақолаларнинг савияси ва илмийлик даражаси журнал мақолаларидан қолишмайди.

Таъкидланган манбаларнинг ўзида юзга яқин мақола, мақола-тақриз, ахборот-мақолалар чоп этилган. Ўнга яқин китоблар нашрдан чиққан. Шуни ҳам таъкидлаш зарурки, мазкур йилда чоп этилган монографиялар сони ўтган йиллардагига қараганда камроқ. (Буни ушбу йилда номзодлик, кўпроқ докторлик диссертациялари ёқланмаганлиги билан изоҳлаш мумкин.) Шунга боғлиқ ҳолда, матбуотда аввалги – 2011 йили нашрдан чиққан монографияларга таништирувлар, айниқса, таҳлилий тақризларга тез-тез кўзингиз тушади. Бу ҳам мумтоз адабиётшуносликка оид муайян бир йўналишнинг жонланганлигидан далолат.

“Ўзбек тили ва адабиёти” журналининг илк сони Иброҳим Ҳаққулнинг “Навоий ва юнон адабиёти” мақоласи билан бошланади. Шарқ шеърлятида юнон адабиёти ва тарихига алоқадор образларга муносабат билдирилган бу мақола айрим мавҳум масалаларга ойдинлик киритади. Шунингдек, Нусратилла Жумахўжа, Дилором Салоҳий, Ҳасан Қудратиллаев каби олимларнинг мақолалари бу йилги адабиётшуносликда, айниқса, навоийшунослик ва бобуршуносликда алоҳида аҳамиятга эга. Шу ўринда филология фанлари номзоди Қодиржон Эргашевнинг илмий ишларига тўхтаб ўтиш ўринли. Унинг масалага ҳолис ёндашиши, қатъий илмий далилларга

риоя қилиши, изчил тадқиқотлар олиб бориши эътиборни тортади. Жумладан, “Ўзбек тили ва адабиёти” журналидаги “XVI асрнинг биринчи ярмида тарихий наср хусусиятлари”, “Янглиш талқинлар” деб номланган – илмда Навоий биографиясини ёритишда йўл қўйилган айрим чалкашликлар ҳақидаги мақолалари тадқиқот характериға эға. Ҳар икки мақолада ҳам муаллиф ўз хулосаларини ифодалаш учун кўплаб манбаларни қиёслаб ўрганган, ишонарли далиллар келтирган ва тўғри хулосалар чиқарган.

Кейинги йилларда изчил фаолият кўрсатаётган Иқболой Адизовнинг мақолалари, асосли фикрлари билан муаммоларни тўғри англаб, ечимини тақдим этишға уринаётган Абдурасул Эшонбобоевнинг изланишларини ҳам алоҳида таъкидлаш лозим. И.Адизовнинг Фузулий, Увайсий, Нодира ижодий меросига оид мақолаларида янги талқинларға ўтиши бу борадаги ишлар кўламининг кенгайишиға имкон беради. Тадқиқотчи А. Эшонбобоевнинг “Ўзбек иншо санъати” номли тақризи ёки “Навоий асарларининг илмий-танқидий нашри ҳақида”ги мақоласида бугунги куннинг энг оғриқли нуқтаси ҳақида тўхталиб, бу муаммони ўрганиш ва ҳал этишға даъват этилган. Бироқ сўнги йилларда бир адабиётшунос кўтарган муаммоға бошқаларнинг бефарқ бўлиши адабиётшунослигимизнинг бир ерда узоқ депсиниб туришиға сабаб бўлмоқда. Масалан, 2012 йили бир илмий тўпламда профессор Ҳамидулла Болтабобоевнинг “Ўзбек адабиёти тарихини даврлаштириш тамойиллари” деб номланган мақоласи чоп этилди. Конференцияда қизиқиш билан тингланган маърузада бугунги адабиётшуносликнинг энг долзарб ва баҳсталаб муаммоси кўтарилди. Бироқ ҳанузгача унга акс-садо йўқ. Бу каби мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Бундай баҳсни давом эттириш, у ҳақда ўйлаш, аслида, ҳар бир адабиётшуноснинг иши. Баҳсталаб мақолалар керак бўлгани каби, уларға жавоблар бериш, муносабат билдириш пайти ҳам келди.

Яна бошқа бир мақолага эътибор қаратайлик. Адабиётшунос Рустам Тожибоев “ЎзАС” газетасида чоп этилган “Вазн талаби ёхуд ғазалдаги ғализликлар хусусида” мақоласида матншунос ва манбашунослар зиммасидаги масъулият, мумтоз асарларнинг бугунги нашрларидаги муаммоларни ўринли ўртаға ташлайди. Мақола муаллифи, матнни нашрга тайёрлаётган мутахассис ҳар бир шеър вазнини аниқлаб олиши ва уларнинг жорий ёзувдаги нашрда тўғри берилишиға жиддий эътибор қилиши лозим. Қолаверса, вазнга эътиборсизлик оқибатида кўпол хатолар юзаға келиши мумкинлигини матншунос доим ёдда тутиши зарур, деб, Комёб ва Ҳувайдо “Девон”лари нашриға оид камчиликларни кўрсатиб берган.

Тадқиқотчи Бобомурод Эралиевни жиддий изланишлар натижаси бўлган мақолалари – “Фарҳоднинг ташрифи”, “Тўрт қаср тарҳи” мақолалари тадқиқот характериға эға. Уларда масаланинг моҳияти ишонарли очиб берилган. Айниқса, ўртаға ташланган масаланинг Румий асарларига боғлаб тушунтирилиши ёки Сизиф тимсоли ёрдамида қизиқарли ва қиёсий талқин этилиши, қайсидир жиҳатлари билан устоз Нажмиддин Комилов бошлаган йўлни давом эттираётганлиги кишида умид ўйғотади.

Таҳлилий мақолалар ҳақида сўз кетганда, Олимжон Давлатовнинг “Навоий девонларида ишора санъати”, “Ажаб йўқ одамилиғни унутсанг” каби Навоий ижодий ниятини илмий, диний-тасаввуфий манбаларға боғлаб очиб берадиган мақолалари ҳам эътиборни тортади. Уларни тадқиқотчидан Навоий ижодини жиддий ўрганиш қанча кўп билим талаб этилишини кўрсатадиган яхши мақолалар қаторига қўйиш мумкин.

“Маърифат” газетасида чоп этилган Полвон Отабекнинг “Навоий ҳақидаги ҳақиқатлар” мақоласи ҳам жиддий таҳлилий мақолалардан. Унда Шухрат Сирожидиновнинг кўпчилик эътиборини тортган “Алишер Навоий: манбаларнинг қиёсий-типология, текстология таҳлили” монографияси ўрганилиб, унинг бугунги навоийшуносликдаги ўрни ва аҳамияти хусусида фикр юритилган.

Тадқиқотчи Бурҳон Абулхайров эса “Миён Бузрукнинг ўзбек адабиётида тасаввуф масаласига оид қарашлари” мақоласида 20-30-йилларда ўзбек мумтоз адабиётини тадқиқ этиш билан жиддий шуғулланган адабиётшунос олимнинг ўзбек мумтоз адабиётиға, хусусан, тасаввуф адабиётиға муносабатини ўрганади, тадқиқ этади ва баҳолайди. Тадқиқотчининг бу йўналишдаги яна бир хизмати “ЎТА” журналининг 5-сонида Е.Э.Бертельснинг “Бедил ҳақида мулоҳазалар” мақоласини нашрга тайёрлаб, чоп эттирганида кўринади.

Журналларимиз саҳифаларида қисман бўлса-да, танқидий руҳдаги мақолалар чоп этилаётганлиги хусусида юқорида ҳам таъкидлаган эдик. “Шарқ юлдузи” журналининг “Меросимизни ўрганамиз” рукнидаги Валижон Қодирова Ақрамжон Ваҳобовнинг “Бобурнома”даги таърих – муаммолар муаммоси” мақоласида “Бобурнома”нинг табдил – транслитерация қилинган нашрларида таърих санъати орқали ифодаланган саналарнинг бузилганлик ҳақидаги фикрлар асосли кўрсатиб берилган. Унда матншуносликдаги жиддий камчиликлар очиб берилади. Бу борада иш олиб бораётган ноширлару тадқиқотчиларни сергаклантиради, янги мақолаларни –изланишларни талаб этади. Бироқ, мақола муаллифлари ўртага ташланган муаммони 1989 йили чоп этилган “Бобурнома”га асосланиб ўрганганлар. Бундай тадқиқотлар мукамалроқ ва охириги нашрларга, жумладан, “Бобурнома”нинг 2002 йили Эйжи Мано танқидий матни асосида яратилган янги нашрига таяниб ўрганилганда, унинг илмий қиммати яна ҳам ошарди.

Мақола аввалида, бу йил адабиётшунослигимизга қандай янги топилдиқлар – манбалар олиб кирилди? – деган савол қўйилган эди. Бу масалада Афтондил Эркиновнинг “Навоийнинг мухлислари томонидан тузилган яна бир девони” ва “Амир Умархон тухфаси”, афғонистонлик тадқиқотчи Ҳалим Ёрқиннинг “Низомий Ганжавийнинг туркий девони” мақолаларида янги топилган манбалар ҳақида маълумотлар берилади. Дунёнинг турли кутубхоналаридан ўзлари излаб топган бу манбаларга илмий баҳо берган мазкур олимларнинг ишлари таҳсинга сазовор.

Ўтган йили чоп этилган монография, рисоалар жумласига Нодирхон Ҳасаннинг “Яссавийликка доир манбалар ва “Девони ҳикмат” монографияси, устоз Нажмиддин Комиловнинг “Маънолар оламига сафар”, Ҳамиджон Ҳомидийнинг “Фирдавсий ва ўзбек адабиёти”, турк олими Мустафо Эсоннинг “Тазкирадан биографияга”, озарбойжонлик Гулшан Алиева-Кангарлининг “Фузулийшунослик тарихи ва назарияси” монографиялари 2012 йили мумтоз адабиётимиздаги энг муҳим ва илмий қимматга эга китоблар, деган фикрдамыз.

Айниқса, сўнгги икки тадқиқот нафақат янги манбалар билан бизни таништиради, балки янги тадқиқ усулларининг ҳам кириб келишига йўл очади. Умуман, чет эллик олимларнинг ўз тадқиқотлари билан ўзбек матбуоти саҳифаларида қатнашаётганлиги ижобий ҳодиса. Жумладан, Республикаимизга келиб, тадқиқот олиб бораётган Жанубий Корея давлати Сеул шаҳри, Донгдок хотин-қизлар университети профессори, Низомий номидаги ТДПУ ўқитувачиси Инкёнг О,нинг мақолалари ҳам кўпчилик эътиборини тортди. “Ёшлик” журналида чоп этилган “Ўзини яратган қахрамон” мақоласида у “Жумўнг” ва “Алпомиш” дostonлари орасидаги ўхшашликка эътиборни қаратгани бизнинг адабиётшунослик учун ҳам янгилик бўлди.

Хулоса қилиб айтганда, ўтган йил чоп этилган мақолалар, китоблар ва бошқа тадқиқотлар мумтоз адабиётимизни ўрганиш борасида муайян ишлар амалга оширилганлигини намойиш қилади ва, айти пайтда, бу адабиётшунослик олдида турган, келгусида ҳал қилиниши лозим бўлган муаммоларни белгилашда муҳим аҳамиятга эга.

ТАНҚИД ЭМАС, ТАҲЛИЛ ЭТМОҚ ЗАРУРАТИ

Адабиётшунослик ва адабий танқиднинг бугунги ҳолати, даражасини таҳлил этиш, имкон доирасида баҳолаш, умумтасаввурни ойдинлаштириш учун 2012 йил нашрлари “Тафаккур”, “Жаҳон адабиёти”, “Шарқ юлдузи”, “Ёшлик” журнали ва “ЎзАС”га мурожаат этдик. Танқидчилик адабий жараёндан орқада қолиб кетган ёки мудраш палласида, деган таъналар ўринлими? Ўринли бўлса, сабаблари қаерда? Танқидчиликда устувор кўриниш олган тамойиллар қайси? Умуман, адабий жараёнда бу соҳанинг ўрни қандай? – деган қатор саволларга юқоридан қайд этган нашрлардан жавоб изладик. Мазкур нашрларда эълон қилинган юз эллиқдан ортиқ мақолаларни мазмун ва мавзусига кўра қуйидагича тасниф этдик:

1. Танқидий-таҳлилий мақолалар.
2. Обзор характердаги материаллар.
3. Адабий суҳбатлар.

Ҳисоботнинг бош талабларидан бири адабий танқиднинг йиллик мундарижаси ҳақида умумтасаввур ҳосил қилишдир. Диққатимизни, аввало, бевосита, адабиётшуносликнинг қайсидир назарий масалаларига дахлдор чиқишлар тортди. Адабиёт назарияси билан боғлиқ муаммоларнинг кўтарилиши, адабиётни даврлаштиришга интилиш, танқид мезонларини ишлаб чиқиш бугунги кун адабиёт илмининг долзарб масалаларидан ҳисобланади. Н.Каримовнинг “Адабий танқиднинг машаққатли йўли” номли мақоласи “Ўзбек адабий танқиди тарихи” китобининг ютуқлари ва камчиликлари, ундаги чалкашликлар, қиёмига етмаган фикрлар асосли далиллар билан кўрсатилиши диққатга молик. Н.Раҳимжоновнинг Рауф Парфининг дунёни англаш тарзи ҳақида сўз борган “Сўз – ранглар билан суҳбат” мақоласи адабиётшуносликдаги ижодкор шахси муаммоси билан боғлиқ фикрлар ва шоирнинг эълон қилинмаган қўлёмаларидан истеъфода этганлиги билан қимматли. “Шарқ юлдузи” журналида Талъат Солиҳовнинг маърузалари асосида тайёрланган “Қобиқни ёриб чиқиш саодати” мақоласида олимнинг адабиёт ва санъат билан алоқадор илмий, эстетик қарашлари, назарий умумлашмалари, бевосита ўзбек адабиётшунослигига боғлиқ кузатишлари, унинг “бадий танқид эмас, балки таҳлил бўлиши кераклиги, адабиёт илми ёзувчининг хатолари ёки уни танқид қилиш учун эмас, балки асарни тушунишга, талқин қилишга интилоғи лозим”, деган фикрлари тадқиқотчиларни илмий мушоҳадага, таҳлилга чорлаши, адабиётшуносликнинг назарий манзилларига йўллаши билан қимматли. Хусусан, “ёшлар ижодида давр

**Санобар
ТЎЛАГАНОВА**

*1970 йилда туғилган.
Низомий номидаги
ТДПУнинг ўзбек
филологияси факультетини туғатган.
“Ўзбек романчилигида ёрдамчи қаҳрамон муаммоси” мавзусида номзодлик ишини ҳимоя қилган. Ҳозирги кунда ЎзФА Тил ва адабиёт институтида ишлайди.*

муаммолари, ижтимоий кайфиятнинг бадиий ифодаси ҳали ярқ этиб кўзга ташлангани йўқ”лиги, “субъективлашган”лиги таъкидланган Б.Фазлиддиннинг “Катта адабиёт остонасида ёхуд ёш шоирлар ҳақида айрим мулоҳазалар”, У.Ҳамдамнинг “Шеър – борлиқ ва йўқлик ораси” мақолаларида муаллифлар адабий жараёнга, ёшлар шеърлятига баҳо беришга уринадилар. Ёшлар шеърлятини ўрганиб, унга муносабатини билдириш адабиётшунос-тадқиқотчилар учун долзарб мавзулигича қолмоқда. Л.Шарипованинг “Гумбазларга етар туфроқнинг бўйи”, М.Йўлдошеванинг “Мени яша, олам”, Р.Муллахўжаеванинг “Янгиланган сўз”, Қ. Йўлчиевнинг “Игнабарг шеър ва тиниш белгилари”, Б.Фазлиддиннинг “Ҳассос руҳнинг тиниқ овози” мақолаларида муаллифлар таҳлил воситасида сўзнинг поэтик қатламларини очишга, бадиий маҳорат муаммосини ўрганишга ҳаракат қилишган.

Ўзбек насри тараққиётида юз бераётган ўзгаришларни, чоп этилган асарларни бадиийлик мезонлари асосида ўрганиш, даврнинг етакчи тамойилларини ойдинлаштиришга хизмат қилади. Қ.Йўлдошев, М.Йўлдошевларнинг “Рўё”даги аросат” мақоласида А.Аъзамнинг янги романи қатламларига чуқурроқ назар ташлаш, тағмаъноларни илғаш, моҳиятга сиртдан эмас, ичдан боришга интилиш руҳи устувор. Улар ёзувчининг инсонни турли ракурслардан кузатиши, ҳаёт ҳақиқатига содиқлигини таъкидлаб, асарни тўлиғича ижтимоий бадиият намунаси деб хулосалайди. Бир ижодкор ифода услубини ўрганиб, унинг айрича сифатларига баҳо бериш, у яратган образлар тизимини ўрганиб, асар поэтикаси хусусиятларини очиб бериш мақсади йўлида ёзилганлар сирасига Ш.Ризаевнинг “Паризод”га айланган “Фаришта”, Д.Қуронови “Завқимдан бир шингил” мақолаларини санаш мумкин. Тадқиқотчи М.Шералиева “Насрда лиризм ва киноя (Э.Аъзам асарлари мисолида)” мақоласида ёзувчи дунёқарашидаги анъанавий тафаккурдан четлашиш, дастлабки асарларида етакчилик қилган лиризм аста-секин кинояга айланганлигини, қахрамонларнинг қайта ижтимоийлашганлигини ва адибнинг ижтимоий-эстетик позициясидаги жиддий ўзгаришлар жараёнини тадқиқ этади. Кўп ҳолатларда бадиий асарнинг ижтимоий-фалсафий жиҳатларига ургу бериш, асарда кўтарилган глобал муаммолар атрофида мулоҳаза юритиш, таҳлилда асарнинг ижтимоий ва ғоявий аҳамияти масаласига кўпроқ эътибор қаратиб, асар бадиияти иккиламчи ўринга тушиб қолиш ҳолатлари ҳам кўзга ташланмоқда. Р.Қўчқорнинг “Дарбадарликнинг бедор талқини” мақоласини ҳам шу қаторга киритиш мумкин. Китоб нашрларида йўл қўйилаётган камчиликлар чалкашликларни юзага келишига замин бўлиб, ўқувчини чалғитади, умумсавияга акс таъсир ўтказиши. Охунжон Сафаровнинг “Қош қўйман деб... ёхуд ножўя таҳрирлар оқибати хусусида”, А.Саиднинг “Биз тайёрлаган “Сайланма” бошқа”, Ҳ.Умуровнинг “Адабиёт – ҳаёт дарслиги” мақолалари бугунги кундаги оғриқли муаммолар ҳақида. Эълон қилинаётган бир қатор мақолаларда янги чиққан асарни таҳлил қилиш учун дунё адабиётидан унга мос аналог қидириш анъана тусини олган. Тадқиқотчи З.Раҳмонованинг мақоласи П.Коэло ва И.Султоннинг романлари қиёсига бағишланиб, ёзувчиларнинг асар яратишдаги ўхшашлик сабаблари қидирилади, фикрини ўзи қўйган саволларга жавобсиз, хулосасиз тугатади. Шу ўринда, Елена Белякованинг “Шарбатга тўла мева ёки бемаза йогурт” мақоласи муҳим аҳамиятга эга. Унинг Коэло асарлари “бадиий адабиётга асло алоқадор эмас, мушоҳадалари кимларнингдир фикрдан олинган иқтибосга ўхшайди” деган қарашлари гоҳида билиб-билмай қиёслаб, ёзувчининг асарларини кўтар-кўтар қилаётганларга сабоқ бўлиши мумкин. Х.Дўстмуҳаммаднинг “Жон Мильтон ва Абдулла Қодирий: “Ареопагитика”дан “Диёри бакр”га қадар” мақоласида ҳар икки ёзувчининг “ижодкор зиёли инсон” номи остида, юрт ва жамият дардида кесишадиган қирраларига эътибор қаратилган.

Обзор характеридаги мақолалар гуруҳига тақриз, мулоҳаза ва ижодкорларнинг таваллуд куни муносабати билан ёзилган намуналарни жамладик. А.Расуловнинг “Шовқинот бандилари” номли мақоласи Э.Аъзамнинг “Шовқин” романига тақриз асосида талқин ва таҳлил этиши билан характерли. Мақоланинг хийла қисмида роман воқеаларига тўхталинса-да, мунаққид асарнинг туб моҳиятини зукколик билан англай билган. Бу ўринда яна-да асосли, илмий хулосаларга келувчи фикрлар айтиш эҳтиёжи сезилади. Бунга муҳтарам олим А.Расуловда ҳам, романда ҳам имкон етарлича эди...

У.Норматов “Новелла бағридаги туғён” мақоласида А.Йўлдошевнинг “Пуанкаре” новелласини инсон руҳиятига ўзгача тарзда нигоҳ ташлашга ундаб, ўзбек насрида воқеа бўла оладиган асар, деб таърифлайди. Устозларимиз У.Норматов, А.Расуловнинг фаоллиги, янги нашр этилган асарларга ҳозиржавоблиги, жонкуярлиги ибратга лойиқ. Айни пайтда, фаоллик ва тезкорлик муҳтарам устоз У.Норматов “юқорида айтилганлар асарнинг изчил таҳлили эмас, илк мутолаа чоғида туғилган ҳаяжон, ўй-мушоҳадалар изҳори, холос”, деб таъкидлаганидек, эҳтирос, ҳаяжон илмий мушоҳадага асосли замин бўла олмайди.

Баҳс, мунозара, талқини таҳлилларнинг кўплиги адабиётшуносликнинг ривожига хизмат қилиши аниқ. Гоҳида биргина муаллифнинг кетма-кет ёзган тақризига кўзингиз тушиши мумкин. Шоира Ҳ.Аҳмедованинг куйидаги сўзлари жуда ўринли: “Адабиёт майдонида соф туйғуларю орзулари билан кирган, кираётган ижодкорларнинг битта китоби чиқар-чиқмас уч-тўрт бетлаб мақтовнома тақризларнинг чиқаётгани қайсидир маънода уларнинг ижодига “суиқасд” деб биламан. Адабий танқидчилар кўзини каттароқ очишса, яхши бўларди. Назаримда, ўқувчилар ҳам, ижодкорлар ҳам, оловли, тоза баҳсларни, ҳақиқатдан сув ичган тақризларни жуда соғинган...”

Бугунги кун адабий танқидчилигининг асосий муаммолари адабий суҳбатларда ўртага ташланиб, гап мазмун маъноси билан адабий жараёнга, адабий танқидга бориб уланади. Суҳбатларнинг деярли барчасида адабий жараёндаги модерн, постмодерн усулда яратилаётган асарлардан қониқмаётгани, бундай асарларнинг ўқувчиларга “юқмаётгани”дан, куйиниш ҳисси устувор. Бундай асарларни яратиш эҳтиёжга айландими, тақлид ва таъсирнинг фарқига бора олаяпмизми? Шу каби саволлар суҳбатларнинг барчасида кўндаланг бўлган. Муносабат, изоҳ турлича. “Афсуски, модерн тамойилида битилган асарларда табиийликдан кўра, атайинлик, илҳомга қараганда тақлидчилик сезилиб, ўз заминидан узилиб” қолиш хавфи айрилса, (И.Ҳаққул. “Кимки беишқ илми дониш истагай...”) Н.Норматов ва А.Улуғов “Биз излаётган ҳикматлар” суҳбатида бу қониқмаслик ҳисси эътироз оҳанги билан алмашиб, бу усулда яратилаётган асарлар “юқумсиз”, мавҳум, “тушунарсиз” эканлиги, Болтиқбўйи, Лотин Америкаси адабиётидаги анъаналарни жорий қилиш бизга тўғри келмаслиги айтилади. Нима учундир ўзбек китобхони модерн типдаги асарларни қабул қилиши бир оз оғирроқ кечмоқда. Уларнинг ёзилиш жараёни ҳис қилинганми, пишиб етилганми, шунга эҳтиёж борми? Ифодада, тасвирда янги йўл қидириш яхши, аммо бу миллий замин негизда бўлмоғи зарур. Бу аср бошидаги Чўлпоннинг янги йўл қидиришига ўхшайдими? Бизнингча, йўқ. Чўлпоннинг оғриган миллат дардига эм қидириши, истакнинг исёнга айланиши, бу йўлда жасорат кўрсатиши бугунги кун ижодкорига ибрат бўлмоғи лозим. Бугунги кун ёзувчиларимизга айнан шундай жасорат етмаётгандай...

Адабиётда эстетик идеал, уни яратиш муаммоси У.Норматов ва Ҳ.Болтабоев “Бугунги адабиётда эстетик идеал ва қаҳрамон муаммоси” суҳбатида бугунги ўзбек насридан, савиясидан У.Норматов фикрларида кўтаринкилик, қониқиш ҳисси сезилса, Ҳ.Болтабоев қарашларида бир қадар сергаклик, эҳтиросга берилмай аниқ мушоҳада қилишга интилиш кўпроқдай. “Қаламдан бошқа қуролим йўқ” суҳбатида Э.Аъзам “янги услубларни англамайдиган бир нодон бўлсанг, мен нима қилай?!” деган иддаолардан оғринса, А.Аъзам (С.Ўнар билан суҳбатда) “Адабий танқидчилигимизда мезон бўладиган фикрлар, етакчи танқидчиларимиз йўқ. Адабий-танқидий тафаккур беэга қолгандек, унинг таъсир кучи йўқолиб, ўзи таназзулга юз тутди” деб куйинади. Бу қарашлар Қ.Йўлдошевнинг “Ўзбек синчилиги ўзбек адабиётининг олдида бора олмаяпти, ҳатто, ёнма-ён ҳам кета олмаяти, ордидан бораётир, етиб олай деб ҳам югураётгани йўқ. Йўналтириш, рағбат йўқ даражада”, деган мулоҳазалари юқоридагиларни тўлдирди. Юқоридаги суҳбатлардан ўзининг йўналиши, мазмуни билан ажралиб турадиган У.Ҳамдам ва Р.Раҳматнинг “Ижодий эркинликнинг тотли мевалари суҳбатида бевоста ўзбек насридаги “янгилиниш” ҳақида сўз юритилиб, Р.Раҳмат адабий танқидчилик тор доирада фикрлаши, жаҳоний мутолаанинг кўнгилдагидек эмаслиги, балки шу жиҳат янги типдаги асарлар моҳиятни англашга тўсиқ бўлаётганини қайд этса, У.Ҳамдам “янги адабиётнинг миллий заминда илдиз отганлиги, бу адабиёт Европа модерн адабиётидан кўчирилган нусха ёки унга тақлид эмас, бошқачароқ шакл ва

мазмунга эга ўз адабиётимиздир”, деб ёзади. Суҳбатни умумий махражга келтирсак, кейинги давр насрида ифодаю усуллари билан янгиланган ўзбек адабиёти дунёга келганлиги эътироф этилади.

Ҳисобот юзасидан умумий хулосаларимиз қуйидагилардан иборат:

– адабий танқидчилик, даражаси қандай бўлишдан қатъи назар, маълум маънода ўзининг борлигини кўрсатмоқда, аммо сурат сийратга, савияга кўрсаткич бўла олмайди;

– жаҳон адабиётшунослигининг тажрибаларига таянган, айна пайтда, ўзлигини намоён этувчи миллий адабиётшунослик ва адабий танқид мактабини яратиш, чинакам адабий танқидчиликка эга бўлиш вазифаси ҳали-ҳануз кун тартибида турганлиги сезилмоқда;

– мақолаларда қайта баён қилиш руҳи устувор бўлиб, шахсий мулоҳоза бадий қонуниятни кўрсатувчи илмий-назарий хулосаларга айлангандагина, ўзбек адабиётшунослиги ривожига хизмат қилади;

– бадий матни таҳлил ва талқин қилиш адабиётшунослик илмининг муҳим талабларидан бири бўлиб қолмоқда;

– ўзбек адабиётшунослиги ва адабий танқидини адабиёт назарияси негизида илмий-назарий асосларини ишлаб чиқиш ва унинг тизимга солиниши долзарб аҳамият касб этмоқда. Билдирилаётган фикрлар илмий мезонлар асосида айтилмоғи, бу эса мудраб турган адабий танқиднинг уйғонишига туртки бўлмоғи зарур.

Публицистика

БАДИЙ ПУБЛИЦИСТИКА

Мен “Тафаккур”, “Шарқ юлдузи”, “Жаҳон адабиёти”, “Ёшлик” журналларида, “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” ҳафталигида ўтган йилда босилган бадиий публицистика намуналари, нашриётларда чоп этилган бир қатор катта кичик китоблар билан танишиб чиқдим. Публицистика “ижтимоий” деган сўздан олинганини биламиз. Лекин унинг бадиий публицистика деган соҳаси ҳам борки, у журналистикадан кўра адабиётга кўпроқ яқин.

Бадиий мақоланавислик фақат бир гуруҳ адиб, публицист, журналистлар чекига тушадиган иш эмас. “Публицистика – барча учун очиқ лаборатория”, – деган гап бор. Шу маънода ўтган йили ҳам профессионал ижодкорлар билан бирга файласуф, тарихчи, иқтисодчи, ҳуқуқшунос, табиатшунос, тилшунос, диншунос, руҳшунос мутахассислар ҳам мақола, эсселари билан матбуотда, эфир, экранда қатнашишдики, бу анъана янада кенгайса, давом этса, деймиз.

Ўтган йилда бадиий публицистиканинг кўп ва яхши намуналарини беришда, бизнингча, “Тафаккур” журнали, “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси олдинги ўринда турди. “Ёшлик” журналида ҳам, ҳажми қисқароқ бўлса-да, бир қанча қизиқарли мақола, суҳбатлар босилди. “Жаҳон адабиёти”да хорижлик адиб, ижодкорларнинг бир қатор мақола ва эсселари таржималари, шунингдек, ўз муаллифларимизнинг бир мунча публицистик изланишларини берди. Икки ойда бир сони чиққан “Шарқ юлдузи”, имкон даражасида, бадиий публицистикага ҳам ўрин ажратади.

Биз кўрган тўрт журналда энг кўп босилган публицистик асар суҳбат, интервьюдир. “Тафаккур” журналида таниқли олим ва адиблар билан суҳбат усули анъана бўлиб қолди. Адиб Ўрозбой Абдурахмонов, шайх Абдулазиз Мансур, файласуф Абдурахим Эркаев, адабиётшунос Иброҳим Ҳаққул билан Муҳиддин Абдулғаффор суҳбатлари, “Жаҳон адабиёти”да Эркин Воҳидов – Шодмон Отабек, Иброҳим Ғафуров – Хуршид Дўстмуҳаммад, “Ёшлик”да адабиётшунослар Қозоқбой Йўлдош – Алишер Назар, Мурод Муҳаммад Дўст – Фахриддин Низом мусохабалари эълон қилинган. Интервью – кўш муаллиф меваси. Бу кўш масъулият, кўш маҳорат дегани. Интервьюда, суҳбат табиий, самимий, мазмунли, мароқли, муаммобанд чиқиши учун ҳар икки томоннинг бир-бирини яхши билиши, фаоллиги, топқирлиги муҳим. Одатда, ташаббус савол берувчидан чиқади. Долзарб мавзунини белгилаш, тагдор саволлар бериш, кўпчиликини қизиқтирадиган, ўйлантирадиган оғриқли масалаларга эътиборни қаратиш кўп жиҳатдан унга боғлиқ. Кўриб чиққанамиз суҳбатлар жанрининг талаб-қоидаларига жавоб берадиган даражада. Маса-

Сайди УМИРОВ

1938 йилда туғилган.

СамДУ филология факультетини тамомлаган. “Санъатнинг сеҳрли калити”, “Миллий маданиятлар ривожига танқидчиликнинг роли”, “Даъваткор сўз”, “Солланиб оқайтган дарё”, “Толибнома” каби китоблар муаллифи. А.Сахаров мақолалари, К.Симонов,

Г.Резниченко очерклари, В.Шаламов ҳикояларидан таржималар қилган. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган ёшлар мураббийи унвони, “Олтин қалам” мукофоти совриндори.

лан, таниқли файласуф Абдурахим Эркаев ўз интервьюсида бозор иқтисодиёти, глобаллашув шароитида қадриятларни, меҳнатсеварлик, меҳр-оқибатни сақлаб қолиш ҳақида куюниб гапирар экан, “оммавий маданият”нинг сийқа маҳсулотлари, “оммавий санъат”нинг саёз жанрлари тез тарқалиб, ёшларимиз фикру хаёлини эгаллаб олаётган бир вақтда, эскича тарбия усуллари, айниқса, насиҳат ва танбеҳ бериш орқали, фақат аждодлар ютуғи билан фахрланиб, ҳатто уларни идеаллаштириб кўп нарсага эриша олмаймиз, интернет, компьютерни бекор қилиб бўлмайди, ўғил-қизларнинг китобга бўлган иштиёқини, миллий-адабиёт ва санъатга меҳрини ҳам шакллантириш лозим, дейди. Адабиётшунос, профессор Иброҳим Ҳаққул интервьюсида баъзи ёшларда модернизм, постмодернизмга тақлид, ҳатто сажда қилиш кучайиб бораётгани ҳақида куюниб гапиради, илмий тадқиқотлар савиясига тўхталиб, “диссертация ёзиш, илмий даражани қўлга киритиш мусобақаси юксак мақсад ва идеалдан йироқ бир юмушга айланиб қолди. Тасодиғий кимсалар “ўрганган” мавзунинг ибтидосини дуруст сўзлаб беролмайди, чунки ўзи ёзмаган”, дейди. Бундайларни суҳбатдош киноя билан “жилвакор яллачилар” деб атаган Муҳиддин Абдулқодир бошқа интервьюсида шайх Абдулазиз Мансурга, кўп мулоҳаза – андиша билан, гоҳо фалон масжиднинг имом-хатиби данғиллама иморат солиб, қўшнисини қуёш нурию тоза ҳаводан бебаҳра қилгани учун судлашиб юргани, “фалон диний мутасадди ота-онасини ҳажга жўнатиш ниятида борган ўғилдан пора талаб қилиб қўлга тушибди” қабилида гаплар оралаб юргани, шамол бўлмаса, дарахтнинг учи қимирламаслигини айтиб, пайғамбаримиз (с.а.в.) бир қават бўйра устида камтарона яшаб ўтганларини эслатиб, изоҳ сўрайди, суҳбатдош саволни тўғри қабул қилиб, салбий ва ижобий мисоллар келтиради.

Ўрозбой Абдурахмонов бугунги кунда марҳум Қайипберган оға, Иброҳим оғалардан кейин қорақалпоқларнинг катта адиби, публицисти. Адиб “Меҳр кўздагина эмас, меҳрда” деб номланган интервьюсида қорақалпоқ халқининг ўтмиши, бугуни, эртаси, адабиёти, санъати, “Оролим – дардим менинг” номли кўп тилларга ўгирилган бадиий – публицистик асари, “Чангалзор “пайғамбар”ининг ҳалокати” номли ҳужжатли қиссасининг ёзилиш жараёни, маданиятлар ҳамкорлиги ҳақида қизиқарли, ибратли ҳикоя қилади, янги далил-мисоллар келтиради.

Мурод Муҳаммад Дўст Фахриддин Низом билан қилган суҳбатида “ижод аҳлининг шашти пастлигининг сабаби битта – моддий қийинчилиги” дея кўпчилик истиҳола қилиб турган гапни дангал айтади, ўз фаолиятига, асарларига танқидий кўз билан қарайди, самимиёти билан ўқувчини ром этади.

Интервью ҳажми нисбатан кичик, имконияти торроқ бўлгани боис савол-жавобда, публицистик тадқиқотда жуда узоққа, жуда чуқур кетиш бўлмаслиги аён, муҳим масала қўйиш, муаммонинг учини чиқариш, муҳим далил, мисоллар келтириш, бўлғуси йирик асарнинг хамиртурушини яратишнинг ўзи катта гап.

Муайян мавзуни аниқ бир ғояга таяниб қўйилган масала, муаммо хусусида мантиқий муҳокама, бадиий тасвир, публицистик баён ҳамкорлигида фикр юритиш, хулосалар чиқаришда мақола жанри, айниқса, қўл келади. Адабий ҳафталигимизда Э.Воҳидовнинг “Дил тубига чўккан лаҳзалар”, “Шаҳмат абадийдир, шеър ҳам адабий” мақолалари, Ў.Ҳошимовнинг ватан ҳақидаги, Ў. Абдурахмоновнинг “Парвози баланд юртим” насрий қўшиқлари, А.Орипов, М.Али, И.Ғафуров, А.Иброҳимов, Қ.Йўлдош, М.Абдуллаев, Э.Шукур, Ҳ.Сатторий, А.Жўраев, Р.Мусурмон ва бошқа ижодкорларнинг чиқишлари ўқувчилар ёдида муҳрланиб қолди.

Таниқли адиб Муҳаммад Али матбуотда босилган очерklarини тўплаб “Замондошимиз портретига чизгилар” номли бир китоб нашр этди.

Публицист юрт кезса, кўрса, танишса ажойиб замондошларимиз, ўз ишига моҳир одамларимиз борлигига амин бўламиз ушбу китобни ўқиб. Масалан, “Сулота” очерки фикримиз далилидир. Муаллифнинг таниқли кўз шифокори Холид Комилов ҳақидаги очеркини матбуотда ўқиган эдик, кейинчалик бу инсон Ўзбекистон Қаҳрамони бўлди. Тўғри, барча очерклар ҳам бир хил баланд савияда ёзилмаган. Масалан, Навоий вилоятига бағишланган, асосан, савол-жавоблардан иборат очеркидан муаллифнинг ўзи ҳам кўнгли унча тўлмаган бўлса керак. Ижодий сафарномалар кенгайтирилса, аини муддао бўларди.

Вилоят нашриётларида ҳам ижодкорларнинг катта-кичик китоблари чиқиб турибди. Масалан, Самарқандда Фармон Тошев, Нусрат Раҳмат, Бухорода Жаҳонгир Исмоилов, Қашқадарёда Шарофат Ашурова, Бўритош Носирова, Қорақалпоғистонда Янгибой Қўчқоров, Муродбой Низонов, водийлик, хоразмлик ижодкорларнинг асарлари муносабат билдиришни, баҳосини олишни кутиб турибди.

Нашр ва нашриётларнинг электрон ахборот воситаларининг кўпайиши, янги мукамал аппаратларининг пайдо бўлиши, пойтахтда, вилоятларда турли кўргазмаларнинг ўтказилиши, махсус заллар, студиялар сонининг ошиши ва бошқа омиллар туфайли фотография жадал ривожланаётгани, фотопублицистика, фотосанъатнинг етук намуналари юзага келаётгани қувонарлидир. Биргина мисолни – ўтган йили Абдуғани Жуманинг портрет, пейзаж, натюрморт ва бошқа жанрларда яратган “Бунёдкорлик эпопеяси” номли 350 сара асарининг фотолар уйида бир неча кун намоиш этилгани, кўплаб томошабинлар келиб кўргани, илоқ мақтов, баланд баҳолар олганини эслайлик. А.Жума ва ҳамкасбларининг ноёб суратлари публицистларимизга очерк, мақолалар учун кўп мавзу, материал беради. Фотографияга бағишланган махсус ижтимоий-сиёсий, бадиий-публицистик, безакли-рангли журнал таъсис этиш вақти келди, деб ҳисоблаймиз.

Газета, журналларда очерк деб номланган айрим материаллар жанр талабига жавоб беролмайди.

Ҳаётдан ўтган таниқли ижодкорлар ҳақида замондошлар хотирасини тўплаб нашр этиш яхши бир анъанага айланиб бормоқда. Ўтган йил Одил Ёқубов, Матёқуб Қўшжонов, Бегали Қосимов хотираларига бағишланган китоблар нашр этилди, мақола, эсдаликлар босилди, уларда ижодкорларнинг профессионал маҳорати, инсоний фазилатларига алоҳида урғу берилди, ибратли мисол, далиллар келтирилди. Айни чоғда, олдинроқ Ўткир Ҳошимов, Иброҳим Ғафуров, Маҳмуд Саъдий, ўтган йили Асил Рашидов, Азим Суюн ҳақида замондошлар нигоҳи битилган тўпламлар ҳам нашр этилди. Бойбўта Дўстқораев ҳақидаги китоб нашр арафасида турибди. Кўзи тириклигида ўзи ҳақида самимий дил изҳорларини ўқиш кўнгилни қанчалик кўтариши, кучга куч, илҳомга илҳом қўшилишини тасаввур этайлик.

Асқад Мухтор, Ўткир Ҳошимов, Ғайбулла Саломов, Иброҳим Ғафуров, Мурод Хидир, Ашурали Жўраев, Қадам Саидмурод ва бошқаларнинг миниатюр публицистик лавҳаларида салмоқли мазмун мавжудки, бу хил лўнда фикрлаш, ўқувчи вақтини қизганиш ҳам кейинги тамойиллардандир.

Абдулла Шер, Хуршид Йўлдошевларнинг фалсафа, Баҳодир Зокир, Абдуқодир Эргашев, Дамин Жумакуловнинг иқтисодиёт, экология, Муҳаммаджон Холбековнинг Ғарб адабиёти, Улуғбек Долимовнинг жадидлар ижоди, Наим Каримов, Михли Сафаровнинг тарих, Муҳиддин Раҳим, Забаржад Бобожоноваларнинг оммавий ахборот воситаларига бағишланган мақолалари янги далилларга бойлиги, раvon услуби билан ўқувчини ўзига тартади. Шоир ва файласуф Абдулла Шернинг “Эзгулик ва ёвузлик”, “Эркинлик, ихтиёр ва ирода” ҳақидаги, Хуршид Йўлдошевнинг “Заруриятдаги тасодифият, учинчи тоифа ёки агностицизмга оид” ва бошқа мақолаларининг Ўрта Осиё минтақасига оид далил ва мисоллар билан кўпроқ бойитилишини истардик.

Бошидан ўтган табиб, деган гап бор. Шу маънода “Жаҳон адабиёти” журналида хорижлик адибларнинг, “Ёшлик” саҳифаларида ўз ижодкорларимизнинг ижод сирларига оид кузатувлари босилаётгани муҳлислар, айниқса, ёш ижодкорларни қизиқтириб келмоқда. Бундай иқрорномалар вақти келиб катта, салмоқли китобларга айланади. Ўткир Ҳошимовнинг “Саккизинчи мўъжиза”, Аҳмаджон Мелибоевнинг “Қирқ бешинчи бекат” китоблари шу тариқа юзага келган.

Кейинги йилларда нафақат бадиий адабиёт (ҳикоя, қисса, роман, драма), адабий-танқидий мақолалар ҳам публицистик руҳ билан йўғрилмоқда. Улар муаллиф монолоғи, қолипловчи лавҳалар, эҳтиросли узвлар билан тўйинмоқдаки, бу тахлит асарларни илмий-бадиий-публицистик асарлар, деб атаса ҳам бўлади. Албатта, публицистик адабий-танқидий мақола, тақриз, суҳбатнинг томир-томирига, қон-қонига сингиб кетиши, чоклари кўринмаслиги, асарнинг яна-да мазмунли, мароқли, ўқишли чиқишига ёрдам бериши лозим. Публицистик руҳ, эҳтирос асарнинг сиртида эмас, ботинида бўлгани, ўқувчини ҳаяжонлантиргани, ўй-фикрлар гирдобига тортгани маъқул. Саёз

дарё шарқираб, чуқур дарё сокин оқишини юзаки ва чинакам публицистик асарларга қиёс қилса бўлади. Қомусий олим ва адиб Иброҳим Ғафуровнинг янги “Паривашлар мажлиси” китобига кирган гўзал мақолалар, мансуралар, эсселар публицистик руҳи баланд, теран асарлардандир. Адибнинг “Ҳаё-халоскор”, “Мангу латофат”, “Паривашлар мажлиси” китоблари янги, ўзига хос публицистик трилогиядир.

Ҳужжатли-публицистик кино ҳам жадал ривожланиб бораётганини қайд этмоқ лозим. Публицистика кенгашида ушбу мавзу кўтарилмади ҳисоб. Бу алоҳида, катта мавзу.

Бугунги кунда ҳужжатли публицистик кино муаммолари билан ЎзМУ журналистика факультетида профессор Ҳ.Ақбаров ва унинг шоғирдлари кўпроқ шуғулланишмоқда. Кейинги йилларда факультетда ушбу соҳага бағишлаб бир неча илмий-амалий конференция ўтказилди, бешта тўплам нашр этилди, газета ва журналларда мақолалар эълон қилинди.

Ўтган йили бир қанча катта-кичик бадиий публицистик асарлар нашр этилди. Т.Малик, А.Иброҳимов, Д.Нурий, Т.Содиқова, А.Эгамназаров, М.Абдуллаев, М. Сатторов, В.Файзулло каби адибларимизнинг асосан публицистика жанрида ижод этишаётгани қувонарли.

Ўтган йил публицистикасида ҳам маданият, маънавият, қадрият, одоб-ахлоқ мавзулари устувор бўлди. Бу – табиий. Бизнинг авлодларимиз азал-азалдан пандномалар асосида тарбиялаб келинган. Тоҳир Маликнинг “Одабийлик мулки”, Турсуной Содиқованинг “Дилдаги нур”, Бахтиёр Ҳайдаровнинг “Ўзбекчилик”, “Инсоннома”, Фармон Тошевнинг “Сўз айтмоқ саодат”, Алиназар Эгамназаровнинг “Оқловдан сўнг”, Алишер Назаровнинг “Холислик эҳтиёжи” китоблари маънавият мавзусида. Шунингдек, Шуҳрат Жабборовнинг “Ўзбекистонда ким яхши яшайди?”, Шодмон Отабекнинг “Санъаткорлар ҳаётидан лавҳалар”, “Ғалати гаплар” китоблари ҳам қизиқиб ўқилади. И.Ғаниев, Н.Афоқоваларнинг “Шавкат Раҳмон олами”, “Руҳий гўзаллик қисмати”, Вафо Файзуллонинг “Чақмоқ ёруғи” китоблари ҳам кучли публицистик руҳ билан суғорилган.

Публицистик асарларнинг юзага келиши денгиз тўлқинларининг мавжланиб қирғоққа урилиши ва қайтишига ўхшайди. Биз тарихий саналар, муҳим воқеалар (Мустақиллик, Конституция, Тил, Наврўз байрамлари, буюк сиймолар таваллуд кунлари)да публицистикага мурожаат қиламиз, матбуот, эфир, экранда кўп чиқишлар қиламиз, байрам ўтгач яна сустлашамиз. Ҳолбуки, публицистикага мунтазам эътибор бермоғимиз, бу керакли, савобли иш билан ҳар кун, ҳар соат шуғулланишимиз лозим.

Таржима

**“ЖАҲОН АДАБИЁТИ”ДА
ТАРЖИМА АСАРЛАР**

Ижоднинг турлари кўп. Таржима ана шу турлар ичида энг долзарблиги билан ажралиб туради. “Энг” деб урғу бераётганимнинг сабаби шундаки, таржимасиз бирон-бир маданият ўз-ўзидан тараққий топмаган ва топмайди ҳам.

Ўзбек адабиётининг энг олис тарихидан то ҳозирги кунга довр юз берган тараққиётга назар солсак, бу яна-да яққолроқ кўзга ташланади. Мисол учун, Муҳаммад Ризо Огаҳийни олайлик, унинг ижодининг ярмидан кўпрогини таржималар ташкил этади. Огаҳий – буюк сўз устаси. Бу унинг, хусусан, таржималарида яққолроқ кўринади. Аммо бугунги ёш авлод унинг таржималаридан тўлиқ баҳра оладилар, нозик киноя ва қочиримларини бутун назокати билан ҳис этадилар, деб дангал айта олмаймиз. Сабаби маълум: Огаҳий ўзи яшаган даврдаги ўқувчилари учун улар яхши тушунадиган тилга таржима қилган ва бунга аъло даражада уддалаган. Шундан келиб чиқиб, бугунги кундаги таржима ўқувчиларининг даража ва қизиқишларини ўрганиш алоҳида ҳушёрликни талаб қилади. Хўш, заҳматкаш таржимонларимиз ўз олдидаридаги бу масъулиятли вазифани қанчалик адо этмоқдалар? Кекса авлод таржимонлари узатган қаламларини олишга ёш авлод таржимонлари тайёр туришибдими? “Тескари таржима”, яъни ўзбек тилидан ўзга тилларга таржима қилиш кўнгилдагидек бормоқдами? Албатта, бу ва бундан бошқа кўплаб саволлар фақат эзгуликни, яхши ниятни ифода этиш учун берилаётганини барчамиз англаб турибмиз. Жаҳонда мамлакатлар кўп, адабиётлар кўп. Шунга яраша уларнинг дурдона асарлари ҳам бўлиши, табиий. Ана шундай дурдона асарларни ўзбек ўқувчиларига тақдим этишда сеvimли журналимиз “Жаҳон адабиёти”нинг хизмати таҳсинга сазовор.

Ўтган йили наср рукнида қатор романлар таржимаси берилади. Туркменистон ёзувчиси Отажон Тоғоннинг “Бегона” (таржимонлар – М. Аҳмад ва М.Сафаров), поляк ёзувчиси Болеслав Пруснинг “Фиръавн” (таржимон – А. Комил), инглиз ёзувчиси Хаггарднинг “Клеопатра” (таржимон – А.Файзулло ва М.Маҳмудов), рус ёзувчиси Виктор Астафьевнинг “Ғамгин саргузашт” (таржимон – Ж.Фозил), Ёвдат Илёсовнинг “Олачипор ажал” (таржимон – Ш.Мансуров), америкалик ёзувчи Ирвинг Стоуннинг “Ҳаётга ташналик” (таржимон – Р. Жабборов, М.Норова), италян ёзувчиси Густав Эмернинг “Соҳиб чангал” (таржимон – Э.Носиров), грециялик ёзувчи Яннис Мариснинг “Нафақадаги хусусий изкувар” (таржимон – Қ.Мирмуҳаммедов) романлари ўқувчилар томонидан илиқ кутиб олинди. Бир йилда ҳаммаси бўлиб 8 (!) та роман ўзбек тилига ўгирилган. “Шеърят минтақалари” рукни ҳам ғоят ранг-баранглиги билан диққатни тартади. Кўплаб шеърый асарлар бевосита аслият-

Амир ФАЙЗУЛЛО

1945 йилда туғилган.

ТошДУнинг

Шарқшунослик факультетини битирган.

Ҳозирги кунда

“Жаҳон адабиёти” журналининг Шарқ бўлими мудири вазифасида фаолият юритаяпти.

Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган маданият ходими.

дан ўғирилгани кишини қувонтирмай қолмайди. Турк, озарбайжон, ҳинд, инглиз, немис, татар тилларидан қилинган таржималарда аслият тилининг жозибаси яққол кўзга ташланади. Таржимонлар сафида ёш ижодкорларнинг номларини кўриб, таржимада сифат ўзгаришлари рўй бераётганига шохид бўламиз.

Драматургия рукнида В.Шекспирнинг “Беҳуда шов-шув” (таржимон – М.Исмоилий) ва озарбайжон драматурги Хусайн Жовиднинг “Шайх Санъон” (аслиятдан У.Қўчқор таржимаси) асари маҳорат билан ўғирилган.

Адабиётшунослик, Фалсафа рукнларида нақд 52 муаллиф қаламига мансуб лавҳа, очерк ва мақолалар турли тиллардан таржима қилинган ёки адабий мунозаралар ва суҳбатлар тарзида ўқувчи эътиборига ҳавола этилган. 2012 йилда журналда 140 дан ортиқ муаллиф иштирок этгани бу журнал энг оммабоп нашрга айланганидан дарак беради.

“Публицистика” ва “Жаҳон маданияти ва санъати” рукнларида ҳам ўқувчиларнинг онг ва дидига мос лавҳа ва мақолалар эълон қилиниши айни муддао бўлди.

Аммо сон ва сифат деган мезонлар мавжудлигини ҳам эсдан чиқармаслик керак. “Жаҳон адабиёти” журнали мисолида кўплаб таржима асарларини санаб ўтдим. Уларнинг таржима сифати қандай, деб сўрайдиган бўлсангиз, бунга дарҳол “аъло” ёки “яхши” деб жавоб беролмаган бўлардим. Ёшларни қўйиб турайлик, улар ҳозирча изланишда, ўсишда. Улар йўл қўйган хато ва камчиликлар аксар ҳолларда тажрибасизлик туфайли содир бўлади, буни кечирса бўлади. Тахририятимизга кўлэзмалар кўплаб келиб тушади. Қоидага биноан уларнинг сифатини тезда аниқлаб, муаллифга “ҳа” ёки “йўқ” деган жавобни айтишимиз лозим. Гоҳо шундай таржимонлар учрайдики, таржимасини компьютердан чиқаргандан кейин лоақал устидан бирров кўз югуртирмаган бўлади. Шу ўринда атоқли адиб Мирзакалон Исмоилийнинг бир ишлари ғоят ибратли, деб ўйлайман. Ўзларининг айтишларича, Лев Толстойнинг “Тирилиш” романини анча ёш пайтларида таржима қилиб, чоп эттирган эканлар. Ёшлари улғайганда ҳалиги таржимани башқатдан ўқиб кўрибдилар ва ўзларидан қаттиқ уялиб кетибдилар. Барибир, тажрибасизлик ўз ишини қилган экан-да. Шундан кейин бу романни такроран таржима қилиб, хижолатдан қутилган эканлар.

Таржима матнни сояма-соя кўчириб чиқиш эмаслигини ёшу кекса, барча таржимонлар яхши билишлари керак. Таржима ҳалол ижод қилишни, ҳалол тер тўкишни ёқтиради, талаб этади. Шоир Тоҳир Қаҳҳор айтганидек, таржимонда ҳам ёзувчиликдан, ҳам шоирликдан озгина улуш бўлиши шарт, акс ҳолда, ундан яхши таржимон чиқмайди. Эндиликда адабиётимизнинг энг мўътабар, оқсоқол даражасига етишган олим ва таржимони Иброҳим Ғофуровни камоли эҳтиром ила барчага ўрناق қилиб кўрсатгим келарди. Куни-кеча афсонавий Жеймс Жойснинг “Улисснинг саргузаштлари”ни ўзбек тилида бийрон-бийрон қилиб сайратган эдилар, бугунда эса Фёдор Достоевскийнинг “Иблислар” романини афсонадан ҳақиқатга дўнариб турибдилар. Мен бу ерда Достоевскийнинг даҳосию таржимоннинг жасорати ҳақида гапирмоқчи эмасман, ҳамма гап шундаки, Иброҳим Ғофуров шундай оғир, мураккаб ва йирик асарнинг бирон-бир сатри ёки калимасига “хиёнат” қилмай, ўзбек тилида уларнинг айнан муқобилини тополганлар. Таржималари равон ўқилишининг ўзиёқ ҳаммасини рўй-рост айтиб турибди – таржимон ўз ишига ҳам, аслиятга ҳам ҳалол ёндашган.

Бунга қарши ўлароқ, ўзини чинакам таржимон чоғлаган, аммо таржималари ҳатто ҳаваскор таржимончалик бўлмаган “ижодкор”лар, афсуски, тез-тез учраб туради...

Республикамизда Ғарб ва Шарқ тилларини ўрганиш оммавий тус олган, десак янглишмаймиз. Бирон-бир чет тилини билиш замон талабига айланиб бормоқда. Таржималарнинг тури кўплигини ҳамма билади: сўзма-сўз (таглама) таржима, бадий таржима, синхрон таржима ва ҳ.к. Юқорида айтиб ўтганимиздек, ҳар қандай адабиёт тарақиётини таржимасиз тасаввур этиб бўлмайди. Матбуотда тагига “фалон тилдан фалончи таржимаси” деб имзо чекилган таржима унинг эгаси кўзига чўғдай кўриниши тайин. Аммо сифати-чи? Худди ўша “сифат” деган нарсга кейинчалик ёш ва ёши каттароқ таржимонларга панд бермоқда. Аслият тилини пухта эгаллаш бошқа, ундан она тилида фойдаланиш бошқа. Она тилини барча фазилатлари билан яхши билмаган одам ҳар қанча уринмасин, яхши таржимон бўлиши қийин. Она тилини ўрганиш ва яхши таржимон бўлинг! Тилагимиз – шу.

Интернет адабиёти

ИНТЕРНЕТ АДАБИЁТИ

Йигирма биринчи аср сўнггида инсониятга тақдим этилган ҳайратланарли восита – Интернет маданиятимизга, санъатимиз ва адабиётимизга қай даражада кучли таъсир қила олади, у таъсир яхшими-ёмонми, деган баҳслар анчадан бери давом этиб келмоқда.

Модомики, гап Интернетнинг адабиётга ва адабий муҳитга таъсири ҳақида борар экан, у ҳолда, мазкур ҳодисанинг таҳдидли томонлари билан бирга, яхши томонларининг кўплиги, бошловчи ижодкорлар учун ҳам, профессионаллар учун ҳам ўнғай восита экани ҳақида гапиришимиз керак.

Адабиёт интернетга кўчиб ўта бошлаганига бир неча йил бўлди, холос. Лекин шу ҳолатнинг ўзиёқ келажақда босма нашрлар ва Интернет адабиёти орасидаги чегара йўқолиб, адабиёт Интернетга тамомила кўчиб ўтса, нима бўлади, деган хавотирларга олиб келди.

Мазмунан қарасак, Интернетнинг адабиётга таъсири, бор-йўғи, икки омилдан иборат. Биринчиси – кўп йиллардан бери яккаҳоқимлик қилиб келаётган қоғоз ва матбаа саноатининг четга сурилиши. Иккинчиси, адиб билан ўқувчи орасидаги ма-софанинг (шунингдек, нашриёт ва китоб савдоси номи остидаги тижорий воситачининг) йўқолиши.

Интернет адабиётидаги барча янгиликлар, асосан, мана шу икки омил туфайлидир. Яъни интернет – адабиёт учун янги бир мавжудлик ҳудуди, ёзувчини-асарни-ўқувчини айна онда бир жойга келтира оладиган янги макондир. Интернетга кўчган адабиёт янги жанрларни ёки маданий ўзгаришларни пайдо қилмайди, замонавий технологик имконлар туфайли адабиёт маконини ўзгартиради, холос.

Бизлар кўп йиллардан бери китоб ортидаги ижодкорни ва гоҳо телевизор экранида кўришиб турадиган ижодкорни таниймиз. Лекин Интернетдаги ижодкор тамомила “бошқа”, имконлари чексиз ижодкордир. У асарини ўзи хоҳлаган шаклда, ранг ва дизайнда, хоҳлаган безаклари билан эълон қила олади, изоҳлар киритади, айна вақтнинг ўзида, таҳрир ҳам қила олади. Шунингдек, ўқувчининг фикрларига, ижтимоий ҳодисаларга муносабат ҳам билдиради, масалан, шу дамда нимани ўйлаётганини ҳам билдира олади. Ўқувчи эса муайян асар юзасидан истаган вақтида адиб билан мулоқотга киришиши, мулоҳазаларини баён этиши, ҳатто махсус дастурлар орқали юзма-юз мулоқотга ҳам киришиши мумкин. Мулоқотнинг ривожини шу тарзда юз беради ва “фаол ўқувчи”ни пайдо қилади. Бунинг яхши томонини кўра олишимиз керак. Айна шу боис “йўқолган ўқувчи”ни топиш имкони пайдо бўлади. Чунки жамиятда рўй берган турли ижтимоий метаморфозалар оқибатида ёзувчи ўзининг ўқувчиси ҳақидаги аниқ тасаввурини йўқотиб қўйди. Ёзувчи феноменининг бетакрорлиги айна унинг истеъдодида, дунёни “учинчи” (яъни басират) кўзи билан кўра олишида бўлгани ҳолда, оммавий тижорат адабиётидан (детективлардан, ишқ-муҳаббат

Исажон СУЛТОН

1967 йилда туғилган.

ТошДУнинг журналистика факультетини тамомлаган. “Муножот”, “Ойдинбулоқ”, “Боқий дарбадар”, “Озод” каби китоблари нашр этилган.

Ж. Нерунинг “Ҳиндистон” китобининг “Бобур” қисмини, Д. Буқцати, Р. Акутагава, У. Сайфиддин кабиларнинг асарларини ўзбек тилига таржима қилган.

киссаларидан ва б.) “қочиб”, асосан, “ўзлари учун”, тор адабий давра учун ёза бошладилар. Баъзан мана шу ҳолат умумий қоида тусини олиб, поп-маданият ҳамда санъатнинг агрессивроқ бошқа турлари томонидан сиқиб чиқарилаётган адабиёт умрининг тугаши ҳақидаги тахминларни ҳам келтириб чиқармоқда. Лекин бу ерда гап адабиётнинг тамом бўлишида эмас, ўқувчидан узилиб қолишида кетмоқда. Чунки ёзиш жараёнида адиб ўқувчини, мутолаа жараёнида эса ўқувчи адибни тасаввур қилади. Муаллиф бўшлиққа хитоб қилиши сира мумкин эмас. Шу нуқтаи назардан қарасак, адабиётнинг Интернетга кўча бошлаши янги ҳодисаларни, ўз ёзувчиларини кутаётган янгидан-янги ўқувчилар қатламларини очиши мумкин. Тўғри, ўқувчиларнинг асосий қатлами ҳозирча Интернет билан унча таниш эмас. Лекин тараққиётнинг бугунги суръатига қараб, бир неча йилдан кейин Интернет худди телевидение каби кундалик эҳтиёжга айланиши мумкинлигини эҳтимолдан соқит қилиш қийин. У ҳолда, ҳозирги Интернет қўлланувчиларни сираям “олақуроқ оломон” деб атаб бўлмайди, улар – эртанги куннинг постиндустриал жамиятининг илғор қисми, йигирма-ўттиз ёш орасидаги бугуннинг ёшлари эртанги куннинг профессионаллариدير.

Шунингдек, интернет янги, ҳали нотаниш муаллифларнинг пайдо бўлиш маконига айланиб бораётир. У – ўз услубини ва сўзини айтишни эндигина ўрганаётган ёшлар учун машқ майдони, шунингдек, машаққатли шу юмушни эплай олмаганлар учун ҳам тинчгина, беташивиш бир макон ҳамдир.

Интернетдаги асар босма асардан бошқача қиёфага эга. Китоб бир неча ой ичида босилиб, шундан кейингина адабий мутахассисларга ва ўқувчиларга етиб боради. Бунинг учун орада катта маблағ сарфланади, у сарфнинг охириги ҳалқаси ўқувчи ёки танқидчидир. Ўқувчилар китоб янгилекларидан хабардор бўлишлари учун муттасил китоб дўконига кириб туришлари ёки ўша янгилеклардан хабардор қилиб турадиган бошқа нашрларни сотиб олишлари зарур. Етти юз миллиондан ошиқ кишини бирлаштирган Facebook ёки Twitter каби ижтимоий тармоқларда китоб рекламаси жуда осон иш. Киши ўтирган жойидан жилмасдан у китоб билан танишиб чиқиши, мутахассисларнинг ёки ўқувчиларнинг фикрларини ўрганиши, муносабат билдириши мумкин ва ҳоказо.

Юксак адабиётга келсак, бу ўринда аҳвол бошқачароқ. Фаоллик нуқтаи назаридан қарасак, Интернет ўқувчилари кўпроқ “иккинчи даражали” адабиёт эканини, тақдим қилинаётган асарларда дилетантлик, тақдорлар ва тақлидлар кўплигини кўрамыз. Лекин кимдир қайсидир саҳифага нимадир ёзса, бу ҳали уни кишилар ўқийди ва юксак санъат намунаси сифатида қабул қилинади, дегани эмас. Мўътабар нашрларнинг электрон саҳифаларидан ёки кутубхоналардан ўрин олиш учун ўша нашр талаблари асосида саралаш босқичидан ўтиш лозим. Яъни адабий ҳаётнинг асосий марказлари – журналлар, танловлар ва ҳоказолар Интернетга кўчиши билан уларнинг аҳамияти камайиб қолмайди, балки ортади.

Шундай экан, у ҳолда нашрларнинг умри нечук ниҳоя топсин?

Интернет ҳозирча китоб ва нашр индустрияси билан жиддий рақобат қила оладиган кучга эга эмас, аксинча, босма адабиётни тўлдириб, уни тарғиб қилиш вазифасини бажармоқда. Буни Интернетда параллел равишда мавжуд адабий нашрларнинг сайтлари мисолида кўрса бўлади. Масалан, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг, “Шарқ юлдузи” журнали интернет “клон”лари ҳам расмий саҳифа кўринишида, ҳам Facebook ижтимоий тармоғида муваффақият билан фаолият олиб борапти. “Шарқ юлдузи” журналининг ижтимоий тармоқдаги саҳифасига уч ойда икки минг киши аъзо бўлгани бунинг исботи. Турли нашриёт-ижод уйлариининг Интернет-саҳифаларида чоп этилган китоблар ҳақида маълумотлар бериб борилмоқда, булар қаторида “Ўзбекистон”, “Шарқ”, “Ғафур Ғулом”, “Чўлпон” ва хусусий нашриётларни санаш мумкин. “Ziyou.uz” (Нигора Умарова иштирокида) сайти олиб бораётган ва ўзбек адабиёти тарғибу ташвиқиға қаратилган фаолият ҳақида ҳам илиқ фикрлар билдириш мумкин ва керак.

Аммо, моддомики, рақобат мавжуд деган фикр бор экан, у ҳолда ноширлик фаолияти ва Интернет ўртасида эмас, балки юксак санъат ва турли-туман виртуал ўйин-кулгилар орасида рақобат бор, деб қараш керак.

Шу ўринда Интернет нафақат ўқувчига, балки адибга ҳам ўзга қиёфа бахш этиши ҳақида тўхталмоқчиман.

Бугуннинг шиддати аро муаллифнинг ўзи жанрга айланмоқда. Бу – ҳақиқатан ҳам ғалати ва фавқулодда бир ҳодисадир. Ҳаддан ортиқ кўпайиб кетган ахборотлар аро

маълум бир авторни танлаш учун асар жуда оригинал ва жозибадор бўлиши шарт. Жанр цензурасининг йўқолиши бугунгача кўрилмаган бошқа шаклларнинг пайдо бўлишига олиб келмоқда. Асарда нима ҳақда гап кетаётгани, фалсафами, публицистиками, поэтиками – жанри эмас, балки айнан адиб – унинг тафаккури, тасаввури, услуби, ҳаётни такрорланмас йўсинда бадииятга айлантира олиш қобилияти биринчи ўринга чиқмоқда.

Автор ҳатто ўзини-ўзи кўпайтириши, ўз электрон журналини ёки кутубхонасини ҳам яратиши мумкин. Интернетдан ташқарида бу ишларни амалга ошириш мушкул иш. Энг асосийси, у асарини ўзи қандай истаса, шундай тақдим қилиш имконига эга. Истаса, изоҳлар, суратлар ва ҳатто видео билан. Интернетда авторнинг бутун ижоди битта катта китобга айланади. Реал ҳаётда ижодни тартибга соладиган икки омил бор, бу – китоб дўкони ва кутубхона. Интернетда эса китоб дўкони, кутубхона, уй-музей, фотосуратлар, замондошларнинг ёки танқидчиларнинг таассуротлари, шахсий ҳаёт... ҳаммаси қўл етадиган яқин бир жойда, компьютер, планшет ёхуд (ҳатто!) қўл телефонида турибди.

Наشريётнинг устун томони халқаро ISBN код бера олишидир. ISBN коди муаллифнинг бутун дунёда муаллифлик ҳуқуқини ҳимоя қиладиган унсурдир. Фақатгина шу нарса Интернетдаги асарларнинг расмий тус олмаслигига сабаб бўлиб турибди. Чунки Интернетда ҳозирча шундай имконият йўқ.

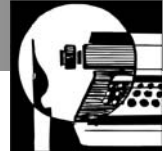
Эндиликда асарнинг кенг тарқалиши учун нашр тизими бирдан бир йўл бўлмайди, табиийки, адабиётнинг ортида турган ва гоҳо “адабиёт – менсиз яшай олмайди” деб даъво қиладиган тижорий муносабатларни янгилайди, асарни тақдим қилишнинг янги усулларини белгилайди.

Бу – нашр тизими тамомила маҳв бўлади дегани эмас, сифатли қоғозга босилган залворли, гўзал китоб элитар маҳсулот бўлиб қолаверади ва хос кишиларнинг жавонларидан жой олади.

Бу тезкор мулоқот воситасининг ажабтовур меваларидан ҳозирданоқ баҳраманд бўлмоқдамиз. Масалан, “ziyou.uz” сайтида 3 мингдан ортиқ китоб бор. Фафур Фуломнинг танланган асарларини, Эркин Воҳидовнинг ёки Абдулла Ориповнинг илк тўпламларини ҳозир ҳеч қайси дўкондан топа олмайсиз, аммо Интернетда бор, марҳамат.

Ҳа, хавотирга ҳам ўрин йўқ эмас, чунки Интернет – ҳар ким ўз фикрини айтиш ҳуқуқига эга бўлган умумий демократик макондир. Лекин келажакнинг мулоқот технологияси ҳозирча мана шу. Барибарам, Интернет бир томондан янги феноменни ҳосил қилгани билан, ёзувчи ёки ўқувчисиз мавжуд бўла олмайди. Шу сабабдан ҳам президент Ислоҳ Каримов: “Модомики, шундай экан, энди одамлар, ёшлар китоб ўқимай қўйди, деб фақат нолиб ўтирмасдан, ана шу таъсирчан замонавий ахборот воситалари орқали адабиётимизни кенг тарғиб этиш, хусусан, Интернет имкониятларидан фойдаланиб, етук бадиий асарларни ёшларга етказиш устида ҳам жиддий бош қотириш зарур, деб ўйлайман. Бу ҳақда сўз борганда, ўзбек тилидаги Интернет адабиётини шакллантириш, шоир ва ёзувчиларимизнинг ўз веб-сайтларига эга бўлишига эришиш нафақат адабий жараёнга, керак бўлса, бутун маънавий-маърифий ҳаётимизга кучли таъсир ўтказишини сизлар албатта яхши тушунасиш. Айни вақтда, ана шундай замонавий воситалар ёрдамида мумтоз адабиётимизни, жумладан, Алишер Навоий асарларини халқимизга яқинлаштириш, бу ноёб меросни ҳақиқатан ҳам маънавиятимизнинг ҳаётбахш манбаига айлантириш барчамиз, аввало, адабиёт аҳлининг вазифаси, десак, ҳеч қандай хато бўлмайди”, деганида, шулар ҳам назарда тутилган бўлиши мумкин. Хулласки, таҳлиллар ва кузатишлар сўнгида шуни тўла ишонч билан айта оламаники, Интернетда бўладими, бошқа нетдами, ҳар қанақасига ҳам, олди-сотди муносабатларига асосланган тижорий ёзмалар эмас, балки бетакрор, гўзал ҳодиса бўлмиш Инсон фикру тафаккури, қалбининг фавқуллодда гўзал ва такрорланмас баёни, инсоният орзуларини изтироблари, миллат тилининг ва руҳиятининг ақл бовар қилмас ажойиб гўзалликларини акс эттира олган адабиёт, яъни ҳақиқий Адабиёт мангу яшайверади!

Унутмас мени боғим

Асқар ҚОСИМОВ

1946 йилда туғилган. ТошДУнинг филология факультетида тахсил олган. Шоирнинг “Фаввора”, “Мовий осмон”, “Замин кўрки”, “Толбаргак”, “Кўнгил кабутари”, “Сирлар” номли тўпламлари нашр қилинган. У таржимон сифатида Евритиднинг “Медея”, Эхсилнинг “Қабр олдидаги қурбонлик” асарларини ўзбек тилига ўгирган. Шоир 1986 йилда вафот этган.

Бахш айлагини пабиатга зоб**Уйғониш**

Бўлсамки, у чоғ ҳали расида,
Келдим баҳорга мисли қалдирғоч,
Узала тушган ерга кўз солиб.

Борлиқдан гўзал нашғалар олиб,
Шеърят олди – бўсағасида
Дедим мен: сим-сим, эшигингни оч!

У не қошона, у не саройки,
Зимни яралмиш шоир қонидан,
Ғишти қайғудан, рангин ҳислардан.

Боболар солиб кетган излардан
Кўрдим гўмбазда бир хипча ойки,
Сочма юлдузлар жилмас ёнидан!

Пага булутлар монанди оққуш
Қаср устидан учиб ўтганда,
Анҳор бўйидан ялғиз бўйлари.

Эсиб турарди... Тўп-тўп болари
Нафис гуллардан истабон оғуш
У ҳам яшашни этмасди қанда.

Тип-тиниқ эди ўша кез само,
Ям-яшил эди ўша кез япроқ.
Қундай ёйилиб борлиққа шиқим.

Нечундир унга келди қотишигим!
Ўша онданоқ худди Қайснамо
Севдим сени мен, эй, она тупроқ!

Тилак

Юксакда, ундан-да, авжлансанг сал нари
Ер сатҳи кўринар гоят кенг.
Ўлкалар жимжима харита сингари,
Денгизлар япалоқ тошга тенг.
Шу онда жонланар кўнгилда тилак,
Орзуки беқиёс, муқаддас,
Заминни яшинатмоқ шиқиди бу юрак!
Улуғ ер тинч-омон бўлса, бас!

Ёмгир

Бугун ҳаво бошқача,
 Чунон оғир, зил-зил.
 Эртадан то кечгача
 Ер узра сув мил-мил.
 Бирин-кетин томчилар
 Синар гўё чил-чил.
 Гоҳ сув бетин чимчилар,
 Гоҳ товланар хил-хил.

Узилган умидлар

Сув узра раъноми, сув узра гулми,
 Майлини оқимга топиширган?
 Чинданам дарёми, чинданам сувми,
 Бир даста чечакни гирдобда шопирган?

Соҳилда мўлтираб турган эй, майсалар,
 Гапиринг, тилингиз бор бўлса!
 Чечаклар қиргоққа чиқолмай чайқалар...
 Наҳот, гул шунчалар хор бўлса?

Сув ичра тентираш жонга озордир,
 Халос эт гулларни, эй, шамол.
 Ахир, гул кўрк эрур, гарчи хазондир,
 Бири йўқ эрса, йўқдир бу жамол...

Сув узра раъноми, сув узра гулми,
 Майлини оқимга топиширган?
 Чинданам дарёми, чинданам сувми,
 Бир даста чечакни гирдобда шопирган?

Чорлаш

Ёмгир тинди. Ювилди боғлар,
 Энди шодон ўйнайди сабо.
 Томчиларга тўйган япроқлар
 Чапак чалиб, куйлар дилрабо.

Шу асно, сен кўргизиб ҳиммат,
 Бахи айлагин табиатга зеб.
 Тушун, ёрим, бу дамлар қиммат,
 Кўрк яралди сену мени деб.

Сочларингни кифтингга ташла,
 Майли, ўйна, майли хиром эт.
 Бу истигно, бу кўзгу қош-ла,
 Кўнглимни оч, ақлимни ром эт.

Сенга алвон лолаларимдан
 Тикиб бергум хилъати жаннат.
 Ҳижронзода нолаларимдан
 Кўргизайин анвойи санъат.

Гар истасанг: ойу юлдузни
 Қадамингга тутдек тўкаман.
 Гар истасанг: кеча-кундузни
 Кокилингга айлайман каманд.

Фақат, қўл бер, кел, мен билан бўл,
 Истиқболинг этайин таъмин.
 Бизга илҳақ бийдай даишу чўл,
 Бизга илҳақ шу қутлуғ замин.

Биродарлик орзусида

Кенг Ватанни қучиб олишига,
 Қўлим калта, етмас қулочим.
 Енг шимариб тушишгач ишига,
 Борми дея менинг иложим,
 Кечалари ўйга толардим.

Кеча-кундуз зикримда Ватан,
 Сурадини сақлар кўзларим.
 Қитъалар кўп, агар ҳурматан,
 Қўлни-қўлга берса дўстларим,
 Ер шарини қучиб олардим.

Ўтинч

Сени таъриф этайин,
 Гапга қулоқ сол-сол.
 Қаро зулфинг дилбарим,
 Эшилибди тол-тол.
 Ҳар бир тола сочингга
 Етмас дунё мол-мол.
 Ой юзингни бир кўрай,
 Гажагингни ол-ол.
 Қора туним эслатди
 Чаккандаги хол-хол.
 Сўз ўрнига лабингдан
 Топмоқдаман бол-бол.
 Ошигингдан бир йўла
 Сўра шарҳи ҳол-ҳол.
 Оғишмасдан юр бирга,
 Дема, яхши қол-қол.

Диллардан дилларга

Николай ИЛЬИН

1950 йилда туғилган. Педагогика фанлари номзоди. Шоир ва таржимон. Ҳозирги кунда “Тил ва адабиёт таълими” журналинда фаолият олиб бормоқда. Рус тилида “Биринчи дафтар”, “Қалб торлари”, “Вақт карвонсаройида” каби шеърий тўпламлари нашр этилган.

Қалбимда юксалар камалак поэти

* * *

*Ярқирар олисдан тоғларинг азим,
Тоғлар этагида шарқирар дарё.
Бағрингда умрбод қоламан шахрим,
Гўзал гулбоғларинг кездим бебаҳо.*

*Барглар ҳаяжондан куйлар жўравоз,
Ариқлар шилдирар ажиб оҳангда.
Шаҳрим, бир умрга созларингга соз,
Торларингга торман, рангингга рангдай.*

*Боқсам қуёшингга, очилар баҳрим,
Жой қолмас кўнгилнинг кемтиқларига.
Бағрингда бир умр қоламан, шахрим,
Мангулигинг сингган битикларимда.*

Қор

*Қор остида майсалар яшил,
Қор остида япроқлар қизғиш.
Қовжираган поялар хил-хил,
Қор остида шохлар кўрган туш
Мовийлаишган осмонда кезар,
Бунда эса: мен, сен, сиз, бизлар.*

*Қор остида оқаради соч,
Изтиробу ҳавас ва ҳасад.
Очилади моҳият қийғоч,
Бунда эса: мен, сен, сиз, бизлар абад –
Ҳақ бўлсак ҳам, ноҳақ бўлсак ҳам...*

Ҳақ бўлсак ҳам, ноҳақ бўлсак ҳам...

Варақлаб болалик китобларини

*Менинг эриб кетган болалик чоғим
Сингиди бўялган варақларга жим.
Қалбимда юксалар камалак тоғи,
Субҳидам қушларнинг куйлари сим-сим.*

*Ярқирайди ҳарир тонг кўзида ўт,
Пояндоз, гиламлар узра тўкиб зар.
Пилта ниналардан ўтади милт-милт,
Бувимнинг тилидан тушмас эртақлар.*

* * *

Ишонманг қуёшили баҳорга,
У сизни сеҳрлаб аврайди.
Туш бағрига чўкманг бекорга –
Надоматлар сизни қайрайди.

Бироқ сизни алдамайди куз,
Аямайди нур, оҳангларни.
Офтоб ташилаб қўяр бир қур кўз,
Ярқиратиб заҳил рангларни.

Косино
(Онамнинг қишлоғи)

Бир қишлоқ бор даласи яшил,
Унда баҳор, кетмас ажиб ёз.
Субҳидамдан бошлайди булбул
Қалин қуюқ бутоқларда соз.

Тарк этмайди уни оқ тонглар,
Майсалар бош кўтарар бесас.
Болаликнинг завқини тинглар
Ундан азиз макон топилмас.

Одамлари оддий, соддадил,
Яшар ўтмиш, ёшарар бугун.
Тиним билмас вақт – бамисли ел
Фақат бунда собит, тинч, беун.

Кўз ўнгимга қадрдон чехра –
Онам келар, қондошлар, сокин.
Қунлар нурдан олишар баҳра,
Пилталарда товланар бетин.

Бўлмаганман унда, эҳтимол,
Боролмасман, шу лаҳзаларда.
Соғинчларим янграр безавол
Болаликнинг лаҳжаларида.

Барча йўллар келади ундан –
Йўл топилмас етгали унга!..

* * *

Бир зумда қўлингдан кетмоқлиги бор:
Оила, мол-дунё, амал ва унвон –
Шундай, бу тақдирнинг сийлови бисёр.
Фикрларинг жамла-да, тингла, бегумон
Сенда яшаётган вақт урмоқда бонг.

Аввал – охир улуг донишманд абас
Ажрим қилиб қўйган, аён бу қисмат:
Меники деганинг – сеники эмас,
Ягона улушинг – сенга насиб вақт.

* * *

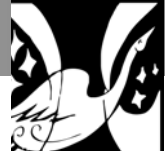
Ёшимга ёш қўшилар, шошилмайман, лек,
Қаришимда – мангулик, у ермас, бунда.
Мени кутаётир ажиб гўзаллик,
Туғанмас юмушлар елкангда, бундан.

Мен синиб кетмайман, енголмайди дард,
Дунёларим ичра дунё тутаман.
Борлигим, руҳимга юқтирмайин гард,
Қариш нималигин билмай ўтаман.

Куйлайман, қураман, қаламим – шайдо,
Дўстлик, муҳаббатсиз кўнглим
тўлмайди.
Эҳтимол, ошиқлик ярашмас, аммо,
Ҳаётда севмасдан яшаб бўлмайди.

Рус тилидан
Ойгул СУЮНДИҚОВА таржимаси

Меросимизни ўрганамиз

**Иқболлой
АДИЗОВА**

1957 йилда туғилган. Филология фанлари номзоди. ТошДунийнинг Ўзбек филологияси факультетини тугатган. Ўзбекистон Миллий университетида доцент лавозимида фаолият юритади.

“Эл дардини куйлаган шеърят”, “Боқийлик саодати”, “Сўздин бақолироқ ёдгор йўқдур”, “Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи”, “Сўзумни ўқуб англагайсен ўзумни”, “Увайсий ижодида жанрлар тақомили” каби ўнга яқин монография, рисола ва ўқув қўлланмалари муаллифи.

УЛ МАТОЙИ РАМЗГА БОЗОРДУРМАН ИШҚИДА

Ўзбек мумтоз адабиётида Жаҳонотин Увайсий шеърятининг кенг қамровли моҳиятга эгаллиги, бадий ифоданинг турли ва ноёб усуллари билан фойдаланганлиги билан муҳим мақомга эга. Жумладан, шоира ижодида образ ва рамз муносабатлари ўзига хос. Маълумки, мумтоз меросимиз намуналари замирида биргина ғоя эмас, балки бир қанча фикр-ғоялар талқини назарда тутилади. Бу эса рамзийлики келтириб чиқаради. Машҳур француз олими Ролан Барт: “рамз – бу образ эмас, бу фикр-ғоялар кўплигининг нақ ўзидир”, дейди. Рус олими Ю.Борев адабий рамз: “Литературный символ соединяет в себе образ с идеей”, (яъни адабий рамз ўзида тимсол ва ғояни бирлаштиради), дея таърифлайди. С.Т. Колриж эса: “Символ – умумийликнинг индивидуалликда намоён бўлишидир”, дея рамз моҳиятини янада аниқроқ шарҳлайди.

Кўринадики, рамзнинг бадий вазифаси тимсолга нисбатан кенгроқ. У бир тимсол воситасида кенг қамровли, ранг-баранг мулоҳазаларни ифодалаш имконини беради. Шу сабабли ундан адабиётда, хусусан, мумтоз адабиётда унумли фойдаланилган. Жумладан, Жаҳонотин Увайсий ижодини ҳам рамзларсиз тўлақонли англаш қийин. Ҳатто, бу борада шоиранинг ўз шарҳлари ҳам бор (бу ҳақда кейинроқ тўхталамиз).

Мазкур мақолада Увайсий ижодида қўлланган “бозор” тимсоли ва у билан боғлиқ рамзлар уйғунлигини ёритишга ҳаракат қиламиз.

Увайсий ижодида “бозор” турли маъноларда қўлланган. У бадий тимсол сифатида ранг-баранг ғояларни, тушунчаларни ифодалайди. Бой луғавий хазинамиз жамланган “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да “бозор” сўзининг етти хил маъноси кўрсатилади: 1. Савдо қилинадиган маҳсус жой. 2. Савдо қилинадиган кун. 3. Жўшқинлик, шўхлик ҳолати. 4. Товар айирбошлаш муносабатлари. 5. Тақдир, қисмат. 6. Бирор ҳаракатнинг ҳаддан ошиши, авжига чиқиши. 7. Эркак ва аёллар исми.

Шоира ижодида мазкур тимсолнинг қўлланилиши халқ оғзаки ижодидан фойдаланиш, уни ўз ижодига татбиқ этиш аънаналари билан чамбарчас боғлиқ. Чунки халқ оғзаки ижодида ҳам “бозор” сўзи кўп маъноларда ишлатилган. Жумладан, бозор – қувонч, шодлик, жўшқинлик маъноларини ҳам ифодалаб келади. Халқ топишмоқларидан бири “Қишда мо-

зор, ёзда бозор” узум боғ шаклига эга. Бу ерда маъновий тазод санъати бор. Бу санъат орқали қисқа жумлаларда кенг фикр қамрови ифодалаб берилган. Мозор ва бозор сўзларини параллель қўллаб, вазиятнинг шакл хусусиятлари ва моҳият жиҳатлари назарда тутилади. Дастлаб, токнинг қишда кўмилишидаги шакли мозорга, ёзда гуркираб, ёйилиб ўсиши бозордаги ёйиқлик ва жўшқинлик ҳолатига қиёсланапти. Иккинчидан, мазкур образлар орқали вазиятнинг моҳияти ҳам шарҳланапти. Яъни қишда тоқзорнинг моҳиятан сукунат қўйнида, ўлик муҳитдалиги, ёзда эса яшноқ, тирик ҳолатда бўлиши назарда тутиляпти. Халқ онгида қиш ва мозор – мотамни билдирса, ёз ва бозор бунинг аксини ифодалайди. Болалик уй – бозор, боласиз уй – мозор мақолида ҳам худди ана шундай жўшқинлик ва сокинлик ҳолати зидлантириш йўли билан тасвирланган.

Бозор образининг мумтоз адабиётда қўлланиши ўзининг маълум такомил тарихига эга. Навоий, Амирий, Огаҳий, Нодира каби кўплаб ижодкорлар асарларида мазкур тимсолнинг ноёб талқинини кўрамыз. Жумладан, Лутфийнинг қуйидаги рубоийси бунинг нодир намунаси:

*Топти булбул ноладин бозорини
Ким, севар гул нолаи бо зорини.
Писта гар лоф урдиса оғзинг била,
Синдур ул оғзи очуқ бозорини.*

Асарда шоир “бозор” сўзи воситасида тажнис санъатини қўллаган. Биринчи мисрадаги “бозор” – харидор; иккинчи мисрада – нолалисини, зори борини; тўртинчи мисрада эса тўполончи, маъноларини англадиб келган. Сўзнинг бундай турли маъно қирраларини назарда тутиб қўллаш, ижодкорга қисқа ҳажмда кенг фикр қамровини ифодалаш имконини яратади. Бу ўринда булбул ижобий, писта эса салбий образ сифатида тасвирланади. Шоир табиатнинг бундай ноёб мўъжизалари воситасида инсоний муносабатлар ва инсон маънавияти билан боғлиқ муҳим мулоҳазаларини маҳорат билан шеър замирига сингдиришга муваффақ бўлган.

Увайсий шеърятда ҳам бозор тимсолини кўп учратамыз. Унда ҳам бир нечта жумлаларда ифодаланиши мумкин бўлган фикрни биргина сўз орқали баён этиш маҳорати намоён бўлади:

*Манфаат олди табиат ёрнинг бозоридин,
Касб қилди бу сияҳ зарра анинг анворидин.*

Бозор – савдо-сотиқ қилинадиган, бойлик ёйиб ташланадиган жой. Дунё – Яратувчи ўзида бор мавжудликни тўкиб солган бозор. Унда ҳамма нарса бор. Ҳар ким хоҳлаганча манфаат топиши мумкин. Табиатнинг гўзаллиги, мафтункорлигининг сабабини шоира ана шундай изоҳлайди.

Доктор Саййид Жаъфар Сажжодийнинг машҳур “Фарҳанги истилоҳот ва таъбироти ирфоний” номли луғатида бозор сўзи қуйидагича таъбирланади: “Бозор – иборат аз мақоми тажаллиёти анворуллоҳ ва мартабайи касрат ва тафриқа аст”. Яъни, бозор – илоҳий нур тажаллиси мақомларидан, бўлиниш (айрилиш) ва кўплик мартабаларидан иборатдир. Кўринадики, шоира асарида “бозор” сўзининг ирфоний маъноси назарда тутилган. Луғатда таъбирланган ирфоний маъно шоира фикрлари билан ниҳоятда мутаносиб тушади. Демак, Увайсий мутасаввуф шоира сифатида бозор тимсолининг ирфоний маъносидан хабардор бўлган ва уни ғазалида ўз ўрнида муваффақиятли қўллаган.

Иккинчи мисрада шоиранинг табиий билимга ҳам эгалиги кўринади. Курраи замин ҳақида гапириб, “шу қора зарра” унинг, яъни ёрнинг нуридан гўзаллик, мафтункорлик касб этганини эътироф этади. Шоира биргина жумла билан ернинг тузилишини кўз ўнгимизда намоён этади.

*Гар киши бўлса харидори, Увайсий ичра бор –
Ул матойи рамзга бозордурман ишқида.*

Бозорда ҳар бир харидор истаган нарсасини топади. Демак, Увайсий юқоридаги байтда “бозор” сўзини бекорга қўлламаган. Ишқ асрорини англашга иштиёқманд харидор учун шоира лирикасида ишқ рамзи, унинг сир-синаотлари борасида хоҳлаган саволига жавоб топиши мумкинлигини эътироф этмоқда. Ушбу мисралар орқали шоира шеърятининг рамзий шеърят эканлигини таъкидлаётгандек туюлади бизга. Бу ўринда энди “бозор” сўзининг янада ўзгача маъноси қўлланмоқдаки, бу шоира асарларида сўзларнинг турли маъно жилоларини назарда тутиб ишлатишини яна бир қарра исботлашга хизмат қилади. Иккала мисолдаги бозор тимсоли бир-бирига яқин вазифани бажарган.

*Гар харидор ўлсанг, эй Вайсий, матои мақсада,
Юз ўгурма ишқдин, келмас қўла бозорсиз.*

Мазкур байтда “ишқ бозори” жумласи эътиборни тортади. Юқоридаги луғатда ишқ бозори жумласига алоҳида изоҳ берилади: “Бозори ишқ – таважжуҳи ошиқ дар бидоятӣ ҳол”. Яъни ишқ бозори – ошиқнинг ҳол ибтидосига юзланиши демакдир. Изоҳ шоира фикрини тўғри англашимизга ёрдам беради. Маълумки, ҳол руҳият билан боғлиқ илм. У Аллоҳ инояти, ҳосил этилган руҳий мартаба, даража. Уни ўқиш, ўрганиш билан қўлга киритиш қийин. У инсон руҳида туғилади, улғаяди ва намоён бўлади. Ҳол солиқ эгаллаган юксак руҳий мартабалардан бири. Унга ҳамма солиқлар ҳам эриша олмаслиги мумкин. Унга эришиш учун ҳақиқий, жазбали ишқ соҳиби бўлмоқ талаб этилади. Шоира солиқни ишқнинг ана шундай юксак мақомига даъват этмоқда.

Байтда мато, харидор, бозор каби моддий ашёларни ифодаловчи сўзлар қўлланган. Шоира уларни таносуб санъати воситасида жамлаган. Мазкур сўзлар ижодкор айтмоқчи бўлган асосий ғояни изоҳлаш, шарҳлаш вазифасини бажарган. Шоиранинг асосий ҳукми ишқдан юз ўғирмаслик. Унинг наздида ишқ – шундай бир бозорки, ундан ҳамма нарсани топиш мумкин. Бу бозорга кирмасдан эса мақсадни қўлга киритиш мумкин эмас. Демак, ишқнинг мақсадга етиш воситаси эканлигини шоира ана шундай ўзига хос ифодалар орқали тасвирляпти. Маълумки, дунё – бозор деган тушунча мавжуд. Шундан келиб чиқиб, мазкур байтдан ишқнинг ўзи бир дунё эканлигини ёки ишқ – дунёнинг пасту баландини кечиб ўтишдан, уни англаш ва ўзлаштиришдан, кўнгилда дунёнинг ҳақиқий тасвирини, моҳиятини улғайтиришдан иборат эканлигини англаймиз.

Қуйидаги байтда эса биз изоҳлаган маъно шоира томонидан анча аниқроқ ифодаланганини кузатамиз:

*Ишқ рамзини ким сўзлади – лоф урди забони,
Савдойи муҳаббат сени бозоринга махсус.*

Байтнинг мазмуни шундай: Кимки ишқ рамзи, унинг моҳияти борасида сўзласа, у муболағадир. (Чунки ишқнинг моҳиятини англаш ва шарҳлаш ҳар кимга ҳам насиб этавермайди). Зеро, ҳақиқий муҳаббат можароси сенинг бозорингагина хосдир. Мазкур мисра мазмунини тушуниш учун унда қўлланган “бозор” сўзи моҳиятини англаш лозим. Бу ўз-ўзидан тасаввуф таълимотидаги тажалли ғояси (фалсафаси) билан боғлиқ. Яратувчи ўз жамолини кўриш иштиёқида оламни бунёд этди. Дунё эса – бозор. Ундаги ҳар бир зот ўзига керак нарсани, ўз диди ва савиясига монанд танлайди ва ўз мулкига айлантиради. Шоиранинг ишқ, дунё, Оллоҳ ва одам муносабатларига доир нуқтаи назарлари ана шундай моҳиятга эга. Мазкур байтда шоиранинг ишққа илоҳий туйғу сифатида баҳо бераётганлиги аниқ кўриниб туради. Ишқ моҳиятини ҳақиқий англаш, ҳис этиш фақатгина унинг яратувчисигагина

хослиги, у ҳақда ҳар хил талқинлар бўлиши мумкинлиги, аммо асл жавҳарини англаб етиш мушкул эканлигини Увайсий фикрларидан уқиш қийин эмас. Шоиранинг бир ғазали “Билсанг мени жононими деҳқони муҳаббат, Муфлислариға айлаған эҳсони муҳаббат”, деган мисралар билан бошланади. Бизнингча, мазкур жумла ҳам юқоридаги фикрларимизни тасдиқлайди. У ерда ҳам муҳаббатнинг яратувчиси борасида мулоҳаза юритилаётганини англаш мумкин.

Қуйидаги байтда эса “бозор” сўзи “маҳшаргоҳ” маъносида қўлланган:

*Ҳақиқат рамзидин савдо агар қилса харидоре,
Муҳаббат расмида йўқтур куни бозордин ғайри.*

Эслатилганидек, “Изоҳли луғат”да “бозор” сўзининг етти маъноси шарҳланган. Демак, умумхалқ тилида ҳам мазкур сўз кенг қамровли моҳиятга эга. Мумтоз адабиётда, хусусан, Увайсий ижодида эса унинг маъно кўлами янада кенгайганлигининг гувоҳи бўлаемиз. Шоира асарларида сўзнинг маълум маъноларидан ташқари, юқорида келтирилган айрим мисоллардан ҳам кўринадики, унинг ирфоний-фалсафий маъносидан ҳам кенг фойдаланган.

“Токай” радифли ғазал шоира умрининг кексалик даврида ёзилганга ўхшайди. Чунки киши умрининг маълум бир босқичига борганда, босиб ўтган йўлини бир мушоҳада қилиб кўради. Фаолиятдан кўнгли тўлмаган ўринларни тўлғазиш, таҳрир этиш, такомиллаштириш фикрига келади:

*Увайсий, қолгон умринг ол юзунга қиблаи мақсуд,
Хирад бозорида қилғунеду савдои санам токай.*

“Қибла” сўзининг халқ ичида юқори деган маъноси ҳам бор. Шундан келиб чиқиб, мутасаввуф шоира улуғ ёшда мақсаднинг энг юқори мақомига эришиш йўлини танлаш лозимлиги борасида ўйлайди. Ақл билан (хирад бозори) мушоҳада этиш йўлини тарк этиш, руҳий такомилнинг янада юксакроқ мақомини эгаллаш ҳақида қатъий ҳукм чиқаради.

Мақолада қайд этилган мулоҳазалардан қуйидаги хулосаларга келишимиз мумкин:

1. Увайсий ижодида қўлланилган ҳар бир тимсол унинг фалсафий дунёқараш қамровини, оламни англаш мезонини, фикрлаш тарзини, ижодий тамойилни, йўналишини аниқлашимизда муҳим аҳамиятга эга.

2. Шоира фойдаланган тимсоллар мажмуи яхлитлашиб, рамзий фикр ва ғоялар талқинига хизмат қилади.

3. Халқ тили бойлигидан унумли фойдаланган шоира ижодида “бозор” сўзининг маъно кўлами янада кенгайди. Увайсий унинг маълум маъноларидан ташқари, ирфоний-фалсафий маъносидан ҳам кенг фойдаланади.

4. Ўзигача бўлган мумтоз адабий аъналарни ўрганган ва муносиб тарзда янада такомиллаштириб давом эттирган.

5. Мазкур тимсол қўлланган асарлар шоира таржимаи ҳоли ва асарларининг яратилиш даври борасида маълум даражада хулосалар чиқаришимизга, улар ҳақидаги тасаввурларимизни бойитишга хизмат қилади.

6. “Бозор” сўзини қўллаш жараёнида Увайсийнинг дунёвий, ирфоний ва фалсафий билим миқёси ҳам ўз ифодасини топган.

Қалбларда қолган сиймолар

**“ИККИ ЭШИК ОРАСИ”ДАГИ
ИККИ НУР**

Икки ҳафта ораллигидаги изма-кейин қайтиш...
Икки жума куни...
Икки кадрдон...
Икки армон...
Адабиёт армони...
Омон Мухтор...
Ўткир Ҳошимов...

...Улар бир йилда таваллуд топган. Олий даргоҳда ёнма-ён ўқишган. Сўз ихлоси ҳам, ёзув жиҳати ҳам қалбларида қарийб бир пайтда ихлос умидини пайдо этган. “Шарқ юлдузи” журналида чоп қилинган Омон аканинг шеърлари, Ўткир аканинг “Чўл ҳавоси” қиссаси...

Шундан сўнг, уларнинг қатор асарлари, хусусан, Омон аканинг “Йиллар шамоли”, “Эгилган бош”, “Майдон”, “Ишқ аҳли”, сингари ўнлаб романлари; Ўткир аканинг “Шамол эсаверади”, “Баҳор қайтмайди”, “Дунёнинг ишлари”, “Нур борки, соя бор”, “Икки эшик ораси”, “Тушда кечган умрлар” каби қиссалари ҳамда романлари “Шарқ юлдузи” журналида муттасил босилган. Улар фаолиятида яна бир узвийлик бор. Бу журналда узоқ фурсат бирга ишлашган вақтлари... Омон ака йигирма йилдан ортиқ муҳлат шеърят бўлими мудири, наср бўлими мудири, бош муҳаррир муовини, бош муҳаррир сифатида фаолият юритган бўлса; Ўткир ака ўн олти йилдан зиёдроқ журналнинг бош муҳаррири бўлган. Ҳар иккови ҳам ҳамдамлик асносида, журналнинг маҳорат мактабини имконият доирасида янаям ўстиришга интилишган. Сўзнинг, ёзувнинг қадрини, ифода сирларини, тасвир қирраларини журнал майдонида ҳам руҳий, ҳам жуғрофий тарзда шоён этмоқни мақсад этдилар. “Шарқ юлдузи” журналининг маҳорат мактаби майдонида уларнинг ёзуви ҳам, фаолияти ҳам ибрат мавқеини касб этди.

Омон аканинг ёзувида хис этиш орқали тасаввур восил бўлса, Ўткир аканинг ёзувида тасаввур асносида мукамал ҳиссиёт ифодасини топган.

Улар – “Икки эшик ораси”даги икки нур эди. Нур ёзувларида мудом порлаб тураверсин.

“Шарқ юлдузи” журнали жамоаси